ՍՅ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՖՐԵՍՏՈՄԱՏԻԱ

8

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Սույն քրեստոմատիան ժամանակակից ձեռնարկ է հանրակրթական միջնակարգ դպրոցի 8-րդ դասարանի «Հայ գրականություն» դասընթացի, ուստի նրա հիմքում ընկած են ծրագրային նույն սկզբունքները։ Այն բաղկացած է երկու մասից.

1. Հայ հին և միջնադարյան գրականություն (սկզբից մինչև Սայաթ-Նովա)։

2. Հայ նոր գրականություն (Հ. Ալամդարյանից մինչև Հ. Պարոնյան)։

Առաջին մասում տեղ է տրված նաև ժողովրդա-գուսանական բանահյուսությանը։

Հեղինակների և նյութերի հաջորդականության համար հիմք է ընդունված ժամանակագրական կարգը՝ համապատասխան առանձնահատկություններով։

Ներկայացված նյութերն ընտրված են տպագիր, մասամբ նաև ձեռագիր աղբյուրներից՝ հաճախ հատվածաբար և մասնակի ճշգրտումներով։

Հին և միջնադարյան նյութերի կրճատված տեղերը ցույց են տրված կախման կետերով (...), իսկ երկրորդ մասում, որտեղ կան հեղինակային կախման կետեր, կրճատումները ցույց են տրված վերջակետի և կախման կետերի միատեղ օգտագործմամբ (....)։

Քանի որ այդ նյութերը քաղված են այլևայլ աղբյուրներից, որոնք հրատարակված կամ ընդօրինակված են միմյանցից տարբեր եղանակներով, ուստի, միօրինակության նպատակով, երբեմն կատարվել են ուղղագրական և կետադրական որոշ շտկումներ։

Ելնելով ձեռնարկի գործնական նպատակներից, գրաբար բնագրերը տրված են աշխարհաբար թարգմանությամբ, իսկ որոշ դեպքերում՝ և՛ մեկով, և՛ մյուսով՝ զուգահեռաբար։ Թարգմանությունները շարված են շղատառով։

Գրաբարով և միջին հայերենով գրված բնագրերը ներկայացված են հին ուղղագրությամբ, աշխարհաբար բնագրերը՝ նոր։ Աշխարհաբար բնագրերում հանդիպող գրաբարյան «յ» նախդիր ունեցող առանձին բառերը այստեղ տպագրվում են հին ուղղագրությամբ և շղատառով։

Ներկայացվող նյութերի մեջ, որոնք ընդգրկում են մի վիթխարի ժամանակաշրջան, կան պատմաիկան, աշխարհագրական բազմաթիվ անուններ, դժվար հասկանալի բառեր, ըմբռնումներ, որոնց մի մասը բացատրված է տողատակերում։

Այս հրատարակության մեջ հաշվի են առնված նախորդ հրատարակության վերաբերյալ եղած դիտողությունները։ Միրով կընդունվեն նաև հետագայում արվելիք դիտողությունները։

Ա. Ց. Մնացականյան

Ս ՀՑՑ ՀԻՆ
Մ Ա Ս | ԵՎ ՄԻՋՆԱԳԻՐՑԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ՀԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿ ԵՎ ԲԵԼ

Հայկի ապստամբության մասին

Այս Հայկը[1]... վայելչակազմ էր, թիկնալից, գեղագանգուր մազերով, վառվռուն աչքերով, ճաստ բազուկներով: Սա հաջ և երեկի ճոճդիսացավ ճակատների մեջ, դիմադրող այն բոլորին, որոնք ձեռ էին բարձրացնում բոլոր ճակատների և դյուցազունների վրա տիրապետելու: Սա խրոխտանալով ձեռ բարձրացրեց Բելի[2] բռնատիրության դեմ՝ երբ մարդկային ցեղը սպռվում, տարածվում էր ամբողջ երկրի յայնության վրա՝ բազմամբոխ ճակատների, անշափ կատաղիների և ուժեղների մեջ: Որովհետև այս ժամանակ ամեն մի մարդ, կատաղած, սուրճ բնկերի կողմ էր կռխում, ձգտում էր մյուսներին տիրելու, երբ Բելին պատահմամբ հաջողվեց բռնաճալ և ամբողջ երկիրը գրավել: Հայկը չհամբերեցրով սրան հնազանդվել. Բաբելոնում իր Արամանյակ որդուն

---

1 Հայկ — հայ ժողովրդի առասպելական նախնին, որի անունով էլ կոչված են համարվում մեր երկիրը՝ Հայաստանը, և նրա բնակիչները՝ հայերը

2 Բել — ասորա-բաբելական աստված, առասպելական նախնի, Հայկի սպանողը

...Եր Տիտոյին ինչ-որ բանով էր նեղացրել Ներոնը, գնում էր Ներոնի մոտ՝ ասելիքը պատրաստ ունենալով։ Ներոնը ոչ միայն ընդունում էր Տիտոյին, այլև ուրախանում էր նրա գալուստից։ «Ես ամենից շատ քեզ եմ սիրում, Տիտո,— ասում էր նա,— ես ուզում եմ, որ դու միշտ ինձ մոտ լինես։ Ես ուզում եմ, որ դու ինձ հետ ուտես, խմես, զբոսնես, ինձ հետ ննջես։ Ես ուզում եմ, որ դու ինձ հետ ամեն ինչ ան

1 Հոգի վատ լէի մարդ ։

գայ բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտին Հարք, այս ինքն, թէ հարք են ատէն բնակեալք՝ ազգի տանն Թորգոմայ։ Երնէ և գիւղ մի և անուանէ յիւր անուն Հայկաշէն...

Ցաղագս պատերազմին և մահուանն Բելայ

... Ի հաստատել Տիտանեանն Բելայ զթագաւորութիւն իւր առ ամենեսեան՝ առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց իւրոց առ Հայկ՝ արամբք հաւատարմօք, գալ նմա ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ։ «Բնակեցեր,— ասէ,— ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց. այլ ջեռուցեալ մեղկեա՛ զցրտութիւն սառուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ, և հնազանդեալ ինձ՝ կեա՛ց ի հանդարտութեան, ուր հաճոյ է քեզ յերկրիս խմում բնակութեանն։ Եւ ի բաց դարձուցեալ Հայկայ զպատգամատուրն Բելայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց։ Դառնայ առաքեալն անդրէն ի Բաբելովն։

Ապա զօրաժողով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիւ հետեվակ զօրաց. գայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկիրն Արարադայ, մերձ ի տունն Կադմեայ։ Փախստական լինի Կադմոս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի իւր առաքէ. «Գիտեա՛,— ասէ,— ո՛վ մեծդ դիւցազանց, զի դիմեալ գայ ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք քաջօք և երկնադիզօք հասակօք սկայիւք մրցողօք։ Եւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն նորա ի տուն իմ՝ գնախեայ, և գամ աւասիկ տագնապաւ։ Արդ՝ աճապարեա՛ խորհել զոր ինչ գործելոց ես»։

Իսկ Բէլն, յանդուգն և անճոռնի զօրութեամբ ամբոխին, որպէս յորձան հնչէ սաստիկ ընդ զառ ի վայր հեղեղեալ՝ փութայր հասանել ի սահմանս աշխարհին Հայկայ, ի սիրտ և ի մարմին վաստահացեալ արանց զօրա-

Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն, քաջագանգուրն և խայտաճկին,

հաւաքէ զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և

ուով յոյժ նուազունս, և զայլսն ևս որ ընդ իւրով

ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մա-

ձկունս։ Եւ կոչեցեալ զզօրս իւր՝ առէ

ամբոխին Բելայ՝ դիպել ջանասցուք

քաջացն Բէլ։ Զի կա՛մ մեռնա՛մ պաջողութիւն մա-

ւուք յաղթու-

---

1 յայնպիսին ասեն — ասին, որի բացատրությունն չկա է

առաջն էր անցել, և երկար տարածություն կար նրա ու ամբոխի միջև: Նա կրում էր նշաններ կրող վերջերով երկաթե գլխանոց, թիկունքի և թևի վրա պղնձե տախտակներ, սրունքների և թևերի վրա պահպանակներ, մեջքը կապել էր գոտի, որի ձախ կողմից կախված էր երկսայրի սուրը. նա աջ ձեռքում բռնել էր նետայական նիզակը, իսկ ձախում վահան, նրա աջ և ձախ կողմում գտնվում էին բնտիր զորականներ: Հայկը տեսնելով ապստամբված Տիտանյաններին և նրա աջ ու ձախ կողմի զորականներին՝ կանգնեցնում է Արամանյակին երկու եղբայրներ անհուն խոլը: Կադմոսին իր ուրիշ երկու որդիներով ձախ կողմից՝ սուր ի կող ուղիղ աղեղ և սուր գործածելու մեջ հաջողակ միմեանց. որ պատահյանգնում է առջևից, իսկ մյուս բազմությունը զամենայն երկիր Որում ոչ ոնում, դասավորում է մոտավորապես՝ նա ծնանելոյ զորդի իր զԱրամառաջ է շարժվում:

Եվ երկու կողմ[illegible] արքեալ գնայ յերկիրն Արարադայ, որ է ի կողդյուղ[illegible]ովք, հանդերձ որդովք իւրովք և դստերօք և որդւոց ովք, արամբք զօրաւորօք, թուով իբրև երեքհարիւր, և այլովք ընդծնօք և եկօք յարեցեալովք ի նա և բոլոր ազխին Երթեալ բնակէ ի լեռնտին միում ի դաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդկանէ յառաջագոյն գրուելոցն դադարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ Հայկ՝ շինէ անդ տուն բնակութեան կալուածոց և տայ ի ժառանգութիւն Կադմեայ որդւոյ Արամանեկայ...

Եւ ինքն խաղայ այլով ազխին ընդ արևմուտս հիւսիսայ-

գայ բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի մէում, և անուանէ զանուն յեռանդաշտին Հարք, այս ինքն, թէ հարք են ասէն բնակեալք՝ ազգի տանն Թորգոմայ։ Ընդ և գիւղ մի և անուանէ յիւր անուն Հայկաշէն...

Ցաղտից պատերազմին և մահուանն Բելայ

... ի հասանել Տիտանեանն Բելայ զթագաւորութիւն իւր առ ամենեսեան՝ առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց իւրոց առ Հայկ՝ արամբք հաւատարմօք, գալ նմա ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ «Ինակեցեր,— ասէ,— ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց. այլ չեռուցեալ մեղկեա՛ զցրտութիւն սառուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ, և հնազանդեալ ինձ՝ կեա՛ց ի հանդարտութեան, ուր հաճոյ է քեզ յերկրիս խնամ բնակութեանդ։ Եւ ի բաց դարձուցեալ Հայկայ գպատգամսն Բելայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց։ Դառնայ առաքեալն անդրէն ի Բաբելովն։

Ապա զօրաժողով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիւ հետեւակ զօրաց. գայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկիրն Արարատայ, մերձ ի տունն Թորգոմայ։ Փախստական լինի Կադմոս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի իւր առաքէ. «Գիտեա՛,— ասէ,— ո՛վ մեծդ դիւցազանց, զի դիմեալ գայ ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք քաջօք և երկնադիզօք հասակօք սկայիւք մրցողք։ Եւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն նորա ի տուն իմ՝ գնախեայ, և գամ առաւիկ տագնապաւ Արդ՝ աճապարեա՛ խորհել զոր ինչ գործելոց ես։

Իսկ Բէլն, յանդուգն և անճոռնի զօրութեամբ ամբոխին, որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ գառ ի վայր հեղեղեալ՝ փութայր հասանել ի սահմանս բնակութեանն Հայկայ, ի սիրտ և ի մարմին վստահացեալ արանց զօրաւորաց։ Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն, քաջագանգուրն և խայտակեան, աճապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և ազեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլան ևս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յիմր ծովակի մերոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանուն ունելով յինքեան ձկունս։ Եւ կոչեցեալ զզօրս իւր՝ ասէ ցնոսա. «Ձեզանելն մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ՝ դիպել չանասցուք տեղւոյն, ուր անցեալ կայցէ ի մէջ խոռն քաջացն Բէլ։ Զի կա՛մ մեռցուք, և աղխ մեր ի ծառայութիւն Բելայ կացցէ, կա՛մ զաչողութիւն մատուանց մերոց ի նա ցուցեալ՝ ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն առացեալք»։

Եւ յառաջ հոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս՝ հասանեն ի միջոց ինչ դաշտաձև՝ լիրանց բարձրագունից։ Եւ յաջմէ ջուրց հասանեցի բարձրաւանդակում կուռ կալով ի տեղւոջ, ի վեր դէրեսս ամբարձեալ՝ երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հրոսակի ամբոխոյն Բելայ, զան և զիր յանդուգն յարձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով։ Իսկ Բէլ հեզ և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ի ձախմէ ջուրցն՝ ի վերայ ոստոյ մերոյ, իբրև ի

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՎ ՇԱՄԻՐԱՄ

Արայի և նրա մահվան մասին Շամիրամի կողմից՝ պատերազմով

Արա, Նիճոսի վախճանվելուց հիշ տարիներ առաջ խնամակալ դարձավ իր հայրենիքին՝ Նիճոսից նույնպիսի չնորհի արժանանալով, ինչպես իր հայր Արամը: Բայց այն վավաշոտ և անառակ Շամիրամը, շատ տարիներից ի վեր նրա գեղեցկության մասին լսած լինելով, ցանկանում էր նրան տեսնել, բայց հայտնի կերպով չէր համարձակվում որևէ բան անել: Իսկ Նիճոսի վախճանվելուց կամ Կրետե փախչելուց հետո, ինչպես համոզված եմ, Շամիրամը իր ախտը համարձակ պատվելով՝ Արա Գեղեցիկի մոտ պատգամավորներ է ուղարկում բծծաներով ու նվերներով և շատ աղաչանքներով ու պարգևների խոստումով խնդրում է գալ նրանից իր մոտ կամ իրեն կին առնել ու թագավորել այն ամենի վրա, որոնց տիրում էր Նիճոսը, և կամ նրա ցանկությունը կատարել ու մեծ-մեծ նվերներով խաղաղությամբ իր տեղը դառնալ:

Երբ պատգամավորները շատ անգամ երթևեկություն կատարեցին, և Արան չճամածայնվեց, Շամիրամը սաստիկ չարանալով, պատգամավորությունը դադարելուց հետո, վերցնում է իր զորքի բազմությունը և ջոկում է գնալ հասնել Հայաստան՝ Արայի վրա: Բայց որքան դեմից

---

1 Պիսիսոլօս — գիտ կոդոսատ

կարելի էր զուշակել, չտատում էր ոչ միմիայն նրան ասելու համար, որ ամեն մարդ իր ձեռքն ունի գլխու, որպեսզի իր կատարի: Մուհամեդ կատարի վերջ կար վճռական պատճառով արգասաւորի ամեն բան ուսումնասիրելու համար, որ ամեն բան ուսումնասիրելու համար, ինչպես նաև ամեն ինչ ունենալ և մարդ, որ ոչ ոքի չունենալ և ոչ մի բան ունենալ և ոչ մի բան ունենալ և ոչ մի բան

ՏԻԳՐԱՆ ԵՎ ԱՀԳԱՀԱՑԻ

Տիգրանի մասին, թե ինչպես էր ամեն բաճով

այց անցեմեմ այսուհետև գրելու Տիգրանի[1] և նրա զորձերի մասին, որովհետև սա մեր բազավորներից ամենամզոր և ամենախոհեմն էր և նրանց բոլորից հաչ: Նա Կյուրոսին[2] աչակից եղավ Մարաց[3] իշխանությունը տապալելու, հույներին էլ ոչ փիչ ժամանակ եվաճելով իրեն հնազանդեցրեց, և մեր բնակության սահմաններն բղարձակելով հասցրեց մինչև հին բնակության սահմանների ծայրերը. բոլոր իր ժամանակակիցներին նախանձելի եղավ, իսկ հետո նիոդեներիս ցանկալի բե՛ իրեր և բե՛ իր ժամանակը:

Եվ ո՞ր խոսքան մարդը, որ սիրում է արիության բարբ և խոհականությունը, չի ուրախանա սրա հիշատակությամբ և չի ձգտի նրա նման մարդ լինել: Նա տղամարդկանց գլուխ կանգնեց և ցույց տալով հաչությունՙ մեր ազգը բարձրացրեց, և մեզ, որ չէի տակ էինք, դարձրեց չատերին լուծ դնողներ և հարկապահանջներ. ոսկու, արձաթի, պատվական բարերի, զգեստների, և զանազան գույների, գործվածքների՝ հարստություններ տղամարդկանց ու կանանց համար՝ առհասարակ բազմաց-

---

1 Տիգրան — *Հայոց Տիգրան Առաքեն բագավորը (8-րդ դ. Ք. Հ. Ք.)*

2 Կյուրոս — *Պարսկաստանի Կյուրոս Մեծ բագավորը (550—529 Ք. Հ. Ք.)*

3 Մարաց — *մարերի, մարաստանցիների*

րեց, առանցամ խիստ ազդոներր գեղեցիկների նման սահմչելի էին երեում, իսկ գեղեցիկներն այն ժամանակի համեմատ ասպվածանում էին: Հետևակ կովողներր ձիավոր դարձան, պատերով կովողներն՝ հաչող ապեղանավորներ, լախտերով կովողներր զինվեցին սրերով ու տեգավոր նիզակներով, մերկերր պատվեցին վահաններով ու երկաթե զգեստներով: Եվ երբ նրանք մի տեղ հավաքվին, միայն նրանց աչտարին տեսնն ու նրանց պահպանակների ու զենքերի փայլն ու շողը բավական էին թշնամիներին հալածելու և փախելու: Նա խաղաղություն և շենություն գցեց, բոլորին լիացրեց յուղով ու մեղրով:

Այս և այսպիսի ուրիշ շատ բաներ բերեց մեր երկրին այս խաղտյաշ և մազերի ծայրը գանգուր Երվանդյան Տիգրանը[1] գուենդ երեսով, խաղցր նայվածքով, ուժեղ սրունքներով, գեղեցիկ ոտներով, վայելչակազմ ու բիկնավետ, կերակուրների և ըմպելիքների մեջ պարկեշտ, ուրախությունների մեջ օրինավոր, որի մասին մեր հները, որոնք փառդիոններով երգում էին, ասում էին, թե մարմնի ցանկությունների մեջ էլ չափավոր է եղել, մեծիմաստ և պերճախոս և լի բոլոր (հատկություններով), որ պիտանի են մարդուն: Եվ այս գրում ի՞նչ կա ինձ ավելի սիրելի, քան սրա մասին եղած գովեստներն ու պատմությունը երկարել: Նա ամեն բանի մեջ արդարադատ և հավասարասեր կշեռք ունենալով ամեն մեկի կյանքը կշռում էր իր մտքի լծակով, չէր նախանձում լավագույններին, չէր արհամարհում նվաստներին, այլ աշխատում էր ընդհանրապես ամենի վրա տարածել իր խնամքի գգեստը:

Սա սկզբում դաշնակից լինելով Աժդահակին[2], որ մարացի էր, նրան կին է տալիս իր Տիգրանուհի Հոռչը, որին թախանձանքով ուզում էր Աժդահակը: Որովհետև (Աժդահակը) մտածում էր՝ այդպիսի ազգակցության շնորհիվ կա՛մ հաստատուն սեր պահպանել Տիգրանի հետ, կա՛մ այս կերպով հեշտությամբ դավաճանորեն սպանել: Որովհետև նրա միտքը կասկածի մեջ էր, երբ մի անապատելի մարգարեություն նրան ցույց տվեց առաջիկայում նրան պատահելիքը:

Աժդահակի երկյուղի ու կասկածանքի մասին Կյուրոսի և Տիգրանի սիրո և միաբանության պատճառով

Բայց նրա այս մտածմունքների ամբրն էր մանրամասն դաշինքը, որ կյուրոսն առաջարկեց Տիգրանին. և շատ անգամ, երբ Աժդահակն այս բանը հիշում էր, ուրախ փախչում էր նրանից, և անզգալաբար նա խոհեղա-

---

[1] Երվանդյան Տիգրան— *Հայոց Երվանդ Առաջին թագավորի (6-րդ դ. և. ա. թ.) որդին՝ Տիգրան Առաջին թագավորը*

[2] Աժդահակ— *Մարատանի թագավոր (6-րդ դ. և. ա. թ.)*

1 Ակնարկված է Ներսեսը
2 Ակնարկում է Հայոց մեծ պատմության (աշխատ. Նեմեսյան)

կիցներին այսպիսի հարց էր ասում. «Ինչպիսի՞ հետաքրքրով մեծ էջ պիտի կարդացվի Հանդէս տարեկան պատմիչ և բազմապատիկ զարմանք ունենայ ոգի մի մշակ»: Եվ այսպիսի չափ տասնմեկերի ժամանակ պատմելու էր ու կասկածի բառը:

«Ով սիրելիներ,— ասում է նա,— երազուն եմ մի աճառոր երկրագործ, որ գաղթ գտնելու համար, որ վերջը երկար բերքատու էր և որի գաղափար էր ստամիկ ստացվելով պատմ, և կարծես թե պետք էր ունենալ մի ձրատաղաքար ժամանակ, որ ձրատաղաքարը ունենար ամենայն ինչ, որ պահանջում էր նրանից երազ հասկացողը, որ ինքն էլ ունենար ամենայն ինչ, որ պահանջում էր երազը:

Եվ ինչպես Նարեկացին ամենաձեր մեծությամբ մեզ ներկայացնում է մարդկային հոգու ամենանուրբ և ամենաթաքուն զգացմունքները, այնպես էլ Գրիգոր Նարեկացին ամենայն ինչ հոգու ամենանուրբ և ամենաթաքուն զգացմունքները ներկայացնում է մեզ, ինչպես մի ուրիշ հոգեբան, որ ոչ միայն ունի ներքին աչք, այլև ունի ներքին ականջ, որով լսում է հոգու ամենանուրբ և ամենաթաքուն ձայները:

Այս նկատմամբ մեզ մեծ հետաքրքրություն է պատճառում Գրիգոր Նարեկացու հոգեբանական վերլուծությունը: Նա ունի մի ուրիշ տեսություն, որ ինքն է ստեղծել և որի վրա հիմնվում է նրա ամբողջ հոգեբանությունը: Այդ տեսությունը հետևյալն է. մարդկային հոգին ունի երեք ուժեր, որոնք են՝ միտք, սիրտ և կամք: Միտքը ճանաչում է, սիրտը զգում է, կամքը ցանկանում է: Այդ երեք ուժերը միասին կազմում են հոգու ամբողջությունը, որ ինքն էլ ունի երեք ուժեր, որոնք են՝ հոգի, հոգեկան և մարմնական:

«Ցեղաքից, ո՛վ սիրելիներ,— ասում է (Մոմոսիկը),— շատ հաճա-
խել ես խոսում ինձ հետ, կա՛մ ես քեզ, կա՛մ դու ինձ, այդ ես, ասում-
ներս, ոչ մի ուրիշ բան, այլ միայն ուզում եմ ասել, որ ես ոչ
ունեմ ոչ մի ստացվածք, ոչ էլ ուզում եմ ունենալ, որովհետև
ամենից շատ ատում եմ հարստությունը, որովհետև ես գիտեմ,
որ հարստությունը ծնունդ է տալիս նախանձի, նախանձը՝ չա-
րության, չարությունը՝ ատելության, ատելությունը՝ թշնամու-
թյան, թշնամությունը՝ պատերազմի, պատերազմը՝ մահվան,
մահը՝ ոչնչության, ոչնչությունը՝ դժոխքի, դժոխքը՝ տանջան-
քի, տանջանքը՝ հավիտենական մահվան, որ ես չեմ ուզում
ունենալ, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է
աղքատ լինել, որովհետև աղքատությունը ինձ ավելի մոտ է
դարձնում Աստծուն, ավելի մոտ է դարձնում երկնքի արքա-
յությանը, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է
ուսուցանել, քան ուսուցանվել, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ
համար ավելի լավ է հոգևոր հարստություններ ձեռք բերել,
քան նյութական հարստություններ ձեռք բերել, որովհետև
նյութական հարստությունները ոչնչանում են, իսկ հոգևոր
հարստությունները հավիտենական են, որովհետև ես գիտեմ,
որ ինձ համար ավելի լավ է ուրիշներին ծառայել, քան ինձ
ծառայեցնել ուրիշներին, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ հա-
մար ավելի լավ է ուրիշներին սիրել, քան ինձ սիրել տալ,
որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է ուրիշնե-
րին ողորմել, քան ողորմություն ստանալ, որովհետև ես գի-
տեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է ուրիշներին ներել, քան
ներում ստանալ, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի
լավ է ուրիշներին ներել, քան ներում ստանալ, որովհետև
ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է ուրիշներին ներել,
քան ներում ստանալ, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ համար
ավելի լավ է ուրիշներին ներել, քան ներում ստանալ, որով-
հետև ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է ուրիշներին
ներել, քան ներում ստանալ, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ
համար ավելի լավ է ուրիշներին ներել, քան ներում ստանալ,
որովհետև ես գիտեմ, որ ինձ համար ավելի լավ է ուրիշնե-
րին ներել, քան ներում ստանալ, որովհետև ես գիտեմ, որ
ինձ համար ավելի լավ է ուրիշներին ներել, քան ներում
ստանալ:

Ինչ եղավ հետո էլ ի՞նչ օգուտ կրեր խոսել, որովհետև զուր ել-
ու էր խոսակցության նյութ: Ցավակից նայում էինք միմյանց, և հանս
միտքս, և այնս կծկումներ չէի զգում: Հոգնեցնում այս երազը ուշ
ձայնը ի՛ զնդացրի կրակոցներ և ռումբերի պայթյուններ, ամեն
ամենից վատ՝ ինքնասպան լինելու մտքի ներկայությունը

Ինքնասպանության գործողությունը

1 Սեծ Հայոց — Մեծ Հայքի

Երանի հետս ասում է, թե նոր Նժդեհներ Տիգրանուհուց պիտին, իր բազմանդամ ընտանիքը մեզ հասնելու չէր զարհուրում ասածդ հաւանօրէն, այլ ամենից առաջ նրանում էր պատճառը, որ ինքը կարողանում էր մեր ասածի մեծ կարեւորութիւնը: Մեր ապրելակերպի, սովորութիւնների մեջ մեր ազգային էութեան խորհրդանշանների միջոցով էր, որ ընորէ մեզ հասանելիք հանգամանքին: «Ինչո՞ւ չգիտես,— ասում է նա,— որ ես նոր Նիգրաց պիտի ծառայել, եթե զգայուն չէ մեր կիզի՞ զգալու: Ես ոչ միայն հետեւում եմ հետեւանքին, այլ եւ պատճառին: Ինչ կիզի ասում եմ, որ ես նոր Նիգրաց պիտի ծառայեմ, եթե չունենամ ներքին զգացողութիւն, որ բազմանդամ ընտանիքի մէջ: Ոչ նրա համար, որ ինձ պատկերի նման ստեղծեն, այլ նրա համար, որ ինձ նման ստեղծեն ներքին զգացողութիւն:

Նոյնը նոյնն է ներաշխարհներ ասել: Պատմաբանները գալիս են, գնում օրհնելի վերքերով զուրկ կառոյց մի, որպեսզի Նիգրաց ազգային ինքնութիւնը չ ոսկրանայ ու հետզհետէ չկորչի: Ազգային ինքնութիւնը ոչ միայն ներքին զգացողութիւն է, այլեւ արտաքին ապրելակերպ

Ես բարին հասկանալով մի օգտակար բան մտածել և առաջիկա աճցքերի մասին ճոգալ»:

Այս խորամանկության մեջ թաքցրած էր, թե Տիգրանուհին կմեռնի, երբ մարապարսկացու ցանկության համաձայն չվարվի: Իսկ խորագետ գեղեցկուհին այս դավաճանությունը հասկանալով՝ սիրալիր խոսքերով է պատասխանում Աժդահակին և մտերիմների միջոցով շտապով եղբորը հայտնում է նենգությունը:

(Աժդահակն) այնուհետև գործի է ձեռնարկում, պատգամավորների ձեռով (առաջարկելով Տիգրանին), որ բարեկամական տեսակցության համար գա երկու թագավորությունների սահմանագլուխ մի տեղում, իբրև թե մի կարևոր գործ ու խոսելիք կա, որ չի կարելի կատարել գրի և պատվիրակության միջոցով, բայց միայն անձամբ դեմ առ դեմ հանդիպումով: Սակայն Տիգրանը պատվիրակության դիտավորությունը իմանալով՝ Աժդահակի խորհուրդներից ոչ մի բան ծածուկ չի թողնում, այլ գրով հայտնում է, ինչ որ նրա սրտի խորքում կար: Երբ այսպիսով չարությունը հայտնի դարձավ, այլևս ոչ մի խոսքով, ոչ մի խորամանկությամբ չէր կարելի չարությունը ծածկել, և այնուհետև թշնամական դրությունը հայտնի գրգռվում էր:

Եվ Հայոց թագավորը (զորք) է ժողովում Կապադովկիայի սահմաններից, Վրաց և Աղվանից բնտիրներր՝ որքան որ կային, և Մեծ ու Փոքր Հայքի բոլոր բնտիրներր, և ամբողջ զորությամբ դիմում է մեդացիների[1] կողմերը: Վտանգը հարկադրում է Աժդահակին Հայկազունի դեմ ելնել պատերազմով ոչ փոքր բազմությամբ: Հակառակության գործը ձգձգվում է մինչև հինգ ամիս, որովհետև արագ և առողջ գործը թուլանում է, քանի որ Տիգրանը մտածում էր իր սիրելի հրոջ (Տիգրանուհու) մասին: Նա աշխատում էր այնպիսի մի հնար գտնել, որ Տիգրանուհին փրկվելու հար գտնի: Երբ այս հաջողվում է, մոտենում է և կռվի ժամը:

Բայց գովում եմ իմ բաջամարտիկ նիզակավորին, որ բոլոր անդամներով համաչափ էր, մեկը մյուսին ամեն կերպ պատշաճեցրած, կատարյալ գեղեցիկ հասակով, առույգ և ուժի կողմից իրեն հավասար չունեցող: Եվ ինչո՞ւ եմ խոսս երկարացնում. կռվի ժամանակ Աժդահակի երկաթե ամուր զրահը ինչպես ջուր ճեղքելով՝ Աժդահակին չամփրում է իր նիզակի բնդարձակ տեգին, և ձեռքը ետ հաշելիս՝ նրա թոխրի կեսն էլ գետի հետ դուրս է բերում: Բայց կռիվն սմանչելի էր, որովհետև բաջեր բաջերի հանդիպելով՝ ոչ մեկը մյուսին չուտով բիկունք չէր դարձնում, այսպի պատերազմը երկարում է բավական ժամեր, մինչև գործին վերջ է դնում Աժդահակի մանը: Այս բարեբախտ դիպվածը նոր փառք է ավելացնում Տիգրանին:

---

1) մեդացիներ — *մարտասանցիներ*

ՍԱՍՆԱ ԾՌԵՐ

(հատվածներ)

Սանասար և Բաղդասար

***

Դառնամ, գոզորմին տի տամ
Խանում Մովինարին.
Դառնամ, գոզորմին տի տամ
Սանասարին, Բաղդասարին.
Դառնամ, գոզորմին տի տամ
Քհոի Թորոսիկին.
Դառնամ. գոզորմին տի տամ
Ականջ արոզների ծընողներին։

***

Ըսկիզբն էր կըռապաշտ խալիֆան,
Մեկ էլ Հայոց Գագիկ Բագավոր.
Կռապաշտ խալիֆան բազդադ կը նստեր,
Գագիկ Բագավոր՝ Բերդ-Կապոտին։

Գագիկ Բագավոր ծեր, ալեւոր էր.
Չինք շատ հարստություն ուներ.
Չարմ ու գավակներ չուներ.
Մեկ աղջիկ ուներ, շատ տեսակով,
Անուն Մովինար խանում։

Էն ժամանակ ո՛ր Թագավոր գորեզ ըլներ,
Էն մեկէլից հարկ կառներ,
Բաղդադու խալիֆան շատ զոր ու զորընդեղ էր.
Ասքար արեց[1], էկավ վեր մեր ազգին.
Շատ առ ու ավար առավ,
Ու շատ գերի բռնեց տարավ,
Շատ ըզմեր ազգ կտրեց, նվազդուց,
Ու Հայոց Գագիկ Թագավոր
Բաղդադու խալիֆային խարջդար էղավ[2],

Օրերից մեկ օր խալիֆան էլավ,
Էրկու մարդ հարկ առնող ուղարկեց.
— Գնացե՛ք, իմ խարջ ժողվեցեք, բերեք,
Հարկ առնողներն էկան, անցան
Թագավորի քոշկ ու սարի առջևեն.
Որ կանցնեին, լուս մի էնոնց էրևաց,
Իրիշկեցին, ի՞նչ տեսնեն,—
Էնպես խորոտ աղջիկ մի էրեաց,
Արեուն կասեր. «Դու դուրս մ'էլներ, ե՛ս դուրս էլնեմ...»

Էդ մարդիկն իսկի բան չասին.
Էրկուան էլ էլան, սուս ու փուս դարձան,
Իրենց խալիֆայի մոտ գնացին...
— Ահա, խա՛լիֆա, մե հրեզեն աղջիկ տեսանք
Որ գիշեր-ցերեկ չուտես, չխմես,
Հա՛ էնոր շենք ու շնորհքին թամաշա անես,
Խելք ընկավ կռապաշտ խալիֆային,
Ջուպաբ տրկեց Հայոց Թագավորին.
Ասաց.— Քո աղջիկ տա՛ս ինձի,
Թագավորն ասաց.— Ես հայ եմ, դու՝ արաբ,
Ես՝ խաչապաշտ, դու՝ կրոապաշտ,
Ի՞նչ բան է, որ ես իմ աղջիկ տամ քեզ,
Ես իմ աղջիկ չեմ ի տա քեզ,
Խալիֆան ասաց.— Գագի՛կ Թագավոր,
Խաթրով ըլնի, տի տա՛ս,
Կռվով ըլնի, տի տա՛ս

---

[1] ասքար անել— զօրք հավաքել, զորաժողով կազմակերպել
[2] խարջդար էղավ — հարկատու դարձավ

Թե քո աղջիկ չտա՛ս,
Քո ժողովուրդ առ ու գերի կանեմ,
Ջեզ ամենիդ կը մորթեմ,
Քո ապգ ամեն կը կոբեմ,
Քո բաղաք տակ ու վերև կանեմ,
Քո թախտ ու բագ կը քանդեմ։
Ասաց.— Կռիվ կանեմ, չեմ ի տա։

Բաղդադու խալիֆան կանչեց, ասաց.
— Հա՛, ասքա՛ր, ասքա՛ր արեք, գնացե՛ք.
Աղջիկ կը տա՝ կը տա. չի տար,
Քար քաղեցե՛ք, ավազ մաղեցե՛ք,
Ժողվեցե՛ք բերե՛ք՝ ինչ կա։
Էլան, ասքար արին, էկան...

Ծովինար խանում էրդիք կայներ էր.
Միտք արեց իր մեջ. «Որ իմ հերն իմանար,
Էսքան մեղք ու արունք չէր ձգի իմ վիզ, ինձ կը տար.
Իմ պատճառով էսա ամեն մարդ ոի սպանեն,
Էնոնց տղաներ ոի մնան որբ, ինձ ո՛անիծեն.
Վերջըն գոռով ինձ ոի տանեն։
Աղեկն էն է, որ ես իմ կամքով էրթամ,
Իմ հոր թագավորությունն էլ հաստատ մնա»։
Աղջիկն էլավ, գնաց իր հոր դիվան,
Ասաց.— Հա՛յրիկ, ինչի՞ կը մտածես...
Աղեկն էն է, ե՛ս էրթամ.
Ուրիշ մարդու ջող բան չըլնի։
Ե՛ս մենակ մեռնիմ իմ հոր ջերեն[1].
Ես մեկ ջան եմ, էրթամ, կորսըվիմ,
Քանց մեր Հայաստան երկիր ավերի,
Էն հազար-հազար հոգիք կորուսանին։
Դարձավ ասաց.— Հա՛յրիկ, ինձ տուր էնոր...

Հեր չէր ուզի էգ բան.
Տեսավ, որ ճար վերան կտրավ,
Համաձայնավ, էլավ, աղջիկ տվավ։
Խաբար ղրկեց խալիֆային,
Թե.— Հա՛, կը տանք, արի տա՛ր։

---

1 ջերեն (ջեր-կողմ)— կողմից

Խալիֆան էլ իր պատրաստություն տեսավ,
Ջիր հարսներ առավ, էկավ։
Աղչիկ գնաց հոր մոտ, ասաց.
— Հա՛յրիկ, խալիֆային ասա՝
Ջոկ տեղ քոշկ ու սարայ մի շինի,
Ինձ որ տանի, էնտեղ դնի.
Մեկ տարի մոտ ինձ չգա,
Իմ հետ փարդան[1] չմտնի։
Հա՛յրիկ, դու էլ մեկ քահանա դիր հետ ինձ,
Որ առավոտ, իրիկուն ժամ ասի,
Ես իմ աղոթք անեմ, մնամ մեր օրենքով.
Մեկ էլ քեռմե՛ր[2] մի դիր հետ ինձ, ես կէրթամ,
Ես ինչ ասի, խալիֆային խնդրի,
Որ էն բաներ կատարի։
Հերն էլ իր աղջկան ասածն ամեն
Բաղդադու խալիֆային ասաց...
Կռապաշտ թագավորն ասաց.
— Ջա՛նըմ, ես հետ քեզ կը հաշտվիմ.
Հետ քեզ պայման կը կապենք։
Դու քո աղչիկ տուր ինձ,
Ես էլ քենե հարկ չեմ ուզի...

Կռապաշտ թագավորն էկեր, Տեղտիս կը նստեր.
Գագիկ թագավորի նստած տեղ
Նորագեղա դաշտի մեջն էր։
Թագավորն էնտեղ ուներ ամառանոց,
Հոտավետ, անուշ արոտատեղեր,
Սաղիկներով ու մարգերով զարդարված.
Էնտեղ կը գանվի կաթնով աղբուր։
Էնտեղ վրաններ զարկին,
Ցոթ-ութ օր հարսանիք արին։
Սովինար խանում խնդիրք արավ թագավորից,
Ասաց.— Հա՛յրիկ թագավոր,
Վազ Համբարձում[3] է, հրաման տուր ինձ՝
Էրթամ Հիլի, աղբրներու վերան զբոսանք.
Մեկ տասն իմ չափին աղջիկ դիր հետ ինձ,

---

1 փարդա— վարագույր. ամուսնական առագաստ

2 Քեռմեր— քեռու մայր, մոր մայր, տատիկ մոր կողմից (կամ նրան փոխարինող հարազատ, տարեց կին)

3 Համբարձում— քրիստոնեական ժողովրդական տոն, որը նշվում է զարնանը

Էրթանք սեյրան, ուրախություն անենք,
Ման գանք չուր իրիկուն,
Իրիկուն դառնամ, էրթամ իմ տեղ։
Թագավորն ասաց.— Քեզ հրաման է,
Գնա՛, մա՛ն արի, դարձի՛։

Մովինար խանում, էնար քեռմեր ու աղջիկներ
Գնացին պըտըտելու կաթնով աղբուր։
Ման էկան չուր իրիկուն։
Աղջիկ տեսավ՝ արև-աշխարհ կա, արեգակ կա,
Ամեն մարդ հետ իր գործին.
Ոմանք հետ իրենց ջրին, օչխարին.
Ոմանք էլ հետ իրենց ռանչպարութենին[1],
Աղջիկ միտք արեց, ասաց.— Հե՛յ վա՛խ,
Էսքան լուս աստևոր[2] կա, ես չէի գիտի։
Գնացին, էլան սարի վերև.
Էնտեղ նստան չահրի վերա, կերխում արին,
Հետո ման էկան, տեսան Կապոտ ծով.
Գնացին ծովափ սեյր անելու։

Իրիկուն որ տի դառնար, տուն գար՝
Մովինար ասաց աղջիկներուն.
— Աղջի՛կներ, դուք քելեք, գնացեք,
Ձեզ համար ման էկեք, քեֆ արեք,
Ես էրթամ, քիչ ջուր խմեմ։
Մտածելով ծովու բերան վե գնաց.
Գնաց. կայնեց մեկ քարափ տեղ.
Նայեց, սեսավ, որ ծովին ծեր չկա։
Ինք ու քեռմեր ծովու պռուկ նստած, լացին։
Շատ նեղացավ աղջիկն ման գալով,
Էնոր խըդամ[3] շատ ծարվեցավ.
Ինքն էլ շատ ծարվեցավ, ասաց.
— Էս ծովի ջուր շատ աղի է։
Ա՛խ, երանի՛ մեկ կաթ ջուր ըլներ,
Ես խմեի, սրտիս պապակ անցներ։
Քեռմերըն շատ ֆըռացե, ջուր չգտավ.

---

1 ռանչպարութենին — երկրագործական գործողություններին
2 աստևոր (աստվոր) — աշխարհ, աշխարհային, երկրային կյանք
3 խդամ — սպասուհի, ծառա

Էն ժամանակ Մովիևար ասաց,
— Առավոտ, դու մեկ ապրուր էսոնդ բուսցիս,
Մեկ էլ ինձ մեկ լուս ու հար անիս
Աստուծո հրամանով, ծովըն բացվավ,
Մի շատ համեղ ջուր դուրս էկավ,
Նայեց, տեսավ՝ մեկ ջոջ քար կա ծովու պռոսկ,
Սիպտակ ապրուր մի էդ քարից կը քալի.
Ջուրն էլ էդ քարի չորս բոլոր բոներ էր,
Մարդ չէր կարնա առանց Հալավ Հանելու,
էդ ապրուր էրթա, որ ջուր խմի,
Ինքն իր շորեր էհան, գնաց էդ ապրուր,
Բուռ էառ էդ անմահական ապրըրի մեջ,
Մի բուռ լիք ջուր խմեց,
Մեկ էլ՝ մի բուռ կիսառա
Ապրուրըն ցամաքավ,
էդ էրկու բուռ ջրից Հղացավ,
Նա էնոր իր ազջիկներ ժողվեց,
Էնդից գարձան, էկին տուն,
էկին Գադիկ Քաղավորի մոտ

Առավոտուն խալիֆայի գորքըն քաշվավ,
Քաղավորն իր ազջիկա ձեռք ոտք տեսավ,
էյան, հեծուցին, տարան, Հասուցին
էն կռատաշտ խալիֆայի քաղաք,
Սրր գնացին, քաղաք Հասան,
էդ Քաղավոր շատ ուրախացավ,
Ցոքն օր, յոթ գիշեր Հարսնիք արեց,
Մեջլիս, ուրախություն արեց,
էնոր Համար մեկ ջոկ տարայ շինեց,
Հաց, ջուր գրկեց էնտեղ,
Ասաց.— Տարայից դուրս չգաք,
Մովիևար խանում գնաց, մտավ յոթոտանին[1],
Ցոքի գուռ շինեց, սուգ արեց...

Գահրեճ գնաց խալիֆայի մոտ,
Ասաց.— Քաղավոր ապրած կենա,
Քո կնիկ, Գադիկ Քաղավորի ազջիկ,
Լսպես, լսպես ասաց ինձ,

1 յոթոտանի— յոթ գուռ ունեցող սենյակ

վաղիրն[1] ասաց խալիֆային.
— Ահեկ է ասեր Սովինար խանում.
Թող մնա, իր էրեխան բերի,
էն ժամանակ վիզ կտրենք,
ժամանակ տվին չուր էրեխան բերի,
էն էլ ասաց.— Զգուշ կացեք.
Իրիշկենք, չուր էրեխան ըլնի, իր կամքն է,
Ես տեր եմ. իմ կնիկն է Սովինար.
էլ դուք մի՛ խառնըվիք։

Մնաց, Ինն ամիս, ինն օր, ինը ժամ,
Ինը րոպե որ թամամավ,
էնոր ժամանակ լըմընցավ,
էրկու տղա էբեր.
Մեկըն թամամ, մեկըն կիսատ,
Մելիքսեթ քահանան էկավ,
Թոնդրան վերա կնքեց.
Ջոջ տղի անուն էդիր Սանասար,
Պատիկին՝ էդիր Բաղդասար...

Մեծ Մհեր

***

Դառնամ, զօղորմի՛ն տի տամ
Գեղձուն ճուղ-Սամին,— հապա՛ր օղորմի.
Դառնամ, զօղորմի՛ն տի տամ
Քեռի Թորոսին,— հապա՛ր օղորմի.
Դառնամ, զօղորմի՛ն տի տամ
Ջենով Հովանին,— հապա՛ր օղորմի.
Դառնամ, զօղորմի՛ն տի տամ
էն Ջոջ Մհերի՛ն,— հապա՛ր օղորմի.
Դառնամ, զօղորմի՛ն տի տամ
Արմաղանին,— հապա՛ր օղորմի.
Դառնամ, զօղորմի՛ն տի՛ տամ
Իսմիլ խոթունին,— տի տա՛մ օղորմի։

---

1 վաղիր— արևելյան երկրներում թագավորին մոտիկ կանգնած բարձր պաշտոնատար

***

... էղավ մեկ օր՝ որ Սասնա մեջ
Հացի մեծ թանկություն ընկավ...
Մհեր հարցուց.— Ինչի՞ց է՝ հաց չկա.
Կարկո՞ւտ պարկե, քամի՞ն քաղե,
Տո՞ք է տվե...
Քեռին ասաց.— Չէ՛, էդուց չէ՝
Մեր երկիր վար ու ցանք քիչ է.
Է՛ծ կը պահենք, տավար ու էշ,
Մեր հաց Շամա, Հալեպա կը գար.
Չէ՛, մեկ առյուծ է լուս ընկե.
Երբ սար չութի էրթանք[1]՝ մեզ կո՛ւ կը տա՝
Ճամփան կտրեց ճամփորդներեն.
Գալող ու էրթացող հատավ.
Մարդ չի կարնա ճամփա էրթա՝
Շամից էստեղ, էստեղից Շամ.
Էդո՛ր համար հացի պակաս
Ու թանկություն ընկավ աշխարհ։
Մհերն ասաց.— Քեռի՛,
Առյուծն ի՞նչ է, իմա՞լ առյուծ։
Ասաց.— Գաղաններու չո՛ջն է առյուծ, մարդիկ կ'ուտի։
Մհեր հարցուց.— Հեռվա՞նց կ'ուտի,
Թե՝ մոտենաս, ու նոր կուտի։
Քեռին թե՝ մոտենաս ու նոր։
Մհերն ասաց.— Էդպե՛ս է՝ ես լուսուն կ'էրթամ։
Քեռին ասաց.— Որդի, չ'էրթաս, քեզ կը ջարդի։
Ականջ չարավ, գնաց։
Առավոտուն վիր ոտ որ ուզանգուն[2] հասավ,
Ամե՛ն, ինչքան ձի հեծնող կար՝
Հեծան՝ Մհերի հետ գնացին։
Գնացին էն առյուծին։
Առյուծ տեսավ՝ մա՛րդ մի կը գա՝
Էլավ, էկավ իրեն տեղեն։
Պոչը գետին կը տփտփեր,
Թոզ ու դուման կը բարձրացներ.
Էլավ՝ էկավ Մհերի գեմ։

---

1 չութի էրթանէ — արորով վար անելու գնանք
2 ուզանգու— ասպանդակ

Մհեր ասաց իրեն դորքին.
— էդ ի՞նչ է, որ մեր դեմ կը գա։
Ասին.— Առյուծ է՛դ է, որ կա։
Ասաց.— Ո՛վ որ էդ առյուծին թրով զարկեց՝
Ես կը թողնեմ առյուծն իր տեղ,
Ես կը դառնամ էնոր վերան ու կը սպանեմ գէնի։
Դարձավ, ասաց.— Առյուծի մեր
Ասաված կանչեց՝ ծնավ էնոր.
Իմ մե՛րն էլ ինձ, Ասաված կանչեց, է՛նպես ծնավ.
Ես իմ ասպապը[1] տի հանեմ,
Կուշտի՛ կպնեմ առյուծի հետ։
Մհերի հետ գնացած մարդիկ հետու կանգնան.
Մհեր մենա՛կ գնաց։
Գնաց, ինք ու առյուծ առան իրար։
Մհեր կանչեց.— Հացն ու գինին, Տեր Կենդանին։
Կանչեց, մի ձեռ թալեց էդ առյուծի վերի՛ ծնոտ,
Մյուս ձեռ թալեց ներքի՛ ծնոտ,
Ճղեց էդ առյուծ մեջտեղեն,
Արե՛ց էնոր էրկու կտոր.
Մեկ դրեց ճամփու էս դին, մեկէլ՝ էն դին։

Իր հետ գնացած մարդեր էկան,
Կաչնան Մհերի մոտ։
Մեկ մարդ էլ շուտ խաբար հասցուց Սասուն,
Մհերի մոր, թե.— Աչքդ լուս բլնի,
Մհերն առյո՛ւծ սպանեց։
Ջուր հիմիկ Մհեր էր,
Հիմիկվնե ես էղավ Առյուծասեն Մհեր։

Մհեր դարձավ, էկավ Սասուն,
Ու սասնեցիք էդ ժամանակ
էկան Մհերի դուռ, ասին.
— Էսուց հետ մեր տեր դո՛ւն ես,
Մեզի կառավարիւ
Որ սասնեցիք Մհեր արին կառավարող՝
Քասուն-Ճուղ-Սամ Դեղձան տվեց էնոր
Քուհիկ Ջալալին,

---

1 ասպապ — զենք ու զրահ

Քուր կեծակին,
Գուան զրհին,
Գուին ի մեջքին,
կապան զապիֆեն[1],
Հեծավ Մհեր Քուռկիկ Ջալալին,
Առավ ի ձեռ Քուր կեծակին,
Երջեց իր հոր հողեր,
Ու Քշնամիք կորագլուխ էլան էնոր առջև...

Սասունցի Դավիթ

... Իրեք կողմըն աշխարհի Մըսրա Մելքի ձեռն էր.
Մենակ մե՛կ կողմն աշխարհի Դավթի հայրենին էր.
Մելիք կանչեց, իրեն իշխաններ ժողվեց,
Հետո բերավ, տաշտ մի գրեց իրեն առջև,
Աժելի՝ զարկեց իրեն ճակտին,
Արուն թափվեց, տաշտ լցրեց,
Բացեց Մելիք մեկ թուղթ,
Էն արնով գրեց զորականչ.
«Թղթիկ մի գրեմ Հարավային,
Թղթիկ մի գրեմ Հյուսիսային,
Թղթիկ մի գրեմ արևելյան,
Թղթիկ մի գրեմ արևմտյան,
Իմ բոլո՛ր զորքին ու զորապետին,
Ջենքիր վերցնո՛ղ, թող գա՛,
Պատերա՛զմ է.
Էկե՛ք, էկե՛ք.
Հա՛չ պարոններ.
Սակո՛ պետներ,
Լե՛ն հակառներ,
Թիա՛կ լեզվներ,
Էկե՛ք վեր գյավուրին[2].
Պատերա՛զմ է, պատերա՛զմ...
Ինձ պետք են հազա՛ր-հազար անբեզ, անմորուս
պինվոր.

---

1 կապա զապիֆե — Թավշյա վերնազգեստ (մորքի երեսով)
2 գյավուր — անօրեն, անհավատ

Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար էն մոր մինուճա՜ր
պինվոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար քխամազ մորուսով
պինվոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար սիպտակ մորուսով
պինվոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար կարմիր մորուսով
պինվոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար սիպտա՜կ ձիավոր,
Ա՜խ, սիպտա՜կ ձիավոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար կարմի՜ր ձիավոր,
Ա՜խ, կարմի՜ր ձիավոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար սև-սև՜ ձիավոր,
Ա՜խ, սև-սև՜ ձիավոր.
Ինձ պետք են հազա՜ր-հազար փո՜ղ փչողներ,
Թմբո՜ւկ զարկողներ,
Ա՜խ, թմբո՜ւկ զարկողներ.
էկե՜ք, էկե՜ք, ինձ պետք են բյուր-հազար հետևակ
պինվոր,
Ա՜խ, հետևա՜կ պինվոր,
էկեք, էկեք վեր գյավուրին.
Պատերա՜զմ է, պատերա՜զմ...»

Էնպես, անթիվ ու անհամար ձիավորներ էկան,
Որ Մբարա գետ հասած ժամանակ՝
Առաջին էկողներ ջրի կե՜ս խմեցին,
Միջին էկողներ ջրի մնացա՛ծ կես խմեցին,
Հետո էկողներ գետի քարե՜ր լիզեցին,
Մնացած հեծելներ ծարա՜վ մնացին.
Էկան հասան Մբարա դաշտին, վրան զարկին...

Էդտեղ Մելիք Թուղթ մի գրեց Դավթին.
— Դավի՜թ, կուի՜վ տ՚անես, արի՜ իմ դեմ,
Չէ հո՝ տի տամ ես իմ զորքեր քաղքի վերա
Ու ինչքան ո՜րձ կա՝ տի սպանեմ,
Կրա՜կ տի տամ Սասնա քաղաք ու տ՚ի վառեմ,
Ջրհեղեղի տակո՜վ տ՚անեմ,
Սասնոց քար-հող քշեմ գերի...

Դավիթ էլավ, թոռավ վեր իր ձիուն,
Աստծու անուն տվեց,
Դարձավ, առավ խաթրը քաղքըցոց,
Դարձավ, առավ խաթրը գեղացոց,
Առավ Դավիթ խաթրը մարդ ու կընկոցց, առաց.
— Ապրեքնե՛ր, քուրե՛ր, դուք մի՛ վախենաք,
Աստծու կամքով կ'էրթամ ես կռիվ.
Օ՛, քուրեր, դուք կացե՛ք բարով,
Դուք ինձի քուրությո՛ւն եք արե.
Օ՛, մերեր, դուք կացե՛ք բարով,
Դուք ինձի մերությո՛ւն եք արե,
Բարի՛ դրկիցներ, դուք կացե՛ք բարով,
Դուք կացե՛ք բարով մեծ ու պստիկով.
Իմ դուռ-դրկիցներ, ձեր էրես շա՛տ եմ թռեր,
Ինձ հալա՛լ արեք,
Բարի տանտիկինննե՛ր, ինչ հա՛ց կը թխեք,
Դավթի անուն հիշեցեք,
Ջահելնե՛ր, դուք է՛լ, ինչ որ քե՛ֆ կ'անեք,
Դավթի անո՛ւն հիշեցեք,
Իմ քուրե՛ր, մերե՛ր, իմ լա՛վ դրկիցներ,
Մնացե՛ք բարով...

Քշեց, գնաց մնչ հոր Ծովասարին,
Դավիթ որ Սասունեն էլավ՝
Էնպես մշո՛ւշ մի, դուման՛ն մի դրեց,
Որ Դավթի աչք բսկի ճամփեն չէ՛ր չոկի,
Ամա Քուռկիկ աղավնիկի՛ նման թռավ,
Դավիթ ասաց.— Ջա՛նըմ, էդ է՛լ Աստծու բան է.
Կայնեմ, թողնեմ Քուռկիկ Ջալալու կամքին,
Ուր որ էրթա՛, թող էրթա՛,
Քուռկիկ Ջալալի՛ն էր, գընա՛ց, գընա՛ց,
Էն յո՛թ օրվա ճամփան մի սհաթվա՛ն անցավ,
Էլավ բարձրիկ սարի գլուխ.
Որ էլավ էդ սարի գլուխ, կանգնեց.
Կանգնեց վեր էն կաթնաղբրին,
Մըժ բացվավ, դուման բացվավ.
Քուռկիկ չոքեր էզար գետին, մնաց.
Դավիթ գիտցավ, թե ձին դադրավ, ասաց.

— Հե՛յ վա՛խ, Քուռկիկ Ջալալին,
Քո վի՛զ կոտրի,
Ես ի՛ասեի՝ գու ինձ արնի գետե՛ր ա՛նցուցես,
Էս պո՛ւտ մի ջուր է — ինձ չե՞ս կարնա անցուցես.
Էսա տեզ որ էապե՛ս կանես՝
Քա մեջ կովին ի՞նչպես ա՛նես.
Ի՛նչպես ա՛էրթամ Մըսրա Մելիքի դեմ կռիվ։
Ասաց, զանգուն էզա՛ր,
Ջիու կոզաշար կոտրեց։
Ջին լուկավ՝, ասաց.
— Կարնա՛մ զքեզ զարնեմ արեգական էրես,
Համա քո հոր խաթրին չե՛մ ի տաւ
Դավիթ լուկավ, քաշեց իր թուր,
Ու Քուռկիկի վիզ ատ կտրեր.
Թուր մինչև կես քաշեց՝
Էն գիհեն քամի՛ մի զարկեց էնոր ճակատ.
Դավիթ ուշքի էկավ-լսեց ձիու ձեն,
Ջին ասաց.
— Էսի քո հոր Կաթնաղբո՛ւրն է.
Իջի՛ տակ, ջո՛ւր խմի՝
Իջի պո՛ւտ մ՝էլ չըից տուր իմ կոզաշարին։
Դավիթ իջավ, ձիու գլուխ պագեց,
Պուտ մի ջուր էառու ձիու կոզաշարը։
Դավիթ ձին էթող խոտերի մեջ արածա,
Ինքն էլ աղբուրեն ջուր խմեց,
Պառկեց, քնեց, հանգստացավ։
Ջին էլ կանգնեց արևու դեմ՝
Հով արեց վերան։

Քնից ակահավ[2], ի՛նչ տեսավ— հզորացե՛,
Իր հոր հազուստ հագիվ կը գա վերան։
Ջին խրխնջաց, էկավ, կանգնեց Դավթի առաջ։
Դավիթ առնձ գրեց բերան, էլավ, հեծավ։
Խնդացավ, քըշեց, գնաց։
Ճամփին տեսավ մեկ էրիաթե տուն։

---

1 բակել— խոովել, դժգոհել, գայրանալ, վրդովվել
2 ակահել— արթնանալ, սթափվել, գիտակցանալ

Ջին ասաց.— Դավի՛թ,
էն սուն որ կը տեսնես՝ էնի քո հոր փորձաքա՛րն է.
Թե դու մեկ դարբից կարեցիր՝ կ'էրթա՛ք կռիվ,
Ջը կարեցիր՝ չե՛նք էրթա կռիվ։
Դավիթ թուր քաշեց, մեկ դարբից հզարկ.
Թուր կեծակին էն սուն կարեց, մեչեն անցավ։
Էրկաթն սուն է—էդ սուր որ մեչեն անցավ՝
Կատր վեր կատրի՛ն մնաց.
Դավիթ չ'իմացավ թե թուր կարիր անցեր է.
Նոթեր կիտեց, էնոր սիրտ թոռմտավ։
Ասաց ձենով.
«Ռաի՛կ, դու թո՛ւլ կենայիր.
Ջը գայի՛ր, հասնեի՛ր էստեղ,
Որ իմ դարբ զարկեի՛ էդ սան,
Ջը կարեի՝ իմ սիրտ թոռմե՛ր։
Ջեռի՛կ, դու կոտո՛ր կենայիր,
Որ ուժ էնքան չը կա՛ր քեզի,
Ջարնեիր, էն սուն շո՛ւտ տայիր,
Իմ սիրտ էսպես չը թոռմեր։
Աչքի՛կ, դու խավա՛ր կենայիր,
Որ էսա բան չը տեսնեիր,
Ինչի՛ էրկաթե սուն չը կարեի,
Որ գնայի կռիվ դեմ Մըսրա Մելքին»։
Մեկ էլ՝ Դավիթ տեսավ՝ քամի՛ էլավ.
Էդա քամին փոթորկի՛ պես էկավ,
Էկավ, զարկեց էրկաթե սուն,
Սուն շո՛ւտ առավ։
Դավիթ գնաց, տեսավ,
Իր զարկած տեղ թուր կտրե՛, անցե։
Ննդացավ, ասաց.
«Ռաի՛կ, դու ուժո՛վ ըլնես,
Դու բարո՛վ էկար էստեղ.
Որ ես զարկեցի՛ էօ սուն կտրի.
Ջեռի՛կ, դու կաեա՛չ ըլնես,
Թող քո ուժ է՛լ ավելի ըլնի,
Որ Մելքի դեմ գնա՛մ կռիվ.
Աչքի՛կ, դու լուսո՛վ ըլնես,
Որ էս բան տեսար»։

Ասաց, քշե՛ց իր ձին,
էն քարերուց, ադրբներուց, էն սարերուց
Հալալութե՛ն ուզեց,
Մնաք բարե՛ ասաց, երգեց.
«Սովասարու պաղ-պաղ ադրբներ,
Մնացե՛ք բարով, բարի՛ մնացեք.
Ես կ'էրթամ կռիվ, կը ծարավնա՛մ,
Դուք ինձնից կարո՛տ մնացեք,
Սովասարու պաղ-պա՛ղ քամբներ,
Մնացե՛ք բարով, բարի՛ մնացեք.
Ես կ'էրթամ կռիվ, կը չոգնա՛մ,
Դուք հո՛վ մնացեք»,

Ասաց, քշե՛ց, գնաց Մըսրա Միլիքի դեմ.
Տեսավ՝ երկնուց ասպին հաշի՛վ կար,
Էնոնց վրաններին հաշիվ չը կար.
Կայնեց բարձր սարի վերա,
Տեսավ՝ որ զորք քանց ծովու ավազ չատ է,
Գլուխ քաշի էտու, ասաց.
«Տեր Աստված, ինչպե՛ս ա՛ էրթամ կռիվ,
Ենանք շա՛տ է մեծ թագավորին.
Էնոնք ըլեն գարնան մատղաշ գառներ,
Ես ըլնեմ առյծի գել՝
Ջե՛մ կարնա էնոնց խեղդի.
Էդ վրաններ ըլնեն գիզեր, ես ըլնեմ կրակ,
Ջե՛մ կարնա ես էդոնց վառի,
Էդոնք ըլնեն մոխիր, ես ըլնեմ քամի՝
Ջե՛մ կարնա էնոնք տեղից վերցուցի»,

Ջին իմացավ Դավթի երկմտիլ, ասաց.
— Է՛յ, անիրավ, ի՞նչ կը վախենաս,
Քանի մի քո թո՛ւր կը կարի,
Էնքան էլ իմ շո՛ւնչ կը կարի.
Քանի մի քո թո՛ւր կը կարի,
Էնքան էլ իմ ո՛ւռ կը տրորի
Դավթի, մի՛ երկմտիլ, քշե՛ի
Դու իմ քամկից[1] վե՛ր չը գաս, չը խաբվես

---

[1] Քամկից — մեջքից, հետևից, այսօր՝ գավակից

Դավթի սիրտ պնդացավ էդ խոսքերով,
Դավիթ քշից, գնաց, ասաց.
— Ջանըմ, ես ի՞նչ խաբա՛ր անեմ ու ո՛նց տ՚էրթամ,
Գնաց էլավ Լեռա սարի գլուխ, կանչեց.

— Է՜հե՛յ.
Ով բընած է՝ արթուն կացեք,
Ով արթուն է՝ ձի՛ր թամբեք,
Ով թամբեր է՝ գենքե՛ր կապեք,
Ով կապեր է՝ էլե՛ք, հեծե՛ք.
Ջ՚ասեք Դավթի գող-գող էկավ,
Գող-գող գընաց։

Ասաց, ընկավ էդ գորքի մեջ,
Ջարկեց, գարկեց, կանչեց.
«Վապե՛, Քուռկիկ, վապե՛,
Կըտրե՛, թըրիկ, կըտրե՛...»,
Կովան, գարկին, կոտորեցին.
Արնե հեղեղ էլավ, լեշեր տարավ...

Մըսրա Մելիքի գորքի միջեն մարդ մի էլավ,—
Մեկ ալևոր՝ յոթ տղու հեր։
Մելիք էնոր յոթ տղեկներ զոռովե՛ն էր բերեր կռիվ։
Էդ ալևոր ասաց.— Հեյ-վա՛խ, հեյ- վա՛խ...
Դուրս էկավ էն՝ առանց զենքի ու գլուխբաց՝
Գորքի միջեն վազեց,
Ասաց.— Ճամփա՛ տվեք, էրթամ Դավթի առաջ,
Մի խոսք ասեմ, էսա գորք ազատեմ կռվից։
Էկավ, կանգնեց Դավթի առաջ,
Ասաց.— Դավի՛թ, մեռնե՛մ քեզի,
Ակա՛նջ արա, ձիդ դադրեցրու,
Գամ՝ քեզի խո՛սք տ՚ասեմ։
— Ի՞նչ տ՚ասես ինձ, հալվո՛ր,— հարցուց Դավիթ։
— Դավի՛թ,— ասաց,— մեռնե՛մ քո աքեան.
Չէ՞ որ էնոնք էլ մա՛րդ են, իսա՛ն են,
Ինչի՞ կը կոտորես, ինչի՞ կը սպանես.
Չէ՞ էդոնք է՛լ էրեխանե՛ր ունեն,
Տո՛ւն ու կընի՛կ ունեն։
Էնոնց սպանես՝ ճժերու մեղք կ՚ընկնի քո վիզ։
Աղբատ ու խեղճ մարդ էն էդոնք.

Որը իր մոր մեկուճարն է,
Որը նոր պսակված տըղա,
Որը իր օջախի տունն է,
Որը հանգած մի տան ճրագ։
— Ապա ինչի՞ էկած են, հետ ինձ կը կոխեն։
Պատասխանեց.— Մեզ ի՞նչ մեղք կա.
Մըսրա Մելի՛քն է զոռովեն բռնեն, բերի.
Մըսրա Մելի՛քն է քո դուշման։
Գընա իր հետ կռիվ արա։
— Ապա Մելիքն ո՞ւր է հիմա։
— Ա՛յ, էն կանաչ վրանի տակ քնա՛ծ է, տե՛ս,
Ոսկի խնձորն էնոր չադրի գլխին գրուկ.
Յոթն ադապ աղչիկ էնոր ճանճ կը քշեն,
Յոթն ադապ աղչիկ էնոր ոտ կը մաժեն։
Էն վրանից մուխ որ կէլնի՝
Էն մուխն էլ հո մուխ չի,
Էն շոգե՛լքն է էնոր բերնի։
Դու որ էրթաս Մելիք ապաենա՝
Էդ զորք քեզի աղոթք տ՛անի,
Տի խնդանա[1] ու ամեն մեկն իր տուն տ՛էրթա։
Էդտեղ Դավիթ խղճավորվավ,
Ջորք չարդել վերջացուց,
Դարձավ ասաց.— Հա՛լվոր,
Աղե՛կ խոսք ասացի՛ր.
Ես քո ասած տ՛անեմ։

Դավիթ քշեց իր ձին, գընաց...
Գնաց, հասավ Մըսրա Մելքին, ասաց.
— Մըսրա՛ Մելիք, էն դիր[2] ինձ խաբեցիր,
Մըկա էլ ի՞նչ տ՛անես։
Մելիք տեսավ՝
Դավիթ դրեր էր ձեռ գուրզին[3],
Ահից դողաց, ասաց.
— Դավի՛թ ջան, դե արի՛, նստի՛։
Ասաց.— Ես չե՛մ նստի, կռի՛վ անենք։
Մըսրա Մելիք հրամեն տվեց.—

---

1 խնդանա — ուրախանա
2 էն դիր — այն անգամ
3 գուրզ— մկուճ

Քյահվան ձին դուրս բերին,
Հագավ շորեր, կապեց գենքեր,
Նստից իր ձին, գնաց մեյդան[1],
Ըսկսեցին մեջ մեյդանին էրթալ ու գալ։
Մըսրա Մելիք ասաց.
— Դավի՛թ, կըռիվ գոռովե՞ն անենք, թե հերթով։
Դավիթ ասաց.— Ինչպես քո ջան կուզի։
Մըսրա Մելիք ասաց.
— Կուզեմ հերթո՛վ անենք.
Իրեք դարբ մեկ զարկի,
Իրեք դարբ մեկէլ զարկի։
Առաջ ո՞վ տի զարկի։
Դավիթ ասաց.— Առաջ դո՛ւ զարկ,
Տարիքով մեծ դո՛ւն ես։
Դավիթ ձիուց էկավ տակ.
Գնաց, կանգնեց մեջ դաշտին։
Ասաց.— Մըսրա Մելիք, քո զարբեր զարկ։
Մըսրա Մելիք իր գուրզ առավ,
Քշեց, գնաց մինչև Ջարկին.
Իրիք ավուր ճամփա՛ անցավ,
Քըշեց, էկավ, հասավ Դավթին,
Գո՛ւրզ մի զարկեց Դավթին։
Ինչպես շո՛ւն մի օռնա՝ գետին պոռթից.
Ինչպես քառսուն ջուխտ գոմեշնե՛ր լծես,
Գութան վարես՝ գետին պոռթա,
Թոզ ու դուման երկիր-երկինք բռնեց,
Օր ու գիշեր էղ թոզ չիջավ գետին։
Մելիք ասաց.— է՛, Դավիթ, հո՛ղ էիր,
Հոպ զարձուցի։
Դավիթն ասաց.— Մելի՛ք, դեռ ես կենդանի՛ եմ։
Էղ մե՛կ, մե՛կ էլ զարկի։
Մելիքն ասաց.— Հա՛, տնավեր,
Էս մեկ անգամ ճամփաս մո՛ւտ էր,
Քափ չմնա՛ց մեջ իմ գուրզին։
Նռաց, զարձավ, մեկ է՛լ քըշեց։
Գընաց, հասավ չուր Դիարբեքիր
Ու էնտեղից քըշեց, էկավ Դավթի վերա։
Էկավ՝ իր գուրզ թալեց Դավթին։

---

1 մեյդան— հրապարակ

Ինչպես առյո՛ւծ օռնա՝ գետին պոռթից,
Ինչպես հեզեղ ավերի, գետին պոռթից,
Թող ու դուման երկիր-երկինք բռնից,
Աբեգական էրեսն առավ,
Էրկու գիշեր ու էրկու օր էդ Թող կանգնից Դավթի վերա,
Մելիք ասաց.— Դավի՞թ, հալա կենդանի՞ ես,
Հող էիր, քեզ հող դարձուցի,
Դավիթ ասաց.— Մելիք, կենդանի՛ եմ.
Էսիկ էրկու, մեկ էլ զարկի,
— Հայ-հա՛յ,— ասաց Մելիք,—
Իմ ձիու մանգղիլ քի՛չ էր.
Թափ չմնա՛ց մեջ իմ գուրզին,
Նորեն Մելիք դարձավ, գընաց,
Քըշից, հասավ Մըսըր քաղաք,
Ու Մըսըրից քըշից, էկավ Դավթի վերա,
Էկավ, գուրզ մ'էլ զարկից,
Ինչպես գարնան ամպ գոռգոռա՝ երկիր պոռթկից,
Ինչպես երկրաշա՛րժ մի զարկի՝ երկիր պոռթից,
Թող ու դուման երկիր-երկինք բռնից,
Աբեգական էրեսն առավ.
Իրեք ցերեկ, իրեք գիշեր
Էդ Թող կանգնից Դավթի վերան,
Մելիք ասաց.— Մեռա՛վ Դավիթ.
Հող էր Դավիթ, հող դարձուցի,
Ինչ Թող-դուման գետնեն էլավ,
Դավիթ, իր ձին էլան, իրենց տեղ կանգնեցին,

Դավիթ ասաց.— Մելիք, դու քո գարբեր պրծար,
Հերթ ի՛նձ հասավ,
— Է՛յ,— ասաց,— տնավե՛ր, մեկ է՛լ էրթամ,
— Չէ, չէ,— ասաց,— դու ուր տ'էրթաս,
Հերթ ի՛մըն է. աշխարհ հերթո՛վ է, թե զոռով,
Մելիքի մեր էկավ, ասաց.
— Դավի՛թ, Մելիք քո աղբի՛րն է.
Բերախաոություն չանես,
— Հա՛, մարե՛, չե՛մ անի բերախաոություն.
Իրեք դարը տի զարկեմ Մելքին,
Մելիք ասաց.— Դավիթ, քեզնեն կը խնդրվեմ,
Յոթ սհաթ ժամանա՛կ տաս ինձ,
Թող ես էրթամ, վրանի տակ պառկեմ,

Դու գաս ու ինձ զարկես։
Ասաց.— Գրնա, պատկի,
Մհնակ քե ինձ ասա, Մելիք,
Ինչո՞վ զարկեմ, քրո՞վ զարկեմ, քե՞ իմ գուրզով.
Մելիք իր մտքի մեջ ասաց.
«Ջա՜նըմ, էդ գուրզ որ ինձ զարկի՝
էդ գուրզին դիմանա՞լ կըլնի»։
Ասաց.— Դավի՛թ, քրո՛վ զարկի։

Գրնաց Մելիք վրանի տակ, ասաց.
— Ես իրեք գարբ Դավթին զարկի,
Դավթին բսկի բան՜ մի չ՝էղավ,
Հիմի Դավիթ կը գա, էստեղ ինձ կը զարկի։
Մելիքի մեր ասաց.
— Մե՛լիք, արի մտի մեջ էդ հորին։
Մելիք մտավ մեջ հորին։
Քառասուն գոմշու կաշի բերին քաշին վերան,
Քառասուն ջաղացի քար դրին վերան,
Վերմակ քաշին քարի վերան։
Մելիք մեջ էն հորին հանգիստ նստեց, ասաց.
— Հիմի հերթ Դավթի՛նն է։
Դավիթ գիտի՛, թե էն ինչ արեր է.
Կը գա, կը տեսնա ջաղացի քար,
Չէ՞ որ հորու բերնին դրած էսպես բարձրացեր է—
Վերմակ քաշած քարի վերա։
Գիտի, որ էնքան Մելիքի ջանդաք չի՛։
Ապա Մելիքի մեր էնտեղ կայնուկ է։
Դավիթ չ՝ասաց՝ ղՄելիք հանեք դուրս, տեսնեմ։

Հեծավ Դավիթ Քուռկիկ Ջալալին,
Գնաց հասավ չուր Մովսասար.
Քաշեց իր Թուր Կեծակին,
Քըշեց իր Քուռկիկ Ջալալին,
Էկավ, որ տի զարկեր՝
Իամիլ խաթուն իրեն ծծեր հանեց,
Դավթի առաջ վազեց, ասաց.
— Դավի՛թ, քաղցր ծիծ եմ տվե քեզի,
Դու իմ կաթի խաթեր էդ զարկ ինձի բախշի։
Դավիթ ասաց.— Մարի, ինչի՞ գուն չուր հիմիկ,
Մելիքի զարկ կը գար մեջ իմ գլխուն,

Մեկ մ'էլ չ'ասիր՝ Մելի՛ք, զարկ մի ինձի՛ բախշիս,
Դավիթ իր թուր իշեցուց, տարավ, բերից,
Բարձրացուց էդ թուր, համբուրից,
Դրից ճակտին, ասաց.— Մարե՛,
էս մեկ զարկ քո՛ խաթեր,

Մեկ էլ դարձավ, գնաց Դավիթ,
Իր ձին քշից էկավ, էկավ, որ տի զարկեր՝
Մելիքի քուր վազից էնոր առաջ, ասաց.
— Դավի՛թ, դու որ պատիկ էիր՝
Ես քեզ շա՛տ եմ գրկեր, պահեր, խաղցուցեր եմ,
էդա մեկ թուրն էլ ինձ բախշիս
Դավիթ էդ թուր իշեցուց, տարավ, բերից,
Բարձրացուց էդ թուր, համբուրից,
Դրից իր ճակտին, ասաց.
— էս մեկ զարկ էլ քո՛ խաթեր
Մընաց մե՛կ զարկ, մեկ Աստված, մեկ ես—
Յա կը սպանեմ, յա կը թողում,

Դավիթ դարձավ,
Գընաց, հասավ Սասնա սարեր,
Քշից, էկավ Մելքի վերա
Որ տի հասներ հորի բերան՝
Իամիլ խաթուն իր հետ բերած կնիկներուն,
էդա ազապ աղջիկներուն,
էդա շավար քաշողներուն ասաց.
— Ե՛ւտ, շա՛վար քաշեք,
Ե՛ւտ, փողե՛ր փչեք,
Ե՛ւտ, թմբո՛ւկ զարկեք,
Ե՛ւտ, ձեր քաֆկիրնե՛ր բռնեցեք ձեր ձեռ,
Խաղացե՛ք, խորո՛ւ խաղացեք,
Դավիթ որ գա՝ ազապ տըղա է,
Կ'իրիշկի ձեզի, զարկ թո՛ւլ կը զարկի.
Մելիք չի՛ սպանի
Աղջիկներ էլան,
Շավա՛ր քաշեցին,
Փողե՛ր փչեցին,
Թմբուկնե՛ր զարկին,
էլան, խա՛ղ կ'անեն,
Ապա Դավիթ գիտի՛.

— Էգա ինձի՛ համար կ'անեն,— ասաց,—
Կ'ուզեն ինձի շշկռոացնեն։
Կանչեց, ասաց.
— Ցա՛ Մարութա բարձրիկ Աստվածածին,
Ցա խալ Պատերազմին, ինչ վեր իմ աչ քնին։
Կանչեց զարկեց Թուր Կեծակին։
Կբաբեց քառասուն չաղացի քար,
Կբաբեց քառասուն գոմշու կաշին,
Կբաբեց հըրեշ Մըսրա Մելքին,
Կբաբեց ճակտից, ոտքերուց դուրս էլավ,
Ու յոթ գազ էլ մտավ գետին,
Գնաց հասավ սև ջուր։
Թե հրեշտակ իր ձև չ'առներ աոջև,
Սև ջուր ո՛չիներ, աշխարհ առներ։
Մըսրա Մելիք կանչեց, ասաց.
— Դավիթ, ես էառե՛ղ եմ,
Մե՛կ էլ զարկիր։
Դավիթ ասաց.— Մըսրա Մելիք, քեզի քա՛փ տուր։
Մըսրա Մելիք զինք քափ էտուր,
Մեկ կտոր ընկավ էառեղ, մեկէլ՝ էնտեղ։
Մըսրա Մելիք խառա՛վ...

Դավիթ Ձիու գլուխ շրջեց,
էլավ, գնաց մեջ դորքերին.
Ինչ զորք զորական մնացե՝
Կանչեց. հրամայեց, ասաց.
— Ամենիդ իրավունք կը տամ.
Ուր տեղն էկեր եք՝ էլեք գնացեք Ձեր տեղ։
էլեք, գնացեք ու Ձեր տներ նստեք.
Դուք ինձ համար աղո՛թք արեք,
Իմ հորն ու մորն էլ օղորմի՛ տվեք.
Հանգա՛րտ կացեք։
Մեկ էլ չ'էլնեք ու գաք վեր Սասնա։
Մեկ էլ որ գենք առնեք մեր դեմ,
Թե որ դուք կռվի գաք վեր մեզ՝
Քառասուն գազ խոր հորում ըլնեք,
Թե չաղացի չոջ քարի տակ,
Տ'էլնի Ձեր դեմ Սասնա Դավիթ,
Տ'էլնի Ձեր դեմ Թուր Կեծակին...

Փոքր Մհեր

... Կասեն՝ տարին էրկու անգամ
Էդ քար իրարուց կը բացվի.
Մեկ անգամ Վարդևորին[1],
Մեկ անգամ՝ Համբարձման։
Որ քար կը բացվի, Մհեր՝
Քառասուն ավուր ճամփա մեկ ժամվա կէրթա.
Քառասուն օր վեր քարերին կէրթա,
Ինչ հող կերան ընկնի՝ ձին կը խանդկի,
Ջը կարնա քելի, ետ կը դառնա։
Կասեն՝ մեկ Համբարձման գիշեր
Հովիվ կէրթա էդ քարի առաջ,
Մհերի քար իրարուց կը բացվի,
Հովիվ ներս կը մտնի, կը տեսնի՝
Հսկա մարդ մի էդտեղ նստած.
Հովիվ կը հարցու.
— Մհե՛ր, դու ե՞րբ ա՛էլնիս էդտեղեն։
Մհեր կը դառնա՝ կասի.
— Ես որ էլնեմ էստեղեն,
Հողն ինձ չի պահի։
Քանի աշխարհ չար է,
Հողն էլ դալբցեր է,
Մեջ աշխարհին ես չեմ մնա։
Որ աշխարհ ավերվի, մեկ էլ շինվի,
Ներս ցորեն էղավ քանց մասուր մի,
Ու գարին եղավ քանց ընկուզ մի,
Էն ժամանակ հրամանք կա, որ էլննենք էդտեղեն։
Հովիվ որ դուրս կէլնի,
Քար կը գա, կը հասնի իրարու։
Ուրբաթեն-ուրբաթ,— կասեն,—
Ջուր կը գա, կաթի էդ քարեն։
Կասեն՝ Մհերի ձիու ջուրն է։
Ու ամեն ճամփորդ՝ ուրբաթ օրեր
Կը լսի Քուռկիկ Ջալալու խրխնջոցն էդ քարեն։

---

1 Վարդևոր — վարդավառ կոչվող տոնը

ՎԱՀԱԳՆԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Երկներ երկին,
Երկներ երկիր,
Երկներ և ծովն ծիրանի.
Երկն ի ծովուն ունէր
Եւ զկարմրիկն եղեգնիկ.
Ընդ եղեգան փող՝ ծո՛ւխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող՝ բո՛ց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն
Վազէր խարտեաշ պատանեկիկ.
Նա հուր հեր ունէր,
Բոց ունէր մօրուս,
Եւ աչկունքն էին արեգակունք.

ՎԱՀԱԳՆԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Երկնում էր երկինքը,
Երկնում էր երկիրը,
Երկնում էր և ծովը ծիրանի.
Մովում երկուսիսով էր բռնված
Նաև եղեգնիկը կարմրիկ:
Եղեգնի փողից ծո՛ւխ էր ելնում,
Եղեգնի փողից բո՛ց էր ելնում,
Եվ բոցի միջից
Վազում էր խարտյաշ մի պատանյակ.
Հո՛ւր էին վարսերը նրա,
Բո՛ց էր մորուքը նրա,
Իսկ աչքերն էին արեգակներ:

ԱՐՏԱՇԷՍ ԵՒ ՍԱՖՆԻԿ

***

Քե՛զ ասէմ, այր քաջ Արտաշէս[1],
Որ յաղթեցեր քաջ ազգին ալանաց[2].
Ե՛կ, հաւանեա՛ց բանից աչագիզոյ[3] դստերս ալանաց՝
Տալ պատանիդ.
Զի վասն միոյ քինու ո՛չ է օրէն դիւցազանց՝
Զայլոց դիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն,
Կամ ժառանգութեանելով ի տրիւց կարգի պահել,
Եւ թշնամութիւն յաւիտենական
Ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել։

***

Եւ ուստի՞ տացէ քաջն Արտաշէս
Հաղարս ի հաղարաց
Եւ բիւրս ի բիւրուց
Ընդ քաջագոյ կոյս օրիորդիս ալանաց։

***

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթև ընդ դեամն,
Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Ընկէց ի մէջք օրիորդին ալանաց,
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին,
Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր։

***

Տեղ ոսկի տեղայր
Ի փեսայութեանն Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ
Ի հարսնութեան Սաթինկանն։

---

1 Արտաշէս— Հայոց Արտաշես Առաջին թագավորը (189—160 ն. մ. թ.)
2 ալանաց— ալաններից
3 աչագիզոյ— գեղաչքի

***

Այլ և ճաշ,— ասեն,— գործեալ Արդաւանայ
Ի պատիւ Արտաշիսի,
Եւ խարդաւանակ լեալ նմին ի տաճարին Վիշապացւոյ
Այլ և Արտաւազդայ ոչ գտեալ,— ասեն,—
Քաջի որդւոյն Արտաշիսի,
Տեղեկիկ ապարանից ի հիմնանալն Արտաշատու,
Նա անց,— ասէ,— գնաց
Եւ շինեաց ի մէջ մարաց զՄարակերտ,
Որ է ի դաշտին,
Որ անուանեալ կոչի Շարուրայ։
Այլ և տեննչայ,— ասեն,—
Սաթինիկ տիկին տեննչանս[1]
Զարտախուր խաւարտ[1]
Եւ զտից խաւարծի ի բարձից Արդաւանայ։

***

Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանէ
Եւ զառաւօտն Նաւասարդի,
Զվաղելն եղանց և զվագելն եղջերուաց.
Մեք փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք՝
Որպէս օրէնն է Թագաւորաց։

Մինչ դու գնացեր
Եւ զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար,
Ես՝ աւերակաց ո՞ւմ Թագաւորեմ։

***

Եթէ դու յորս հիծցիս
ՅԱզատն ի վեր ի Մասիս
Չքեզ՝ կալցին քաչք,
Տարցին յԱզատն ի վեր ի Մասիս.
Անդ կայցես
Եւ գլոյս մի՛ տեսցես։

---

1 Այս և հաջորդ տողն ունեն կախարդական իմաստ՝ կապված Հառուի բույսերի և Արգավանի բարձի հետ

ԱՐՏԱՇԵՍ ԵՎ ՍԱԹԵՆԻԿ

***

Քեզ եմ դիմում, ո՞վ հայ Արտաշես,
Որ հաղթեցիր ալանաց հայ ազգին,
Ե՛կ, համածայնիր խոսքին ալանների գեղաչվի դստեր,
Վերադարձրու այդ պատանին,
Քանզի հինախնդրությանն պատճառով
Դյուցազունն իրավունք չունի
Վերացնել·ուրիշ դյուցազունների զարմը,
Ոչ էլ նրանց ծառայեցնելով,
Ստրուկների դասը դասել,
Եվ երկու հայ ազգերի միջև՝
Սերմանել մշտատև թշնամանք:

***

Կամ որտեղի՞ց պիտի տա Երտաշեսը հայ
Հազար հազարներ
Եվ բյուր բյուրեր՝
Քաչազգի ալանների կույտ օրիորդի դիմաց:

***

Հեծավ Արտաշես արհաս արի՝ իր սևուկին գեղեցիկ
Եվ հանեց շիկափոկ պարանը ոսկեօղ
Եվ սրաթև արծվի պես աճցավ գետը[1]
Եվ հետևց շիկափոկ պարանը ոսկեօղ,
Օղակեց իրանը ալանաց օրիորդի,
Եհաս ցավեցրեց օրիորդի իրանը նուրբ
Եվ հասցրեց փութով իր բանակը նրան:

***

Ոսկու անձրև էր տեղում
Արտաշեսի փեսայության ժամանակ.
Մարգարիտ էր տեղում
Սաթենիկի հարսնության ժամանակ:

---

1 *Հոսքը կուր գետի մասին է*

*

Եվ ասում են, թե ի պատիվ Աւրաշեսի,
Աւրզավաճը մառուցից ճաշ,
Եվ վիշապաց ատենաի մեջ
Խարդախուրեն նենգից նրան:
Եվ ասում են, թե Աւրտավազդն՝
Այն հաջ որդին Աւրաշեսի,
Տեղ չգտավ Աւրտաշատում
Իր ապարանքը նիմնելու,
Քշից, գնաց մարերի մեջ
Եվ Մարակերտ կառուցից
Շարուր կոչվող դաշտավայրում:
Եվ ասում են, թե տիկինը Սաթենիկ,
Աւրզավաճի թագ ու բարձի
Կախարդական այն բույսերից հրապուրված,
Տենչա՞ց նրան:

***

Ո՞վ կտար ինձ ծխանի ծուխ
Եվ առավոտ նավասարդյան,
Եղնիկների վազք, եղջերուների ալացք,
Որ մենք փո՛ղ փչենք, և թմբո՛ւկ խփենք
Աւրմայակա՞ն ծեսով:

***

Դու գնացիր
Եվ ողջ երկիրը տարար հետ նետ,
Ես ափերակների վրա ինչպե՞ս թագավորեմ:

***

Երբ դու որսի ելնես
Աւգատ Մասիսն ի վեր,
Թող հաջիրը բռնեն հետ,
Տանեն Աւգատ Մասիսն ի վեր,
Որ այնտեղ մնաս
Եվ լույս չտեսնես:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ
(361—440)

Ով կենդյապոյս հանճապազ դիս ալեկոծէ,
Մրրկեալ ալիք խշնամին ինձ չարուցանէ.
Նաւապետ բարի, լե՛ր անձին իմոյ ապաւէն:

***

Ծովը կենցաղի ալեկոծում է ինձ միշտ,
Մրրիկած ալիքներ է հանում իմ դեմ թշնամին.
Նավապետ բարի, իմ անձին եղի՛ր ապավեն:

***

Իմ հույս՝ իմ մանկությունից,
Մի՛ լքիր ինձ, Տեր Աստված իմ:

Իմ հույս՝ ծերությանս օրերին,
Մի՛ լքիր ինձ, Տեր Աստված իմ:

Իմ հույս՝ այցին ես գալիք,
Մի՛ լքիր ինձ, Տեր Աստված իմ:

***

Անձն անգամ իմ ապաշանին այս է.
Ամէնքի՛ց իմ մեղքերից ինձ, Տի՛ր:

Ասկում է սիրտս հանցանքներից իմ,
Ազատում նա էլ, ազատի՛ր ինձ, Տի՛ր:

Մի՛ արհամարհիր, Տի՛ր, աղաչանքներս,
Քանզի պահպանող նա ես այս անցավոր երկրում:

ԿՈՐՑՈՒՆ
(Ա դ.)

ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԱՐԴՈՒ, ՄԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ
ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՎԱՐՔԻ
ԵՎ ՄԱՀՎԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՑՈՒՆԸ՝ ՆՐԱ
ԱԾԱԿԵՐՏ ԿՈՐՑՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՑ

(հատվածներ)

* * *

Ա

ռաքելական ազգի և Հայաստան աշխարհի առաջնորդ պարզև գրի մասին, թե՝ ե՛րբ ու ո՛ր ժամանակ բաշխվեց և ի՛նչպիսի մտոգու ձեռով եղավ այդ առաքածային նոր տրված շնորհը, այլ և այդ մարդու լուսավոր ուսման և հրեշտականման առաքինի կրոնավարության մասին մտածում էի մի առանձին մատյանի մեջ գրված հիշատակարաններ ծանկնցնել: Եվ միևչդեռ ես իմ մտքի մեջ մենակ նոգում էի (իրողությունները) հիշելու, ահա եկավ, հասավ ինձ Հովսեփ կոչված մի պատվական մարդու, նրա աշակերտի հրամանն (այդ անելու համար), դրա ետև նաև ուրիշների, մեր ուսման աշակերտակիցների խնդրանքը: Ուստի և ես, որ թախտ էի ունեցել (նրա) մանկավոր աշակերտը լինելու, բնությամբ կրասեռագույնն էի (նրա աշակերտների մեջ), և այդ մեր ազգից վեր էր, (բայց և այնպես) բռնադատվելով (ինձ) հասած անաչառ հրամանից, (սկսցի) շտապով և անհապաղ գրի անցնել առաջադրանքը: Եվ մենք հրաց ամենքին աղաչում ենք, որ ազոթքով մասնակից լինեն մեր աշխատությանը՝ հանձնարարելով (մեզ) աստվածային շնորհին, որպեսզի աջողությամբ ավիղ հավիտ վարդապետական ծոմի համառատ ալիքների վրայով:

***

Մաշտոց էր անունն այն մարդու, որ հիշեցինք մեր խոսքի սկզբում, որի համար և մենք հոգ ենք տարել պատմելու: Նա Տարոն գավառից էր, Հացեկաց գյուղից, վարդան անունով երանելի մարդու որդին: Մանկական հասակում նա կրթվել էր հելլենական դպրությամբ, (ապա) եկել, հասել էր Մեծ Հայաստանի Արշակունի թագավորների դուռը, կացել էր արքունի դիվանատանը՝ դառնալով արքայի տված հրամանի ծառայողը՝ ամեն Առավոտի՝ մեր Հայոց աշխարհի հազարապետության ժամանակ: Նա տեղյակ ու հմուտ էր աշխարհական կարգերին, իր զինվորական արվեստով սիրելի էր դարձել իր զորականներին: Եվ այնտեղ հենց չանալով ուշադրությամբ հետևում էր աստվածային գրերի ընթերցանությանը, որով և շուտով լուսավորվեց ու բափանցեց, խորամուխ եղավ աստվածային հրամանների ճանգամանքների մեջ և, ամեն պատրաստությամբ զարդարելով իրեն՝ իշխանների ծառայությունն էր կատարում...

***

Եվ այսպես նա շատ հեղություններ հաշեց իր ազգին մի բարի օգնություն գտնելու համար: Ամեն բան շնորհող Աստծուց իսկապես պարգևվեց նրան (այդ) բախտը. նա իր սուրբ աչով հայրաբար ծնեց նոր և սքանչելի ծնունդներ — հայերեն լեզվի նշանագրեր: Եվ այնտեղ շուտով նշանակեց, անվանեց ու դասավորեց, հորինեց սիղոբաներով-կապերով...

***

Իսկ երբ իրերի հաստատությունը փորձեցին, ապա ավելի համարձակ և ավելի շատ էին ժողովում նորագյուտ ուսման համար աշակերտներ սովորեցնելու, կրթելու և անգետ մարդկանց խարոգելու համար պատրաստելու: Նրանք իրենք էլ հենց Հայաստան աշխարհի գանազան կողմերից ու գավառներից բազմությամբ վեր կենում, գալիս հասնում էին աստվածային գիտության բացված աղբյուրը: Ոտվենան Այրարատյան գավառում, թագավորների ու հանճանայապետների նստավայրում բխեց հայերի համար Աստծու պատվիրանների շնորհը...

***

Եվ իրենք աստվածային իմաստությամբ կրթեցին հենց այնտեղ իրենց մոտ եղած արհունիքը՝ բոլոր ազատազուն բանակի հետ երեքհարյուր Սահակն ուսման վարժությամբ զրաղեցնում էր ավելի Մամիկոնյան մարդկանց, որոնց առաջինի անունն էր Վարդան, որ և Վարդիան[1] էր կոչվում: Նույնպես և ամեն մարդու աշխատում էր նա կրթել, հաստատել ճշմարտության գիտությունը...

---

1 *Խոսքը Հռշտակավոր Վարդան Մամիկոնյանի մասին է:*

***

Եվ միևչդեռ այնպես իր մոտիկ եղող մեռածավորճերի հոգևոր եռանդը շարժում էր և շատ խրատական ու զգուշացուցիչ բղբեր էր ուղարկում բոլոր գավառներբ, հենց միևնույն ատրում, երանելի Սահակի մահից վեց ամիս անցնելուց հետո, Հայոց բանակը սուրբ վարդապետի հետ միասին գանվում էր Այրարատյան նոր Քաղաքում[1], և միևնույն հոգեկրոն վարով հասավ արքի հրեշտռակոչ վախճանբ մի բանի օրվա հիվանդությունից հետո, մեհեկան ամսի տասներեքին...

Վահանն ու Համայակը, աշխարհական բազմության հետ, վերցրին երան վախճանվածի պատրաստությամբ, սաղմոսներով և օրհնությամբ ու հոգևոր ցնծություններով, վառած կանթեղներով ու բուրբոված չահերով և բուրող խնկերով, և ամբողջ լուսաճաճանչ աշտանակով, և այն թասավոր առաջխաղաց խաչանշանով, բարձրացան Օշական և այնտեղ մարտիրոսարանի[2] մեջ դրին, օրհնավոր հիշատակը կատարեցին...

---

1 Նոր Քաղաք— վաղարշապատ, էջմիածին

2 մարտիրոսարան— հանուն հավատքի զոհվածների թերեզմանոց, սրբարան

ՓԱՎՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴ
(Ե դ.)

ԱՐՇԱԿ ԵՎ ՇԱՊՈՒՀ

(հատվածներ)

Ապա Պարսից Շապուհ թագավոր կանչում է վիռակնեռին, ասողաւմաններին ու հավդյաններին, նրանց հետ խոսում է ու ասում. «Ես շատ անգամ կամեցա սիրել Հայոց Արշակ թագավորին, բայց նա ինձ միշտ անարգեց... Այն ավետարանը, որի վրա Արշակ թագավորը երդվեց, որ և նրանց հրեշտակական կրոնի գլխավոր (գիրքն) է, շղթաներով կապեցի և գոնվում է իմ գանձարանում...

Քավդյաններր նրան պատասխան ավին և ասացին. «Այսօր մեզ ժամանակ տուր, վաղը քեզ կպատասխանենք»: Հաջորդ օրը բոլոր հավդյաններն ու ասողաւմաններր հավաքվեցին նկան և ասացին թագավորին. «Հիմա որ Հայոց Արշակ թագավորը եկել է քեզ մոտ, ինչպե՞ս է քեզ հետ խոսում, ի՞նչ լեզու է բանեցնում, կամ ինչպե՞ս է իրեն պահում»: Թագավորն ասաց. «Նա իրեն համարում է ինչպես մեկը իմ ծառաներից. ուզում է իմ ոտքի հողը դառնալ»: Նրանք ասացին թագավորին. «Դե՛, սրա ինչ որ քեզ ասում ենք. նրանց այստեղ պահիր, մարդիկ ուղարկիր Հայոց աշխարհը, բերել տուր այնտեղից՝ Հայաստանի ամենահարուստ մարդկանցից մոտ երկու քեռ հող և մի ամանով չուր: Հետո հրամայիր, որ ես սենյակի հատակի կեսի վրա շաղ տան Հայաստանից բերած հողը, ապա դու ինքդ Հայոց Արշակ թագավորի ձեռքից կրոնես, նախ կտանես

սեճյակի այն տեղը, որտեղ բնական գետինն է, և նրան հարցուփորձ կանեիս: Հետո նրա ձեռքը բռնած, հայկական հող չաղ տված տեղը կտաներ և կլսես, թե ինչ է խոսում. և այն ժամանակ կիմանաս, թե երբ նրան արձակելու լինես Հայաստան, ո՛ւխտն ու դաշինքը կպահի՞, թե՞ ոչ: Որովհետև երբ հայկական հողի վրա խիստ լեզվով խոսի, իմացի՛ր, որ Հայոց աշխարհը հասնելուն պես ինց նույն օրը նույն լեզուն կբանեցնի, նույն պատերազմը կնորոգի հեզ ինա, նույն նախատամարտերը, նույն բշնամությունը կշարունակի»:

Պարսից բագավորը հավդյաներից այս լսելով՝ մարդիկ ուղարկեց Հայաստան արագավազ ուղտերով հողի և ջրի, որ գան և նրա համար պարգեն հմայքը: Քիչ օրերից հետո եկան ու բերին այն, ինչի որ նա նրանց ուղարկել էր: Ապա Շապուհ բագավորը հրամայեց տալիս իր սեճյակի հատակի կեսի վրա չաղ տալ Հայաստանից բերած հողը և վրան ջուր ցանել[1], իսկ մյուս կեսը թողնել բնիկ երկրի նույն հողը: Եվ Հայոց Արշակ բագավորին բերել տվեց իր առաջ ու հրամայեց մյուս մարդկանց հետացնել և նրա ձեռքից բռնած նեմելով շրջում էր: Սեճյակում երթևեկելիս, երբ նեմում էին պարսկական հողի վրա, ասաց նրան. «Արշակ բագավոր Հայոց, դու ինչո՞ւ ինձ բշնամի եղար. ես հեզ որդու նման սիրեցի, կամեցա աղջիկս հեզ կնության տալ, և հեզ ինձ որդի դարձնել, իսկ դու իմ դեմ խստացար, ինհնակամ, հակառակ իմ կամքի, ինձ բշնամի դարձար, և ահա ամբողջ երեսուն տարի է ինձ հետ պատերազմիր»: Արշակ բագավորը ասում է. «Մեղաճշեցի և հանցավոր եմ ես առաջ, որովհետև ես եկա, ես բշնամիներին հաղթեցի ու կատորեցի և նույն ուննի հեզանից կյանքի պարգև ստանալու. բայց իմ բշնամիներն ինձ մոլորեցրին, հեզանից վախեցրին և փախչել տվին: Եվ երդումս, որով հեզ երդվեցի, ինձ ես առաջը բերեց, ու ահա եկա ես առաջ, և ահա ես՝ ես ծառան, ես ձեռքում եմ. ինչպես ուզում ես վարվիր ինձ հետ, երբ կամենում ես, սպանիր, որովհետև ես՝ ես ծառան, շատ հանցավոր եմ ես առաջ, մահապարտ եմ»:

Շապուհ բագավորը նրա ձեռքից բռնած շրջում էր նեմելով. աննող ձեռնալով նրան բերում էր հայկական հող չաղ տված հատակի վրա: Իսկ երբ (Արշակը) այն տեղն էր հասնում, հայկական հողի վրա սահ էր դնում, սասափկ բմբռնտանալով, հպարտանալով խոսքը փոխում էր, սկսում էր խոսել և ասել. «Հետո՛ւ ինձանից, շարագործ ծառա, որ տերերիդ վրա տեր ես դարձել, և ես չեմ ների հեզ ու ես որդիներին իմ նախնիների վրեժը և Արտավան բագավորի մահը: Որովհետև այժմ դուք՝ ծառաներդ, մեր՝ ձեր տերերի բարձ եք հափշտակել, բայց ես չեմ քույլ տա այդ, մինչև դարձյալ մենք մեր տեղը չգրավենք»:

---

1 *Խոսքը Հայաստանից տարված չրի մասին է*

Խաղաղութի մեջ բոլորովին չդադրեցրեց ու ետին կին գցել: Իսկ երբ Պարոյր Շահան Գարեգինի հարցրեց, թե ինչո՞ւ մեհնաշունչ մարդը Մեհրուշը, որ Մրյաց թագավորության մեջ ամենահարուստ մարդն էր և ամբողջ աշխարհի պատվելի մարդ էր, և ասաց նրան Պարոյր Շահան. «Հեղութ՛ս ոչ ունի զաւակ, որ ժառանգ լինի նորա ստացուածոց, և ոչ ունի ոք ազգական, որ նորա ստացուածոց ժառանգ լինի. ուստի ինքն ինձ ասաց, թե ես ամենայն ստացուածոց իմոց ժառանգ քեզ կացուցանեմ, որ ինձ ոչ ոք ունի ազգական, որ ժառանգ լինի ինձ: Ես ինքս ոչինչ չեմ ունում, այլ ամենայն ունայն թագավորին. «Ես ինքս ոչինչ չեմ ունում, բայց ունիմ ձիս, որ ճարտար է ի վազելն, և ես ինքս ճարտար եմ ի նետաձգութեան, և ունիմ սուր ես ճարտար, և ասպար ես ճարտար եմ ի պատերազմին, և ունիմ զրահ ես ճարտար, և ունիմ վահան ես ճարտար, և ունիմ սաղաւարտ ես ճարտար, և ունիմ նիզակ ես ճարտար, և ունիմ նետ ես ճարտար, և ունիմ աղեղն ես ճարտար, և ունիմ գեղեցիկ կին ես ճարտար, և ունիմ ձի ես ճարտար, և ունիմ ընկեր ես ճարտար, և ունիմ ծառայ ես ճարտար, և ունիմ ամենայն զէնս ես ճարտար, և ունիմ ամենայն զգեստ ես ճարտար, և ունիմ ամենայն ստացուած ես ճարտար, և ունիմ ամենայն գանձ ես ճարտար, և ունիմ ամենայն գոհար ես ճարտար, և ունիմ ամենայն ոսկի ես ճարտար, և ունիմ ամենայն արծաթ ես ճարտար, և ունիմ ամենայն պղինձ ես ճարտար, և ունիմ ամենայն երկաթ ես ճարտար, և ունիմ ամենայն պղտիր ես ճարտար, և ունիմ ամենայն ոսկեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն արծաթեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն պղնձեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն երկաթեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն պղտրեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն փայտեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն քարեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն կաւեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն ապակեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն ապակեղէն ես ճարտար, և ունիմ ամենայն ապակ

Երբ աղաղդերի[1] ճերքը հասավ, ճրա առաջ դրին միրգ, խնձոր, վառուճգ ու ամիճ[2] և դանակ ավին, որպեսզի կարի և ուտի, ինչպես կամենում է։ Թռաստամատն էլ ոտի կանգնած՝ ճրան շատ ուրախացնում էր և մխիթարում։ Երբ նա խմից, գինին գլուխն բնկավ, նա հարբից ու հպարտացավ և ասաց. «վա՜յ ինձ, Աբշակիս. որտեղի՞ց ուր բնկա և ի՜նչ օրի հասա»։ Այս ասելով՝ դանակը, որ ձեռին բռնած ուներ, որով միրգը կամ ամիճը պիտի կտրեր, խրեց իր սիրտը և խակույն մեռավ հենց հասած տեղում։ Թռաստամատը, երբ այս տեսավ, վրա բնկավ, դանակը հաշեց հանեց ճրա մարմնից և խրեց իր կողը։ Նա էլ նույնպես նույն ժամին մեռավ...

---

1 աղաղդեր — *կերակուրից հետո քաղցր ուտելիք, մրգեղեն*
2 ամիճ — *որսի մսից, ծուծից պատրաստած ուտելիք*

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ
(V դ.)

ՈՂԲ...

Ողբում եմ ես, Հայոց աշխարհ, ողբում եմ ես, թոյր նյութապային ազգերի մեջ վեճագույնդ, որովհետև վերացան բազավորդ ու հաճառադ, խորհրդակացդ և ուսուցանողդ. վերովվեց խաղաղությունը. արմատացավ անկարգությունը, խախտվեց ույղափառությունը, ճիմնավորվեց ագիտությամբ չարափառությունը:

Ողջունում եմ ես, Հայաստանյայց եկեղեցիդ՝ բեմիդ բարեկարգությունից աջշացած, հայ ճովվից և ճովվակցից զրկված[1]: Այլևս չեմ տեսնում ես բանավոր ճոտը դալար տեղում և ճանգիստ ջրերի մոտ սնվելիս և ոչ էլ փարախի մեջ ճավաքված՝ գայլերից զգուշանալու համար, այլ ցիրուցան եղած անապատներում և գաճավեժ տեղերում:

Երանի՜ առաջին և երկրորդ փոփոխություններին, որովհետև եղավ մի ժամանակ, որ փեսաս և խաչեղբայրը ճեռացան, բայց դու, հարազ, համբերեցիր, ողչախոհությամբ պահելով ամուսնությունդ, ինչպես մեկը մեզանից առաջ իմաստնաբար ասաց: Մյուս անգամ էլ, երբ մեկը տեղչացողի նման ճանդգնաբար հարձակվեց ես անարատ առագաստի վրա, դու, հարազ, չապականվեցիր. թեպետ բռնի կերպով փեսաս վտարվեց,— երբ բեղվզող արդիները իրենց ծնողին անարգելին, նման այն խորթերին, որոնք արժանապես անարգում են օտար ճորը և եկվոր խորթ մորը,— բայց դու այս անգամ էլ ամեն բանով լրված չմնացիր. պճնարկելով ես (փեսային) զարձին, դու ճովվակցի ձեռով մանուկներիդ փայփա-

---

[1] Ակնարկված է Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի մահը

յեցիր, ո՛չ իճչպես ապգեռոչ, այլ իճչպես նույն գավակների տեր երկոտղ նոր ձեռով: Իսկ այս երոտղ անգամ ճեռաճալիս՝ այլես չկա դարձի տկճկալություն, որովճետև մարմնից բաժանվեց իր բնկերոչ ու գործակցի նճա:

Նրանց համար լավ է Քրիստոսի ճետ բնակվել, Աբրաճամի գոգում ճանգչել և հրեշտակների խմբերը տեսնել: Բայց դու ես, որ այրիության մեչ առանց հոգացողի մնացիր, և մենք նեմ խղճալի, որ զրկվեցինք հայրական խնամակալությունից: Որովճետև այնպես չէ (մեր վիճակը), իճչպես ճնում այն (իսրայելացոց) ժողովուրդը, այլ մեր թշվառություններն ավելի է: Որովճետև Մովսեսը վերացվում է, բայց Հեսուն չի հայտնվում, որ առաչնորդի դեպի Ավետյաց երկիրը: Ռոբովամն իր ժողովրդից մերժվեց, բայց նրան փոխարինեց Նաբատի որդին, և Աստծու մարդուն ոչ թե առյուծը ոչնչացրեց, այլ հասուն տարիքը: Եղիան ճամբարձվեց, բայց Եղիսեե չմնաց կրկնակի հոգով՝ Հեուին օծելու, այլ դեռ Ազայելն էլ նրա վիրվեց Իսրայելին կոտորելու: Սեդեկիան գերի տարվեց, բայց չկա Զորաբաբելը, որ տերությունը նորոգի: Անճիոքոսը բռնադատում է թողնել հայրենի կրոնը, բայց Մատաթիան չի դիմադրում. պատերազմը մեզ ջուրջանակի պաշարել է, բայց Մակաբեե չի փրկում[1]: Այժմ ներսը՝ կռիվներ, դրսից՝ արճավիրք. արճավիրք հեթանոսների կողմից և կռիվներ հերձվածողների կողմից, և չկա այն խորհրդականը, որ խրատեր և պատերազմի պատրաստեր:

Ավա՛ղ այս զրկանքների, ավա՛ղ այս թշվառ պատմության: Ի՛նչպես դիմանամ այս ցավերին, ի՛նչպես ամրապնդեմ միտս ու լեզուս և հայրերիս հատուցեմ խոսքով ծնունդի և սնունդի փոխարեե: Որովճետև նրանք ինձ ծնեցին և սնեցին իրենց ոված ուսումով և ուրիշների մոտ ուղարկեցին կատարելագործվելու: Եվ մինչ նրանք սպասում էին մեր դարձին, որ փառավորվեին իմ ամենիմաստ գիտությամբ և լիակատար պատրաստությամբ, և մենք էլ Բյուզանդիայից շտապ-շտապ դիմելով, նույս ունեինք հարսանիքում պարել՝ խիզախ և արագ շարժումներով, և առագաստի երգեր երգել,— այժմ, այդ ուրախության փոխարեե, գերեզմանի վրա ողբեր եմ ասում՝ ողորմելի հառաչելով. նույնիսկ չհաացրի տեսնել նրանց աչերի փակվելը, լսել նրանց վերջին ձայնն ու օրհնությունը:

Այսպիսի վշտով խեղդվում եմ, մեր հոր կարոտով մաշվում: Ո՞ւր է այն բաղցր աչերի հանդարտությունը ուղիղների համար և անհոգությունը շեղվածների համար. ո՞ւր է այն զվարթ շրթունքների ժպիտը լավ աշակերտների հանդիպելիս, ո՞ւր է այն բարյացակամ սիրտը, որ հետևողներ էր գտնում, ո՞ւր է երկայն հանապարհներ հեշտացնող հույսը,

---

1 *Աստվածաշնչից բերված օրինակներն այստեղ օգտագործված են Հայաստանի քաղաքական ծանր վիճակը ներկայացնելու նպատակով*

Ո՞վ մեզ այս բաները ասաց կամ ինչո՞ւ մեզանից առաջ չասաց, ո՞վ մեզ ուղիներ ցուցանէ, որ գնանք առ նա: Չարի՛ր, նեղմիա՛ւ, ասէ, ինչ բռնութեամբ ես ուզես ինձանից առնել, ես քեզ ոչ մի բան չեմ տալ: Ուստի՞, որ այդ ասես, ոչ մեզ ես ճանաչում և ոչ մեր հայրենիքը: (զատկից) Չարչամբ խոստացեալ ասաւ:

Ասուլիչներ ուրախ ու հեշտասիրեալ, նեղէ նեղցիդ պատիւ զասց և ոչ նսեմացուց կոչիւն, փոխանակ իսնալ ընտիր հոգսի և ոչ մեռանիլ ահեղ, հապա ինքզինքդ ուրիշներու ծառայեցնես և ուրիշներ քեզ ստրկանան, որ մնաս ազատ և ինքնիշխան, ինչպես ես ուզես ապրիլ: Ո՞վ սկսած է հոգ տանել մեր ազատութեան: Ո՞վ մեզ ազատեց ստրկութենէ և մեզ վերադարձուց մեր հայրենիքը: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու սորվեցուց: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ուղի ցուցուց: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ոգի ներշնչեց: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու կամք տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ուժ տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու սէր ներշնչեց: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու հաւատք տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու յոյս տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ապագայ տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու անցեալ տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ներկայ տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ամէն ինչ տուաւ: Ո՞վ մեզ ազատ ապրելու ամէն ինչ տուաւ, որ մենք ալ ազատ ապրինք

Վիճակավորներր հայարտ, դատարկապորտ, դատարկախոս, ծույլ. գիտություններն ու վարդապետական գրվածքներն ատող, առևտուր և կատակերգություններ սիրող:

Աշակերտներր սովորելու մեջ ծույլ, սովորեցնելու մեջ փութաջան, որովհետև դեռ չսովորած՝ ատավածաբան են:

Աշխարհականներր ամբարտավան, սառնակ, մեծախոս, աշխատանքից խուսափող, արբեցող, վնասարար, ժառանգությունից փախչող:

Զինվորականներր անարի, պարծենկոտ, գենք ատող, ծույլ, ցանկասեր, թուլամորթ, կողոպտիչ, գինեմոլ, եյուզակ, ավազակներին համաբարո:

Իշխաններր ապստամբ, գողերին գողակից, կաշառակեր, կծծի, ժլատ, ագահ, հափշտակող, երկիր ավերող, աղտեղասեր, ստրուկներին համախոհ:

Դատավորներր ամարդի, ստախոս, խարող, կաշառակեր, իրավունքը չպաշտպանող, անկայուն, բնդդիմացող:

Եվ առհասարակ սերն ու ամոթը ամենից վերացած:

Եվ ի՞նչ կա այս բոլորի դիմաց, եթե ոչ այն, որ Աստված մեզ անտես է արել, և տարրերը փոխել են իրենց բնույթը. գարունը երաշտացած, ամառը սաստիկ անձրևային, աշունը ձմեռ դարձած, ձմեռը սաստիկ ցուրտ, մրրկալից և երկարատև: Քամիներր բարբր ու խորշակաբեր, ցավեր տարածող, ամպերր կայծակներ բաժող, կարկտաբեր. անձրևներն անժամանակ և անօգուտ, եղանակր դաժան, եղյամաբեր. ջրերի ավելանալը անօգուտ, իսկ պակասելը՝ չափազանց. հողի պտուղների անբերրիություն և անասունների անասելիություն, այլև երկրաշարժեր և ասասանումներ: Եվ այս բոլորի վրա ամեն կողմից խռովություն, համաձայն այն խոսքի, թե ամբարիշտներին խաղաղություն չկա:

Որովհետև (մեզ) սիրեցին խստասիրտ ու չար բազավորներր, որոնք ծանր, դժվարակիր բեռներ են բարձում, անտանելի հրամաններ են տալիս. կառավարիչներր կարգ չեն պահպանում, անողորմ են, սիրելիներր դավաճանված են, բշնամիներր՝ զորացած. հավատր ծախվում է այս ոնայն կյանքի համար: Ավազակներ են գալիս անհատնում և չատ կողմերից. աներր բալանվում են, ստացվածքներր՝ հափշտակվում, գնխավոր մարդիկ կապվում են, հայտնի անձեր բանտարկվում են, դեպի օտարություն են ամսորվում ազնվականներր, անբիվ նեղություններ են կրում ոամիկներր. առնվում են բաղաքներ, բանվում են ամրոցներ, ավերվում են ավաններ, հրդեհվում են շինություններ, անվերջ սովեր և հիվանդություններ և բազմատեսակ համաճարակներ: Աստվածապաշտությունը մոռացված է և կա դժոխքի ակնկալություն:

Սրանից բող փրկի Քրիստոս Աստված մեզ և բոլորին, որոնք ճշմարտությամբ երկրպագում են նրան: Նրան փա՞ռք բոլոր արարածներից, ամեն:

ԵՂԻՑԵ
(Վ դ.)

ՎԱՐԴԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

(հատվածներ)

***

Շատ պատերազմներ եմ մղել ես, և դուք էլ ինձ հետ. ան-կար, որ հաջաբար հաղթեցինք բշնամիներին, տեղ էլ կար, որ նրանք հաղթեցին մեզ. բայց ավելի շատն այն է, որ հաղթող ենք դուրս եկել և ոչ թե հաղթված: Բայց այդ բոլորը մարմնավոր պարծանք էր, որովհետև անցավոր բազավորի հրամանով էինք մարտնչում: Ով փախչում էր, ամաչուկ էր երևում աշխարհում և նրանից անողորմ մահ էր առնում, իսկ ով հաջությամբ առաջ էր ընկնում, հաջ անուն էր ժառանգում և մեծամեծ պարգևներ էր առնում անցավոր ու մահկանացու բազավորից: Եվ մեզնից ամեն մեկս էլ անավասիկ շատ վերքեր ու սպիներ ունենք մեր մարմիններուն վրա, և ուրիշ շատ հաջություններ էլ ենք եղել, որոնց համար և մեծամեծ պարգևներ են առացվել: Անարգ և անօգուտ եմ համարում այդ հաջություններս և ոչինչ բաներ՝ այդ բազմաթիվ պարգևներս, որովհետև բոլորն էլ ոչնչանալու են:

Իսկ արդ, եթե մահկանացու հրամանատուի համար այնպիսի հաջ գործեր էինք կատարում, ինչքան ավելի ես (պետք է կատարենք) մեր անմահ բազավորի համար, որ տերն է կենդանիների և մեռելների և բոլոր մարդկանց դատելու է իրենց գործերի համեմատ: Չէ՞ որ եթե խոսա

Եվ երբ այս պատճառներից, որոնք կարելի է բազմապիսի դիտել և դրանց վերաբերությամբ ցանկացած մեկնություններ անել, ուրիշ ոչ մեկը չի կարող ավելի ճշգրիտ լինել, քան հենց ինքը հեղինակը (որովհետև իրա խոսքերը մեզ համար ոչ միայն հետաքրքրական են, այլև շատ կարևոր են իրենց ներքին էությամբ): Ուրեմն, առաջին եմ ասել, ո՛վ էլ էլ հաշվենք մեր ազգային հանճարների մեջ Բաշխալեցի, ոչ ոք չի կարող ավելի ինքնուրույն լինել նրանից իր ստեղծագործություններում: Ամեն մի նոր գաղափար, որ նա հայտնում է, նրա համար ինքնուրույն ծնունդ է, որ նա ինքն է ստեղծել իր մտքի մեջ, և որ նա ինքն է հագցրել այնպիսի ձևերի մեջ, որոնք ամենից լավ համապատասխանում են նրա հոգու տրամադրությանը, նրա ներքին աշխարհին: Ամեն մի գաղափար, որ նա հայտնում է, ամեն մի զգացմունք, որ նա արտահայտում է, նրա համար կյանքի ու սրտի մի պահանջ է եղել, որ նա ինքն է ապրել, որ նա ինքն է տառապել, որ նա ինքն է սիրել: Ամեն մի խոսք նրա ինքնուրույն է, ինքնատիպ է, ինքնաբուխ է, ինքնաստեղծ է, ինքնակենդանի է, ինքնակենսական է, ինքնահոսուն է, ինքնաբղխուն է, ինքնաբերական է, ինքնաբերական է, ինքնաբերական

Այս մեծ ապգնապի մեջ գեպի վեր հայեց Բաջ Վարդանը և տեսավ, որ Պարսից զորի բնաիր-բնաիր Բաջ զորականները Հայոց զորի ձախ կողմն բնկնեցին. նա մեծ ուժով հարձակվեց այն տեղը և Պարսից զորի աջ թևը չարդելով՝ էջեց գազաններէ կողմը և շուրջը պատելով կատորեց մինչև նույն տեղը: Եվ այնպիսի ապգնապ ու իրարանցում զգեց նրանց մեջ, որ մինչև անգամ Մառյան գեղի[1] ճասատասուն կազգեց նրանց մեջ, որ մինչև անգամ Մառյան գեղի[1] ճասատասուն կազմակերպությունը Բայբայվեց-գրիվ եկավ, և նա գեռևս պատրաստյուն չկարած՝ փախուստա տվեց:

Ապա աչքերը վեր բարձրացրեց Մուշկան Նիսալավուրտ և տեսավ, որ Հայոց զորից ամանի բաժանվել և նա եև բնկել լեռների հովտիերում: Ուսոի և ապաղակ բարձրացրեց, Բաչալերեց իր չուրջը գտնված Ուրյաց զորին, որոնի կանգնած էին Վարդանի գեղի հանդեպ: Այնտեղ երկու կողմերն էլ իրենց պատրաստած էին զգում, և բնկած դիակների բիվն այնքան մեծ էր, որ նմանվում էր խորտուրտ Բարակույտերի:

Երբ այս բանը տեսավ Մուշկան Նիսալավուրտ, ապատում էր Ուռաչրի գազաններին, որը նրանց վրա նատած էր բարձր դիտանոցում, ինչպես միջնաբերդում և գալարափողերի բարձր ձայնով չտացում, պերեց իր գեղերին և առաչամարոիկ զորերով շրջապատեց նրան:

Իսկ կռովի Վարդանն իր Բաչ նիզակակիցներով մեծ կատորած տրեց այնտեղ, ուր և ինքն էլ ատժանի եղավ առանալու կատարյալ հանատակության պատիվը:

Եվ պատերազմի գործը երկարելով՝ օրը տարաժամից և երկայան դեմ դարձից. շատերն իրենց մանվան օրհասը գտան, մանավանդ, որ բնկածների դիակներն այնպես խիտ էին ու իրար մոտ թափված, ինչպես անտառի կարատված փայտերը:

Այնտեղ պետք էր տեսնել նիզակների կատրատումն ու ազեղների խարտակումը, ուստի և չէին կարողանում առույգ արշել երանելիների[2] ատրը մարմիններէ. և տատրիկ խուճապ ու իրարանցում էր երկու կողմերի բնկածների համար: Իսկ ովիր (կենդանի) էին մնացել, գիրացան եղան ամուր ձորերի լեռնադաշտերում. և երբ պատահում էին միմյանց, զարձյալ սպանում էին մեկ-մեկու: Եվ այսպես դաժան գործը շատնակվեց մինչև արեի մայր մտնելը:

Եվ որովհետև ժամանակը գարնանային էր, ծաղկալից դաշտերը լցվեցին հարդահոս արյունով: Մանավանդ, երբ մեկը տեսնում էր բնկած բազմաթիվ դիակների կույտերը՝ սիրտը կատրատվում էր, և ապիր-

---

1 Մառյան գաղեղ — *բնաիր դիվորների կազմված պատերազմական զորագունդ*

2 երանելիներ — *նահատակված սրբեր, զոհված սրբեր (եկատր են առնված Հանուն օրհատնեական Հավատքի զոհված սրբեր:)*

ներբ գալարվում, լսելով խոցվածների մռմռոցը, և ջարդվածների մռնչյունը, վիրավորների թավալգոր սողալն ու շարժվելը, վախճոտաբեկությունը, թուլասիրտների նիչերը, սիրելիների ողբը, մերձավորների սուգը, բարեկամների վայնասունը: Որովհետև ոչ թե մի կողմը հաղթեց, և մյուս կողմը պարտվեց, այլ հաչերը հաչերի դեմ դուրս գալով՝ երկու կողմերն էլ պարտություն կրեցին:

Բայց որովհետև Հայոց զորավարն ընկել էր մեծ պատերազմում, այնուհետև էլ ոչ ոք գլխավոր շկար մեջտեղում, որին հենված ժողովներին մնացած զորերը: Թեպետև ողջ մնացածներն ավելի շատ էին, քան թե մեռնողները, սակայն նրանք ցանուցիր եղան և հաչվեցին երկրի զանազան ամուր տեղերը և ուժով տիրեցին շատ գավառների ու բերդերի, որոնք ոչ ոք միևչև իսկ առնել չէր կարողանում:

Եվ սրանք են այն հաչ նահատակների անունները, որոնք այդ նույն տեղում վախճանվեցին.

Մամիկոնյանց ցեղից Քաչ Վարդանը՝ հարյուր երեսուն և երեք մարդով.

Խորխոռունյաց ցեղից Կորովի Խորենը՝ տասնիենը մարդով.

Զալունյաց ցեղից Արի Արտակը՝ հիսուն և յոթը մարդով.

Գնթունյաց ցեղից Զարմանալի Տաճատը՝ տասնիենը մարդով.

Դիմախյանց ցեղից Իմաստուն Հմայակը՝ հսանևերկու մարդով.

Քաչբերունյաց ցեղից Հրաշակերտ Ներսեհը՝ յոթը մարդով.

Գնունյաց ցեղից Մանուկ Վահանը՝ երեք մարդով.

Ընծայենց ցեղից Արդար Արսենը՝ յոթը մարդով.

Սրվանձտյան ցեղից Հառաչադեմ Գարեգինը՝ երկու հարազատներով և տասնութը մարդով...

***

Շատ ձմեռների սառույցներ հալվեցին, գարուն հասավ և նոր ծիծեռներ եկան. կենցաղասեր մարդիկ տեսան և ուրախացան, բայց երբեք չկարողացան տեսնել իրենց աննկալիներին: Գարնանային ծաղիկները նրանց միտն էին բերում իրենց հավատարիմ ամուսիններին, բայց նրանց աչքերը կարոտ մնացին նրանց երեսների ցանկալի գեղեցկությունը տեսնելու: Որսի բարակները վերջացան, և բոլորովին դադարեցին որսորդների արշավանքները: Նրանք հիշվեցին միայն գրված հիշատակարաններով, և ոչ մի տարեկան տոն նրանց հետու օտարությունից տուն չբերեց. նրանց հաչատեղերին հայեցին ու արտասվեցին և բոլոր աչյաններում հիշեցին նրանց անունները: Շատ արձաններ կին

կանգնեցրած նրանց անվանը, և ամեն մեկի անունը նշանակված էր նրանց վրա:

Եվ միևչդեռ այսպես ամեն կողմից ալեկոծվում էին նրանց մտերը, նրանք ամենևին չբույացան երկնավոր առաքինությունից: Դրսից հայոցներին երևում էին որպես սգավոր և չարչարված այրիներ, իսկ իրենց սրտերում զարդարված և մխիթարված էին երկնավոր սիրով:

Այլևս սովորություն չարին հեռու երկրից եկած մեկին հարցնելու, թե երբ կլինի, որ տեսնենք մեր սիրելիներին, այլ այն էր նրանց իզեն ու ապօրեն առ Աստված, որ ինչպես սկսել են, այնպես էլ հաչությամբ ու երկնավոր սիրով լի նույնը գլուխ հանեն-վերջացնեն...

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ

(V դ.)

ԱՅՐԱՐԱՏՅԱՆ ԳԱՎԱՌԸ

(հատված)

Աշակ թագավորն իր մտոում այս բոլորը մտածելով, ձգեց, թողեց իր պապերի բարի ու սեփական ժառանգությունը, փառավոր, անվանի, երեվելի, ամեն բան բուսցնող, ամեն բարություն առտադրող, ամենաառատ, մարդուս կյանքի պետհերի, վայելչության, ուրախության, օգտի և դեղի համար ամեն բան ունեցող Այրարատ գավառը: Մեծատարած և կենդանիներով լի դաշտերը, շուրջը գտնված գեղեցկադիր և խոռավենտ լեռները, որոնք կեղակաթաշխ ու որոճող և եղանց հետ այլ ևս ուրիշ չատ վայրի կենդանիներով լիքն են: Նրանց բարձր գագաթներից հոսում են առատ ջրեր, դաշտերը ջրելով՝ լիառատությամբ անպակաս մատակարարում են անթիվ այր և կին բազմությամբ լցված բազավորական հարամին հաց և գինի, անուշահոտ, համդրահամ բանջարներ և զանազան յուղալի սերմեր: Իսկ դեպի լանջակողմերն ու սարահարթ տեղերը, երբ մի նոր տեսնող մարդ իրա աչքերը գարձնե, հանդերձներ կկարծե և ոչ թե ծաղիկների գույներ, տարածված համով ու հոտով: Նրանց բանձր և առատ խոտերն արոտական, բնաանի անթիվ էշերի ու վայրենի, կատաղի կենդանիների խումբերին կշտացնելով՝ մարթերն են բանձրացնում, գավակները գիրացնում և պատարտությամբ բոլոր մարմինը հաստացնում: Իսկ անուշահոտ ծաղիկների առատ հոտը, նեռավոր, որսատացնում: Իսկ անուշահոտ ծաղիկների առատ հոտը, նեռավոր, որսատեր հաչ մարդկանց և գերեկ գիշեր անդամն ապրող հովիվներին առատ-

ջություն է պարգևում, խելքի զգայությունն է զորացնում ու ճարոգում: Այնտեղ գանվում են խելացի ու հմուտ բժիշկների ստուգագույն խոսքին ճամաձայն դեղերի օգտակարության համար՝ զանազան տեսակ բույսերի արմատներ, և հիվանդություններն արագ բժշկող սպեղանիք, որոնք երկար ժամանակ ցավերի մեջ տանջվողներին տալիս են առողջություն:

Իսկ դաշտերի՝ ամեն տեսակ բարիքներով չափազանց առատությունը գրավում, գաշում է աշխատասեր մարդկանց, ինչպես իշխանական հրամանով. և ինչևիցե բարիքներով լիացնելով հրանց, միանգամայն հրապուրում ավելի ևս շուտով դեպի իրանց դառնալ: Նրանք (դաշտերն ու հրանց բարիքները) ոչ թե միայն իրանց երևույթվ են ցույց տալիս մարդկանց՝ իրանց օգուտը, այլ՝ ավելի հետաքրքիր աշխատողներին երկար ատկը ծածկված գանձերն են ցույց տալիս, որ այս աշխարհի վայելչությունն ու օգուտը իրանց անձերին պատրաստեն բազավորների մեծության և հարկահանների հաստատության համար. (այսինքն), ոսկի, պղինձ, երկաթ և պատվական քարեր: Այս գանձերն արվեստավոր մարդիկն ստանալով, հրանցով զարդարում են բազավորներին փառավոր զարդերով ու բանվածներով. բազերի, խույրերի ու հանդերձների վրա ոսկեհյուս միավորում, շարում են: Այլ և ջրերի հետ միավորելով՝ բնական համեղություն են տալիս ամեն տեսակ կերակուրներին. նաև Այրարատի ամենացանկալի դաշտը գուր տեղը չի բուսցնում իր վրա եղեգնատեսակ բույսերի արմատներ. հրանից դուրս եկած կարմրագեղ զարդարանքի գույների որդերը[1] օգտաբերներին վաստակ ու գեղեցկություն են ընծայում: Եվս և գետերը մեծ ու փոքր, նամով ու տեսքով զանազան, բազմատեսակ ձկներով ուրախացնելով մեծացնում են կարողության պատիվը, ժիր ու վառան աշխատողների որովայները կշտացնելով:

Երկիրը մեծուր ջրերով սնուցանում է իրա մեջ շատ հավեր՝ որոնցներ ագնվականների ուրախության և զվարճության համար. կրկչող հաղցրածայն, քարքարուտ տեղ սիրող ու ժայռերի ճեղքերում ծածկվող կամավների ու սալամբների երամներ, կամ եղեգներում բնակվող, թփերում ու մացառներում թառ կացող, պարարտամարմին, անուշահամ, վայրենի ատարներ, այլև ջրի մեջ սուզվող, մամռատեր, խոզակեր միանձնուհիներ, մեծամարմին հավեր, փորը, բանձրն ու սագը. և ուրիշ շատ ու անթիվ ցամաքային և ջրային թռչուններ: Իսկ նախատարների գունդը ագռաոների որդոց հետ բարակներով ու բակարդներով որսի գնալով՝ ամեն վայրի իշխաններին ու այծյամներին հետևից վազում, հար-

---

1 որդերը — *նկատի են առնված արդեն կարմիր կտավն ներկի համար օգտագործված միջատները*

դրական և միայն ապեղի վերաբերյալ խոսքեր խոսելով, մյուսները եղջերուների և եղնիկների խմբերի ճեմելից ձիերը էշելով, բաշ նետ ձգողների գործ էին կատարում. կեսը՝ սրերով, մենամարտիկների նման, հաղթանդամ վարազներին էին գետնին ձգելով սպանում: Նախարարների որդիների փոխ տղաներից շատերը դաստիարակների ու ծառաների ճետ բազեներով գանազան տեսակ թռչուններ որսալով, դարձյալ բերում էին ուրախության բնթրիքն առատացնելու համար. և այսպես յուրաքանչյուրը որսով լիացած՝ գնում են ուրախությամբ:

Ջրի մեջ աշխատող և որս փնտրող ձկնորսների մանուկները, նայելով նախարարների տղաներին՝ դիմավորում են նախարարներին՝ և իրանց որսացած ձկները, գետի կղզուց ձեռք բերած վայրենի բազմատեսակ հավերի ձագեր ու ձվեր բերելով ընծայում են իշխաններին: Նախարարները հոժարությամբ ընդունելով մի մաս նրանց ընծայածներից, իրենք էլ ընծայում են ձկնորսների որդիներին իրենց ունեցածներից ավելի շատ. ամեն բարությամբ լցված՝ իրանց պալատները նստելով, ընծայում են տանը մնացող աշխատավորներին, մանավանդ և օտարներին կենդանի մնացած որսերը: Տեսնելու է ամենի բերիմում մյանց վրա դարսված էրեների[1] բազմությունը և նրանց գլուխների՝ իրենց առաջ դարսելը. դրանցով ուրախանում են ձկնակեր և մսակեր մարդիկը. այդ անուշ խորտիկներից ավելի՝ ուրախանում են հոգևոր կերակուրներով, սաղմոսներով ու մարգարեական երգերով[2] օրհնելով ամեն բարությանց տվող պարգևող Քրիստոսին:

Այժմ այսպիսի ցանկալի, ամենախնամ արարիչ Աստծու կամեցողությամբ անմահ, ամեն բարություններով լիքն է Այրարատյան գավառը, որ Հայոց աշխարհի գլուխն է...

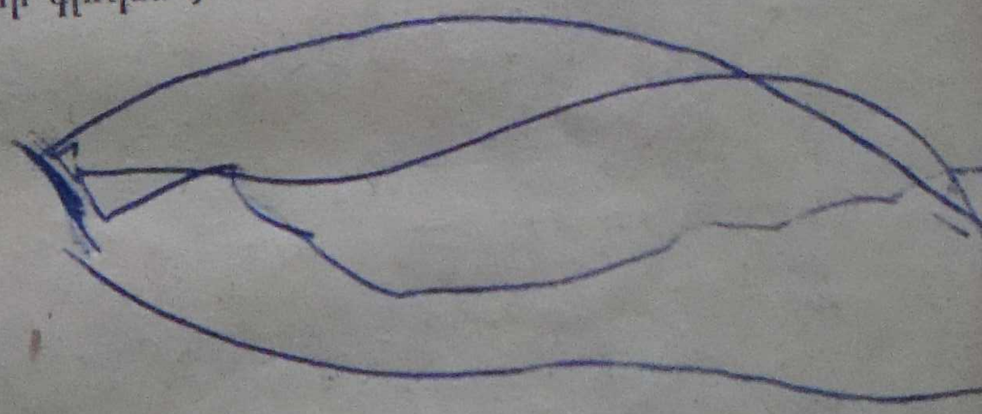

---

1 Էրեն — որսի խոտակեր կենդանի

2 Նկատի են առնված աստվածաշնչում եղած Դրոնական երգերը

ԴԱՎԹԱԿ ՔԵՐԹՈՂ

(VII դ.)

ՈՂԲ ՄԵԾ ԻՇԽԱՆ ՋԵՎԱՆՇԵՐԻ
ՄԱՀՎԱՆ ԱՌԹԻՎ

ատվածայինճ խոսմի արվեսաաշունչ ոգի,
Իմաստություն տուր իմ երգին տիրական,
Որ սգալի ձայնով անդադար ողբանմ
Մեր դժնատեսիլ կարուսաի վրա:

Բեկումն ի՞նչ մեծ՝ Արևելյան երկրիս,
Կործանման աղաղակ՝ աշխարհով մեկ.
Ազգերն ու ցեղերը լսեն բոդ ձայնս,
Բոլոր արարածներբ իճն հետ ողբան բոդ:

Դարվեց վեմբ հզոր ու կենդանի,
Պարիսպն ամրության փլատակվեց.
Տապալվեց աշտարակը բանավոր,
Եվ ցանկը շինության բանդ՚եց հիմմից:

Դառնության փոխվեց խաղաղությունբ մեր,
Ավազակներբ դոնբաց խուժեցին հետս,
Քանզի մեծամանչ սերությունն բեկավ,
Եվ մարեց ճառագայբբ մեր պետականն:

Եկան աննժմներբ, բնկան մեզ վրա,
Ինչպես գուշակել էր նռայի մարգարեն,
Եվ ոռնք Մասրք հաչի երկնայինն սիրոջ
Մեզ համար զարձրին սուգ ու լացի թույն:

Չնդան կոռուսաչ փարեցին խոռունկ,
Եվ հովվին բարի նետեցին այնտեղ.
Մոլության ոգին շնչեց նրանց մեջ՝
Թափցնելով սուր որոգայթը մանու:

Է՛ր առյուծ նա մի՝ նստած անտառում,
Սարսում էր նրանից ոսոխը ասկված.
Տոհմապետ ամեն և իշխան ամեն
Երկյուղով ու սիրով լսում էր նրան:

Ընտրյալի փառքը հասավ ամենուր,
Տարածվեց անունն աշխարհով ողջ.
Իր նահապետ հանճարի մասին
Գովերգ ինչեցրին սիբեզերքով մեկ:

Թագավորը հունաց, իշխանն Ասորիս,
Տենչալով խնդրեցին, որ տեսնեին նրան.
Եվ ընդունում էին հարգալից ողջունով
Եվ փառով պսակում և պատվում մեծապես:

Ժամանեցին բայց մեզ և գործերը շար,
Մոլությունն անգիշում բարձրացավ մեր դիմաց,
Բարկացրինք Ասարչին մենք մեր իսկ արարքով,
Եվ մատնեց նա մանվան սերության ավազին[1]...

---

[1] Այս բանաստեղծության տների սկզբնատառերը կազմում են Հայոց այբուբենը (Ա—Ք). այստեղ մեր է թերված միայն սկզբի մասը (Ա—Ժ)

ԽՈՍՐՈՎԻԴՈՒԽՏ ԳՈՂԹՆԱՑԻ

(VIII դ.)

ՇՔՐԱԿԱՆ ՎԱՀԱՆ ԳՈՂԹՆԱՑՈՒՆ

Երգից և երաժշտությունից
Առավել կախարդող ես
Հնչյուններդ ինձ ոգեշնչող.
Ո՛վ երանելի տեր Վահան,
Աստծու բնարյալ:

Նրանք հորդորում են հոգուս՝
Զոհել ինձ երգ ո՛չ զղչական,
Այլ հոգևոր և ուրախարար,
Հորդորող և ներբողական,
Ո՛վ երանելի տեր Վահան,
Քրիստոսի ծառա:

Զարհուրեցուցիչ եղավ նգնությունդ,
Քանզի դու
Գերազանցեցիր բնությանը ես մարմնայինն,
Ո՛վ երանելի տեր Վահան,
Քրիստոսին սիրող:

Ծառայ մրցողներդ
Սին նպատակների համար են գործում,
Իսկ դու՝

Ամավածային սիրս և ոգեշունչ,
Ո՜վ երանելի տեր Վահան,
Ջնարյալդ ազատներից։

Որպես հաչ նահատակ՝ մարտի պատրաստ,
Հարավային ազգերի դեմ,
Ավարտեցիր ոտիդ արիաբար
Եվ դասվեցիր շարք անմահների,
Ո՜վ երանելի տեր Վահան,
Իշխողդ Գողթնյաց։

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ
(951—1003)

ՅՑՆ ՓՈՔՐԻԿ ՀՕՏԻՆ

Ա յն փոքրիկ հօտին տրտմեալ,
Վտակս արտասուաց բղխեալ.
Այն սակաւ գնդին ողորմ
Աւազիկ աղէտ։

Ջաչս ի վեր համբարձեալ յերկինս.
— Որ ես հայր որբոց յուսով.
Ո՞ւմ յանձն արարեր զմեզ,
Տարակո՛յս բաժին է մեր։

Ցիշեա՛, յիշեա՛, մի՛ մոռանար,
Սէր խոստացար անսուտ բանիւ.
Ընդ մեզ լինել աւուրս կենաց,
Մինչև ի կատարած երկրին։

ՀՈՏՆ ՅՑՆ ՓՈՔՐԻԿ

Հոտն այն փոքրիկ ախրած,
Արտասվում է անտեր.
Այն փոքրաքիվ հոտին
Ողբ ու վիշտն է պատել։

Աչքն է հառել երկինք.
— Ո՞վ հայր հույսի, որբի,
Ո՞ւմ ես հանձնել դու մեզ,
Նեռած գիրկը ողբի։

Հիշի՛ր, հիշի՛ր, մի՛ մոռանա,
Սեր խոստացար բարի,
Որ մեզ պաշտպան մնաս
Մինչև վերջն աշխարհի։

ՏԱՂ ԱԶՆԻՒ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՑ

Երգ զարմանալի, երգ շարժվարժենի,
Տեղի եղեր բարեկերտին։
Խորհուրդ, խորհուրդ համերամ,
Զարդ երամից, զարդ։
Նոճ ի նոճ յեռի սափոր եղեգնատնկոյն,
Մատն օրինօրէն նշդարենի ոահ։
Յօնից նրբենից կից՝ ի մի կից կամար,
Նէճեմ թէ նէճեմ միջօրէի ժամն։
Աչքն ծով ի ծով ծիծաղախիտ ծաւալանայր յառաւօտուն,
Երկու փայլակնածև արեգական նման։
Շողն ի ժմին իջեալ յառաւօտէ լոյս։
Յայտէն նռնենի, սարդիատունկ գեղաշիտակ ծայրից ծաղկանց,
Որոյ սիւնն ի սրտին նուսխայօրէն կարկաջանայր սաթբերունի սէր։
Բերանն երկթերթի, վարդն ի շրթանց կաթէր,
Լեզուին շարժելով քաղցրերգանայր տաւիղն։
Ի ծամին խեղեփին՝ հազրէ,
Զի նոյն սէր հոգիազգեստեալ գեղն ի գինւոյն գոյն։
Վարսից երամից զարդ, երամից զարդ,
Ոլորս են առեալ եռահիւսակն բոլորեալ այտիւք։
Ձեռացն եղիշոյ կամարակապ կապէր,
Ատիճաղ-պատիճաղ, ստղի-ստղի երգով։
Հիւսէր գելեզնան ընդ միմեանս,
Հանդարտիկ խաղայր, թիկնէթեկին ճեմէր։
Ծոցն լուսափայլ՝ կարմիր վարդով լցեալ,
Ծղիքն ծիրանի՝ մանուշակի հոյլք։
Գօտին արծաթափայլ, ոսկետտուն, կամարակապ յականց,
Յականց շափիւղայ մանրամասին յօրինուածով պճնեալ։
Գեղեցիկ պատմուճանաւն զարդարեալ էր,
Ի կապուտոյ, ի ծիրանոյ, ի բեհեզոյ, ի յորդանէ ոսկէշողէր գոյնն։
Խնկեալ ի կնդրկէ բուրվառ՝ հրով աստուածայնով լցեալ,
Զայն քաղցրանուագ, որ ի նմանէ հնչէր։
Անձինն ի շարժիլ մարգարտափայլ գեղով,
Ոտից ի գնալ շողն ի կաթել առնոյր։
Այն թագաւորին, այն նորածին փրկչին,
Զքեզ պսակողին փա՜ռք յաւիտեանս, ամէն։

ՅԱՂ ԱՋՆԻՎ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ

Երգ սահնչելի, երգ մշտաբրբիռ,
Որ գոյատեղ եղար բարեզարմին։
Խորհուրդ խորհուրդների համայն,
Ջարդ ազգերի, զարդ։
Նահապետա անոթ՝ խունկեղեցկի,
Ոտեցույց մատ օրհնավանդ՝ նշդարենի ոտու։
Հոնքերը նուրբ ու կից՝ հարակից կամարներ՝
Միչօրեի ժամվա երկնի աղեղի պես։
Աչերը ծովածով, ծիծաղախիտ, որ բացվում են այգաբացին՝
Բոցահուրեն երկու արևների նման։
Շողն է իջնում իսկույն լուսե առավոտից։
Նռնագույն այտերից, ինչպես գեղուղեշ սարդենու բարձրաճիտ
ծաղիկներից,

Սաթավարար ու նախատաեղծ սերն է հորդում իր սրտի մեջ։
Երկբերք բերան. վա՜րդն է կարմրում շրթունքներից,
Լեզվի դայլայլանքից տավիղի երգն է բաղցրանում։
Հազրեվարդեր՝ հյուսաթաժան իր վարսերում,
Քանզի սիրով է նույն հոգեպատել գեղեցկությունն իր գիներանգ։
Ծամերը՝ զարդ երա՜մ-երա՜մ, զարդաերա՜մ,
Նռանյուղածծ գիսակներով այտերն են բոլորել։
Ատավածակիր իր ձեռքերին ակնակամար է նա կապում,
Երգում՝ մեղմիկ ու հեզանազ։
Միմյանց հյուսելով ելևէջներբ նուրբ,
Ընթանում է հանդարտ, նման բիկենբենիին։
Մոցր լուսափայլ, կարմիր վարդով լցված,
Սիրանի դաստակներբ՝ մանուշակի բույրեր։
Գոտին արծաթափայլ, ոսկեճարմանդ, բնդելուզված գոհարներով
Եվ ակներով շափյուղայի պնդված մանեպդվագ։
Պատմուճանով է զարդարված նա գեղեցիկ,
Որ կապույտի ու ծիրանի ու բեհեզի ու արդանի գույներով է ոսկեշռում։
Կնդրուկ խնկող բուրվառ՝ լցված հոով ասավածային,
Քաղցրանվագ է ձայնն այն, որ հնչեցնում է նա։
Ընթացքը իր-մարգարտափայլ գեղեցկություն,
Քայլում է երբ՝ շող է կարում իր ոտքերից։
Թագավորին այն նոր, այն նորածին փրկչին,
Որ զարդարեց նրան, փա՜ռք հավիտյան, ամեն։

ՏԱՂ ՎԱՐԴԱՎԱՌԻՆ

Գոհար վարդն վառ առեալ
Ի վեհից վարսից արփենից.
Ի վեր ի վերայ վարսից
Ծաւալէր ծաղիկ ծովային։

Ի համատարած ծովէն
Պղպջէր գոյնն այն ծաղկին,
Երփին երփնունակ ծաղկին
Շողշողէր պտուղն ի ճղին։

Քրքում վակասիր պտուղն
Սնանէր խուռն տերևով.
Տերևն տաւիղ տուողին,
Զոր երգէր Դաւիթ հրաշալին։

Ի փունջ խուռներամ վարդից
Գոյնզգոյն ծաղկունք ծաղկեցան,
Այդ սօս ու տօսախ ծառերդ
Վարդագոյն ոսոս արձակեցին։

Այդ նոճ ու բողբոջ սարատող
Ջարդ առեալ վարդն շուշանին.
Շուշանն շողէր հովին,
Շողշողէր դէմ արեգականն։

Այն հիւսիսային հովէն
Հով հարեալ գոհար շուշանին.
Ծայն հարաւային լեռնէն
Քաղցր ցօղով ցօղէր շուշանին։

Շուշանն շաղով լցեալ,
Շող շաղով և շար մարգարտով.
Ծաղկունքդ ամէն շաղ առին,
Շաղն՝ յամպէն, ամպն՝ յարեգակնէն։

Առաեղդ ամէն շուրջ առին,
Դէմ լուսին գունդ-գունդ բոլորին.
Գունդ-գունդ խաչաձև գնդակ,
Ծօրինուած երկնից շուրջանակ։

Փա՛ռք Հօր և Որդւոյն յաւէտ,
Սուրբ Հոգւոյն այժմ և յաւիտեանս:

ՏԱՂ ՎԱՐԴԱՎԱՌԻ

Դռնաւ վարդն է բացավառվել
Աւետակի վեհ վարսերից
Եվ իր կարմիր բերբերից վեր
Բացել ծաղիկ մի ծովային:

Ծաղիկը այդ գույն է առել
Անծայր երկնի ծով կապույտից,
Շողշողացել երփներփությամբ
Եվ զարդարել ճյուղը պտղով:

Տերևով է անվել պտուղն
Ու դեղնել է բրոնզի պես.
Տիրոջ տավիղն էր տերևն այդ,
Նրանով Դավի՛թն էր նվագում:

Վարդենու խուռն փնջից փարթամ
Մեռնող առան ծաղկանց բույրեր,
Իսկ ծառերը պարթև ու վեհ
Վարդագույն ասա առձակեցին:

Դալար ոստ ու բողբոջներով
Վարդը ճյուսնց շուշանին զարդ.
Շուշանը լուռ շողաց հովտում
Ու շառաչաց աւետ ղեմ:

Այն հովերից ճյուսիսային
Դռնաւ շուշանն ըմպեց զեփյուռ,
Իսկ լեռներից հարավային
Շուշանին ցող ցողվեց անուշ:

Երկնց շուշանն անբիծ շողով.
Նոգ ու շողով, շար մարգարտով,
Մագնուհին ամպից ցող առացան.
Ամպն աւետից՝ և՛ շող, և՛ շող:

Շուրջպար կազմեց խումբն ասպղերի,
Բայլ-բայլ խմբվեց լուսեի բոլոր.
Եվ խաչածև գուեղ ու գեղակ
Օդակեցին երկինքն ամբողջ։

Փա՜ռք Հորը և Որդուն հավետ,
Եվ Սուրբ Հոգուն միշտ, հավիտյան։

ՏԱՂ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ

Աւետի՜ս մեծ խորհրդոյ, խորհուրդ ծածկեալ մեզ յայտնեցաւ.
Աւետի՜ս, լոյս հօր ծագեալ ի ծոցածին յէութենէ.
Աւետի՜ս, յայտնեալ Աստուած ի հողեղէն գոյացութիւնս
Աւետի՜ս, առաքեցաւ հրեշտակապետըն Գաբրիէլ[1],
Աւետի՜ս տայր սրբուհւոյն, դստեր Դաւթի թագաւորին.
Աւետի՜ս քեզ, տիրամայր, բերկրեալդ ուրախ լեր, Տէր ընդ քեզ։
Աւետի՜ս քեզ, տիրամայր, սրովբէանման, քրովբէաթոռ,
Հուպ երրակին լոյս գերազանց, լուսոյն արփի վեհինաճեմ;
Սեռիցն ընթաց բիւրուցն իջեալ, շողշողենի փողփողենէջ,
Մանրահեղեղ գաղտնի շաւիղ անծանօթի ճանապարհին։
Աւետի՜ս քեզ, տիրամայր, կոյս Մարիամ, տաճար բանին։
Աւետի՜ս տանն Ադամայ, այսօր լուծան անէծք մեղացն.
Աւետի՜ս նահապետացն, ահա տեսին՝ ում ցանկային։
Աւետի՜ս մարգարէիցն, այսօր եղև լրումն օրինացն։
Աւետի՜ս քեզ, Քեթղահէմ, երկիրդ Յուդայ, տունդ Եփրաթայ։
Աւետի՜ս ծառոց, ծաղկանց՝ բողբոջախիտ, խիտասաղարթ,
Գոյն գեղեցիկ, պտղինաւէտ, ակնհաճոյ, համ քաղցրունակ,
Հոտ բուրապուարթ, փունջ խունկերամ ծայրից վարդից փթթինազարդ,
Թերթ տարածեալ ոսկեճաճանչ, տերևախիտ կանաչացեալ։
Աւետի՜ս, երկրպագէր մեծ կարապետն Յովհաննէս.
Աւետի՜ս, բառնայր ի գիրկս Եղիսաբեթ մայրն Յովաննու։
Աւետի՜ս տայր Յովաննէս՝ յորդ աղբերաց, հոյլ վտակաց,
Ջուր մանուածոյ ծիծաղ ծաւալ, կարկաջահոս, ուղխինահոս,
Ծայրինաւէր մանուածաւալ, շրջանապտոյտ մանր աւազին,
Հոլով խորոց մէտ-մէտ գուգին, վայր-վեր անէջ, վեր-վայր ի վեր՝
Փութան ի ջուրսն Յորդանանու։

---

1 Այս և մյուս անձնանունները աստվածաշնչային են՝ կապված կրոնական պատկերացումների հետ

Աւետի՛ս քե՛զ, Յորդանան, Քրիստոս ի քեզ գայ մկրտիլ.
Աւետի՛ս քեզ, Կարապետ, ձայն բարբառոյ յանապատէ.
Աւետի՛ս ինձ, Յովաննու՝ ձեռն իմ զՏէրըն մկրտէ.
Աւետի՛ս հրաւիրողիս զհարսըն մաքուր սուրբ փեսայիս.
Աւետեաց եմ կոչնատէրս՝ մի՛ հրաժարիք ի հարսանեացս.
Աւետի՛ս Յորդանանու, Ահերմոնի[1] և Սանիրայ[2],
Լերինաթինդ խոր վէմ ի վեր ծըփին ի նոյն շառագ յորձանից,
Հրակոծ չերանց անձկին ի տագ ըոցն ի ծաւալ ծով խոր հեթաւ,
Ճապաղ ճեպով դարձ նոյն ի դարձ, խաղայր փուքով ի տեսանել.
Աւետի՛ս տիեզերաց, այսօր հնչեաց ձայն ի բարձանց.
Աւետի՛ս որդւոց մարդկան, այսօր Որդին գայ մկրտիլ.
Աւետի՛ս հողեղինաց, տեսին զՀոգին աղաւնակերպ.
Աւետի՛ս, յայտնեալ այսօր խորհուրդ սրբոյ երրորդութեան.
Աւետի՛ս, միշտ եղիցուք՝ Քրիստոս օրհնեա՛լ է յաւիտեան:

ՏԱՂ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅԱՆ

Ավետի՛ս, ճրաշի է մեծ, ծածկված խորհուրդն է մեզ բացվիլ.
Ավետի՛ս, լույսն է ծագել մեզ հայրական՝ իր ծոցածին էությունից.
Ավետի՛ս, իննն Աւարիչն է հայտնվել մեզ, հողածին էակներիս:
Ավետի՛ս, Գաբրիել հրեշտակն է առաքվել և ավետում է սրբանուն՝
Դատերը կույս արխա Դավթի. «Ավետի՛ս ես՛զ, տիրամայր,
Ուրախացիր դո՛ւ, երջանիկ, Աստված հեզ հետս»:
Ավետի՛ս հեզ, տիրամայր, որ նման ես բարձրաբերո
Սերովբեի, հերովբեի, հպված լույսին երևորդության,
Ձրեղից նա՛, լույսի տե՛ղն է սիգաճեմ շողշողալով, փողփողալով,
Իջնում, ձուլվում հազարների ընթացքին հետդ՝
Գաղտնաշավիղ, թագմախտոր այս անծանոթ նահապարհին:
Ավետի՛ս հեզ, տիրամայր, կույսդ Մարիամ, տանար լույսի:
Ավետիս տանն Ադամի, մեղքի աննեծքն այսօր չնչվեց:
Ավետի՛ս նահապետներին, ում տեղչացին՝ տեսած անա:
Ավետի՛ս մարգարեներին, այսօր օրենքը լրացավ:
Ավետի՛ս հեզ, Բեղլեհեմ, հող Հուդայի, նիրատես տուն:
Ավետի՛ս ծառ ու ծաղկանց՝ բողբոջախիտ, բանձրաստաղարթ,
Առատաբեր, գեղեցկագույն, ակնահաճո, հաղցրահեղձաստար, բուրումնավետ,

Եվ վարդերի երամներին ու փնջերին կոկոնազարդ,
Որ փթթել են գալարաշիվ և ողողվել՝ տերևախիտ կանաչությամբ:

---

1 Ահերմոն— *Հերմոն լեռը Հին Պաղեստինում*

2 Սանիր— *Հերմոն լեռան տեսուններից մեկը*

Ավետի՛ս, մեծ կարապետն է Հովհաննես երկրպագում.
Ավետի՛ս, Հովհաննու մայր նոխազարիքն է գիրկն առել:
Ավետի՛ս է ավետում իճիք Հովհաննէ՝ աղբյուրներին, վտակներին ճոռոշ ու
գուլալ,

Ջուրն է որոնց ոլորանյուս խխում ափին, սփռում հրփիշ,
Ճայռում, գոչում ալիւ-ալիւ, ավազուտին գործում պռույտ,
Փախչում, ձուլվում խորխ ու խորին, և վեր ու վար և վար ու վեր
թոչկոտելով

վազում՝ գիրկը Հորդանանի:
Ավետի՛ս ես՛զ, Հորդանան, Տերն է գալիս՝ ջրերում հո մկրտվելու.
Ավետի՛ս ես՛զ, Կարապետ, բարբառ ու ձայն անապատի:
Ավետի՛ս ավետ դուխ իճն, Հովհաննեսիս, Տերն իմ ձեռով է մկրտվում.
Ավետի՛ս նաև ճրան, ով ընծայեց փեսացուիս կույսն այս մարուր.
Ես կոչնատերն եմ ավետման, չհրաժարվե՛ք ճարսանիքից:
Ավետի՛ս Հորդանանին, Աներմոնին ու Սաներին,
Լեռնադոդող ճորձանքներին, որ ծփում են միշտ աննանգիստ
ժայռերի մեջ, վեմերի դեմ, աննկում տապին հրացայտ լեռանց.
Բոցից որոնց ծովը եռվեց,—
Եվ խոյանով գալար-գալար անապարում տեսնել ճրան:
Ավետի՛ս տիեզերին, բարձունքից ձայն ննչեց այսօր:
Ավետի՛ս բոլոր մարդկանց, այսօր մեր Տերն է մկրտվում:
Ավետի՛ս ողջ էակներին, աղավնակերպ Հոգին տեսան:
Ավետի՛ս, հայտնվեց այսօր երրորդության խորհուրդը մեծ:
Ավետի՛ս, երգենք բնդմիշտ՝ Քրիստոսն օրհնվա՛ծ է հավիտյան:

ՏԱՂ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ
Ի ԳՐԻԳՈՐԷ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ ԱՅԱՑԵԱԼ

Սայլն այն իջանէր ի լեռնէն ի Մասեաց.
Եւ ի վերայ նորա աթոռք են կարգեալ,
Եւ ի վերայ նորա՝ գահոյք ոսկեղէնք,
Եւ ի վերայ նորա՝ բեհեզք ծիրանիք,
Եւ ի վերայ նորա՝ Որդի աբքայի,
Եւ յաջմէ նորա՝ վեցթևեան սերովբէքն,
Յահեկէ նորա՝ բազմաչեայ քերովբէքն
Առաջի նորա՝ մանկունք գեղեցիկ,
Ի պիրկս նոցա՝ խաչն տէրունական,
Ի ձեռին նոցա՝ սաղմոսարան և քնար,
Որք երգէին և ասէին.
— Փա՛ռք Քրիստոսի ամենազօր յարութեան

Ածա՜ղ են, ածա՜ղ
Ջասյլիկն ածա՜ղ են, կացուցեալ.
Ի Մասեաց յաչ կողմանէն
Ջասյլիկն ածա՜ղ են, կացուցեալ.
Եւ ահա չշարժէր սասյլիկն այն,
Եւ ահա չխաղայր անիւն այն։

Եթէ հարիւր բարդ խուրձան, վեց կորնկան,
Մին մանուշակ խրձադիպեալ
Ի Մասեաց յաչ կողմանէն
Ջասյլիկն ածա՜ղ են, կացուցեալ.
Եւ ահա չշարժէր սասյլիկն այն,
Եւ ահա չխաղայր անիւն այն։

Եթէ սամիքն են արծաթի, լուծն էր ոսկի,
Եւ սամոտիքն՝ ապրիշիմի,
Փոկեր շարած շարանման,
Եւ խարազան՝ փնջեալ ծաղիկ.
Եւ ահա չշարժէր սասյլիկն այն,
Եւ ահա չխաղայր անիւն այն։

Եթէ եզինքն են սաթ ու սպիտակ,
Մաղկախայտուցք, արագաքայլք, ընթացակիանք.
Նշլերն ամէն՝ խաչանման,
Եւ մաղն ամէն՝ հոյլ մարգարիտ.
Եւ ահա չշարժէր սասյլիկն այն,
Եւ ահա չխաղայր անիւն այն։

Այն ճորան ճոճ էր և ճապուկ,
Ուռամիջակ, հաստաբազուկ,
Լայնաթիկունք, խարտիշագեղ, ահեղագոչ.
Նա ձայն ածէր եզնամոլին,
Կանչիւն առնէր սթռոտակին,
Դարձեալ խաղայր եզնամոլին,
Խաղա՜յր, ցնծա՜յր սթռոտակին.
Եւ ահա չարժէր սասյլիկն այն,
Եւ ահա խաղայր անիւն այն։

Ի յառեղէն առեալ շարժումն կուրծն սայլին,
Այսօր անուշահոտ բուրմամբ ընթանայր.
Եւ ահա շարժէր սայլիկն այն,
Եւ ահա խազա՛յր անիւն այն։

Սայլն՝ ի Սինեայ
Երկրորդ օրէնքն էր Մովսէսի.
Եւ այն հարիւր բարդ խոյրճանն՝
Այն նահապետքն են, մարգարէք
Եւ այն վեց բարդ կորնկանն՝
Վեցօրեայ գործքն Աստուծոյ.
Եւ այն մին մանուշակ՝
Միաւորեալ երրորդութիւնն.
Եւ այն մանուկ խարտիշագեղն
Այն Յովհաննէսն էր Մկրտիչն.
Եւ այն չորս կուրծն սայլին՝
Աւետարանն էր Քրիստոսին։

Ի գի՛ւ գայր, ի գի՛ւ, սայլիկն ի գի՛ւ,
Ի Մասեաց յաչ կողմանէն
Սայլիկն ի գի՛ւ գայր, ի գի՛ւ
Եւ ճռընչալով գայր, մտանէր յերուսաղէմ,

ՏԱՂ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԱՍԱԾ

Իջնում էր սայլն այն Մասիսն ի վար.
Եվ նրա վրա աթոռ էր դրված,
Եվ նրա վրա՝ ոսկեղեն գահույք,
Եվ նրա վրա՝ ծիրանի բեհեզ,
Եվ նրա վրա՝ Որդին էր արքայի,
Աջ կողմում նրա՝ վեցթևյան սերովբեներ,
Ձախ կողմում նրա՝ բազմաչյա հերովբեներ.
Առջևից նրա՝ մանուկներ գեղեցիկ,
Գրկերում նրանց՝ խաչը տերունական,
Ձեռքերին նրանց՝ սաղմոսարան և ճնար.
Նրանք երգում էին ու ասում.
— Փա՜ռք Քրիստոսի ամենազոր հարությանը.

Բերե՛լ են, բերե՛լ
Սայլիկը բերե՛լ են ու կանգնեցրել.
Մասխի աչ կողմից
Սայլիկը բերել են, կանգնեցրել:
Եվ աճա չի՛ շարժվում սայլիկն այն
Եվ աճա չի՛ խաղում անիվն այն:

Հարյուր բարդ խոյրձան, վեց՝ կորնկաճ,
Մի՝ մանուշակ խրձաղիգված
Սայլիկը բերե՛լ են, կանգնեցրել.
Եվ աճա չի՛ շարժվում սայլիկն այն,
Եվ աճա չի՛ խաղում անիվն այն:

Սամիներն են արծաթից, լուծը՝ ոսկուց,
Սամոաիներն՝ ապրշումից,
Փոկերի շարքն է շարահյուս,
Եվ խարազանն է փունջ ծաղիկ.
Եվ աճա չի՛ շարժվում սայլիկն այն,
Եվ աճա չի՛ խաղում անիվն այն:

Եզներն են սար ու սպիտակ,
Ծաղկապսակ, արագաթռյլ, արագրնթաց,
Եղջյուրն ամեն՝ խաչանմաճ,
Եվ մազն ամեն՝ հույլ մարգարիտ.
Եվ աճա չի՛ շարժվում սայլիկն այն,
Եվ աճա չի՛ խաղում անիվն այն:

Պատանին այն նկուն էր ու հապուկ,
Ոսոմիչակ, հաստաբազուկ,
Լայնաթիկունք, խարտիշագեղ, աճեղագոշ.
Զայն էր ածում նա եզներին,
Զայն էր տալիս արոտակին,
Դարձյալ ձայնում ամոլներին,
Ցնծում, պարում արոտակին.
Եվ աճա շարժվո՛ւմ էր սայլիկն այն,
Եվ աճա խաղում էր անիվն այն:

Առեղի՛ց է առել շարժումը իր կուրծքը սայլի
Եվ շարժվում է այսօր աճուչաճառ բուրմամբ:
Եվ աճա շարժվո՛ւմ էր սայլիկն այն,
Եվ աճա խաղում էր անիվն այն:

Սայլը — Սիճայից՝
Երկարդ օրեմն էր Մովսեսի,
Եվ հարյուր բարդ խոյրձանը՝
Նահապետներն ու մարգարեները.
Եվ այն վեց բարդ կորնկանը՝
Վեցօրյա գործերը Աստծու.
Եվ այն մի բարդ մանուշակը՝
Երկարդությունն է միածույլ.
Եվ պատանին այն՝ խաղաղշագեղ՝
Մկրտիչն էր Հովհաննես.
Եվ այն չորս կուժերը սալի՝
Ավետարանն էր Քրիստոսի:

Գլորվո՜ւմ է, գլորվո՜ւմ, սայլիկը գլորվո՜ւմ,
Մասիսի աջ կողմից
Սայլիկը գլորվո՜ւմ
Եվ ճռնչալով գալիս, մոտում է Երուսաղեմ:

ՄԱՏՅԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅԱՆ

(հատվածներ)

***

... Արդ, ինչ արժանի նախատինքների ի՞նչ խոսքեր գրեմ
Ողբերգությանս այս մատյանի մեջ,
Որ մաղթանքներիս կատակարանն է,
Ո՜վ անձն իմ բշվառ, խղճառ անպատկառ,
Պատասխան տալու համար աբարբառ,
Անպիտան՝ Աստծու և արբերի հետ հաղորդակցելու:
Չի երե նույնիսկ ծովերից մեկը բանտի փոխեմ,
Կամ բազմապարիզ դաշտերը իրենց
Անսահմանությամբ դարձնեմ մազաղաթ,
Եվ եղեգների շամբ ու պուրակներն, անտառներդ ողջ
Կարելով միայն գրիչներ շինեմ,
Դարձյալ չեմ կարող բարդվածս անթիվ անօրենությանդ
Մի չնչին մասնիկն իսկ գրի առնել:
Նաև, երե ողջ մայրի անտառներդ Լիբանանի
Հաղելով դարձնեմ կշեռքի լծակ,
Եվ մի ճժարին իբրև կշռաքար

Ամարատ լեռը գնելու լինեմ,
Գարձյալ չի կարող նա իր ծանրությամբ
Իջնելով հասնել, համազուգակցել ու հավասարվել
Մյուս նժարի հանցաներին հետ:

***

Որպեսզի իզուր կրկնաբանվելով
Խոսս չհասնի շատախոսության
Ու էլ ավելի ողբալի դառնա,
Ասեմ՝ քշվառս նրանով իրեն
Արհայության չէ, որ հանդգնում է խնդրել,
Այլ միայն տառապանքների ինչ թերևության.
Ոչ թե հույս ունի
Ապրել լույսի մեջ՝ ապրողների հետ,
Այլ մեռյալների հետ՝
Չգայական կյանքով՝ խավարում.
Եվ ոչ թե լինել բարձրյալների հետ,
Այլ բնկածների, խորտակվածների:
Հանգստի ժամին նա միշտ լինում է տանջահար, հոգնած,
Խռիսնանքի մեջ՝ տխուր ու տրտում,
Դեմքով միշտ ժպտուն, բայց մտքով խոցված,
Տեսք ծիծաղկոտ, աչքը ողբի մեջ,
Դրսից սփոփված է ձևացնում,
Բայց արտասուքը լուռ վկայում է կսկիծը սրտի:
Երկու բմպանակ ունի ձեռքերում,
Մեկն արյունով լի, մյուսը՝ կաթով.
Երկու բուրվառներ՝ կայծակնացնցուղ,
Մեկը՝ խնկաբույր, մեկը՝ ճենճաճոտ.
Ականջներ՝ երկու համեմատիչ կրող,
Մեկը՝ հաղցրության, մեկը՝ դառնության.
Զույգ բաժակ՝ երկու պարունակությամբ,
Մեկը՝ արտասուք, մյուսը՝ ծծումբ.
Դավաթներ՝ բռնած մատների ծայրով,
Մեկի մեջ գինի, մյուսում՝ լեղի:
Տեսնում է բացված զույգ ներհակ դռներ,
Մեկը՝ դեպի լաց, մեկը՝ վրիպում.
Հակառակազործ երկու հայցներ,
Մեկն արծարծում է, մյուսը՝ շիջում.
Աչքերի երկու տարբեր հայվածքներ,

Մեկում աննշան, չնչին սիսիրանի,
Իսկ մյուսի մեջ դաժան բարկություն.
Բարձրացած երկու անեղ բազուկներ,
Մեկն՝ ճարվածելու, մեկը՝ մերժելու.
Մի գեմ՝ երկակի արտանձայությամբ՝
Տխուր ու ցասկոտ:
Մեկի փոխարեն երկու կշտամբանի,
Մեկը՝ հերկայի, մեկն՝ ապագայի.
Տարակուսելի երկու ապավեն,
Մեկը՝ բերկս, մյուսը՝ գոնե:
Նույն բերանի մեջ երկակի բարբառ,
Մեկը՝ եղկություն, մյուսը՝ խռովի,
երկու զգացում միևնույն սրտում,
Մեկը՝ կեղակարծ, խաբուսիկ հույսի,
Մյուսն՝ անկասկած, ստույգ կորստյան.
Անագնատեսիլ լրթագույն մի ամպ՝ երկու տեղումով,
Նետեր ու խարեր.
Անեղ ոտտում՝ երկու պոռիկումով,
Մեկը՝ կարկտաբեր, մեկը՝ հրացան.
Ցավագին գիշեր երկու վտանգի՝
Լալու և մանվան.
Սգի առավոտ երկու գոչյունով,
Մեկը՝ սասանելու, մեկն՝ սպառնալու,
Ձույգ արեգակներ երկու ծագերից,
Մեկը՝ խավարի, մյուսը՝ կիզման:

***

... Սասա՛ր ես ձեռով այեկոծումը մարկահույզ հոգուս,
Դաղարեցրո՛ւ սրտիս ծփանքի
Մոլեգին չարժման ծավալումները,
Սանձ ու կապերով, երասաններով բռնած ամրապինդ՝
Նվաճի՛ր, գսպի՛ր վայրագությունը ցնդած մտքերիս:
Քաղ հրամանով մեծիդ խաղաղվի
Ամենավարան բուքն այս սասանող.
Չնչի՛ր, խափանի՛ր իսպառ ամպրի
Մութ գազանիքների անդամները անեղ՝
Այդ երկրակենցաղ ավազակների
Բազմակերպարան ուրվականները:
Համարիր ազգիդ մի մշտամատույց

Ողբիս մատյանի այս ողորմաղերս
Նոր տողերը, որ թախանձագին ձայնով ընծայեցի ինձ.
Հա՛ն անդունդների խորհրից մաճվան
Եվ չհնաղ կյանքով ապրեցրու փրկված մարգարեի պես.
Ընդունի՛ր սիրով խոստովանությունն իմ այս ինքնադատ
Եվ տուր սփոփանք դառը վշաերով
Ուժգին ճնծծող ճուտանատվածիս:

***

Մի՛ բեր, ողորմած,
Ինձ օր տարաժամ այնքան շուտափույթ,
Որ ես անվատահ ձեռնուճայնությամբ
Անցնեմ այս կյանքիս բեռավարտ ուղին:
Մի՛ մատուցիր ինձ ծարավիս ժամին դառնալի բաժակ.
Մի՛ փակիր, գթած,
Հաչողության դուռն ճոգեշահ գործիս,
Եվ բո՛ղ դարանից ճանկարծ դեմ ելնող
Ավազակների ասպատակի պես
Մահվան գիշերն ինձ վրա չհասնի.
Բո՛ղ տոթաշունչ տապն անպատրաստ պահին
Չկարատի իր արմատներր ու չչորացնի.
Ո՛չ էլ լուսնոտի ախտով բռնված գաղտնի վնասվեմ.
Բո՛ղ մեղրի սառույց չպահվի իմ մեջ.
Եվ բո՛ղ այս կյանքի ճորդ ճեղեղներր ինձ չկլանեն.
Բո՛ղ չպատճառի ճանգիստր ինձ մահ,
Եվ ո՛չ էլ նինջը կործանում բերի,
Եվ ո՛չ էլ հուներ մատնի կատաչյան,
Նիրճն ապականի,
Բո՛ղ որ վախճանր անպատճեն ժամին չարշավի վրաս,
Եվ ո՛չ էլ չունչս վերարձակվելիս՝
Մերժված ու լիված՝ ճորից ցած իջնի:

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
(1102—1178)

ՈՂԲ

ԵԴԵՍԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻ՝ ՎԱՅԵԼՉԱՀԻՍ ՉԱՓԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՇԱՐԱԴՐԵԱԼ ՍՐԲՈՅՆ ՆԵՐՍԷՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ՝ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԿԱՑԵՑԻՈՅ

(հատուածներ)

Ո՛ղբ ողբացէ՛ք, եկեղեցի՛ք,
Հարսունք վերին առագաստի,
Քորք՝ և եղբարք իմ սիրելիք,
Որք յընդհանուր՝ կողմն աշխարհի
Քաղաք և գիւղ առհասարակ,
Ազգք և ազինք՝ որք էք յերկրի...
Բայց բանըս մեր փոփոխեցի,
Յելս արևու վերադարձի,
Առ Մեծըն Հայք՝ տուն Թորգոմի,
Յազգ և ծընունդըն Յաբեթի,
Ա՛նդ, ուր աթոռն պարթևազնի
Թագաւորացն Արշակունի,
Յորում էի՝ ի սահմանի՝
Յառաջապոյն, որպէս ասի,
Ի յԱբգարէ Թագաւորէ,

---

1 Ողբ — քուրթ

Նոցունց չիննալ ես լինէի...
Բայց հարցանեմ, ո՛վ բաղձալի,
Քանիս խնդրեմ պատասխանի.
Այժմ ո՞ւր է թագըն քո զարդի
Եւ կամ պսակըն ցանկալի.
Ո՞ւր զարդարանքըն դշխոյի,
Հարսին՝ որդւոյ թագաւորի.
Ո՞ւր պատմուճանն հարսնարանի
Կամ ոսկեհուռն վերջաւորի՝
Է՞ր չէ փեսայն ի խորանի
Կամ փեսաւէրքն ի խրախճանի.
Ո՞ւր են մանկունքն առագաստի,
Զի՞ ոչ հնչեն զերգան Դաւթի.
Զի՞ արդ լռեալ՝ ո՛չ հարկանի
Զփողն հնչող՝ Տարօնացի՝
Ո՞ւր պարարակ եղն ամոլի,
Զի՞ արդ ի քեզ ո՛չ պհնանի,
Կամ մատռուակքըն բաժակի,
Զի ո՛չ բաշխեն զանոյշ գինի՝
Ո՞ւր բարեկամքըն գուարճալի՝
Ընդ գիւտ որդւոյն անառակի,
Կամ տարածեալ գիրկ հայրենի՝
Առ ի համբոյր մեղաւորի՝
Ո՞ւր քաղցրաձայնն եղանակի
Կամ գեղգեղումն երաժշտի.
Ո՞ւր ընթերցօղքըն սուրբ տառի
Կամ վարդապետքն ի հանդիսի՝
Ո՞ւր է աթոռ հայրապետի
Կամ քահանայք՝ ի սուրբ բեմի.
Ո՞ւր սարկաւագք ի ըսպասի,
Եւ պաշտօնեայք՝ պատարագի.
Ո՞ւր են խնկոցն ի քեզ բուրմունք
Անբիծոյք [1] և երեւելի,
Կամ ժողովոցըն գումարումն՝
Ցաւուր տօնիցըն տէրունի՝
Ո՞ւր էն գահոյք թագաւորի
Վաղարշապատ՝ քո քաղաքի.
Ո՞ւր նախարարք մեծ արքայի
Այրարատեանըն՝ գաւառի.

[1] — և տառանիշի կրճատված ձևը՝ օգտագործված տպագրափական նկատառումով

Ո՞ւր են իշխանքն, որ առաջի
Կամ պինակիրքն, որք են վերչի.
Ո՞ւր զօրականքն յատպարիսի
Կամ լկկէոնքն ի ճակատի.
Ո՞ւր մեծամեծքն ի բազմոցի,
Կամ ո՞ւր սեղանն ամենալիւ
Ո՞ւր են ապատքն ի տաճարի
Կամ տեառնորդիքն՝ ի ծաղկոցի.
Ահա՛, բարձաւ այս վաղագոյն,
Ցոյժ հեռացաւ, որ չերևի.
Անուրջ՝ ե երազք էին յայտնի,
Արդ ծաղկեցան ի յարթմնի.
Այլ փոխանակ այսր ամենի,
Ցոյժ հակառակըն տեսանի.
Քանզի նստիս որը և այրի,
Տխուր գիմօք զկրդ ի սգի.
Վասն այն զքիզ խակ կոչեցի՝
Գոլ սգակից ինձ յայս վայրի
Քանզի նման քոյն ցուցանի,
Իմոյս նորոգ եղեալ չարի.
Արդ ուռուցես, ո՛վ սիրելի,
Եւ գիմս ողբալ ըստ արժանի՝
Իբրու հմուտ լալեաց բանի
Եւ քաջ տեղեակ այրման սրտի.
Բայց և զքիզ յայսմ հրաւիրեմ,
Արեիլեան քաղաքդ Անի,
Կցորդ իմոյս լինել ձայնի
Եւ սթափիչ տարակուսի.
Քանզի և դու երբեմն էիր
Վայելչական հարսն ի քօղի.
Մերձաւորաց յոյժ ցանկալի,
Հեռաւորաց փափագելի.
Շինեալ եղեր տուն արքունի,
Ընտրեալ նահանգըդ Շարայի.
Քաղաւորաց Բագրատունի...
Զոր քէ ասել հարկաւորի,
Է՛ գժուարին յերկարելի
Եւ անօգուտ յայժմուս բերի՝
Ցորոց ո՛չ է մի ի միջի.
Քանզի անցին ըստ հրապի,

Որպէս զծուղիկ ամարաչնի.
Եւ գյուռձանս յորդ վտակի
Գարնանաբեր հեղեզատի
Կամ՝ զուռուցեալ պղպըջակի,
Որ ընդ լինելըն պատառի
Սուրն անողորմ անօրինի,
Որ մեր արեանս է ծարաւի,
Որ չէ՛ յագեալ և ո՛չ յագի
Մինչև ի գալ կատարածի...

ՀԱՆԵԼՈՒԿՔ

Սրեգակն

Տեսի մանուկ մի, որ ծնանէր,
Եւ ի նոյն օրըն մեռանէր.
Ցետ թաղելոյն դարձեալ յառնէր.
Ի այլ դիզեցիկ գինք ցուցանէր·

Գարուն

Թագուոր տըղայ ազուոր տեսակ,
Ջամէն հագնի կանաչ գիպակ.
Խաշինք ունի՝ անթիւ բանակ,
Շատ գէր ձիան որձ ու մատակ·

Դանթեղ

Ճերմակ ձի գաւկեղ[1] ու գէր.
Աչէր սպիտակ, փայլուն ունէր.
Ճորտն ըզպահուցըն կու քաշէր.
Խըրխընջալով ի վեր վազէր·

Երկինք

Երկնեցին բարձր էր և լայն,
Անսիւն շինած էր 'ւ անգերան,
Կանթեղըն ի կախ կան անչքան
Ջահերն անձէթ ըզլոյսըն տան·

---

[1] գաւկեղ — լայն, մեծ դաշտակով

Խնձոր

Պըտուղ մի կայր յոյժ ցանկալի,
Ի ինք գեղեցիկ տեսակ ունի,
Յոյժ վայելուչ և պիտանի,
Որ հիւանդաց շարապ լինի։

Մեղու

Ջերդ ըղբաբգործ ՝ւ այլ իմաստուն,
Հրաշից ծաղկանց շինէ իւր տուն,
Քաղցըր բըղխէ նորա լեղուն,
Բընաւ չընկնի յիւր աչքըն քուն։

Մրջիմճ

Կարի տեսա ես շատ կարուան,
Որ կու իջնոյ ի խորասան.
Իշուին բոկիկ էր ու անփալան.
Մէկիկ հատիկ բառնան ու գան։

Սաճր

Ե՛կ, դու մի՛ տիր, ո՛վ սիրելի,
Իրք մի ասեմ զարմանալի.
Մէկ մի ունի մագիլք հաւի,
Վատէ յերես բըռնակալի։

Գիրմ

Տուն մի տեսի սպիտակ փրոած,
Ու սև հաւեր ի ներս թառած,
Ջուս ածէին ցեղք ի ցեղաց՝,
Լեզուաւ խօսին բանականաց։

Տորմ Անգեղ

Մանուկ մի կայր ի Հայք դովան,
Քան զԱամփսոն այլ յաղթական,
Վէմ մի վերոյց, մեծ տրամական,
Ի ծովն բնկից, կանգնեաց արձան։

՝ ցեղ ի ցեղաց — տեսակ-տեսակ, բազմազան

Վարազդատ

Մանուկ մի այլ ի յայս նըման.
Էր ի յազգէն Արշակունեան.
Հանդաք մանուկ էր ու իշխան
Ընդ Եփրատ վաղեց քայլ մի լըման։

Յոռեան

Մեռանիմ և մահանամ,
Դարձեալ յառնեմ, կենդանանամ,
Զաչս ի յերկինըս համբառնամ,
Բազմաստեղօք պայծառանամ։

Ամատ

Մէկ մի կու գայ՝ ինք խիստ գաղան,
Հայնց, զէդ գնուր կայ ի վառման.
Հնձեա՛ց, վերուց պինչ կայ դարման,
՝Ի ամէն պտուղք յիւրմէ հասանե։

Իգեգ

Ի վհցից վերացեալ
Եւ ի չորից թռուցեալ.
Գայր ընդ ամպս երկնից չառաչելով
Ծիրանագգեստիւք պըճնել,
Եւ գանգեալն առ Հանապարհաւն
Բազկաւն թաւալեցուցանէր.
Եւ ոչ ոք գիտէր՝
Ուստի՞ կու գայ, յո՞ երթայ։

Թուղթ

Է բանաւոր, չէ՞ կենդանի,
Շատ գայ ի շուտ, ոտուի չունի.
Ուր մեծատուն և արքունի,
Նա համարձակ երթայ, խօսի։

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ
(մահ. 1218 թ.)

ԱՌԱԿՆԵՐ

* * *

Ասված առարածներին ստեղծելիս վախեցավ, թե գուցե հակառակեն, ուստի խառնեց ծաները թեթևի հետ, տկարը՝ հզորի, որպեսզի եթե հակառակեն, ապա հակառակեն միմյանց և ոչ թե Աստծու դեմ:

Առակս խրատում է թագավորներին՝ մեծամեծներին և հպատակներին դասավորել միմյանց հակառակ, որպեսզի կռվեն ոչ թե թագավորի, այլ միմյանց դեմ:

* * *

Մի խելոք մարդ հարցրեց ծառերին, թե ի՞նչն է պատճառը, որ ինչքան բարձրանում եմ, այնքան խորունկ արմատներ եմ գցում: Եվ նրանք ասացին. Խելոք լինելով ի՞նչպես է, որ չգիտես, թե այսքան շատ ճյուղեր չէինք կարող կրել և դիմանալ հողմերին, եթե չունենայինք խորագնաց և բազմանյուղ արմատներ: Տեսո՞ւմ ես մեր եղբայրներին՝ հաճարենուն ու փիճիին, որոնք թեկուզ շատ ճյուղեր չունեն, բայց չեն դիմանում հողմերին, որովհետև զուրկ են խորագնաց արմատներից:

Առակս խրատում է նրանց, ովքեր կամենում են սովորել հոգևոր և մարմնավոր խնդիրների հաստատուն լինելու գաղտնիքը: Մարդին պետք է հաստատուն հիմքով սկսնի գործը, որպեսզի դների և բռնակալների փորձություններին ենթարկվելիս բազմարդյուն երկի դիմնե, իսկ եթե ծանծաղ և մակերեսային գործ սկսնե՝ դիվահարժան կլինեն, ինչպես սովորեցնում է աստվածային առակը:

* * *

Մեկը խնդրում էր խոսնչին ասելով. Դուրս եկ պատյանից, որպեսզի հնծարեմ և պատվեմ ինձ գանգատն ձևերով: Եվ նա պատասխանում է.

Կա մեկը, որ հեզ տեսած լինի մի ուրիշին պատվելիս, ի՞նչպես կարող ես ինձ պատվել: Ճիշտ չես ասում, դու իմ արյունն ես ցանկանում խըմել: Ով դուրս չեկավ պատյանից և փրկվեց այդպես զգուշանալով:

Մեզ է արքունացնում առակս, որպեսզի բոլորովին չհավատանք բըղնամի ազգերին, հիշելով նրանց խաբեությունները այլոց նկատմամբ, որովհետև նրանք մեր արյանն են կարոտ և ոչ թե մեզ պատվելուն:

***

Կինեի թագավորը մեղադրեց նկներին, թե ինչու եմ մանր նկներին ուտում: Նրանք համառձակվելով ասացին. Որովհետև հեզանից սովորեցինք. շատերը եկան հեզ երկրպագելու, իսկ դու կլանելով նրանց՝ կերակուր դարձրիր հեզ: Այդ եղանակով նրանք էլ դարձան հանդուգն:

Առակս հանդիմանում է նրանց, ովքեր իրենց գործածի համար այլոց են կամենում ջամբասել և դրանով նրանց ավելի են մղում չարագործության, քան թե խրատում: Գործով պիտի խրատել և ոչ թե խոսքով:

***

Հննդուկների ցեղը հավաքվեց՝ մոածելու գիշատիչներից փրկվելու մասին: Մի ծեր հննդուկ ասաց. Մի՛ հավաքվեք, որովհետև գուցե լսելով մեզ որսացողների բևերի ձայնը, թոշելով փախչեք և ձեր տկարությունը ցույց տաք: Չլսեցին: Բայց շուտով, որսացող թռչունների բևերի ձայնը լսելով՝ խուճապահար փախան:

Մեզ է խրատում առակս. երբ բավական չենք ուժով՝ բշնամու առջև կանգնելու, ցանկալի է ո՛չ թե հավաքվել նրանց մասին կարծիք հայտնելու և իսկույն փախչել նրանց աչից, և մեր տկարությունը ի հայտ բերել, այլ իմաստունների խորհուրդով եկեղեցի գնալ և աղոթել:

***

Առյծը փնտռում էր մրչյունի բույնը և լեզվով ճավահում, ուտում: Եվ մրչյունը մոածեց նրան սպանելու մասին: Եվ գնաց մոծակի, մլակի, մծղուկի, չճաճանչի, կրետի և նրանց նմանների մոտ, և խնդրեց օգնել իրեն տալես սպգակցի: Նրանք ցավակցեցին և եկան խայթեցին առյծի աչերն ու ականջները: Առյծը ցավից գլուխը խփեց քարին, վիրավորեց, իսկ վերքը ենթեց և տղնուտեց: Եվ ցավից բացեց բերանը և ոռնաց, իսկ նրանք մանելով որովայնը խոցոտեցին աղիքները: Առյծը վազեց դեպի ճոսող ջուրը և այնքան խորացավ, մինչև որ խեղդվեց:

Առակիս իմաստն այս է. նզորները տկարներին արհամարհում են և չեն վախենում: Փոքրերը սակայն իմաստությամբ ուժեղանում են և ճապրում նզորներին: Հետևություն. փոքրերից պիտի երկնչել, ինչպես մեծերից:

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑԻ

(XII—XIII դդ.)

ԱՌԱԿՆԵՐ

***

ավարվեցին թռչուններք և ասացին, թե ում ձայնն ուժեղ է, նրան դարձնենք մեզ թագավոր, որպեսզի պատերազմի ժամանակ մեզ կանչել կարողանա: Կռունկը բարձրացավ երկինք և ձայնեց: Հավաքվեցին և օծեցին նրան թագավոր: Եկավ էշը և ասաց. Այ թե ոտքերիս համար վերև բարձրանալու տեղ շինելով ինձ երկինք հանեիր, այն ժամանակ կտեսնեիր, թե ում ձայնն է ուժեղ:

Առակս ցույց է տալիս, թե որքան տկար լինի մարդ և ապրատ, եթե ժողովուրդն ու զորքը հավաքեն և դարձնեն թագավոր կամ առաջնորդ, նա կարող է վարել իշխանությունը, ինչ էլ որ պատահի:

***

Մի ապրատ մարդ մի մեհնատանում մսի մի փորիկ կոտր էր խորտում, և ահա հանկարծ վերից իջավ արծիվը, խլեց միսը և վերացավ... Տարավ արծիվն այդ միսը և դրեց իր բնի մեջ՝ ձագերի առջև, իսկ ինքը հեռացավ: Մսին կրակի մի կայծ էր կպել, որից այրվեցին արծվի բույնն ու ձագերը:

Գուլի, ասիծը ի չոբչ նրբայրացած ի ընիաց ճաճատաց, իսկ նր
Հասցնչի և ոչ չհասկացող, ասացին. Եիե՞ ոտեղ
ի ասելու փոխ է: Կյսպես ասացը գալը ու ասիծը, ոտոնեն
կատնում էին ուսել չոտուց: Մեռա ճարգնչի գալը չ. Եվ ես ասաց, թե ես պլե գալ եմ, որ
Մեռա ինչ ասիծ ի ասաց, թե ոտ տասը ներկայի ընդունել չ ասելը
ես. Ես պլե ասիծ եմ, որ ստեղծց Մեռա չոբչ, ոտր ճոռ է
ստասած, և ասաց. Իմ բիսիսը զրահ ի սրբոյ Մեռա ասիծ
ցեմ և ասնե՛, թե Հասց ասաբիսը եմ: Եվ բարացաց ոսէր ընեալ վեր

***

Ընսիս ցույց է ասլիս, թե ով ոչ ասեցն տեղ դառը գնա, ևտա
ընդչ իր վտա կասէ, և Հիչիս Յոսուան է ասել, ես կայրվի ասչ
Եր ես ոչ ասեցի ոչ ոմանց ես ցույց տալ:
Ընսիս ցույց է ասլիս, թե ոմանք ոչ սիսն ոչ ընդունելու է
ճրում, ոտոնեն զրկվածերի Մեռայոչ է պատասխան:

***

Մի ասեցն զատ զտնում էր փառասեր. Եվ ասա մտում է գալիլ
չտա տես, ոտ ճրած ոսէր: Ես էլ ընկում է գալիլ ոտչեր՝ ասելով,
Մեռած ինձ Հո պատասխանի հասցեց: Հիսուս Եվ, գթա ինձ և փչիր
Հո փոլ, ոտ կարող ասեմ, ոտոնեն Եվ հավատաց ասել Եվ, թե
գալիլ ընդեր ինչու Եիե՞ հայտասց այս պատասխ յոսուինչ
և կոգնօձաց ու մի բերած ոսեց: Եվ ասա զարթնցին չըներ և վճռե-
գին. և ես փախած բարձացած մի բլուր վեր ելան Մեռաց և ասց ինչով
կոծնց իր ասնի և ասաց, թե ատրած Եվ ես այս վշտերին. Հիրավի, ո՛վ
պատճառց ինձ չե՞ ոտ Ես մի՛շտ վսաոած էի:
Ընսիս ցույց է ասլիս, ոտ շատ գնատն վարդին Ես խաչիսալ եր՝
ասիսով ասճաբի բաներ և հետ զոչող՝ ինչպես գալիլ և շատ շարչար-
վող, ոտ չեն Իբեց պատճառ չէ և ընկնում Եե հեղուրյուն մեր:

Ղուկաս ասաց գայլին. Գիտեմ, որ դու ցարդամտ սովտեղ ես, Ն՚ի, Էստ- դա այս գիրն Գայլը հասկացաւ և գնաց, որ կարդա: Ջորին ասաց. Նոյ- նի, գիրդ մեզ ես ու ասա Էլ կարգ, իսկ ջորին անգրագէտ մեռաւ- Ղուկաս ցոյց է տալիս, թէ աշխարհում կան մարդիկ, որ մէջ- խոցից ապրելու համար գայլի նման խորամանկ են դառնում և ջոջերի մօտ մտնում գայլի, թէ նա մեր մեջ մի մեծ մարդ է, ինչ- պէս Գայլը աստուածային, թէ նա գիր է գիտէ. մեզ աղքա- գոյ՝ մեռնում ողջ մնալու համար:

***

Ասաւ ցոյց է տալիս, թէ ամեն մարդ, ով որ յար ազնուած և ասած արհամարհի և գնա ազգի գրագիր, որ չի ազնուել և չգիտէ. մեզ ասիայի ամառի չափովի, ինչպես գայլերը: Մեծ մեծ մարդ ես Էլ, պետ է հասկանալ գրագիր:

***

Երիցկնգին ապրելով իր արդարութի և ասաց, թե ես եմ Նասեռ- ատացէր, Հասցեները ու ծոցախուրդ իմ գիրն են գայլս Նասեռաւ ասդարէ ու պատասխան մտածեց՝ Նստած հաշտ աչքերի և հեռ և մեղքերդ թողութիւն կունի: Ես չեմ ասում ինչում չտագայլ ասաց երիցկնգուն. Ինչ ու ասում ես՝ հայց գու Է, թայց գու իմ երա- միջը մի՛ մտածա, Հայի ու գիշեր ու գերեկ ես եմ պատում և գա- տում, որպեզի Հասցեները ու ծոցախուրդը տանեն և հոր մխալե Հ- հասցէ ձեռքը:

***

Երեք ուղտ և երեք ադվեռս եղրայրացան և ցտան երեք մաքուր ճաշ։ Ուղտերն առան ճացը և գլուխներք բարձրացրած, ադաղակելով կերան։ Ադվեռներք լաց եղան ճրանց ասխրի մռա, իսկ ուղտերը կոխելով սատկացրին ճրանց։

Առակս ցույց է տալիս, քե մեծատուններր ծծում են ժողովրդի ուժեղք և չատ է պատահում, որ ադքատք վշտերից ճեղվելով մեռնում են

***

Մի խմաստասեր այսպես էր ասրշել։ Թագավորի առջև ցանում էին մի խոտի սերմ, որը ճանիր էր կոչվում։ Առավոտյան ցանում էին, ճաշի ժամին բուսնում էր, ծաղկում, օրվա ընթացքում՝ պտուղ տալիս, ճասցնում, ժամը իննին պտուղը բափվում էր, իսկ մայրամուտին չորանում էր քնքը՝ ճանիր խոտը։

Եվ միտճ այն էր, որ դա տեսնելով թագավորներր, իշխաններր և մեծատուններր իմանային, քե որճան ուճայն ու դատարկ են փառճ ու մեծությունը այս անցավոր աշխարճում. իսկ ճանիր ճշանակում է քնզ կամ ճեշ (ոչինչ)։

ԻՇԽԱՆՆ ՈՒ ԱՅՐԻՆ

Կար մի շատ չար ու անիրավ իշխան. նույն բաղաքում կար նաև մի այրի կին։ Եվ իշխանը ճարկապահանջությամբ նեղում էր նրան. իսկ կինն ադոթելով ասում էր. Թող ասված նրան խաղաղությամբ պաճի։ Գնացին իշխանին ճայտնեցին, քե ճո չարության փոխարեն (այն կինը) ճեզ ճամար ադոթք է անում։ Եկավ իշխանը և ասաց. Ես ճեզ լավություն չեմ արել, դու ինչո՞ւ ես ինձ ճամար ադոթում։ Կինը պատասխանեց, քե ճո ճայրը վատ մարդ էր. ես անիծեցի, նա մեռավ, դու նատեցիր նրա տեղը, որ ավելի խիստ չար ես, (ուստի) վախենում եմ, քե դու մեռնես, և ճո որդին է՛լ ավելի չար լինի...

ԱՂՔԱՏԸ, ԵՐԵՑԸ ԵՎ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ

Ադքատը եկավ մի գյուղ և մտավ եկեղեցի, և եկեղեցին, որ փլփլված էր, աճձրե եկավ և՛ չրով լցվեց, և ադքատը բրչվեց. նա դողդողում էր ճաճձրացած, որովճետև չատ էր սոված, եվ եկավ երեցը և սկսեց ժամ

ասել. եա վերջերց ալիսաուեցի, զասով այն տեղ (տա ասված է), բե օտար էի՝ հյուրընկալելդիր ինձ, մեզ կեր էի՝ եսզդերդիր ինձ, էասդած էի՝ կերակերդիր ինձ: Եվ ըսց աղէաոց ես ասաց. Ծատ եմ ե կեցցեցեք ինձ, էասդած եմ ե վիկաուերեց ինձ, մեզ եղեկ ե եմ ինձ հայրընկալեցիք ինձ: Եվ էասդած ես ե գեցց ալեսցեց զասրե զասդած ինձ ե ոչ ետուր ինձ: Եվ ես ասեմ ցձեզ, զի ամենայն որ արարէք մի ի սոցա եղբարցս սոցա փոքունցս, ինձ արարէք: Եվ էասդած ես ե ասեն ցնա. Տէր, ե՞րբ քեզ տեսաք ալեսցեց, կամ ծարաւի՝ եվ ետուք ինձ ըմպել: Եվ ե՞րբ քեզ տեսաք ալեսցեց, կամ մերկ՝ եվ ծածկեցաք զքեզ: Եվ ե՞րբ քեզ տեսաք հիվանդ կամ ի բանտի՝ եվ եկաք առ քեզ: Եվ ասասցէ ցնոսա ալեսցեց. ամէն ասեմ ցձեզ, զի զորոց արարէք մի ի սոցա եղբարցս իմոց սոցա փոքունցս, ինձ արարէք: Եվ ասասցէ եվ ցնոսա ալեսցեց. երթայք ես ինձանէ անիծեալք, ի հուրն յաւիտենական որ պատրաստեցաւ սատանայի եվ հրեշտակաց նորա: Զի ես անեցի՝ եվ ոչ ետուք ինձ ուտել. ծարաւի՝ եվ ոչ ետուք ինձ ըմպել: Օտար՝ եվ ոչ ժողովեցէք զիս. մերկ՝ եվ ոչ ծածկեցէք զիս. հիւանդ եվ ի բանտի՝ եվ ոչ այցելեցէք զիս: Եվ նոքա ասասցեն ցնա. Տէր, ե՞րբ քեզ տեսաք ալեսցեց, կամ ծարաւի՝ եվ ոչ ետուք քեզ ըմպել: Կամ օտար՝ եվ ոչ ժողովեցաք զքեզ. կամ մերկ՝ եվ ոչ ծածկեցաք զքեզ. կամ հիւանդ եվ ի բանտի՝ եվ ոչ այցելեցաք քեզ: Եվ ասասցէ ցնոսա ալեսցեց. ամէն ասեմ ցձեզ, զի զորոց ոչ արարէք մի ի սոցա փոքունցս, ոչ ինձ արարէք: Եվ երթեցեն սոքա ի տանջանս յաւիտենականս. իսկ արդարքն՝ ի կեանս յաւիտենականս:

ՀԱՅՐԵՆՆԵՐ
ԿԱՄ ՔՈՒՉԱԿԻՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ՏԱՂԵՐ

***

Ա

...ոպի՛, թէ հոգիս ուզես,
Ձէ չասեմ. հանեմ տամ ի քեզ.
Սպա թէ աչերս ուզես,
Ես ինչո՞վ նայիմ դէպ ի քեզ։

***

Գիշերս ես ի քուն էի,
Իմ սրտիս ականջն էր ի քաց
Սիրու հաւն ի ձայն էած,
Լօք լսեց սրտիկս ու դողաց.
Թվեր՝ իմ եարին լեզուն
Ան հաւին բերանն էր դրած.
Վա՛յ, իմ սրտիս գանգտին
Ան հաւուն էր հասկըցուցած։

***

Հաոյեմ, նա՛յ կու գայ արեւն
Աղվորին իր շատ արեւուն.

Ա՛յ, դեպ՛ւ, չի սիտիս դուն ինձ,
Լուկ սկզա՛ր իմ սիրտս ի քենէ.
Ջերմայ խոցդիր դուն դու՛ր պիս,
Լուկ վերցա՛ւ սիրտը ի քենէ.
Ո՛ր կու գայ ի ճանուկ ճարդուն,
Չի պիտի՛ ի մեզ իմ գայ,
Թէ դուն զրկեր զո՛ւ սուեն,
Տարեկ մի ծարտաւ կենալ,
Չի խանե՛ս կսքիլ մ՛ի քենէ,

***

Ես այլ ու դու լոյս, հոգի՛,
Կռանց լոյս՝ այլն խաւարի.
Ես ձուկ ու դու գարշ, հոգի՛,
Կռանց գուր՝ ձուկն մեռանի.
Որբ գձուկն ի գրկն հանեն,
Ալվի՛ գուր ձգեն, նայ ապրի.
Որբ պես ի քենէ գաստեն,
Քաշ գմեռնելն այլ ճար չի լինի:

***

Սէրըն որ դրամով լինի,
Ջինքն էրել պիտի կրակով,
Սէրըն խնծորո՛վ պիտի
Ու դրա՛մ-դրա՛մ չէքէրով։

* * *

Մտիկ իմ եարին արէք,
Ջինչ հագեր՝ ամէնն է կանանչ.
Հագեր գոյնըզգոյն կապայ,
կոճակ ու օղակն է կանանչ.
Առեր ու պաղչան մտեր,
Ջուր կերթայ, եղերն է կանանչ.
Մտիկ ծառերուն արէք,
Սառն ծաղկեր, տերևն է կանանչ

* * *

Աչերուս խրատ տըւի,
Քանց հազար ծնօղ՝ զաւակի,
Թ՝ «Արե՛կ, որ ի վայր նստինք
Աստղնուորըս մեզ չի պիտիա»
Աչերս այլ ի յիս ասաց,
Թ՝ «Ես զքեզ խելօք գիտէի.
Ջաղէկն որ գնալ տեսնու,
Բեր աչեր, որ գինք չի հայիա»

* * *

Եկին ու խապար բերին,
Թէ քո եարն եղեր հաբեզայ.
Փուշ արմացքըն գիս պատեց,
Թէ նա ո՞նց եզաւ հաբեզայ.
Բերնիկն էր շաքրի սովոր,
Աճապ ո՞նց կերաւ նա բակլայ.
Անձիկն էր շապկի սովոր,
Աճապ ո՞նց հագաւ նա վալայ[1]։

---

[1] վալա — կոպիտ գործ։

.˙.

Ակա աստեղորիս վերայ
Դու մատնի, ես ակն ի վերայ.
Դոր որ պազ աղբի՛ւր մի կայ.
Դու կանանչ, ես ցօղն ի վերայ.
Խնձոր ես ծառին ճղին,
Ես կանանչ թփիկ ի վերայ.
Վախեմ, թէ աչուընդ գայ,
Չքեզ քաղե՛ն, Բուփրս չորանայ։

.˙.

Քո տունն ի յանտառ մորին,
Եւ քո դուռն ի դէմդ ի ժայռին.
Քո բերդն ի զանճիլ[1] նման,
Ու հազար մի սար զանճիլին.
Ըզքեզ արծրւի առնում,
Գամ մտնում ի մէջ զանճիլին.
Ջճիկարն առիւծոյ առնում,
Գամ մտնում ի մէջ քո բերդին.
Կա՛մ առնում ըզքեզ, ելնեմ,
Կա՛մ թողում զգլուխս ի տեղին։

.˙.

Թագաւոր՝ւ սուլթան՝ւ իշխանք,
Որ ի բարձր աթոռ էք նստել,
Շատ հորտ ու ծառայք ու զօրք
Կան ի ձեր առչևըդ կանգնել.
Ահեղ ու սաստիկ հրաման
Ու հանգէս էք դուք յօրինել,
Ուղո՛րդ գատաստան արէք,
Ձի ձե՛զ այլ ատեն կայ պահել։

.˙.

Գանգատ եմ ու խոց, եղբայրք,
Սիրտս ի վեր արիւն կու բերէ,
Ի մանկութենէ ի վեր
Ձիս ուսման հոգաբն կու մաշէ.
Սկսել եմ գերի անկել,
Ճար չկայ, որ մէկ մի թափէ.
Գաթիմ գերի զամէն մըշակ,
Նա մարդ կայ, որ գեռ կու խոցէ։

---

[1] զանճիլ — շղթա.

ՃՐԻԿ
(XIII—XIV դդ.)

ՃՐԿԱՆՆ ԱՍԱՑԵԱԼ Է ԿԱՖԱՑՍ ՎԱՆՆ ՀՈԳՈՑ

Գ

Նաց մանկութեան հատրմէն
Ու երէկ ինձ հոգս անիհուն.
Ջրրկած եմ երկու կենաք
Վասն ալնոր չեմ եղել ի հուն։

Գազան՝ ե անասուն և հաւք
Գէմ ունին իրենց տուն ու բուն.
Ի՛չ տուն ու ո՛չ տեղ ունիմ,
Նու խոցիմ ի յանհաւատնուն։

Գասեն, թէ խըմէ գինի,
Որ լինիս դու մի պահ ի քուն.
Ուսկայ ի պարտուց յահուն,
Նու գողամ գինչ ուուն ի քամուն։

Գըրի գիմ որդին գըրաւ,
Ուատի՞ ճուղապ տամ գընալուն.
Մինչ քաղաւորն երկնից
Նա բերէ գիմ որդին ի տուն։

Հազար ցեղ քապտիր կուծեմ,
Թէ Լրա/ներուս եղնեմ ի հուն.

Ժամ-ժամ ի դէպ կապ կու գայ,
Ձի՛ ընկնիր իմ ջուրն ի յառուն...

Ցաւել, թէ գինի խըմեմ,
Նա ծփամ պինչ նաւն ի յալուն,
Գնա՛, քո՛ղ ի բաց զամէն
Ու եղիր սիրող վաներուն։

Ցիշխան մի՛ յուսալ, եղբա՛յր,
Ճար չի կայ ի յԱդամորդոյն[1],
Գնա՛, ծառայէ Նորա,
Որ Տէր է անձին ու հոգուն։

Գէմ զայս հաղիաթքս գիտեմ,
Ձի՛ մնալ կեանքս մարդուն.
Ճարակ անդէնին արա,
Որ չլինիս ի հոն դու լալուն։

ԲԱՆ Ի ՖՐԻԿ ԳՐՔՈՅՆ

Աստուած արդար և յիրաւի
Ու ողորմած յամենայնի,
Հանդէս ունիմ բան մի վիճի,
Թէ դու լսես քո ծառայի։

Այս է զարմանք հիանալի,
Որ կու լինի վերայ երկրի,
Ու հիացումն ազգի-ազգի,
Զոր տեսանեմք ի յաշխարհի։

Գէմ մէկ Ադամ էր ի դրախտին
Ու մէկ Եւայ՝ իւր նմանին
Ու մէկ բարբառ համագգային,
Մինչև կերեալ պտղոյ ծառին։

Արդ այս քանս է հիանալի
Եւս առավել զարմանալի,
Թէ մէկ Ադամ և չԵւայէ
Որքա՜ն ազգեր ծնան յերկրի։

---

[1] յԱդամորդոյն— Ադամի որդուց, մարդուց, մարդ արարածից

Ուրիշ բեղուս ամէն մէկի,
Որ մէկ-մէկի ոչ հաւանի.
Որ մէկն է հայ, մէկն՝ վրացի,
Մէկն է տաճիկ, մէկն՝ ասորի։

Մէկն է չհաւատ՝ եբրայեցի
Եւ մինն արաբ՝ հագարացի,
Մէկն է ալան՝ արևորդի[1],
Մինն է թովիչ և ափխազի։

Մինն է քուրդ՝ քանանացի,
Մինն է թաթար՝ թորգոմացի,
Մինն է մուղալ՝ խթայեցի,
Մինն՝ ջաղաթայ Սըմըրղընդի։

Մինն ֆռանգ՝ լատինացի,
Մինն է վենետ և ջենեցի,
Մէկն հոռոմ է յունացի
Եւ միսան ուռուս և հռնացի։

Մինն դաղմատ՝ սպանիացի,
Ինունդ սրբոյ աւազանի,
Հաւատացեալ Հայր և յՈրդի
Ի երկրպագու քո սուրբ խաչի։

Եւ գաւանող սրբոյ կուսին՝
Մարիամու աստուածածնին,
Խոստովանող զերբեական մի
Հայր և Որդի և սուրբ Հոգի։

Ինչ կամք ի ձեռս անօրինի,
Որք կու վարեն ընդին գերի.
Որքա՞ն քակեն եկեղեցի,
Քանի՞ շինեն պիղծ մզկիթնեի։

Քանի՞ կանայս առնեն այրի,
Եւ որքա՞ն՝ որք քրիստոնէի,
Որքան արիւն հեղուն յերկրի,
Քանի՞ առնեն բան խոտելի։

---

[1] արևորդի— արևի զաւակ. արևապաշտ

Ա՛րգա՛ն ասեցեն գրեթ յաշխարհ
Եւ կեղեքեն գործ իւր քաջ յաղթի
Եւ զո՛ւ նիրթս յաժեմնէի
Ի ասելի գրեթ ոչինչ ի վշտի։—

Տէ՛ր, ոչ խնդրես վրէժ յայտի,
Ո՛չ ցուցանես ակն ամենի։
Գիտե՛ս, մարմին նրբ մսեղ,
Թէ այս կացօղ ըս կու լինի,
Անմեխալ նստուած բարի։

Նա մեզ ասեցիր որշափ պիտի
Եւ հաշիւ ամենայնի,
Այլ որ վաստակ է՝ ինոյ կորի
Ի զաւակսն փշատասեղան
Կամ պատուական ոչինչ արարի։

Այս ամենայն ինոյ զա՝ ասեցի,
Չոր ասացի վասն իմ պզտի։
Ու այ կի բան ըս հաշտեմի,
Նրոյր՝ ւ իրաւ պատասխանի...

Իդեպ գիտեր ես մեծ-մեծին,
Քան գաւառում պատահած չորս,
Կամ որ ինքն ես պատահած,
Նայ գիտեր ես ինչպէս,

Պէտք է ասել ամէն տեղ,
Պէտք է ասել ամէն տեղ,
Պէտք չէ ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,

Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,

Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,

Պէտք է պատմել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ.
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,
Պէտք է ասել ոչ մի տեղ,

Ձայն հարցանէր Տէրն ամենի,
Որ մեծ ու փոքրն ճանաչի,
Եւ բախտաւորն յայտնի լինի,
Եւ անբախտի սիրտն պատռի։

Զդօլուաթն, ասա, թէ ո՞ւր լինի,
Եւ բախտաւորն ո՞ւր գտանի,
Որ ի շուրջ գամ տուն տարի,
Մինչ կաթիլ մ՝ ինձ հանդիպի։

Չի թէ թագւոր է ի թախթի
Կամ քահանայ է ի բեմբի
Եւ կամ իշխան է արքունի
Կամ՝ որդի մեծ թագաւորի,

Եւ նա դօլուաթ և բախտ չունի
Եւ ո՛չ շնորհ խօսից կարգի,
Նա ի՛ղ հեղհեղն զնա տանի,
Քարէ կարկուտն այլ աւելի։

Անբախտն գայ ամօթալի,
Հեզ և հանդարտ՝ աոաքինի,
Գայ և կանգնի չէտին տեղի,
Անշուք, անշնորհք և անյարկի։

Բախտաւորն գայ ճօճկոտալի,
Գայ և բակմի յաւագ բարձի,
Լուծն ի փորին ի շուրջ անցնի
Եւ ալելու մի չի դիպնի։

Բայց վասն մէկ աւուր մեծի,
Որ թէ պատիկ՝ և այլ տօն լինի,
Նա խաշհամբոյր իւրն շատ անկնի
Մորթ և էրի և գադանի։

Անբախտն ճորտ է աւագի
Եւ անյաջող գերդ գգերի,
Քան զմոմ յաւչեն ի վառ լինի
Եւ ծառայէ քան զքրիստոսի։

Մառայելոյն գէմ չհաւանի
Եւ ո՛չ անոյշ առ նա խօսի,
Միշտ ի չիրես զանբախտն ունի,
Ցոյժ անհանգիստ և անհարկի։

Եւ բախտաւորն մեծարի,
Բապում հարկիք նա ընդունի,
Ո՛ր թէ կոյր է, միականի
Կամ խեղ և ծուռ միոտանի։

Եւ զինչ այիպ[1] առ նա լինի,
Ամենևին այն չերևի.
Այլ յամենից նա մեծարի,
Եւ իւր հարկիքըն շատ լինի...

Տէ՛ր, քո կամացդ աշխարհս է լի,
Այսպէս լինել զոր ասացի.
Քեզ օրհնութիւն ի մէնջ տացի
Ասէն մինչ յօրն աներեկի։

ԲՈՂՈՔ ՖՐԿԱՆՆ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ԸՆԴԴԷՄ ԲԱՂԴԻՆ

Է՛յ չարխ[2], երբ ծըռիս մարդուն, զօրն ի բուն փորես նորա հոր.
Ցարժամ դու քակես զգմանդ ու չթողուս, որ գառնա յոլոր։

Ծահուն՝ւ երերուն պահես, յաստնուորս ի գիլ՝ւ ի գլոր,
Կապիճ մի չարէ ցուցնես, թէ «Զայս լից ի հոգ՝ւ ի ցքնոր»։

Է՛յ չարխ, զգվատին տունն կու ծեփես ոսկով դու բոլոր,
Զաղէկն ի յերկիր ի վար վտարես, որ ժողվէ կատոր։

Զայն, որ խոզարած չվայլէ կու զուգես ահեղ ձիավոր,
Եւ զուղորդ մարդկաց զառունն կու քաիես առանց բահաւոր.

Ցալա՛ք, թէ քեզ վատ ասեմ, նայ ասեն, թէ մարդն մոլոր,
Թէ չէ ի գիտուն մարդն յո՞ր նայիս յերբակ դու խոլոր։

Զանգէտ ու զնաքաս մարդն յաստնուորս առնես ձեռնաւոր.
Զիմաստուն մարդկաց զհացն կու ձգես ի սար կամ ի ձոր։

---

1 այիպ — պակասութիւն, արատ

2 չարխ — անիվ. բախտի, ճակատագրի անիվ

Հիմիկ դժարեց բաներս, որ թաթարն եղաւ թագաւոր.
Զրկեց զամենայն աշխարհս ու զդողերն եղիր մեծաւոր։

Այս այլ չի մնայ հանգեղ, ու ֆալաքն ոչում կարևոր.
Զարնու և ձգէ ի վայր, չհամարէ զոչ ոք թագաւոր։

Է՛յ չարխ, ամ քեզ ո՞նց աւտամ, երբ չունիս զոչ ով մօտևոր.
Ոչ զալ[1], ոչ երդումն ունիս, ՚ւ ոչ հաւատ, ո՞վ զու նեննգաւոր.

Զով որ կու սիրես այսօր՝ կու դնես ի յոսկի աթոռ,
Վաղիւն, երբ ձգես յաչաց՝ հաւարես հողոյն մոխրաւոր։

Ոչ թուղթ, ոչ զալամն օգնէ, ոչ հարիւր հազար ձիաւոր
Տաս ի վիզն ՚ւ ի վայր ձգես, չի մոես զոչ ոք թագաւոր։

Հնցգուն քարափով ածես, որ չօգնէ հազար ոմբաւոր.
Զարնես ու ձգես ի ներան թէ եղբայր է կամ կարևոր։

Սահիպ դիւանին ասենք, որ մլքեց գերկիր նա բոլոր.
Հանցեղ սիասաթ[2] ունէր, որ չունէր ոչ ոք թագաւոր։

Զինչ որ խանորայք[3] կային՝ յափն ուներ, զինչ ըզմի խնձոր.
Ֆալաքն երբ ի սիրտ ելաւ, նայ արար զինքն երկու կտոր։

Թէ հետ ֆալաքին սադիս, ըռովկիս թէ թաց, նայ թէ չոր,
Զոտքդ քո չափով փռես և տպա լինիս շահաւոր։

Ապա թէ յաւել անցնիս ու վազես ի սար կամ ի ձոր,
Այդիւ չճարես դու հաց, լուկ շրջիս զօրըն դու մոլոր։

Է՛ր չես դու առներ ուղորդ դատաստան, է՛ ծուռ, դատաւոր,
Ֆալաքդ հս ծռին ընկեր ՚ւ ըղորդին հս խիստ նեննգաւոր։

Թէ չէ դու ի նա հայեաց, որ չունի հունար հոգևոր,
Կայ նա ի յոսկուն ի մէջին, շփացել զինչ զթագաւոր։

---

1 զալ — ուխտ, զաշինք, երդում, հավատարմություն
2 հանցեղ սիասաթ — այնպիսի քաղաքականություն, վարմունք
3 խանորայք — խաներ, իշխաններ, իշխանավորներ

Է՛յ չարխ, ամ քեզ ի՞նչ ասեմ, քան զամէնն ես խիստ ու մոլոր,
Չերկինք ու զերկիր և ըզծով կու պատես դուն յօր մի բոլոր։

Չյիմարքն ընտրեցեր աղէկ, զիմաստնոց գլուխն է ի կոր.
Ծո՛ւռ է զինչ որ դու կառնես, ո՞վ լինի հատան քեզ այդոր։

Ֆալաքն պացխուն[1] կու տայ. Մի՛ հաչեր, անդէտ հալևոր,
Քանի ես ֆալաք եմ լել՝ չեմ տեսեր ջան զքեզ մոլոր։

Չարխունդ ի վերաս ձգես, թէ ֆալաքն է ծուռ դատաւոր,
Չգիտե՞ս թ՝ արարչէն լինի, զով կամի՝ առնէ մեծաւոր։

Դարձեալ կու ասէ ֆալաքն ընդ աղքատ և ընդ թագաւոր.
«Աստուա՛ծ է տուող բարեաց, որ առնէ զամէն զօրաւոր։

Հապար թէ ֆալաք եմ ես, չեմ կարող, որ տամ քեզ կառր,
Հրամանն յԱստուծոյ լինի՝ ես զուգեմ զքեզ թագաւոր։

Ֆալա՛ք, քեզ մեղ ո՞վ դնէ, զինչ առնես՝ ամէնն է ազուր,
Բայց ի մեր մեղացն լինի, որ հայի Աստուած մեզ խոլոր։

Լոկ մեզ կը թուի հանցեղ, թէ դու չես իրաւ դատաւոր,
Զամէնն է հաշուով գուգեր անղալատ Աստուած թագաւոր։

Է՛յ չարխ, ամ հերի՛ք արա ու ձգէ զքակտիլդ ի յոլոր,
Դարձո՛ զչարութիւն յիսանէ և փոխէ զինչ հին կայ՝ ի նոր։

Թէ չար, թէ բարի, թէ դուր, թէ դժար, որ ի յաստեուր,
Ամէնն ի քենէ կու գայ, դո՛ւ պատճառ, Աստուած գատաւոր։

Աղքատ իմաստուն լաւ է, քան զհագար անգէտ գանձաւոր,
Աստէնա նա չունի հոգիք ւ ի յանդիմն է գառն ու մոլոր։

Ծօտ Աստուած արդար մի լաւ է, քան զհազար հարուստ մեղաւոր,
Ոգբայր, ամ ով խելք ունի՝ ծօտ Աստուած է խիստ փառաւոր։

---

1 պացխուն — պատասխան

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՑԻ
(XIII—XIV դդ.)

ՑԱՂ ՍԻՐՈՑ

Ա

Անց գեղնցիկ մորճ[1] ու շիտակ,
Պատկեր գեղով առ չիս հասակ,
Այլ չէ՛ տեսեր մարդ կենդանի
Չաչխ, որ իմ աչքս տեսաւ

Չօրն ես ի իւր սէրն կենամ,
Ցերազ հետ իւր տեսուն գնամ,
Չաչերս արեամբ հետ իւր թանամ՝
Չերայ[2] հոգիս չիսնէ տարաւ

Սրբ որ անուշ հոտն չիս բուրեց,
Չիս ի խնկաց շուտով թափեց.
Ի յայն պահուն սիրտս իմ եփեց՝
Սրբ իւր տեսն ինձ երևեցաւ

Չերդ գլուխն տուրայ բոլոր,
Շուրջ գերեսին մազերն ոլոր,
Անով արեր է շատ մոլոր՝
Ոնցախ չտեսավ չիս ցաթեցաւ

---

[1] մորճ — մատղաշ առնիկ, շիվ. այստեղ՝ երիտասարդ աղջիկ

[2] չերայ — քանզի, որովհետև, քանի որ

Բէ սիրտ ունիմ՝ սէր անվճար
Որ քաժնելոյ այլ չկայ ճար.
Նա իմ հոգւոյս եղեր տաճար.
Իմ աչերուս լոյս ծագեցաւ

Ակն գոհար է յիր շարած,
Ներքև շրթանցն պատրաստած,
Տեսն իւր կարմիր է զարդարած՝
Զինչ բուրաստանք, որ ծաղկեցաւ

Զինչ որ հագնի, նա իւր վայլէ,
Երբ գունգգուն ելնէ՝ փայլէ,
Զերկիր ի իւր լուսոյն հալէ,
Հանց՝ որ շատոց սիրտ մաշեցաւ

Ես եմ կարօտ ի իւր սիրուն՝
Զինչ ծարաւած երկիր ցօղոյն,
Կամ զինչ գարնան անուշ քամուն՝
Թէ ե՛րբ հնչէ հողմըն հարաւ

Քանի որ յիմ տեսուս զատեր՝
Կենաց ճարակն է ինձ հատեր,
Լացն ու հառաչն է զիս պատեր
Հոգու քաղիլ ու սրտացաւ

Զնա երբ ի խաղ տեսնում նազով՝
Լուսին սարաթ, սիահ[1] մազով,
Ես իւր զէմն ելնեմ սազով
Եւ թէ ծառայ լինիմ կամաւ

Ցայնժամ լինի այն մեզ նշան,
Որժամ խմեմ զլի շիշան՝
Նուան գունով զգինին ոշան,
Որ քո տեսուդ նմանեցաւ

Քանի՞ խօսիս բանք ի ժողով,
Է՞, Կոստանդի՞ն, բարձր պոյով,

---

1 սիահ—սև

Կամ անցաւոր բանք սիալով
Ընդէ՞ր ի քէն հանց գովեցաւ

Եղբարք մի կան հետ մեզ սիրով,
Աշխարհի բան ուղեն գըրով.
Նա ես վասն այն յայտնի ձայնով
Սիրու բաներս ասցի յոլով։

Դարձիր յունայն սուտ բաններուս,
Չի է անշահ և անօգուտ,
Խելօք իմաստութիւնդ մուտ,
Չի քեզ բաժին իրք մ'այլ անկաւ։

ՈՄԱՆՔ ՉԱՐԱԽՕՍԵՆ ՉԻՆԷՆ ՎԱՍՆ ՆԱԽԱՆՁՈՒ, ԹԷ ՈՐՊԷ՞Ս ԽՕՍԻ ՍԱ ԱՅՍՊԻՍԻ ԲԱՆ, ՉԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՉԷ ԱՇԱԿԵՐՏԵԼ. ՉԻ Ա՛ՅԼ Է ԱՇԽԱՏԻԼՆ ԵՒ ԱՅԼ Է ՇՆՈՐՀՔՆ Ի ՀՈԳԻՈՅՆ, ՁՈՐ ԵՍ ՊԱՏՄԵՄ ՁԵԶ ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍԼԵԱՆ ԻՄՈՅ, ՁՈՐ ՏԵՍԻ ՁԱՐՄԱՆԱԼԻ ՏԵՍԻԼ, ՄԻՆՉ Ի ՎԱՆՔ ԿԱՅԻ ՀՆԳԵՏԱՍԱՆ ԱՄԱՑ, ՁՈՐ ՏԵՍԻ ԱՅՐ ՄԻ ԱՐԵԳԱԿՆԱՁԳԵՍՑ ԵՒ ԼԻ ԼՈՒՍՈՎ

Ոմանք չար են հետ ինձ ու նախանձով են յիմ վերայ,
Վասն իմ գրեալ բանիս, որ առ մարդիկ երևենայ.
Ասեն թէ. Ո՞նց գրէ բան քաղցրահամ ու մեզ կարգայ,
Որ ի մեր միջիս ընգեր կամ համեմատ իւր չկայ։

Կայր են հոգւով աչօք, մրտօք յիմար են, անյիմայ,
Թէ տէր ո՛վ է խելացը, կամ այս շնորհիս, որ առ իս կայ.
Ես եմ աման հողէ՝ւ ի յիս լցած կայ խապինայ,
Զոր ես խօսիմ հոգւով, այն մեծ Տիրոջն է մանանայ[1]։

Ով գող է այս գանձիս, ու կամ ննջով ինձ լինայ,
Աստուծոյ է հակառակ՝ւ ինք գառաստան առնէ նորայ.
Ով որ ինձ միտ դնէ ու զինչ խօսիմ ինք հասկանայ,
Նա ես իր տամ նըշան՝ թէ այս շնորհիս որպէս հասայ։

Ես երբ հնգետասան ամաց էի մանուկ ոգայ,
Ի վանք յուսումն էի, և զիշեր մի տեսիլ տեսայ.
Մանուկ ի լուսեղէն յաթոռ նստել որպէս արքայ,
Նման արեգական, է գեղեցիկ, որ լոյս կու տայ։

---

1 մանանայ — գաղտա, գազպե. մեգրահամ, չաթաբանման նյութ, որ արտադրում են մի քանի տեսակ բույսեր

Ա՛հա՛ դարձեալ, քաղցր ձայնով ասաց Գիմա՛,
Որ լիարժի հարցանել կարծեցի գին, որ զարմայ.
Եւ իր բարեան աչեր զարմհացոյց գին, որ զարմայ,
Երեմ կասկած զօսի ու մեկն յաղօթք եւ կանգնեցայ.
Ու իրեք խնդրուածով հոգին հանար խռովարհեցայ։

Անցաւ աւուրք բազում, ՝ւ ես աղօթք ի լաց կեցայ.
Չի իր ապրուստ տեսնէին եւ հետ մի այլ փափագեցայ.
Ցանկ ցորեկ հանգիստ ու ոչ գիշեր ի քուն մտայ.
Նոյն գործ հաւատ, ՝ւ իրուկ բարի հարցս կեցայ։

Անգի. Ես գունտչար՝, զու թաղարդ, գնդիկ մեցայ.
Անգի. Հոգօր հիւնդ եմ, գլուխ բժիշկ հնձիկ գրաւ.
Անգի. Ես եմ ազգաս, ՝ւ յիրուկ բարի հարօտ կեցայ.
Շնորհէ՛ զու այս գերդաս մասն ու բաժին հնձ ի գլուխ²։

Ես իր սիրտն ոգորմած՝ անարժանիս Հոգս բացդուեալ,
Ինչ ի յաթոռն ի գնչ զուտն ի յիմ վերս։
Ու ոչ պետ քնեցի, գի հասակէս ի ես ազգ։
Երբ այլ բարեւ տուրք ես ի յուսուցն վարժեցայ,
Նոյա գմտաւ ածի ու գայն խորհուրդն հասկացայ։

Եղն յանիարժանի ինձ բան խօսի՝ ով ազնեալ,
Նչեցի, որ ես ի յիմ խօսից շարիւն գարմացայ։

---

1 գունտչար— վնասող
2 գլուխ — նվեր, բնօս

Ոյրով ու մեծ յուսով նա այր բանիս ի փորձ դասյ,
Ջհոգիս տխուր սրտի՝ ասաս նա այն հոգոյն ցասյ։

Իմ բանս ի յայն յուսոյն եկիլ ան ինձ մաշեսյ,
Որ իմ այօքս նա պիտ բարձր ի յայն հասած տեսյ։
Ընդ որ զայս մեր մեծ պատճառ ի յայն լուսոյն նա ընկայյ,
Նա պիտ մարմինս հոգոյն իր սուրբ տեղոյն պիտ ձգյ։

Ինչօր հոգուն որպես եմ ե ի մեծ մուրաս հասյ,
Որ նա առաց շրթունք կու խոնեմ յայն պիտուն շիշյ։
Աստիօղ եմ յայն սիրուն ՝ ե միաքս հոն՝ յուր ինք լինյ,
Ջուրխմ շատոց կարիք, ով է չարկամ ու պիս պռաս։

Նա եմ մէջ աշխատհիս պետ պիմամ ի յաճախյ,
Ոմանց ձերմ խելօք, ոմանց խոսս ինձ և անխմյ։
Ոմանք չար են հաս ինձ, կրճեն ատանն ի յիմ վերյ,
Ի ոմանց պատճ ձերի պարիսս հեղուն իր կամ լինյ։

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ
(XIV դ.)

ՑԱՂ ՍԻՐՈՑ

Ա

Հա եղև պայծառ գարուն,
Ծաղկեաց այգին ու պաղչանին,
Դաշտք ու լերունք զարդարեցան,
Սրօտ հանին ըղխիլանին։

Գունգքըն ծաղկին ու հետ կապին,
Անուշանայ հովն ու քամին.
Ջագկըն ձայն ածեն յայգին,
Քաղցր կու գայ ձայն պլպուլին։

Կու քանձրանայ շուքն ծառին,
Ծորդոր գնայ ջուրն ի յառվին.
Ջքնըն բերէր բոլոր վըզին,
Սիրով խըմէր զանուշ գինին։

Այն վարդենուն գէմ չկայ գին,
Որ այն խընդումն հանդիպին,
Քաւել դրախտն անմահութեան,
Ծորում եդաւ մարդն առաջին։

Թէ չէր մահուն օր ու դժոխն
Ու կամ սարսափ դատաստանին՝

Նայ այս աղէկ էր՝ զինչ ասաց
Եւ Յովհաննէս Թլկուրանցին։

ՏԱՂ ԳԱՐՆԱՆ

Աստուած անսկիզբն և անսահման,
Անտանելի և անքարգման՝
Ջգարունն արար հանց պատուական,
Նման դրախտին եղեմականւ

Մառք և դրախտք կանաչեցան,
Մրգապայծառ զարդարեցան,
Աղբերակունք յորդորեցան,
Մով և գետերք ի գնացք եղանւ

Ջորքոտանիք, որ արգելան՝
Ի գոմերուն զարկին՝ւ ելան.
Կողեռ տղայքն կու խայտան,
Ջխաղլու տեղաքն ի շուրջ կու գանւ

Սիրոյ տէրնին կու ճոխանան,
Վերայ թևին հային՝ւ երթան.
Աղչկունք զվարսըն կու գեղեն,
Ճեմին, քայլեն՝ւ ի հետ ցընծանւ

Հաւերտ ամէն ուրախացան
Եւ ի իւրեանց դաղարքն եկան.
Միծ՛ռունքն եկին և բուն դրին,
Սաղմոս ասցին զառունն ի լըմանւ

Յովանահաւն ու ըռըղնան,
Ղումրին ունին յոյժ քաղցր ձայն.
Գիտեն քարող, գանձեր և տաղ,
Մեղեդիք ու շատ շարականք[1],

Արագիլն ու սագն ու բաքն
Եւ շնօրօրն ուրախացան,
Բլբուլքն եկին փափագանօք,
Ի վարդենին թառալեցանւ

---

[1] սաղմոս, գանձ, տաղ, մեղեդի, շարական— հոգևոր երգերի տեսակներ

Ծոաց երկիր և կակղացաւ,
Բիւրք ի բիւրոց ծաղկունք բուսան,
Դաշտունք ամէն ծաղկօք լցան,
Որ ի հոտոյն մարդիկ ցնծան։

Շուշան, հանաչ մուրտ ու մարախ
Եւ մանուշակն ի մի գարձան,
Գնացին վարդին երկրպագին՝
Ջոեզտն ունէին իւրեանց ալամ։

Այն նարկըզին հոտըն բուրեաց,
Խաշխաշըն թաց պաճուճեցաւ,
Նօնօֆարն ի ջըրէն ի դուրս
Գեղին կանաչ երեւեցաւ։

Համասփիւռն ի մէջ ծաղկանց,
Որ մայր ասի իմաստութեան,
Եւ բժշկէ գուրուկ-բորոտն,
Եւ երևի յօր Համբարձման։

Ջգայուկանք և բուսականք
Եւ ամենայն որդիք մարդկան՝
Ամենեքեան ի մի բերան
Օրհնեն զանեզ բանն Էական։

Կակղացան ծառոց ոստունքն,
Մէկ հետ մէկի մրգունք հասան.
Թուին յառաջեաց քան զհալուան,
Կեռասն աղեղ էր ի նման։

Միշմիշն ի ծառն ի գեղնեցան
Ի այտ խնձորնիդ կարմրեցան.
Մրգունքն ըզտանձն խոտեցին՝
Մինչ հասանէ կայր անսասան։

Ընկուզն, յունապն ու կաստանան
Նուշն ու ֆընտուխն քաղցրացան.
Նուռն այլ եբաց հագար ակռայն,
Ասրան[1] ի ծառն կախեցաւ։

---

1 ասրան— արմավ (արմավենու պտուղ)

Սերկևիլն դեղնեցաւ,
Տոքն ի կապէն թուլցաւ անկաւ.
Նարինջն, թուրինջ, լեմոնըն գայ
Եւ գաղմորդուն բառքըն բանայ։

Թէ այտ հեծնլտ էր որ անցաւ,
Կու գայ խաղողըն գովական,
Ջի սայ եհան գմեզ ի դրախտէն,
Ճորժամ եկեր ըզնայ Ադամ։
Ջփակնալ գուռըն դրախտին
Կրկին խաղողն եբաց մարգկան։

Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զգինին,
Առաքելոցըն վերնատան,
Ասէ. Առէք, արբէք յուսով.
Սա է արիւն իմ փրկական։

Ով արբէ զգայ սրբութեամբ,
Մ՛չ ճաշակէ զմահ յաւիտեան.
Նա ի՛ յիս բընակեսցէ
Եւ ես ի նմա անդրատական։

Հուսկ երեկ աւուրք աշնան,
Որ է անցումն ամէն սերման,
Գաշտք ի բուսուց դատարկանան,
Սաղկունք անցնին՝ւ այլ չերթան,

Սառք ի պտղոյ դատարկանան,
Ծերեսթափ յոստոց եզան.
Հաւերն երամ կապեն ու լան՝
Թէ այլ ո՞վ լինի գարնան արժան.

Թէ շատ ուտեն, թէ շատ խմեն, ՝
Նայ ցանկանան աւուր գարնան.
Աշուն նըման է ծերութեան,
Սերք մեռանեն՝ւ անցնին գնան։

Պարտ է մեզ սպասել անանց,
Որ յաւիտեան է անվաղճան,
Ու հանապազ օրն է գարնան,
Փառք ու պատիւ է անխափան։

Ով զերախտիքս զայս ՚ի՛իշէ
Եւ փառս տայ աստուածութեան.
Ծո դիւահար ասեմ նմայ.
Կամ սատանայ ամբարտաւան.

Ով զայս պարգևս մեզ երեւո,
Դարձեալ խնդրէ այսօր փոխան,
Նրբայրատէր, աղօթատէր,
Սուրբ և խոնարհ և զղջական։

Թէ զայս պահեա՝ նայ աստէն քեզ.
՚Ի անդէնըն քեզ այլ սեպհական,
Եւ թէ անդարձ մնաս դու մեղօք.
Մատնիս հրոյն գհհենական։

Եւ Յովհաննէս Թլկուրանցի.
Լցեալ մեղօք Քշուառական,
Խնդրէ ի ձէնջ սրտի մտօք
Հոգոյն ասել զՏէր ողորմայն

ՑԱՂ ՔԱՋԻ ԼԻՊԱՐՏԻՆ ՝

Է՛ Աստուծոյ անունն օրհնեալ,
Որ անբսկիզբն և անվախճան,
Որ ուժ երեւ քաջ Լիպարտին
Եւ զօրացոյց զիւր սուրբ ծառայն։

Ի սուրբ Սարգիս քաջն ի նման,
Ի սուրբ Թորոս, ի սուրբ Վարդան,
Քան զՄուշեղ այլ խիստ յաղթող,
Քան զՏրդատ հայոց արքայն։

Յորժամ հնձնուր զիւր ձին վազան.
Ի ձեռն առնոյր զոտմ ճօճան,
Սատանէր ազգն Թուրքմանաց,
Դաշտալը ամէն Թուրքմանատան։

Պատերազմն լկայր խափան,
Ամէն տարի տան և քսան.
Մինն պիտանին հալածէր,
Արիւն հանէր գէտ գետ Ջիհան։

Ապա այլազգն այն անհաւան...
Օձ և կարիճ ի յիժ նման։

Զերի քացխով տիկ չարեօք լցան
Ժողովք առին ու ի Սիս եկան,
Մանչակ անուն չարեաց մառան.
Մօտ ի քաղաքն եկան հասան։

Վաթսուն հազար մարդ միարան
Զրէհն հագան ու ի ձին հեծան,
Զեռուին առին դռում ճօճան,
Թուր և ասպար, ու կանգնեցան։

Վաթսուն հազար թուրքմանք եյան.
Զայն ձգեցին և կատղեցան,
Հարին գփող պատերազմին,
Զպուկն ու գնաֆիրն գգաւ հարկան։

Այն անօրէն չար կենդանիքն,
Որ են նոքա այլանման,
Ու ի յահէն քաջ Լիպարտին
Զինչ գուռ դողան, առաջ չի գան։

Յայնժամ ասէ սուրբ Թագաւորն.
«Քաջ Լիպարիտ, մեծ զօրական,
Հեծեալս քեզ համար եկան
Մինչ յայս տեղիս, ուր կանգնեցան։

Վաթսուն հազար մարդ կոտրեցիր,
Որ զՄանչակին գոված տղան առիր.
Զթախտն սուլթանայ բերիր,
Զիանուն շատ թախտան (արիր)»։

Քաղցրիկ եաուր պատասխանի,
Թէ «Ես՝ քաղքիս չարին փոխան.

Քայց չէ պատեհ զրուց առնել,
Թէպէտ հասու ինձ օր մահուանդ։

Էջ և թամբեաց գիւր ձին վազան,
Հագաւ զրէհ 'ւ ի վերայ ճօշան,
Ի գլուխն եդիր յաղթող վահան,
Ի ձեռն էառ զռում ճօճան։

Երկրպագեաց սուրբ աթոռոյն,
Եւ ծունր եդիր ամէն խորան,
Փառաւորեաց զերրորդութիւն,
Գովեաց զիշխանն միաբան։

Հառչեաց, զորդեակն համբուրեաց,
Հանց, որ զհեծելն ի լաց եհան
Ասաց. «Որդեա՛կ իմ Յովհաննէս,
Վասի՛ լ, եղբայր իմ սիրական.

Փառօք տիկին դու Մանանայ,
Իշխանուհի արևմտեան,
Հայեա՛ց պատկերս ի մանկութեան,
Որ տի մանուկ՝ ի հոգ տապանդ։

Քաջ Լիպարիտն ասաց ցարքայն,
«Հայոց թագուոր ապուսական,
Հաստատ 'ւ ամուր պահէ զկարմունճն,
Որ ես մտնում ի մէջն ու գամ։

Յիշեաց զՔրիստոս ահեղաձայն,
Կարեց 'ւ անցաւ առիւծեման,
Զհեծելն արար փախստական,
'Ր ի հետ եդիր[1] ընծանման[2]։

Հաշկարն արար դիպան-դիպան,
Հանց որ արիւն գետեր եյան.
Նա թագաւորն չարացաւ,
Զհեծելն առաւ ու ետ գարձաւ։

---

1 ի հետ եդիր — հետապնդեց, հալածեց

2 ընծանման (ինձ՝ ընծայում) — ընծայության պես

Թուրքաց հնձէլն առաջ եկան,
Զկարմունճն առին ու կանգնեցան,
Որբ Հիպարխոն ի չեռ գարձաւ,
Նա չար հնձէլն ի դէմ եկաւ։

Հռոմք գըրին ամէն դիհացն,
Շատ խոցեցին գյաղթող վիկայն.
Հայէր ոդորմ յաչ և ի ձախ,
Զոյ ոք գտաւ իւր օգնական։

Գազանագէմ անօրէններին
Սրբոյն արեան ծարաւէին,
Զիւր սուրբ մարմինն ի հան քողին,
Զգլուխն առին ի հետ տարին։

Որբ որ հնձէլքն ի չեռ գնացին,
Ի ապա սրտիքն ի դուրս եկան.
Կրկին առին և ի Սիս մտան,
Քաղքին կրակ գարկին և եկաւ։

Շատ գարպասներն աւէր ածին,
Ի հիմնէ քանդ գանազան,
Էրկինին գերի տարան,
Սարկաւագունքն մխարան։

Ճառագայթից լոյս ի վերան
Սուրբ մարմնոյն ի հանգստեան,
Գալ Հիպարխոն ու սիր Ճոհան
Քրիստոնէից համար մեռան։

Ճորեկ նոսին հաց և ի սեղան,
Ժողովք բազում և շատ խրխան,
Ցիշեն գնա սուրբ քահանայք.
Տէր ողորմի ասեն նմա։

Եև Ճովհաննէս Քրիստոնեցին
Կարճ և ողորմ ասաց գոյս բան.
Գուք յիշեցէք գինքն հանապազ,
Շատակ ասէք ի մի բերան։

ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՂԱՇ
(XIV—XV դդ.)

ՁԱՂ ՎԱՍՆ ՂԱՐԻԳԻ ԱՍԱՑԵԼԱ

— ոգի՛, մի՛ ասեր զարիպ, թէ չէ իմ սիրտս կարուճի,
Ղարիպն ի յօտար երկիր, գէմ խիստ դիժար կու լինի.
Ջինչ հաւն երամէն ի զատ, մոլորած ի տեղ չի հանդչի,
Այնչափ երերուն կենայ, մինչոր իւր տեղըն հասանի։

— Ղարի՛պ, սրտնեղ մի՛ կենար, այս դիժար օրերս կանցանի,
Ամէն ղարիպ ի տուն դարձաւ, մի՛ մնար, թէ քեզ չի լինի.
ՋԱստուած ողորմած կասեն, ծողորմի ամէն ղարիպի,
Քնզ այլ օգնական լինի, որ հասնիս սրտիդ մուրատի։

— Հոգի՛, ամ դու լաւ կասես, սիրտս է սև քան զգործելի[1],
Ի ղարիպութեան դարդէն երեսիս գունըն կու քաղի.
Ծորժամ ես ի միտ ածեմ զիմ եղբարքն ու զիմ սիրելի,
Հոգիս բերանիս կառնու, քակտելոյ ճարակ մի չունի։

— Ղարի՛պ, դուսաչ[2] մի՛ աներ, դուսայէն մարդն չի չահի.
Շատ մանուկ դուսայ կանէ, ի չահին տեղն կու դներ.

---

1 գործելի — ածուխ
2 դուսայ — վիշտ, մատաղություն

Զուսան շատոց ցաւ բերէ, ի ցաւէն մարդն մեռանի,
Զինչ սիրան որ հասբաթ ունի, ամենէն մահրում կու լինի.

— Աւա՛ղ, բղդարիպն ասեմ, որ յօտար երկիր կու լինի,
Աչերն արտասուօք ի լի, երեսն ի վայր կու թափի.
Ծորժամ ի մէճլիս նստի, անկատած սրտիկն արուն,
Ձաչերն ի բոլորն ածէ, կարևոր և զոք նա չունի,

— Ամէնքս ենք զարիպ, եղբա՛րք, հայրենի մարդ իսկի չունի
Հաւատար գնալու ենք մենք, զի այն կեանքն է մեզ հայրենի.
Աստէնս քեզ ճար արա, որ անտէն հոգիդ չի տանջի,
Ջսուրբքն քեզ եղբայր չինէ ու զհրեշտակքըն արա սիրելի.

ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԲԱՆԵՐՍ ԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ ԵԻ ԱՆԸՆԶՈՒԹԵԱՆ Ի ՆԱՂԱԾ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ ԱՍԱՑԵԱԼ

Սողոմոն մայրն իմաստութեան առ մեզ խօսի բան խրատական,
Թ՝ որ չաւելու ի մեծութեան, նայ ցաւք անձինն բազմանան...
Ի սկզբանէ մինչ ի վախճան ամէն չարիք որ գործեցան,
Ագահութիւն եղև պատճառ, որ ի բարեաց զրկեցան.
Հայեա՛ց և տե՛ս զնախնին Ադամ, որ ի դրախտին չգինական,
Աստուածային կերպարանօք պայծառանայր չարև նման,
Ագահութիւն եղև պատճառ, որ չանկացաւ աստուածութեան,
Վասն այն էանց զպատուիրան և մերկացաւ զպատմուճան...
Ագահն գայլ է պատառող և ծարաւի արեան մարդկան,
Նայէ, զրկէ, չափշտակէ, ո՛չ չագենայ արեամբ մարդկան.
Թէպէտ հարուստ է և փարթամ և տէր քնչից և մեծութեան,
Բնութեամբն ագահ է և անյագ, չանայ զրկել զամենեսեան.
Զի ոչ գիտէ ում ժողովէ, զերդ պանասուն կայ ի դաշտան,
Մոռացեալ է զօր մահուան և ոչ չիշէ նա զդատաստանն.
Որք կովին և վշտանան, որք նախանձին և գողանան,
Եւ որք խորհին չարիս մարդկան, ամէնն վասն ագահութեան.
Որք հարկանեն, սպանանեն, աստ երդնուն և ուրանան,
Բազումք ի հատատոցն ելան, ամէնն վասն ագահութեան.
Տեսայ զոմանս ի նեղ զնտան[1], այլև բազումս ի կախաղան,
Զոմանս, որ գլխովին կորեան, ամէնն վասն ագահութեան.
Զինչ քաղաքաց և մեծ իշխան, որ հեծելով չիրար կոուան,
Զինչ որ արիւն չերկիր հեղան, ամէնն վասն ագահութեան.

---

1 զնտան— նեղ, խավար բանտ, արգելանոց

Ձինէ որ քաղաք տապալեցան և ժողովուրդք որ դիրնցան,
Ձինէ որ աւերք առ և քախտան, ամէնն վասն ազահութեան...
Երիցանին յիրար կոտան, բիր վիրացին և դատազան,
Փետեն ժօռուք, կոտրեն բիքան, ամէնն վասն ազահութեան:
Գերի նազա՛լ ազրիվէր, ի քեզ հայիաց դու յարաժամ,
Ձինէ որ այլոց քաշոզեցիր, ամէնն քեզ կայ ի լման...

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ
(XV—XVI դդ.)

ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԱՍԱՑԵԱԼ

Յետ գնալոյ վարդին՝ եկ պլպուկն յայգին,
Նոյնս թափուր զվրանն, քաղեցաւ հոգին,
Խնդրէր և հարցանէր ըզիւր սիրելին,
Կանչէր զար ու ֆիղան[1] ի մէջ գիշերին։

Այգի՛, ընդ քեզ ասեմ, տուր ինձ պատասխան,
Ընդէ՞ր ոչ պահեցեր զվարդն իմ պատուական,
Որ է ամէն ծաղկանց սալվար ու սուլթան,
Գունովն գեղեցիկ հոտ անմահութեան։

Քակի՛ քո ամուր պատդ, դառնաս աւերակ,
Ջորնա ճուղդ ու տերեվդ ծառոցըդ շիտակ,
Ամէն ոտըն խաղայ ի քեզ համարձակ,
Վերնայ բուս ու բանճար, ամէն կանաչ տակ։

Ակո՛նք յորդախաղացք, մի՛ գնայք յառաջ,
Ծառե՛ր, թօթափեցէ՛ք զտերև ձեր կանաչ,
Խօսիմ պարզ և յիստակ, ասեմ անամաչ,
Չի տարան ի յինէ զսիրելին իմ քաջ։

---

[1] զար ու ֆիղան — ոգբ. կոծ, ազաղակ

Ջիմ վարդն ի քէն տարաւ՝ արին պիս շիւար,
Առին պլոյս աչացըս, տիրեաց ինձ խաւար,
Ջաթւ և գիշեր ողբամ անդադար,
Դարձեր եմ մաղասկաթ[1] և չունիմ զըրար։

Լինի թէ այգեգործն արար գայս ընդ իս,
Տարեալ ըզվարդն յինէն ցաւեցոյց գհոգիս
Այլ զնա ոչ տեսանեմ, գինչ լինամ գերբիս,
Փոխան ուրախութեան ողբ ասեմ վարդիս։

Վախեմ հողմ սաստիկ ելաւ ահագին,
Վասն այն թօթափեցաւ տերևըն վարդին,
Եւ կամ խորշակահար տապն արևին
Եհար թարշամեցոյց զգեղն քոյին։

Կարծեմ եթէ ծաղկունքն արին հետ ինձ քէն,
Տարեալ հեռացուցին զվարդն յինէն
Եւ կամ կարկուտ եկաւ սաստիկ ամպեղէն
Եհար զնա անողորմ, հատեաց ի թիփէն։

Ծաղկունքն ամէն տանն նորա միաբան,
Եթէ բնաւ չունիմք ի վարդէն կուճան,
Մեղնէ քեզ թասալլու[2] է հազար տաստան
Ազ մա նադահ ռաւթ սըռի ու փինհան[3]։

Պլպուլն վերացաւ ի յօթն թևով,
Ասաց թէ հարցանեմ թռչնոցն սիրով,
Եթէ գիտեն նորա ասեն ինձ փութով,
Թէ չէ հանեմ յաչացս արտասուք քան զծով։

Թռչո՛ւնք, այսօր գիտե՞ք, թէ գինչ գործեցաւ,
Ջի վարդն վայելուչ յայգոյն վերացաւ,
Մեթէ տեսել էք դուք, լսել էք համբաւ
Կամ գողն գողացաւ կամ գի՞նչ տիրացաւ։

Ասեն թէ՝ արարիչ Տէրըն գիտակ է,
Ամէն ծածուկ սրտի նա տեսանող է։

---

1 մաղասկաթ — մաղձախառն հիվանդ
2 թասալլու — մխիթարանք, մխիթարություն, սփոփանք
3 Մեղնէք հանկարծ գնաց գազանի ու թաքուն

Ո՛ վարդըն չենք տեսեր, Աստուած վկայ է,
Գնա՛, շրջիր յայլ տեղ և գնա որոնէ։

Պլպուլն գառնացաւ, ասաց. Ջինչ լինիմ,
Գիշերն մինչև ի լոյս մտօք ես տանջիմ,
Վախեմ թէ առանց վարդին յանկարծակ մեռնիմ,
Կարօտով բաժանեալ ի հողն իջանիմ։

Թէ զարարածս ամէն վարդին փոխան տան,
Նա ինձ անարգ թուի՝ ոչինչ, անպիտան
Կամ դասս երգեցողաց երաժըշտական
Քաղցրիկ եղանակեն, ինձ գուժ է և ցաւ։

Ո՞ւր տարան, վա՛րդ, գքեզ կամ ո՞ւր թագուցին,
Ջի՞արդ մոռանամ ես զսէրն քոյին,
Խոցեցաւ սիրտս ու լերդս կսկծագին,
Ո՞ւր տարան, վա՛րդ, գքեզ կամ ո՞ւր թագուցին։

Իմ կեանքս է գէմ երազ, ես՝ յերերմնի,
Եւ լոյսն արեգական ինձ խաւար թուի,
Դիժար և դառնութեամբ աւուրքս անցանի,
Որ և ի թիւ կենացս իմ ոչ անկանին։

Վարդէն բաժանեցայ ողորմ ու լալի,
Եւ բան մարգարէին առ իս կատարի,
Քանզի Հաւալասան[1] եմ յանապատի,
Եղէ ես որպէս բու ի յաւերակի։

Նկեալ այգեգործին մխիթարեաց զնա,
Ասաց. Մի՛ լալ, պլպո՛ւլ, քո վարդն կու գայ,
Նկեալ է մանուշակ վարդին փխատայ[2]
Թուրայ հապար ամատ՝ սալամ ու սօվայ[3]։

Խնդոյն ուրախացեալ և օրհնեաց զնա՝
Խաղաղութեամբ կենաս յաշխարհիս վերայ,
Այգի քո փթթի, ծաղկունք ի նմա,
Պարիսպն նորոգի՝ և ի մէջն բրքայ[4]։

---

1 Հաւալասան — Յոչնի տեսակ
2 փխատայ — Հետիոտն
3 Քնդ լուր նկատ. սպրազն ու ժաղկանք
4 բրքայ — լճակ. ավազան

Ամէն արմատ և ճուզքն գալարանան,
Առնուն շաղ ի յամպէն և պայծառանան,
Շարժին քաղցրիկ հոգմամբ վայելուչ շուշան
Եւ հոտս տարածեն ի քիմս մարդկան։

Առնալ տարան զնամակն ի գուռն վարդին,
Հապրվարդին դիմաց կարդացող բերին.
Կանգնաւ ի վերայ ոտաց և քուջն ի յափին,
Ընթերցաւ բարձրաձայն ի լուր ամենին։

«Քեզ ազջոյն գրեմ ես, սրտով սիրելի
Եւ հարցանեմ յանձնէդ, ո՞վ երանելի,
Ցուսամ ես առ Աստուածն ամենայնի,
Որ անարատ մարմնով ես դու կենդանի։

Ջօրն բազկատարած կամ ի յաղօթի՝
Ենդրեմ ի յԱստուծոյ քո կեանքն յերկարի,
Եւ աչն անհպական լինի հովանի,
Նէրքին և արտաքին չարն ի քէն փախչի։

Սազկանցն ամենայնի գլուխն դու ես,
Որպէս գարքայ և ուէր ամենի տիրես,
Գունովդ վայելուչ, հոտովդ անուշ ես,
Ծամէն առաւօտու քան զարև փայլես։

Երանի այն պահուն, որ տեսանեմ զքեզ,
Ջի դու ես բնութեամբ անարատ ու հեզ,
Խոնարհաբար հեռուստ երկրպագեմ քեզ
Եւ զգարձ քո խնգրեմ, քազցրացի՛ր առ մեզ։

Թէ դիմ զգաստութիւնս հարցանես դու,
Ջանիմ խելք ու բաստար[1] և ոչ խմաստութիւն,
Ջառնում գուր և զադար և ոչ շինեմ բուն,
Նազարայի քազաքի նա եք մխտալ խուն[2]։

Ջի առանց քո տեսուդ եմ ես երեքուն,
Գիշերն քան չի գար, այլ կենամ յարթուն։

---

[1] բաստար— ալք, տեսողություն. խելք. միտք. բանականություն
[2] Շունեմ ուժ, կարողություն. ոչ էլ մեզ մխտալ արյուն

Նեղեալ և փղձկիմ երբ լինի դարուն,
Հալեր եմ ու մաշեր ի քո կարօտուն։

Վարդն պատասխանի նորա թխտուն տայ,
Ասաց. Բաղում ծաղկունք առաքեմ առ նա,
Որ զարդարեն լերինք, դաշտք, զամէն սահրայ[1].
Ի հոն ուրախութեամբ պլպուլն կենայ։

Ինձ գնալու ատեն այլ անպատեհ է,
Պլպուլն սակաւիկ միթէ համբերէ,
Թէ կատարեալ իւր սէրն ի հետ վարդին է.
Ասցէք թէ ի դրախտն գնա որոնէ։

Ուրախացաւ պլպուլն ընդ ասել բանին.
Ասաց թէ. Աւետիք ինձ այսօր բերին.
Ջիմ գեղեցիկ գվարդս ալվի ինձ բերին,
Չէ արարածս ամէն կարմիր վարդին գին։

Յորժամ արևն ի խոյն[2] եկեալ ժամանեաց,
Ամպ ի վերուստ ի վայր յանկարծ որոտաց,
Բուսան ծաղկունք յերկրի և ազգս ազգաց,
Վարդն չէր ի միջին, պլպուլն որոնեաց։

Յետոյ տեսաւ զկանաչ տերևն վարդին
Այլ պատուական պայծառ որպէս առաջին,
Վարդն էր կարմիր զգեցեալ որպէս ծիրանին.
Ծաղկունքն հաւասար երկրպագեցին։

Պլպուլն զայն տեսաւ, ասաց գոհութիւն.
Յամենայն բերանոյ օրհնաբանութիւն,
Թագաւորին երկնից փառաբանութիւն,
Տեսայ աչօք զվարդն ի մէջ թփերուն։

Ձիմար Ադիամարցի, զխելքդ ժողովէ,
Ջի սէրն այս աշխարհիս հաւասար փուշի է.
Փառք և ուրախութիւնս այս անցաւոր է.
Կենացս կայ վճար, քանզի երագ է։

---

[1] սահրայ— դաշտ, անապատ
[2] ի խոյն— խոյ կենդանակերպին

ՅԱՂ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԽԱԹԱՅԵՑԻՈՅՆ

Գովեմք զվիպայն արի,
Ջմանուկն խաթայեցի,
Եղև նահատակ բարի
Քաղաքն, որ Բաղէշ կոչի։

Բարուեաւոյն երկնի ՚ւ երկրի,
Եղև նա տուն և տեղի,
Վառեալ սիրովն Յիսուսի,
Ի հուր և ի ջուր տանջի։

Ի փշոց նոր վարդ վառի,
Արմաւ և շուշան ծաղկի,
Բուրէ հոտ սքանչելի,
Լնու զքիմս ամենի։

Գունով ակն գովելի,
Սուտակ, դահանակ, ոսկի,
Եկեալ ի յերկրէ հեռի
Գարդևս մերս յեկեղեցի։

Որդիք Հագարու զարմին
Եկեալ զքեզ ըմբռնեցին,
Այնչափ և սաստիկ հարին,
Շարժել զքեզ ոչ կարացին։

Բամք այլազգեաց գնդին
Հարեալ զքեզ ի վայր արկին,
Կարկուտ յանխնայ ածին
Նոր բողբոջացեալ ծաղկին։

Ի ժամանակիս վերջին,
Դու նոր նահատակ Փրկչին,
Կոխեցիեր զդլուխ չարին,
Մտեր ի հրեղէն արփին։

Սա ի բարբարոս ազգէ,
ՋՔրիստոս Աստուած ասէ,
Կամօք զարիւն իւր հեղէ,
Ջքրիստոնէին յամօթ առնէ։

ՆԱՂԱՇ ՀՈՎՆԱԹԱՆ
(1661—1722)

ՎԱՍՆ ԳԵՂԵՑԻԿ ԱՐՈՒԵՍՏԱՒՈՐԱՑ, ՈՐ ՈՉ ՃԱՆԱՉՈՂ ԿԱՑ ԵՒ ՈՉ ՊԱՏԻՒ ԴՆՈՂ

Ե՛ս որհնալից մարդ կայ, որ չեն լինիր քուն,
Ուսանին արհեստ, լինին բանիբուն,
Եւ թէ ընդունեն փոքր ինչ մեծութիւն,
Եւ կամ զղենուն խնձա գոյնզգոյն.—

Անշնորհ ծոյլն, երբ տեսանէ զնոյն,
Նախանձուի սիրտն և դառնայ արիւն,
Թէպէտ առերես խօսի քաղցրագոյն,
Բայց ծածուկ կամի տալ դեղ դառնագոյն։

Լաւ փէշաքարին[1] գլխին է վայն,
Հէրկեզ[2] չեն չոկում վատն և լաւն,
Թէ Հնդստանայ մատն և զառն[3],
Թէ Դարաշամբին խաշար աստառն[4]։

Խօ ձայնաւորին քաղցրաձայն բառն,
Խօ զոզոան էշ, խօ թագա գառն,

---

1 փէշաքար — արհեստավոր
2 հէրկեզ — երբեք, բոլորովին
3 մատճ և զառն — բնաիր կատեգինների անուններ
4 խաշար աստառ — հասարակ, ցանցկեն կտավ

Ես քաղցր մեղր, իսօ լեզի դառն,
Հէրկեզ խապար չեն՝ ինչ է պատճառն։

Ջաւահիրչին գիտէ ջաւահիր քարն,
Արծաթի զատրն գիտէ զարգեարն,
Էշն ի՞նչ գիտէ, գինչ է տօմարն,
Եւ խոզն ի՞նչ գիտէ մարգարտի շարն։

Իմ քաշած պատկերն, որ լաւ ըռանկ է,
Բանն՝ բարակ է, գեղն՝ ֆռանկ է[1].
Հէնց պատկեր կառնեն, որ քօռ ու լանկ է,
Կասեն. «Ախժան է. քոնն՝ խիստ թանկ է»։

Բարակ մանողն՝ այգին վաճառեց,
Եւ հաստ մանողն՝ տուն ու տեղ ճարեց,
Մազ մանողներուն ճրագն վառուեց,
Ջէրպապ գործողին սիրտն պատառուեց։

Ո՞ւր է հանց խօճայ, որ գայրաթ[2] քաշի,
Ընկած փէշաքրին դարդերն տաշի,
Ամէնքն այլ կոպիտ են, սոպր և նաշի[3],
Կու թողեն, որ մարդ հալի ու մաշի։

Մանաւանդ հայոց ազգն է հար նկուն,
Որ չունին իշխան, թագաւորութիւն,
Պատուական մարդուն կու տան նեղութիւն,
Խօճայքն խմեն միմեանց գլխութիւն։

Եւս առաւել ի մէջ իւր գեղի,
Որ միշտ տան ըմպել դառնագոյն լեղի,
Բայց ուրիշ տեղում նա ոչինչ նեղի,
Այլ տան փոքր ինչ խնդութեան տեղի։

Մարդ կայ, որ իսօսի՝ շաքար կու ծամի,
Խելքն լայն ծով է, և միտքն՝ գետամի[4],

---

1 ֆռանկ է— եվրոպական է
2 գայրաթ— լանք, չանասիրութիւն, եռանդ, աշխատասիրութիւն
3 սոպր Ե նաշի— բիրտ և անգգա
4 գետամի— նավ

Տեսնեն, որ չունի կուրասիկ զալամի[1],
Կասեն. «Լո՛ւռ կացիր, գո՛ղ և հարամիա»։

Մարդ կայ, որ մէկ է և հազար աժէ,
Հազար մարդ էլ կայ, որ մէկ մի չաժէ,
Ապա էն մէկն, որ հազար աժէ,
Անգէտ մարդուն մօտ նա փող մի չաժէ։

Մարդ կայ՝ չի կարիլ մէկ փողի մանէ,
Ջուլհակին զօռով պույուրմիշ կանէ[2],
Թէ այսօր մէկ թօփ լաւ զէրպապ հանէ.
Տե՛ս, որ չի պիտէ. անբան հայվան է։

Տգէտ խօճայ կայ, որ կերթայ բազար,
Չի ջոկիլ միմեանց շաղգամ և գազար,
Կասեն. «Համիցէ՛ք, պարոն Շահնազարա,
Նա ինչ որ խօսէ՝ կասեն սաղ հազար։

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՅՎԱԶԻՆ ՋՐԱՂԱՑԻՆ Ի ՆԱՂԱԾ ՅՈՎՆԱԹԱՆԷ ԱՍԱՑԵԱԼ

Յամենայն ժամ տացուք փառս Տեառն Աստուծոյ յապենիապին,
Քանզի եւ կարօղութիւն մեզ հարազատ եղբայր Այվազին.
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուական։

Որ և հատեալ յապառաժ տեղիս քարանց վայրի և խոպան
Եւ կանգնեաց ի նոյն տեղւոջն ջրաղաց խիստ վայելչական,
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուական։

Վանօրէից նմանեալ շուրջանակի պարիսպ բարձրացեալ,
Նորաստունկ կանանչ այգի՝ ծաղկունք և ծառ պտղով սիրացեալ,
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուական։

---

[1] կուրասիկ զալամի — բնաբ գծած տեսակ
[2] պույուրմիշ անել — պատվիրել, կարգադրել

Նորափոր գնացք առուց՝ փրփնջապոչ, պաղպաջական,
Նոյն ջրովն ի գործ ածեն ջրաղացն, որ է պատուական,
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուականք։

Այլ և ցուրտ աղբիւր բղխեալ՝ քաղցր և անուշ խիստ գովելի,
Աւազան՝ ջրով լցեալ՝ պարզ և մաքուր որպէս հայելի.
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուականք։

Քունկ և կուժ գինով լցեալ՝ ի մէջ ջրոյն սաստիկ ցրտացեալ՝
Ջրոյն երեսն միրգ և ծաղկունք, վարդ, ըռեհան, խնծոր կարմրացեալ.
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուականք։

Աղաչե՛մ, յորժամ տաղս եղանակէք՝ կեանքս խնդրեցէք,
Ձյվազին տօլուն[1] խմէք, ի մի բերան բարին յիշեցէք.
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական,
Եղբայրք պատուականք։

Նաև պարտիք հանապազ սեղան բազմիլ առտ, ուրախանալ,
Շարադրող սակաւ բանիս նուաստ նպաշն մի՛ք մոռանալ.
Ցնծութեամբ և խնդութեամբ խմէք սիրով միաբանական.
Եղբայրք պատուականք։

---

[1] տօլում— բաժակ, դաւաթ. բաժակը՝ կենացի, հիքրատակի

ՊԱՂԴԱՍԱՐ ԴՊԻՐ
(1683—1768)

ՄԷԿ ԱՋՆՈՒԻ[1] ՄԻ ՍԷՐՆ

ԱՄ

էկ ապնուի մի սէրն կայ ի գլխիս.
Գիշերն է յերազիս, ցերեկն ի սրտիս,
Կորուսեր եմ զիմ աննման սիրելիս,
Անոր համար կու պատիմ ի սարերն, ի ձորերն։

Ի միտս որ գայ՝ կու թռչի խելքս ի գլխէս,
Ցաչերս արիւն կու բոլորի ի սրտէս,
Զարիպ եմ ես, որ ելեր եմ երկրէս,
Անոր համար կու պատիմ ի սարերն, ի ձորերն։

Այգի եմ տնկեր ու վարդ եմ բուսուցեր.
Ապառաժներ կտրեր՝ ջուր եմ վազցուցեր.
Զիմ աննման սիրելիս եմ կորցուցեր,
Անոր համար կու պատիմ ի սարերն, ի ձորերն։

Զիմ ապնիւն, որ սիրուս գրկովն եմ բարձեր,
Զկանց ծովուն, լեռանց թռչնոցն եմ հարցեր,
Մոլորական մաղթակաթիներն եմ դարձեր։
Անոր համար կու պատիմ ի սարերն, ի ձորերն։

---

1 ապնուի— ապնիվ ազգկա, առհասարակ սիրելի էակի, ասան՝ հայրենիքի

Թէ հարցանեն, թէ հալտ ի՞նչ է՝ հալ չունիմ,
Ի շատ սգոյս պատասխանի տալ չունիմ,
Ի տեղի մի դադարիլ և կալ չունիմ,
Անոր համար կու պտտիմ ի սարերն, ի ձորերն։

Ի ՆՆՋՄԱՆԷդ

Ի ննջմանէդ արքայական
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր,
Էհաս նշոյլն արեգական,
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր։

Պատկեր սիրուն, տիպ բոլորակ,
Լրացելոյ լուսնոյն քառակ[1],
Ո՛չ գտանի քեզ օրինակ,
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր։

Այդ բո տեսիլդ, զոր դու ունիս,
Սրար ծառայ քեզ զգերիս,
Արևակէդ գույն լինիս,
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր։

Զարին արտիւ քանի՞ կոծամ[2],
Է՛ վարդ կարմիր և անթառամ,
Տե՛ս, թէ պիա՛րդ խղճալի կամ,
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր։

Տասդ և խորշակ ժամանեցին,
Ջերքիկ գեղոյդ այրել կամին,
Քանդի էանց դիշերն մթին,
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր։

Է՛ աննման իմ գովելիս,
Ի մէջ ականց գեղ քո՛ մագնիս,
ԻՌԱՀԱՆԱԿ[3] սոյն քուականիս,
Զարթի՛ր, նազելի իմ, զարթի՛ր։

---

[1] քառակ — եռան

կոծամ — կոծիմ, յամ, հնձեմամ

[3] ԻՌԱՀԱՆԱԿ — 1708 (Ի=20 + Ռ=100 + Ա=1 + Հ=70 + Ա=1 + Ն=60 + Ա=1 + Կ=20 + 551 = =1708)

ՊԵՏՐՈՍ ՂԱՓԱՆՑԻ
(XVIII դ.)

ՋՎԾՏԱԿՐՈՒԹԵՆԷ ՀԱՑՐԵՆԵԱՑ ՄԵՐՈՑ Ի ԴԷՄՍ ՋԱՆԱՋԱՆԻՑ ՆՄԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Ի Թանձրախիտ մայրեաց, ի յոստոց տնկոց,
Ի միջոյ վարսաւոր, բողբոջեալ ծառոց
Հառաչմունք և գոչմունք գեղգեղեալ ողբոց
Արդ լինին լսելի յօդայնոց թռչնոց,
Պարապէս ճախր առեալ գան հետ իրերաց,
Թև-թևով, ծափ-ծափի տան երամ-երամ։

Բուրաստանք ու պարտէզք և մարգագետինք,
Այգեստանք՝ և անդաստանք, ձիւնապատ լերինք
Արդ եղեն օդայնոց թռչնոց օթևանք,
Փութացեալք առ այնս գան երամ-երամ։

Վարանեալք սեաւ սոխակք ողբաձայն գոչեն,
Վասն յամեցման գարնան՝ խորոց հառաչեն,
Արտասուօք և լալով գԱստուած աղաչեն,
Համայքն եղեն ցիր ու ցան երամ-երամ։

Կործանեցան, անկան պարիսպք պարտիզաց,
Թէք անկեալ, քայքայեալ շուրջ-շուրջանակի,
Ցամաքեցաւ ամպերն, ոչ ցօղեն առատ,
Պարք հաւուց և թռչնոց լան երամ-երամ։

551=

Ես, իմ արտասուքիս կամ յայլ կամ յայլ չեմսկ,
Տարածա՛ր զիևսրդ հոգմոյս յաչդոսէս,
Մինչև հասցէ առ քեզ ստեղծացդ զուշակ՝
Ճայիր առեալ առ՛ր ասել ձեզ եղան-եղան՝
Ու կարկաչա՛ր։

ՉԱՐԱՑԵԼԻ ՓՈՉՑՈՑ ԿԱՌԱՒՈՒՆ

Փուքա՛ ար մեզ, նազուն կաքաւ,
Յարեր ձեր սէն կեչեւացաւ,
Չարդ ղեցցեալ պայծառացաւ.
Ճայդ լռեցեր ի վայր փութաս,
Ճառատս զարեւն պարեալ ցնծաս,
Նազուն ձագերդ չարչարէլ լարդ կա՞ս

Կրպդ-արած ոսոսոսնէլ,
Ծաղկաց վերայ ճառալեալ,
Վասն ո՞ր ձեղդս ժ՛ոնդ
Շնչե՞ր փսխդս
Ես, իմ արտասուքիս կամ յայլ կամ յայլ չեմսկ,

Վարդն ու շուշանն շաղամած
Եւ ժանուշակըն անուառած՝
Բարձք ՚ւ անկողինք բեզ վայելեաց։

Այդ լեռներու հուսկ առնիքը,
Դէպ գաւո ի վայր և գաւո ի վեր
Թերաբաց քեռվք ճեմս առեր։

Կարկաչական այդ ձայն քո սուրբ
Տաշորէ զիս սիրոյ քոյ հուրբ,
Ջեռ գովանալ արտասուաց ջուրբ։

Քե ճոխաճան ամէն լեռիներ
Եւ համօրէն մարգագետինք,
Ղպեզ գովեն ապտք և ապինք։

Արդ, բարձրացո՛ զձայն քո բատ խս
Եւ փառաւեա՛ գաւուզ արտիս՝
Հայցմամբ քոյոյ երկաբանիս։

ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ
(1722*—1795)

ԱՄԵՆ ՍԱԶԻ ՄԵԶԸ ԳՈՎԱԾ

Ամեն սազի մեջը գոված՝ դուն քամամ գասն իս, քամա՛նչա,
Նաքազ մարթի քիզ չի կանա տե՛սնի, դուն նրա պասն իս, քամա՛նչա,
Զա՛ստ արա[1] է՛լ լավ օրերու էդիվըն հասնիս, քամա՛նչա.
Քիզ ինձնից ո՞վ կանա խըլի, աշուղի բասն իս, քամա՛նչա։

Անգաճըդ էրծաթեն պիտի, գըլուխըդ ջավահիր քարած,
Կուքըդ շիրմայեմեն պիտի, փուրըդ սադափով նաղշ արած,
Սիմըդ օսկեն քաշած պիտի, էրկաթըդ փանջարա արած,
Օչ ով գիմեքըդ չի գիդի, լալ ու ալմասն իս, քամա՛նչա։

Ճիպուտըդ վարագնած պիտի, քահր ուեննա հազա՛ր ոանգով,
Ջարըդ Ռաշի կուդեն պիտի[2], վուր դուն խոսիս քաղցըր հանգով,
Շատին զարմուն կու լուսացնիս, շատին կու քընեցնիս բանգով.
Անուշահամ գինով լիքըն դուն օսկե ֆա՛ն իս, քամա՛նչա։

---

* Սայաթ-Նովայի ծննդյան տարեթիվը ստույգ հայտնի չէ։ Կան նաև ուրիշ կարծիք-ներ։

1 զաստ արա — նպատակ դիր. նպատր. ջանա. հետամուտ եղիր

2 Ռաշի կուգեն պիտի — մատղ Ռաշ ձիու պոչից (պոչի մազից) պիտի լինի. Ռաշ-պարսկական նպատի հերոս՝ Ռոստամ Ռաշի ձիու անունն է

Ածողիդ էրկու կու շինիս, առաչ չալի, զափա գուզիս,
Կու մնձըրվիս այվընումըն, պարապ վախտի ռափա[1] գուզիս,
Յիփ վեր դու քաս մնջլիսումըն քաղցըր զող ու սափա[2] գուզիս.
Բոլորքըդ գոզալնիր շարած՝ մնջլիսի կնսն իս, քամա՛նչա։

Շատ տրխուր սիրտ կու խընդացնիս, կու կըտրիս հիվընդի զողըն,
Յիփ քաղցըր ձայնըդ վիր կոնիս, բաց կուլի հիդըդ խաղողըն,
Խալխին էս իլթիմադն արա՝ ասին. «ապրի քու ածողն».
Քանի սաղ է Սայաթ-Նովեն, շա՛տ բան կու տե՛սնիս, քամա՛նչա։

ԴՈՒՆ ԷՆ ԳԼԽԵՆ

Դուն է՛ն գլխեն իմաստուն իս, խիլգդ հիմարին բաբ[3] մի՛ անի,
Էրազումը տեսածի հիդ միգի մե հեսաբ[4] մի՛ անի,
Յիս խոմ էն գլխեն էրած իմ, նուրմնկանց[5] քարաբ մի՛ անի,
Թե վուր գիդիմ բեզարիլ իս, ուրիշին սաբաբ մի՛ անի։

Չը կա քիդ պես Հուրմի-Հնքիմ, դուն Բոստոմի Ջալ, Թաքա՛վուր,
Ականըդ ասկնրումը գոված՝ համ գո՛ւն իս գոզալ, Թաքա՛վուր,
Թե էսանց էլ սուչ[6] ունենամ՝ գլուխս արա՛ տալ, Թաքա՛վուր,
Մըտիկ արա քու սիրզծողին՝ նահախ տիդ զազաբ[7] մի՛ անի։

Յարալուն հնքիմ էնգուր գուզե՝ դի՛դ տալու է, ցա՛վ տալու չէ,
Քանի գուզե արբաբ ըլի՝ զուլը աղին դավ տալու չէ,
Դուն քու սիրտը իստակ պահե, յադի խոսկը ավտալու չէ.
Աստծու սերը կանչողի պես դըռնեմեդ ջուղաբ մի՛ անի։

Ամեն մարթ չի՛ կանա խըմի՝ իմ ջուրը ուրիշ ջըրեն է,
Ամեն մարթ չի՛ կանա կարթա՝ իմ գիրը ուրիշ դըրեն է,
Բունիաթա[8] ավազ չիմանաս՝ քարափ է, քարուկըրեն է.
Սնլավի պես՝ առանց ցամքիլ, դուն շուտով խարաբ մի՛ անի։

Քանի գուզե քամին տանե՝ ծովեմեն ավազ չի՛ պակսի.
Թեզուզ ըլիմ, թեզուզ չըլիմ՝ մեջլիսներուն սաղ չի՛ պակսի,
Թե կու պակսիմ, քիզ կու պակսիմ՝ աշխարհիս մե մազ չի՛ պակսի,
Սայաթ-Նովու գերեզմանը Հինդ, Հարաշ, Արաբ մի՛ անի։

---

1 ռափա — հանգստություն
2 զող ու սափա — խնդություն, ուրախություն, վայելք ժամանց
3 բաբ — հավասար, համեմատ
4 հեսաբ — հաշիվ
5 նուրմնկանց — նորից վերստին, կրկին
6 սուչ — մեղք, հանցանք
7 նահախ տիդ զազաբ — անտեղի, առանց պատճառի պատիժ, տանջանք, գայթակղություն
8 բունիաթա — հիմք

ԱՇԽԱՐՈՒՄԸՍ ԱԽ ՉԻՄ ՔԱՇԻ

Աշխարումբս ա՛խ չիմ քաշի, քանի վուր ջա՛ն իս ինձ համա,
Անմահական ջրրով լիքը օսկի փրնջան իս ինձ համա,
Նբաւթիմ, վրբես շրվաք անիս՝ զարրաբ վրրան իս ինձ համա,
Սույս իմա՛ցի, էննից սրպանե՝ սուլթան ու խան իս ինձ համա։

Մեչկրդ սալրու չինարի պես, ոանգրդ փրռանգի[1] ատլաս է,
Լիդուդ շաքար, պռոշրդ դանդ, ակռեքրդ մարքրիտ ալմաս է,
Օսկու մեչը մինա արած[2], աչկիրդդ ակնակապ թաս է.
Գատվական ան-գին ջավահիր, լալ-բադեշխան իս ինձ համա։

Ցիս էս գարդին վո՞ւնց պիմանամ՝ մագա՞մ սիրտըս ունիմ քարած,
Արտասունքս արուն չինեցիր, խիլքըս գլխես ունիմ տարած,
Նուր բաղ իս, նուր բաղչի մեչը, բոլորքրդ վարթով չափարած.
Վրրեդ շատ գամ բլբուլի պես՝ սիրով սեյրան իս ինձ համա։

Քու էշխըն ինձի մաստ արավ. յիս գարթուն իմ, սիրտըս է քնած,
Աշխարս աշխարով կըշտացավ, իմ սիրտըս քիզնից սուվ մրնաց,
Ցա՛ր, քիզ ինչո՞վ ֆարիփ անիմ՝ աշխարումբս բան չը մրնաց.
Կրա՛կն ժովնմեն գուս էկած՝ ոաշ ու չեյրան իս ինձ համա։

Ի՞նչ կուլի մեկ հիդրս խոսխս, քե վուր Սայաթ-Նովու յար իս,
Շուխկրդ աշխարքս բլոնիլ է՝ աբեզագի գեմբ փար իս,
Հուտով հիլ, մխիակ, գարչին, վարթ, մանիշակ, սուսամբար իս.
Կարմըրագուն՝ գաշաի ժաղիկ, հովտաց շուշան իս ինձ համա։

ՔԱՆԻ ՎՈՒՐ ՋԱՆ ԻՄ

Քանի վուր ջան իմ,
Ցա՛ր, քի զուրբան իմ,
Աբա ի՞նչ անիմ՝
Արտասունք անիմ,
Շատ հաքուց հանիմ,
Ցա՛ր, գաղեդ[3] տանիմ։
Ասիր. «ջնջոան իմս,

---

1 փռանգի (ֆռանկի)— եվրոպացի, եվրոպական
2 մինա տված — արծնազարդած (մինա—արծնազարդ)
3 գաղեդ (գ-ղ-ե-դ)— չարչ. պնդից եկող ֆորձանքը, պատահարը

Ճուղ մի սե՛ր ունիմ,
Յա՛ր, մըտիկ ածիմ.
Սո՛ւտ բաղնեն ելայով,
Քիչ տանկ սպասիմ,
Խօսուն ակնկիդ հետով,
Լուծքը ոսկոյիդ.
Վարմը բացվի է.
Մասնիր սրտիդ ուրախով,
Ճոխոյ քեզի համար
Ես ալ լացվի է.

Սպասիրըն պատա,
Ալոսոյեղ փըսա,
Հայդ ես ալ տխուր է.
Քե գընաց չգիտնես ու՞ր,
Վոր հասնիդ ժողովուրդ է.
Քիլբուլը վարիկն,
Վարմը բաղաքին է տակի վըզիդ.
Սո՛ւտ բաղնեն ելայով,
Քիչ տանկ սպասիմ,
Յա՛ր, խլիխտալով,

Բազը զարթարած,
Բլլրուլը քրնած
Վարթի առջարին.
Մո՛ւտ բաղչեն նազով,
Քիզ գովիմ սազով,
Ցա՛ր, իլթիմազով։

Հաքիլ իս աղլաս,
Թուրլու զար ու խաս՝
Սալբու զալ բովուն[1],
Ջևոիդ ունիս Թաս,
Լրցնիս ու ինձ տաս,
Ղուրբան իմ քովուն.

Քաք զուն բաղչեն զաս՝
Անիս մասնեմաս
Քու Սայաթ-Նովուն.
Մո՛ւտ բաղչեն նազով,
Քիզ գովիմ սազով,
Ցա՛ր, իլթիմազով։

ԱՐԻ ՀԱՄՈՎ ՂՈՒԼԼՈՒՂ ԱՐԱ

Արի համով դուլլուղ արա, խալխի նոքար Սա՛յաթ-Նովա,
Ամեն մարթ չի՛ կանա ճանգի շահով շրքար, Սա՛յաթ-Նովա,
Ով քիզի լիզի պարքիվև, զուն տո՛ւ շաքար, Սա՛յաթ-Նովա.
Զաստ արա՝ շուշեդ չը կոտրին, չը խըփին քար, Սա՛յաթ-Նովա։

Թեզուղ զբբրատանը[2] պահ տաս՝ ձեձով չի խըրատվի խիվը[3],
Ինչրու անձեն չը զուս էհա անախտիլի էն չար դիվը,
Բեզասըլն ասըլ չի՛ զառնա, Թոլով[4] չի՛ սիպտակի սիվը.
Սուռը փինըը չի՛ զբբրատի ականդան, զուրգար Սա՛յաթ-Նովա։

Թեզուղ խմանաս, գիզենաս աստղերու համբարքը սիրուն,
Անբաըի գուրձը կորած է՝ կարթա Հարանց վարքը[5] սիրուն,

---

[1] ալբու զալ բովուն— նռնու, կեռաբիսի (կամ նրա ճյուղի) նման հասակին (բոյին)

[2] զբրատանը— զգրեցում, գրքատանը

[3] խիվ— խև, գիժ

[4] թոլով — կալաքարի չրով

[5] Հարանց վարք — եկեղեցական մեծ գործիչների վարքը (կյանքի պատմությունը)

Ավիտարանի խոսկիրը մարքարիտ է, կարքը՝ սիրուն.
Մի՛ ածի խուզի առչիվը լալ ու դովհար, Սա՛յաթ-Նովա։

Թե էս կենաց փառքը չուգիս՝ էն կենաց ալմասը կու տան,
Թե հոքուդ խաթիր չալ հաքնիս՝ զար քաշած ատլասը կու տան.
Թե վուր լալով զրխճում անիս՝ անմահացը մասը կու տան.
Խոսովանի՛ս արած մխիկըդ՝ չանիս ինքար[1], Սա՛յաթ-Նովա։

Վուր տիզ հարսընիք, վուր տիղը սուք, վուր տիզ սոյրաթ խաղ է ըլում,
Վուր տիզ ժամ, վուր տիզ պատարաք, վուր տիզ սիրով տաղ է ըլում.
Թե վուր հոքուդ կամքն իս անում, մարմինդ բեզամաղ[2] է ըլում.
Վո՞ւր մե զարդին կու դիմանաս, դուն ջըրատար Սայա՛թ-Նովա։

ԱՇԽԱՐՔՍ ՄԵ ՓԱՆՋԱՐԱ Է

Աշխարքս մե փանջարա է, թաղերումեն բեզարիլ իմ,
Մրտիկ տրվողը կու խուցվի, դաղերումեն բեզարիլ իմ,
Էրեզ լավ էր կանց վուր էսօր, վաղերումեն բեզարիլ իմ,
Մարթ համաշա մեկ չի՛ ըլի, խաղերումեն բեզարիլ իմ։

Դովլաթը էհթիբար չունե, յիփ օր կերթա իր շրջարով,
Լավ մարթեն էն է՝ գլուխը պահե աշխարումքս էհթիբարով,
Աշխարքս միզ մընալու չէ՝ իմաստնասիրաց խաբարով.
Գուպիմ քըռլի բըլբուլի պես, բաղերումեն բեզարիլ իմ։

Ո՞վ կոսե թե յիս կու ապրիմ առումեմեն ինչրու մուտը,
Աստըծու ճիռումը հիշա է մարթու աշխարք յիլումուտը,
Ղուրքըս էնդուր ճամփա չէ գնում՝ չատացիլ է խալխ առուչ.
Քըսանը մե զուկ չին պահում, աղերումեն[3] բեզարիլ իմ։

Աշխարքս միզ մընալու չէ, քանի նըստինք զոզ ու սափրին,
Հում կաքնակիր Ակամի զա՛[4], նա՛յաթ[5] ըլի չա քու բափրին[6],
Համփրոփինքս հատիլ է, լիմ ղիմանում խալխ գափրին[7].
Դուստրքըս գուչման են զառի, յաղերումեն[8] բեզարիլ իմ։

---

1 չանիս ինձար — չուրանաս, չհրաժարվես, չդրյանցնս, չանեծնես
2 բեզամաղ — վշտացած, սիրտը կոտրված, վիրավորված
3 աղերումեն — ազատներից, տերերից
4 Ակամի զար — Ադամորդի, երեսկայական մեղավ նախահոր կամակ
5 նայյաթ — անեծք
6 գափրեն — ուրախությանը սպասելիքին (գաֆրեն)
7 յաղերումեն — յազիներից, քչեմարիներից

Օ՜յաթ-Նովհն ասաց՝ գարդըս կանց մե ճարը շատացիլ է,
Ջունիմ վազման քաղցըր փառքս, հիմի դառն շատացիլ է,
Բլբլուլի պես էնգուր գու լամ՝ վարթիս խարը շատացիլ է.
Չի՛ն Թոդնում վախտին բացվելու, քաղերումեն բեզարիլ իմ։

ՍՐԹԱՐ ԴԱՍՏ

Արթար գառե, չէ՞ վուր Թաբավուր իս դուն,
Վրաստանում աեր ու զորավուր իս դուն,
Մեկն ինձ կոսե. «Գրնա՛, մաշված շուր իս դուն»,
Մեկն էլ կոսե. «Մե հոտած չըրհուր իս դուն»։

Վուչ հարանախոս ունիմ, վուչ էլ կողակից,
Մեջլիսումեն էլ նուր խաղք արին, ծաղրեցին,
Ցիս ոամիկ իմ, ինձի վուխշ-վուխշ Թաղեցին,
Ում առաչ էլ արտիս ցավը մաղեցի,
Վուխշն ինձ ասին. «Մե անպատիվ հյուր իս դուն»։

Սապը քորած, ձեռիս բռնած, հագըրված,
Թաբավուրի մոդ գընացի զարԹըրված,
Ինձ չիդ արվին, վունցոր փուշըս կոտըրված.
Է՛րեկ լիդուն չիմանայի չիս նըրանց.
Ասին. «Գրնա՛, էրեսդդ սիվ մուր իս դունե»։

Ասածու կամաք մարթըս օղորմած պիտի,
Սարն էլ ասրին կու Հանդիպի, ո՛վ պիտի,
Է՛րեկ մհնակ ինձ ծեծելով խրրատիր.
Կամ քո ձիռով ինձ չիդ տայիր, անպատվիր,
Իմ հոգիուր մրինձ ծնուդրը վուր իս դուն։

Թևդուդ ջարԹին, չանըս փեռով վեր հատին,
Շունչըս բիրնիս չիս ինձ բիդնից չիմ գատի.
Սովր կընդնիմ, Թե վուր Քուռն ինձ ազատի.
Ովյաթ-Նովա, քու լիզվովը ցավ գատի,
Հալրաթ գալդ ու ցավի մե սխտուր իս դուն։

ՉՆՈՒԸ ՎԻ ԿԱԼ

Չնոր վի կալ, վազ մարթութին չիմ ուզում.
Էս աշխարհում փարթամութին չիմ ուզում.
Վազ բան ասիլ, չա վազութին չիմ ուզում,
Ցիս ամարդ մարթ իմ՝ նամարդութին չիմ ուզում.
Ցիս ոամիկ իմ՝ Թափազութին չիմ ուզում։

Ծ՛կ, մի՛ վիթի՝ իմ արունըս բասերով,
Բանդ առած իմ քու ահագին ծախսերով,
Մոդըդ գու քամ իրանական ծեսերով,
Դուն ինձ պահիր առլասով ու խասերով,
Սիվ կաբայում սըքվուրութին չիմ ուզում,

Աստծնիրըս քիզ համա ճիշտ Թուղ ըլին,
Փեշիցըդ էլ ինձ բըռնելու տիղ ըլի.
Իմ գըլուխըս քու վուտի տակ խուղ ըլի,
Բաղըս բաղիդ կից ու միատիղ ըլի՝
Արանքըն պատ՝ բաժանութին չիմ ուզում,

Դովրանիմեա[1] ընդար, ավա՜ղ, Սա՛յաթ-Նովա,
Էլ ի՞նչ կոնիս հա ձա՜խ ու վա՜խ, Սա՛յաթ-Նովա,
Ուրիշները կուլին ուրախ, Սա՛յաթ-Նովա,
Ծ՛կ, մի՛ գընա գըլուխդ կախ, Սա՛յաթ-Նովա,
Աղ ու հացիդ ախպերութին չիմ ուզում,

---

1 դովրանե — ժամանակ գովրանումես — ժամանակից. ուրուն՝ մեկնաբանվում է տալ

1 մի՛ վիթի — մի՛ քաշիր

Ր
Մաս

ՀՍՅ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ
(1796—1834)

ՊԱՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

Յ

երկու ձեռին երկու մոմ՝
Ինձ ընդ առաջ ել յուր տան[1].
Մի՛ հարցանեք ո՛վ էր նա,
Հրեշտա՞կ, թե կույս լուսագեղ։

Ամոթն զնա վարդ արար,
Ես հիացյալ դարձա քար.
Այն գի՛նչ օր էր և գի՛նչ ժամ,
Յորում տեսի ես կյանք նոր։

Լիաճրագ յայնմիկ տան,
Ի մարդաշատ բազմության,
Ի մեջ աղջկանց և հարսանց
Ջոտին կայր ոմն անգ յանկեան։

Այն օրիորդն էր պարկեշտ
Ինձ պատահյալ առ գրամբ տան.
Ջոգիս գրավյաց յիւր ի սեր,
Ի նմա տեսի ես կյանք նոր։

Մարգարտափայլ մարմինն էր,
Հասակն էր յոյժ վայելուչ.
Ջոտյուքն յուր վարսք քարշ կային,
Ի գույն ըրքմո փայլեին։

---

[1] Ինձ ընդառաջ ելավ յուր տանը

ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴՅԱՆ

(1803—1858)

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԱՂՋԻԿ ԵՄ

Գ յուղական աղջիկ եմ ես զամբյուղաշեն,
Եկեալ ասա զամբյուղոք ի Հայոց երկրեն,
Հուսամ, զի հայ տիկնայք և պարնայք հնդկաց
Բարձր գին տայցեն իմ սիրուն զամբյուղաց,
Ա՛ռ զամբյուղ[1] յօտար աղջկանեա։

ՋԱրարատ, զՆփրատ և զՏիգրիս Քողի,
Միայնակ շրջիմ ասա յեզերս Գանգեսի,
Պանդուխտ եմ, օգնեցեք անտիրուն անձինս,
Չի ծնողք ձեր յառաջ ասա պանդուխտ էին,
Ա՛ռ զամբյուղ յօտար աղջկանեա։

Զամբյուղք իմ են հարմար ասղնագործութեան՝
Պահել անդ զմատանոց, զքիլ, զասղաման,
Իմ ձեռոք եմ գործեալ ես զամենեսեան,
Ընդ խաշինք և գառինք իմ զինև խաչատան։
Ա՛ռ զամբյուղ յօտար աղջկանեա։

---

1 «Ես զամբյուղ»-ը կրկնվում է ներք անգամ

Գանձք բազումք, ցավք բազումք կան յայսմ աշխարհի,
Փեսք սահավք, ցավք սահավք կաւ չիմուտ երկրի.
Զայգի մի ունի՝ գամբյուղ գործնի,
Լոկ կաթնամբ և պտղով երջանիկ էի,
Ա՛ռ գամբյուղ յոռւար աղջկանես։

Ասա անրկնիլ, ծիրան և խաղող չի կա,
Բայց միայն ապա, բիւա ու քիւա.
Ա՛խ, ե՞րբ իցե, զի արժանի եղեց վերստին
Ճաշակել պտուղս իմո պարտիզին,
Ա՛ռ գամբյուղ յոռւար աղջկանես։

Ապա գուք, լալ տիկնայք, գամբյուղս իմ առեք,
Գյուղական աղջկանս սիրով օգնեցեք,
Զի գարձյալ յերկիր իմ հանգերձ ձեր շնորհոք՝
Չերաթարս ձեր առնալ՝ գովեցից բազմոք,
Ա՛ռ գամբյուղ յոռւար աղջկանես։

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆ

(1809—1848)

ՎԵՐՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
(հատվածներ)

Հառաջաբան

բեսոս թագավորն Լիդացվոց, երբ Կյուրոս բոլոր աշխարհքի տիրոց ու նրա երկիրն էլ առավ, կռվումը զոնշուն, սիրելի բարեկամ, զորապետ նրան թողեց ու էն անգին մարգարտի ու չավահրե ամարաթներում մեծացած Կրեսոսը, որ իրանից բախտավոր աշխարհքի երեսին էլ մարդ չէր համարում, ընկած մեկ պարսիկ զորականի առաջ, շունչը բերնին հասած, փախչում էր, որ իր գլուխն էլա պրծացնի. պարսիկը ետևիցը հասավ։ Սուրը գլխին պապղաց. աչքերը սևացավ, դեռ գլուխը չտված, հենց իմացավ. Թե մահն էն ա հոգին առավ, հենց ուզում էր, որ ի՛ր Թուրը իր սիրտը կոխի, որ Թշնամին իրան չսպանի, զորականը որ Թուրը չի բարձրացրե՛ց, Թագավորի միամոր որդին, որ հոր մահը չտեսա՛վ առաջին, քսան տարվա փակ լեզուն իսկույն կապը կտրեց, բաց էլավ, ու քսան տարվա լուռ սիրտը իր առաջին ձևը տվեց. ասնաբե՛ն, էդ ո՞ւմ ես սպանում, քաշի՛ր Թուրդ եդ, չե՞ս տեսնում, որ առաջիդ Կրեսոս ա, աշխարհքի տե՛րն ա։ Զորականի ձեռները Թուլացան, Թագավորն իր գլուխն ազատեց. քսան տարեկան լալ (մունջ) որդին իր հորը պրծացրեց։ Էսքան տարի ողորմելի Թագավորագն իր կյանքն անց էր կացրել. ա՛յ ծնողաց էնքան սերը. էնքան գութն ու փա-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԸ

Հայկական հանրապետութիւնը, հայ ժողովրդի ազատ կամքի արդիւնքը, ծնունդ առաւ 1918 թուականի Մայիս 28-ին։ Ան հռչակուեցաւ Ռուսական կայսրութեան փլատակներուն վրայ, երբ հայ ժողովուրդը, տասնամեակներու ընթացքին, ենթարկուած էր եղեռնի եւ ցեղասպանութեան։ Հայրենի հողերուն մեծ մասը ամայացած էր, իսկ ժողովուրդին մնացորդները ցրուած էին աշխարհի տարբեր ծագերը։

Նոր հանրապետութիւնը հռչակուեցաւ Արարատեան դաշտավայրին մէջ, Երեւանի շրջանին մէջ, որ ընտրուած էր իբրեւ մայրաքաղաք։ Ան ժառանգեց հայ ժողովուրդի հազարամեայ պետականութեան ոգին եւ աւանդութիւնները։ Անոր առաջին տարիները լեցուն էին դժուարութիւններով։ Թշնամի ուժերը կը փորձէին խեղդել երիտասարդ հանրապետութիւնը, սակայն հայ ժողովուրդը ցոյց տուաւ իր կամքի ուժը եւ հաստատեց իր իրաւունքը ազատ ապրելու եւ զարգանալու։

Հանրապետութեան հռչակումը մեծ ոգեւորութեամբ ընդունուեցաւ հայ ժողովուրդի կողմէ։ Հազարաւոր մարդիկ, որոնք ցրուած էին աշխարհի տարբեր ծագերը, սկսան վերադառնալ հայրենիք։ Ստեղծուեցաւ ազգային միասնականութեան եւ վերածնունդի մթնոլորտ։ Հայ ժողովուրդը կարողացաւ կազմակերպել իր ուժերը եւ ստեղծել ինքնիշխան պետութիւն, որ դարձաւ իր ապագայ զարգացման հիմքը։

Հանրապետութեան առաջին տարիները դժուար էին։ Տնտեսական ծանր ճգնաժամ, սով, համաճարակներ եւ անընդհատ պատերազմական վտանգ սպառնում էին նորաստեղծ պետութեան գոյութեանը։ Հարեւան երկրների հետ սահմանային վէճերը լարուածութեան մթնոլորտ էին ստեղծում։ Հայաստանի Առաջին Հանրապետութեան կառավարութիւնը ստիպուած էր զբաղուելու ոչ միայն տնտեսական վերականգնման, այլեւ պաշտպանական կազմակերպման հարցերով։

Հայ ժողովուրդը ցուցաբերեց մեծ հերոսութիւն եւ նուիրում։ Հազարաւոր կամաւորներ միացան բանակին, որպէսզի պաշտպանեն հայրենի հողերը։ Ամենադժուար պահերուն, երբ թուրքական զօրքերը մօտեցած էին Երեւանի դարպասներուն, ժողովուրդը միասնաբար կանգնեցաւ իր պաշտպանութեան։ Այդ ոգեւորութիւնը եղաւ որոշիչ գործօն, որ փրկեց մայրաքաղաքը եւ ամբողջ հանրապետութիւնը։

Հայկական հանրապետութեան կարճատեւ գոյութեան ընթացքին կարեւոր քայլեր կատարուեցան կրթութեան, մշակոյթի եւ գիտութեան ոլորտներուն մէջ։ Հիմնադրուեցան դպրոցներ, համալսարան, գրադարաններ եւ թատրոններ։ Հայ մտաւորականները ակտիւ մասնակցութիւն ունեցան պետական կեանքի կազմակերպման գործին մէջ։ Հայկական հանրապետութիւնը ճանաչուեցաւ մի շարք երկիրներու կողմէ, եւ հաստատուեցան դիւանագիտական յարաբերութիւններ։

Չնայած բազմաթիւ դժուարութիւններուն, հայ ժողովուրդը կարողացաւ պահպանել իր ազգային ինքնութիւնը եւ ստեղծել հիմքերը ապագայ զարգացման համար։ Հայկական հանրապետութիւնը դարձաւ հայ ժողովուրդի պատմութեան կարեւոր էջերէն մէկը, որ ոգեւորութեան աղբիւր է նաեւ ներկայ սերունդներուն համար։

նություն, արամաբանությունն չգիտի. ես էլ էի ուզում, որ ասեն. «Օհ, էնպես խորը, խրթին չաչ[illegible]րել գիտի, որ սատանեն էլ միչիցը մեկ բառ չի՛ կարող իմանալ, հ[illegible]նալ». ես էլ էի ուզում, որ իմ գլուխս ցույց տամ, որ ինձ վրա զարմանան ու ինձ գովեն, քե հայերեն շատ խորը տեղակ եմ։ Ով մեկ լեզու գիտի, ես մեկ քանիսը գիտեմ. ի՞նչ գիրք ասես, որ չեմ սկսել թարգմանել ու կիսատ թողել. ատանավոր, շարադրություն հո էնքան եմ գրաբառ գլխիցս դուս տվել, որ մեկ մեծ գիրք էլ է՛ն կդառնա։ Էս միջոցումը Աստված ինձ մի քանի էրեխեք էլ հասցրեց, որ պետք է կարդացնեի։ Սիրտս ուզում էր պատռի, որ էս էրեխեքանց ձեռքն էլ ինչ հայի գիրք տալիս էի, չէին հասկանում։ Ռուսի, նեմեցի, ֆրանցուզի լեզվամբ ինչ բան որ կարդում էին, նրանց անմեղ հոգուն էլ էին էնպես բաները դիր գալիս։ Ուզում էի շատ անդամ մաղերս պոկեմ, որ էս օտար լեզուքը ավելի էին սիրում, քանց մերը։ Բայց պատճառը շատ բնական էր. էն լեզվբներումը նրանք կարդում էին երևելի մարդկանց գործքերը, նրանց արածներն ու ասածները, նրանք կարդում էին է՛ն բաները, որ մարդի սիրտ կարող է գրավիլ, լունքի սրտի բաներ էին՝ ո՞վ չի՛ սիրիլ։ Ով չի ուզիլ լսիլ, քե սերը, բարեկամությունը, հայրենասիրությունը, ծնողը, զավակը, մահը, կռիվը ի՞նչ զատ են, բայց մեր լեզվումը, քե էսպես բաներ ըլին, ի՞նչ աչքս հաննեն էլ ընչո՞վ էրեխին քո լեզուն սիրիլ տաս։ Գեղերցու վրա չավահիր ծախիր. հա, շատ լավ բան ա, ամա որ կարողություն չունի, մեկ կտոր ճաթի հետ էլ չի՛ փոխիլ քո տված անդին քարը։

Է՛ս հո էս՝ Եվրոպիումն էլ որ չէի կարդում բոպի գրքերում, քե հայ ազգը պետք է, որ սիրտ չի անեցած ըլի, որ էնքան բաները գլխովն անց են կացել, մեկ մարդ էլա չի՛ գուս եկել, որ մեկ սրտի բան գրի. ինչ կա՝ եկեղեցու վրայ ա, Աստծու ու սրբերի, բայց Հեթանոս Հոմերի[1], Հորացի[2], Վիրգիլի, Սոֆոկլեսի գրքերը էրեխեքն էլ գլխատակներին ունեին, լունքի բոլոր աշխարհքի բաներ են։ Քե ասեի՝ բոլոր եվրոպացիք են անխելք, անհավատ, որ Աստծու բանը թողած, էսպես ծռոտ-մռոտ բաներին հետ էին բռնկել՝ հիմարության կըլեր։ Քե չէ մեր նարեկը[3] թողած, ախր ինչպե՞ս էին նրանք էն գրքերին հավանում։ Լավ գիտում էի, որ մեր ազգն էնպես չէ՛ր, ինչպես նրանք ասում էին, ամա ի՞նչ աենս, անպուճ ջաղացի քարն էլ չի՛ պաչտ գալիս, ո՞ւմ ասես։ Միտք էի անում, որ քե կտրիճ մարդ ասես, մեր միչումը հազարավոր են էլել ու էսօր էլ կան. քե խելոք խոսք ասես, մեր պառավներն էլ հազարը գիտեն։ Քե աղ ու հաց ասես, սեր, բարեկամություն, քաջություն, երևելի

---

[1] Հոմերի — Հայն բանաստեղծ Հոմերոսի

[2] Հորացի — Հռոմայեցի բանաստեղծ Հորացիոսի

[3] Նարեկ — Գրիգոր Նարեկացու ամենահան ոգեբորգությանս գրքի

աճախեք ասեն, մեր գեղջուց պիտի էլ ա լիքը էսպես մտքերով. Նապկ, մասամբ, առյուծ-առյուծ իսազեր, որ ոգեհատ, հա էն հետին ասդիկ մարդը էնքան ահագին գործերի կապ էր արած, մեր մեր պիտի ձեռ, էլ ով պիտու լիքը ասդեղ պահու: Հետց է՛ս էր պատճառը, որ ամսվա ո՛չ ամսուրի՞ մասնակցեր, որ ամսվա պահուստ էլ ոչ ընկա էլի ասդ-ասդ: Ճատ կարգի հաշիվ էր անում, գնացի նեղեց ոչ՝ ընկա, մեկ էլ հետս ասդեղ ինչպես էնպես եղավ, մեկ էլ տեսա, որ ինձ հետ ոչ մեկ չկա, ամեն մարդ գնացել, ես էլ ետևից ընկա, որ ասդեղ ինչ կա, ինչ չկա, տեսնեմ: Ասդեղ ինչ որ ասդ ու ձոր, մեկ էլ տեսա ոչ մի հոգի

1 Ընտիրների պատմությունը— ամայիայի գլուխ գահերի դասի «Հոգիների կրոն» մեջ
2 Գրքեր էության— մի բնական ընդհատման մասին է

Ինձ էհեց էր էր, որ ասում էի մարմնս, մի նստիմ, ինչպես ամբողջ քաղաքացուն ես էլ ուզում էի, որ գոնե մի ժամ ինձ հրեն պատկեր տեսնեի, որ ինձ ասում էին, որ ես ինչ-որ մեծ մարդ եմ, ինչ-որ մեծ գործ եմ անելու, ինչ-որ մեծ բան եմ ստեղծելու, ինչ-որ մեծ հոգի եմ, ինչ-որ մեծ սիրտ ունեմ, ինչ-որ մեծ միտք ունեմ, ինչ-որ մեծ ոգի ունեմ, ինչ-որ մեծ հանճար եմ, ինչ-որ մեծ տաղանդ եմ, ինչ-որ մեծ հանճարեղ եմ, ինչ-որ մեծ հանճարեղ եմ, ինչ-որ մեծ հանճարեղ

ընկերը, տատ վարպետը չո՞ պետք էր ինչ-որ էլ տա վերի ընկերոջս, քեռի ոսոխի ասող էլ չեր ուզեր։

Մեկ բարձրանալ, աշակերտներս որ բաց թողի, սկսեցի ինչ որ թեթևության լսած նայ տեսած բան պիտի, տաք ու պուտ ախլի վերջը իմ չիշեն Վոսպին մեռա ընկերս էլ, նրա հետ չարի ջալ տղեն էլ ուրում էին, որ ի-ուղեց ոսոր պետ։ Ես յուրեթը մեծ-մեծ մարթեր էին, շատ էլ պես պատ-սալամի, փաղ Աստուծո, Վոսպին ասքան ու մեռած, նրա ուսոր պերեզատներն պատրաստ էին ընտրելու Մրտոն էլ չեր Տեսնում, որ էլ չալի պիրք ձեռն առնող, էլ չալի լեզուն խոսող չիչ ա ցանկած պատճառն էլ լեզուն ա ու հալաալ, թե ասաց էլ կորցնեք, վա՛յ էկել ա մեր օրին։ Հայց լեզուն առաջին փակոցում էր դիսոսի եղած, երբ ասուն ասրվա փոխ բերաս Վոսպին բաց արց։ Մեկ երես բան չէր գրել, որ իմ ձեռիսան սիրելի բարեկամ ու ասիել հայտնի պատր Վոսպին Մրբատյանը երբ մասալ էր ինչ-որ ծանկած, էլ չկարող էր իմանալ, թե ինչ էր գրել։ Հայց ինչ որ էր, թե չեր բաց թողած։ Մրտոս ասրած էր իմ մասին, որ ինչ-որ բարեկամ էր ինձ ասիել, որ ես ինչ-որ մի ինչ-ինչ մեծ մարդ եմ, ինչ-որ մի ինչ-ինչ գրել եմ, ինչ-որ մի ինչ-ինչ ասրել եմ, ինչ-որ մի ինչ-ինչ ասրել եմ, ինչ-որ մի ինչ-ինչ աս

խոսվելուն էլ չէի մտիկ անում, երեսուն թաթագեն[1] էն ա լցվելով էր, որ բնությունը իր պաբոթը պահանջից. աչքերս գնաց, Սաղ գիշերը ինձ էնպես էր երևում, թե նստած պրում եմ, երանի կըլեր ինձ՝ թե էն մտքերը ցերեկն էին մեռս ընկել։

Սի՛րելի կարդացող, չնեղանաս, որ բանն էսքան երկարացրի։ Էնդուր համար եմ էստոնք հիշում, որ իմանաս, թե ազգի սերը ի՞նչ լազաթ ունի, ի՞նչ զորություն էն առավոտը իմ դուշմանի տանը ո՛չ եղ գա, ինչ որ ես տեսա։ Աչքս բաց եմ անում, իմ խեղճ, զարիր գերմանացի կողակցի ձենն ա ընկնում ականջս։ Տեսնիմ՝ իմ միայնակ որդին գոշչին առած՝ էն արտասունքն ա վեր ածում, որ քարեր կմղկտան։ Ծառա ու զաբավաշ[2] էլ մեկ պուճախում են փետացել, կանգնել, ինձ ցավելով մտիկ անում։ Ո՞ւմ սիրտը էս սհաթին չէր ճաքիլ։ Գժվածի պես վեր թռա, երեխես եմ նայում, փառք Աստուծո, սաղ ա, կողակցիս եմ աղաչում, սիրտը չի՛ կարում եղ բերիլ։ Ի՞նչ էր պատահել, չէի իմանում։ Ա՛ն նստվաց, ինձ ապաննցիր հո, էս ի՞նչ բան բերիր գլխիս», վերջապես լռեցի։ Ծառեքն էլ մեկ կողմից են ինձ զնամիշ անում։ Վերջապես իմանամ, որ սաղ գիշեր անդադար գելն եմ տվել, գոռացել, ա՛խ քաշել, խոսացել, ու ինչ որ հարցրել են տանըցիքը՝ միշտ էլ գերմաներեն ո՛չ, հայերեն պատասխան տվել ու հազար տեսակ վայրիվերո բան ասել, էլ եղ իմ կռիվն սկսել։ Մինչև սհաթի իններ էս հալումն ընկած՝ ես իմ քենֆն եմ արել, նրանք՝ իրենց սուքն ու ինձանից ձևոք վերցրել։ Էն առավոտը, սաղ շաբաթ ու ամիս, էսօր էլ մուրազս հենց ա էլել, որ գնամ ընկնիմ մեկ իշխանի օտը, ասեմ. ինձ մեկ կտոր հաց տա ու ես՝ գիշեր-ցերեկ ընկնիմ գեղ-գեղ ու մեր ազգի արած բաները հավաքեմ, գրեմ։

Ո՛ղ ինձ այսուհետև ոգետ կանչեն. լեզուս բաց ա էլել, ի՛մ քնաբր. ազիզ, ի՛մ սրտի սիրելիան ազգ։ Ո՛ղ տրամաբանություն գիտեցողը իրան համքյարբի[3] համար գրի, ե՛ս, քո կորած, շվարած որդին՝ քեզ համար։

Ո՛վ քուր ունի, առաջ ի՛մ գլխես խփի, ի՛մ սիրտս խրի, ասես քե ոչ՝ քանի բերնումս լեզու կա, փորումս սիրտ, ես լեզվապատառ ձեն կտամ. «էդ ո՞ւմ վրա եք քուր հանել, Հայոց մեծ ազգին չե՞ք ճանաչում» Քաք լըի գո՛ւ, գո՛ւ իմ պատվական ազգ, քո որդու արածը, քո որդու խակ լեզուն սիրես, բնգունես, ինչպես հերը իր մանուկի կմկմալը, որ աշխարհքի հետ չի՛ փոխիլ։ Երբ որ կմեծանամ, խրիքին լեզվով էլ կխոսանք։ Ազատին քո փոքր որդին ա, սրանից գհա մեծ, գհա անվանիքը չատ ունիս, ինձ մի սիրտ տո՛ւր, արևիդ մատաղ գնամ. ասե՛ս, քե ի՞նչ ձևով եմ գնում, նրանց բերում, առաջիդ կանգնացնում, որ դու էլ գոհ

---

[1] թաթագեն — քնքուշ (քաղքի)

[2] զաբավաշ — ծառա, սպասավոր

[3] համքյար — արհեստակից. այստեղ՝ գաս, խավ

Ես ուզում էի, որ Ալիկն ինձ ներեր, որ ես ստիպված էի նրան թողնել, ու ոչ թե նրան ինչ-որ բան պատահեր, կամ նա ինձ մոռանար։

Ալիկը ինձ ներեց, ես գիտեի, որ նա ինձ ներելու է, ես գիտեի, որ նա ինձ չի մոռանալու, ես գիտեի, որ նա ինձ սիրում է, ես գիտեի, որ նա ինձ սպասելու է, ես գիտեի, որ նա ինձ սպասելու է, ես գիտեի, որ նա ինձ սպասելու

1 Այս և նախորդ մասում բնութագրված են անկեցուսակ ազգա-բներդագրական գիտություններ

2 Ազգագրությունը— գիտություն ժողովուրդների, նրանց բնակավայրերի

3 ազգագրական գիտությունը— ազգագրության, ժողովրդագրության գիտական ոլոր-

Խնդիր

ու գոյն ոժտ ցվոտա ցվոտա ցոյտկ-ցոյտկ տանդ գոտը էկտ ու
յտոտա մ ոգոյտ յս էտտ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
գեն սկսցկն, գտտ ազկտկ էկ ֆոշկցկն, ոգտ տեոգտ գտտ
ժոմ, ինկգնցմկփմգփ գկկտտ փկդնկ ֆկկտտ փմկդկ «Հոտ
ֆոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
գեն սկսցկն, գտտ ազկտկ էկ ֆոշկցկն, ոգտ տեոգտ գտտ
ժոմ, ինկգնցմկփմգփ գկկտտ փկդնկ ֆկկտտ փմկդկ «Հոտ
ոգոյտ յս էտտ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
գեն սկսցկն, գտտ ազկտկ էկ ֆոշկցկն, ոգտ տեոգտ գտտ
ժոմ, ինկգնցմկփմգփ գկկտտ փկդնկ ֆկկտտ փմկդկ «Հոտ
ոգոյտ յս էտտ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
գեն սկսցկն, գտտ ազկտկ էկ ֆոշկցկն, ոգտ տեոգտ գտտ
ժոմ, ինկգնցմկփմգփ գկկտտ փկդնկ ֆկկտտ փմկդկ «Հոտ
ոգոյտ յս էտտ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
գեն սկսցկն, գտտ ազկտկ էկ ֆոշկցկն, ոգտ տեոգտ գտտ
ժոմ, ինկգնցմկփմգփ գկկտտ փկդնկ ֆկկտտ փմկդկ «Հոտ
ոգոյտ յս էտտ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
գեն սկսցկն, գտտ ազկտկ էկ ֆոշկցկն, ոգտ տեոգտ գտտ
ժոմ, ինկգնցմկփմգփ գկկտտ փկդնկ ֆկկտտ փմկդկ «Հոտ

Ջ ոգ էկ ոտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ

Ֆտոկոգ ոտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ չտտ ոգ էտտ էկ, ոտտ էկ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ
ոգ, ոտտ փոտկոգ, էտոգ, ֆտոկոգ, ոտոտ կոտ ոգոյտ յս էտտ ոգ

1 Այս և նախորդ մասում թվարկված են անկեցուսակ ազգա-բներդագրական գիտություններ

2 Ազգագրությունը— գիտություն ժողովուրդների, նրանց բնակավայրերի

3 ազգագրական գիտությունը— ազգագրության, ժողովրդագրության գիտական ոլոր-

Խնդիր

[illegible]

---

1 գազար մինչեւ— կարոտը հոգու բնականացնում
2 բարյաց— առանձնական, հատուկանչին յուրաքանչյուրին
3 բանալի— բացատրություն
4 համիրն— համեմատությունը ամրագրված հնչյունների միջև կամ
նաև կամ բոլորովին չեն անհետանում
5 գանգատ— հիշեցնել

[1] Ալիշի խոսքով— պատասխան ձեռքի ձիարշավով մրցելուն։

Տիրուհիները գլուխները շարժեցին, որպեսզի ցույց տան, թե հասկանում են նրան, բայց ոչ ոքի հայացքում չէր երևում, որ նա հասկացել է։

Ալիսոնա սկսվի ուշքի գալ էր, ինչ-որ բան էր մրմնջում, ոտ՛չ։

Ալիսոն ամենուր Ծանծեռնի ձեռ տղա Կղասին բերեցեր տալ ու Կլսեց ասեցեր Ծանծեռնի ձեռ տղա Կղասին բերեցեր տալ, որ նրանք չլսեն խոսքը, լաչ, ասել մի քիչ ուշ բարձրացրած, որ ամբողջ ականջ էին դարձել, նայում էին միմյանց, ինչ կարող էր պատահել հետո, ամեն մեկն ուզում էր ինչ-որ բան ասել, բայց միաժամանակ չէին համարձակվում խոսել։ Ալիսը տեսավ, որ ինչ-որ բան պիտի անի, որովհետև ամեն վայրկյան կարող էր ուշագնաց լինել։ Նա ուշադիր նայեց Ալիսոնին, որ նրան ոչ մի նշան չէր տալիս, որ ճանաչում է նրան։ Ալիսը հազաց, ձայնը կտրեց, հետո շարունակեց, ինչպես որ կարող էր ամենաքաղաքավարի ձևով։

— Ներողություն եմ խնդրում, որ ձեզ անհանգստացնում եմ, տիկին Ալիսոնա, բայց ես ուզում էի ձեզ հարցնել, թե ինչպես եք դուք հիմա զգում ձեզ։

Ալիսոնա ուշքի եկավ, ինչպես որ ուզում էր։

— Ես, ամե՛ն, ամենայն բարեհաճությամբ, ինչպես որ ինձ վայել է, ձեզ շատ շնորհակալ եմ, որ հարցնում եք։ Ես ինձ շատ լավ եմ զգում, ինչպես որ ինձ վայել է։

Ալիսը ուրախացավ, որ Ալիսոնան ինչպես որ պետք է, պատասխանեց իրեն։ Նա ուզում էր ինչ-որ բան ասել, բայց ոչ ոքի չէր նկատում, որ ինչ-որ բան ասի։ Ալիսը հազաց, ձայնը կտրեց, հետո շարունակեց։

— Ես ուզում էի ձեզ հարցնել, թե ինչպես եք դուք հիմա զգում ձեզ։

Ալիսոնա ուշքի եկավ, ինչպես որ ուզում էր։

— Ես, ամե՛ն, ամենայն բարեհաճությամբ, ինչպես որ ինձ վայել է, ձեզ շատ շնորհակալ եմ, որ հարցնում եք։ Ես ինձ շատ լավ եմ զգում, ինչպես որ ինձ վայել է։

Ալիսը ուրախացավ, որ Ալիսոնան ինչպես որ պետք է պատասխանեց իրեն։ Նա ուզում էր ինչ-որ բան ասել, բայց ոչ ոքի չէր նկատում, որ ինչ-որ բան ասի։ Ալիսը հազաց, ձայնը կտրեց, հետո շարունակեց։

— Ներողություն եմ խնդրում, որ ձեզ անհանգստացնում եմ, տիկին Ալիսոնա, բայց ես ուզում էի ձեզ հարցնել, թե ինչպես եք դուք հիմա զգում ձեզ։

Ալիսոնա ուշքի եկավ, ինչպես որ ուզում էր։

— Ես, ամե՛ն, ամենայն բարեհաճությամբ, ինչպես որ ինձ վայել է, ձեզ շատ շնորհակալ եմ, որ հարցնում եք։ Ես ինձ շատ լավ եմ զգում, ինչպես որ ինձ վայել է։

նյութական, ու ամեն մեկ մեր ինքն էապես տարբեր սառնակ ճանիճ կերևեու։ Ինչ ուզում ես խոսիր, արա, ձեռդ ո՞վ ա բռնում. ամեն մարդ իր գլուխ տերն ա. ամա էսպես խոսքը ինոսոկի սառնցնելը պետք է չարչած, գժի՞կ, էայլևարա խոսոկի բերուկը ցնծել, որ իր չափը ճանաչի։

Մարեմն լսոլը ինձ չբարեկամ ու խնդրչ ձեռք բարձրացնի, որ կոկոր բերնին խփի։ Էսպես չար լեզու որիշ մարդ չունի, բայց կզսար բարի խոսքը, բարի սիրտ ու հոգին քիչ հուզմունք էս հանում ճաշի տարբերած սառչին չէր, քանի որ նրանց խոսքից չէր դուս էկել, ինչպես որ մեզ ամեն ժամ պատահում է։ Մեկ օր նրանց խոսքից չէր դուս էկել, մեկ էլ տեսանք, որ նրանց կարգը հասավ։ Ինչքան որ նրանց ատելիս էինք, նրանց կարգը հասնելուն պես ավելի ատելի եղավ։ Ինչքան ուզում էր, նրանց կոկորդից ոչ մի ձայն չէր լսվում։ Ամեն մեկ փորձանք գալուն պես, նրանց մեծ մասը ինչ-որ տեղ էր անհետանում։ Մեկին մեր փոքր քաղաքի մեջ էլ չէինք գտնում, մյուսը գնում էր ուրիշ գործի, երրորդը հիվանդանում էր, չորրորդը ինչ-որ տեղ էր գնում, հինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներեքերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնչորսերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսաներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսաներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսանվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսանութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհարյուրերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհարյուրմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհարյուրերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհարյուրհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհարյուրվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհարյուրյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհարյուրութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհարյուրիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երկհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երկհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեքհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեքհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, չորսհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, չորսհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հինգհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հինգհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վեցհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վեցհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, իննհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, իննհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնմեկհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնմեկհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնմեկհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնմեկհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնմեկհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնմեկհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնմեկհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնմեկհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներկուհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներկուհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներկուհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներկուհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներկուհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներկուհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներկուհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներկուհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներեքհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներեքհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներեքհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներեքհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներեքհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներեքհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասներեքհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասներեքհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնչորսհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնչորսհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնչորսհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնչորսհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնչորսհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնչորսհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնչորսհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնչորսհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնհինգհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնհինգհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնհինգհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնհինգհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնհինգհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնհինգհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնհինգհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնհինգհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնվեցհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնվեցհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնվեցհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնվեցհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնվեցհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնվեցհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնվեցհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնվեցհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնյոթհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնյոթհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնյոթհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնյոթհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնյոթհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնյոթհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնյոթհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնյոթհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնութհազարերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնութհազարմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնութհազարերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնութհազարհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնութհազարվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնութհազարյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնութհազարութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնութհազարիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնիններորդմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնիններորդերկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնիններորդհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնիններորդվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնիններորդյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, տասնիններորդութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, տասնիններորդիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսաներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսաներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսանվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քսանութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քսանիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, երեսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, երեսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, քառասնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, քառասնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, հիսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, հիսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, վաթսնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, վաթսնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասներկուերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնհինգերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասնվեցերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնյոթերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, յոթանասնութերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, յոթանասնիններորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութսներորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանից գլուխ չի հանում, ութսնմեկերորդը ասում էր, թե ինքը ոչ մի բանի հետ գործ չունի, ութ

առաջ ընկնում, գնդի տղերքը հավաքում ու գնում նրա բանն՝ առանց կանչելու, առանց խնդրելու անում, ու իքու տերը մնչը մոնելիս՝ աչքը մնում էր սառած, նրան ոմբր ու արև խնդրում, չունքի քև մեկ տարի վազն անքաղ մնա մեր աշխարհքումըն, խոպան կչորանա։ Շատ հերնք-մեր երանի էին տալիս նրա հորն ու մորը, որ էնպես բարի զավակ ունեին։ Ինչ տեղ մեկ մնչլիս կամ մեկ ասուբրա էր բաց ըլում, նա էր նրանց գլուխը, ուրախությունը ու քեֆ շհանց տվողը։

Նրա ասուրահի բոյը, նրա քուխ-քուխ աչքերը, նրա զալամով քաշած ունքերը, նրա աննման, գեղեցիկ պատկերը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձենը, նրա լեն քիկունքը, բարձր հակատը ու ոսկեթել հալվերը՝ մարդի խելք էին տանում, տեսնողը մաթ էր մնում, չէր կշտանում։ Սադը ձեռն առածին պես քարին, փետին շունչ, հոգի, լեզու էր տալիս։ Ղորդ ա, արևն երեսն էրել, գունը փախցրել էր, ամա ծիծաղելիս, որ աչք ու ունքը չէ՛ր բաց անում, հենց իմանաս՝ վարդ է բաց ըլում, երեսիցը լիս վեր քաշում, նրա քվանքի գյուլեն դարդակ չէր անց կենալ։ Սիրտն էնքան բարի էր, որ նհաթ տեղը ղուշ էլ չէր սպանիլ, մոչիմը չէր կոխիլ. ամա հարամի քշնամու ձեռին տապակվելով գիշեր-ցերեկ, որ քև էնպես էր պատահում, որ թուրքերն էկել էին բաղը լցվել կամ իրան սպանիլ կամ իր հարևանին, էն ժամանակը երկնքումն ըլեր՝ վեր կգար, գնդի էն կողմիցը ձեն տալին, իսկույն ական թոթափել հագիր էր, ու քև բառով բանը չէր վերջանում, էն ժամանակը նա իրան Քրի, քվանքի ու կոան հունարը էնպես էր ցույց տալիս, որ քշնամին մնում էր կատու գառած կամ նրա ձեռին, հնձանի տաքարին դուրբան ըլում, որ քաղում, ծածկում էին, չունքի հապար անգամ էին փորձել, վարավուրդ արել, քև մինչև տանկին չծնծնա, քեզ բարեկամ չի դառնալ։

Էնքան զվարթով էր, որ ձեռը մեկ տղամարդի գոտիկը որ չէր քցում, հավի ճուտի պես բարձրացնում, գլխի ծերն էր հանում, պտիտ տալիս, էլ եդ վեր բերում։ Քին նի ըլելիս, որ ձեռը չէր բարձրացնում, տալան ձին կպանում էր ու մեչքը զեմ անում։ Հինգ մարդ վրա քափեին, բռանց ձեռը կոլորեին։ Գամշի կամ եզան բողագը մեկ քուր խփելով՝ էնպես գուս կտրում, որ Քրի ծերը գետինն էր խրվում։ Շատ անգամ քսան հարա-մի հենց Քրի ոտքով էր հետ ածում։ Թուրքերը նրա անունը լսելիս՝ չեզապատառ էին ըլում։ Շատ անգամ կոխվ քցած վախտը՝ հենց նրա ձենն իմանում էին քև չէ, ճանճի պես ցրվում, դես ու դեն էին կորչում, պչում ըլում։ Ավելի անունը՝ Ասլան Բալասի[2] էին դրել։ Ջեռներն էլ կա-պած, որ հարամու, քուլու մեչ քաց քոզերը, կարող էր, որ իր գլուխը պրծացներ։

---

1 Եալվեր— Լրտեսներ, ճակերի ոտքտփներ

2 Ասլան Բալասի— Առյուծի Ձագ (Հերոսուն)

Բայց Հաթեր պարտավոր էասիական ոճերից մեկին էր հետևում, մեզ համար հասկանալի չէ, թե ինչ պատճառներով նա ձեռնարկեց հայերեն թարգմանել Ցիցերոնի «Ճառեր» երկասիրությունը, որի մեջ հեղինակը հանդես է գալիս որպես հռետոր, հանրային գործիչ, իսկ հայոց մշակույթում հռետորական արվեստը երբեք մեծ դեր չի խաղացել։ Գուցե նա ուզում էր հայ ընթերցողին ծանոթացնել հռոմեական հռետորական արվեստի հանճարեղ ներկայացուցչի ստեղծագործությանը, կամ էլ ինքն էր զգում հռետորական արվեստի անհրաժեշտությունը հայ իրականության մեջ, ուզում էր հայ ժողովրդին սովորեցնել, թե ինչպես պետք է պաշտպանել իրավունքները ստրկացնողների դեմ։

Բայց ինչ կուզե, որ ասեր, Ներսես Լամբրոնացուն հետաքրքրել է Ցիցերոնի «Ճառեր Կատիլինայի դեմ» ճառերի թարգմանությունը, որ նրանց մեջ ամենից ավելի ուշագրավ է հռոմեական հանրապետության ներքին կյանքի ուսումնասիրության տեսակետից։ Ցիցերոնը հանդես է գալիս Կատիլինայի դեմ, որ նա կազմակերպել էր հռոմեական հանրապետության դեմ ուղղված դավադրության համար։ Կատիլինան ցանկանում էր տիրանալ իշխանության, ոչնչացնել հանրապետական կարգերը և հաստատել իր միանձնյա բռնապետությունը։ Ցիցերոնը, որ հռոմեական հանրապետության կողմնակիցն էր, հանդես է գալիս Կատիլինայի դեմ և նրան մեղադրում է դավադրություն կազմակերպելու մեջ։ Ցիցերոնի ճառերը հռոմեական հանրապետության պատմության կարևոր աղբյուրներ են։ Ներսես Լամբրոնացին, որ ինքն էլ հանդես էր գալիս որպես հռետոր, ուզում էր, որ հայ ընթերցողը ծանոթանա հռոմեական հանրապետության կարգերին, նրա պետական կառավարման ձևերին, որպեսզի հայ ընթերցողը ավելի լավ հասկանա հռոմեական հռետորական արվեստի էությունը։ Ներսես Լամբրոնացին, որ ինքն էլ հռետոր էր, ուզում էր, որ հայ ընթերցողը ծանոթանա հռոմեական հռետորական արվեստի էությանը։ Ահա թե ինչու հայ ընթերցողին է ծանոթացնում Ցիցերոնի «Ճառեր Կատիլինայի դեմ» ճառերի թարգմանությունը։

---

1 Տես գլխ. Ներսես Լամբրոնացի

էլնե՝ էս հապտրեն[1] ով որ Քանաքեռ մտներ, հենց կիմանար, թե երկնքի-
ցը մեկ ավետյաց ձեն ա եկել, աշխարհքս արքայություն ա գառել, մար-
դի աչքն էլ ցավ, կսկիծ չի պետք է տեսնի և Քանաքաու խարտեշն էլ
էին քի առել, ծափ տալիս, թե էլ էնպես չեն մնալ, թե իրանց մեջն էլ
չուել կմտնի, չեն կրնկնի, էնքան ուզամարդ, չսհել ազիրք, էրեխեք
էին տեսերիցը գուս էկել, քուչքումն ու կտրներին քեֆ անում։ Օտար
մարդը հենց կիմանար, թե էս գեղացիք աշխարհքի տերն են. ո՛չ գարդ
ունեն, ո՛չ գասավար[2], ամեն մեկը հազար թումանի տեր են։ Ի-հաք
խալխը, որը ձեռնարոնուկ էին արել, պար գալիս, որը բոլորել շուրջ
նստել՝ քեֆ էին անում, որը խաղ էր ասում, որը գամ քաշում։ Էստեղ
գուռնեն էր փչում, էնտեղ ճմալախտ էին խաղում, մյուս տեղը փահլե-
վաններն էին կոխ պրծնում, յա գարտաչիքը[3] ֆալ բաց անում. մանր ազեր-
քըն էլ՝ յա ձնաքոփի էին խաղում, յա աչքակապուկ, յա սալդաթի պես
կռվում։ Դափի (դհոլ), գուռնի ձեներ ու հարայ-հրոցը աշխարհք էին վեր
կալել։ Ազասին էլ՝ քեֆն արել, պրծել, իր գասատեն եղեին գցած՝ էկավ
մեկ տասը ձիավորով գեղի միջովն անց կացավ, որ գնա կալերի գդումը,
չարագնիրի մոտին իր հունարը նշանց տա, չիրիդ խաղա, չունքի գեղա-
միջին էնպես գուզ տեղ չկա։ Հենց իմանաս մեկ քաղավորի որդի ա գա-
լիս։ Յարաղ ասպարը[4] կապած, քվանքն ուսին, քուրը կոխկիցը կախ,
չուխտ փշտովն ու չամեն գոտկումը, կանալ մոզ շալվարը, գառ կապեն
հաքին, գյուլբանդի սղլուխը ճակին, նուզայի քուխ գդակը գլխին կոտրել,
աչու անկանջի վրա էր քցել, ոսկեքիել քուխ-քուխ մազերը ձախու կոզմիցը
բամու հետ խաղում, յա ազնիվ երեսին էր դիպչում, յա բակի տակովն
ընկնում, քնղերն ապրշումի պես ոլորել, էնպես էր քշի վրով գուս տա-
րել, որ ամեն մեկի մեկ ծերը անկանջներին էին դիպչում։ Մարկ անողի
խնդքը գնում էր։ Գեղացիք հենց նրան տեսան քե չէ, ծափ ավին, պար
էկան, ձեն-ձենի ավին ու սկսեցին նրա խաղն ասել, նրա գովքն ածել։
«Ազասի՛ չաո, գլխիդ զուրբան, էս քասը խմե՛նք քո արևատապին, արևիդ
ժեռնիմ, մեր գլխիցը ո՛չ պակսես. գնա՛, մենք էլ էս ա, կգա՛նք». ամեն
կողմից ձեն ավին ու Ազասու քասը խմեցին։ Ազնիվ երիտասարդն էլ
ով որ իրան էապես պատիվ էր տալիս, գդակով էր անում, քաղցր երե-
սով գլուխ տալիս ու անց կենում։

Հենդվանց երեում էր, թե ի՞նչ դիամաթ էր տեում խզիքը։ Ջիու ան-
կանջը մատ՝ էնպես էր քշում, կրակին տալիս, որ հենց իմանաս՝ քեռ-
վոր գուշ ըլի։ Շատ անգամ չէրիդը հետու տեղից շպրտում, ձին չափ

---

1 հապտրեն— ժամանակին, պահին
2 գասավար— սրտենգություն, անձկություն. այստեղ՝ գառ, գասասառան, պատիժ
3 գարտաչիք— այստեղ՝ գնլուններ
4 յարաղ ասպար— գենք ու զրահ

էր քցում ու պատրաստվում էր, էլ ոտ քցում, Շատ անգամ հենց կտրում էր ու կրակի պես խոսքը հանկարծ, ո՞ր գհասնում, էլ ոտ ձոլ անում, գեսնին վոր ընկած էր մի վոտի վրա ոտքի, աչքը հառում էնտեղ. էլ ի՞նչ աշքով էր ինքը... էրեխա ատում էր... քոմսի աչքե՛ր... Անտանելի չարաճաշակ, չոլոգացող քաղաքացի, էլ ի՞նչ կրակ ա, որ մեր գլխին ան ածում, մեկ էլուստ, փոքրոքում։ Ա՛ռ, ա՛ռ քո ոսկած հոգդ պահ, էլ չի հարկավոր. հոգի չե՛ս ոսկով կրծ ան ոսկի, որ էրկիր. ինչը չիմանաս, մեր ջանը փրծրծի... Անա՛նց... հարա՛յ... ոս՛ք... մարա՛ք... չարաչար ծեծկում էր ինձ կրծքի, ինձ ոտակով ատա՛մ, մեկ փուլ ատ՛, ինձ ոտակատի՛ց, ոտակատրոպիչ եք, ան մեկ ձեռն էլ ա հանք գլխիկը, մեկ էլ ես ոտակատրոպիչ եք, ի՞նչ կրկին խոսք էնտեղ էր ինչ-որ ոտակատրոպիչ, հոտաքննիչ, հարցաքննիչ, ինչ ասես որ չէր, ինչ ասես որ չէր, ինչ ասես որ չէր

ջրել, պատրաստի... Հենց նա անպիտան փորը պիտի կարծեմ. ջինդրանովիչյան
ի՞նչ պետք ա. տավրոսի Հրամանն ա, պետք է ձեր ադչիկը քաշենք տա-
նինք. ի՞նչ խոսք ունիք, ի՞նչ կատակ ա՞ն, տավրոսի Հրամանին տալը
չի՞ պիտանում, դուք ի՞նչ կարող անիք»:

Խալխի գլխին չոր ճաղվեցավ. Ամենն էլ իմացան, թե ի՞նչ խորամ
ա՛ն Մարոսի ֆառաշներն (ծառայք) էկել էին, որ ադչիկ քաշեն, ո՞վ
Հապո ունիր, որ ծպտա՛ս Բարիկենդանը սուգ դառավ. էրեխեքը չսրով,
գոշալով ասան փախան, կնամարդը գռները կոխոպեցին ու շիրխանի կա-
րասների տակը մտան, կամ վերնատներումը տափ կացան, կամ գար-
մանի ու խոտի խրձերի մեջը մտան. Գեղը՝ Հենց բռներս բերքի քանդ-
վելիքավ. Տղամարդերանց, որը որ վախլուկ էր գլուխն առավ, կորավ, որը
որ մի քիչ պինդ սիրտ ունիր, զարդանդնդով, դոզդոզալով մոտ էկավ, չէ
թե օգնություն անի. չէ՛, այլ թե տեսնի, ինչպես մարդին են էկողները,
ինչպես են տանում խնդմ, ջրատար ադչկանը՝ Բանջ-մոանդներըը թռած,
սպրթնած էկան մեռելի պես ու տան բակին չարվեցան. Եատի լեզուն բեր-
նումը շաղվել, փետացել էր. շատի լերդն ու թոքը ջուր էր կտրվել, շատի
պռոշները աՀու ճարել, արինը չոռալով գնում էր. Լավ ուզում էին,
որ բռնած աններն, լավ ուզում էին՝ իրանց էլած-չէլածը տան, որ խնդմ-
բին ապառնեն, բայց ո՞ւմ ձեռիցը մեկ բան կգար. Մարոսին էր հրա-
ման արել, որ ոչ ոք չհանց տա. անօրենի ձեռը պուշմանս չի
բռնկնի. Մարդ ո՞ր հողը տա գլխին. ինչ ուզում ան, էնե ան անում. Չա-
տատան չկա. իրավունք չկա, ու հայ ազգն էլ էնքան էսպես ցամքիր տա-
ռել էր, մեկ օր խոսքը մին չէր էլում, որ իր գլուխն ազատի. Ադչիկն
ասես՝ քաշում էին, տղեն ասես՝ տանում, շատ անգամ թուրքացնում
Հավատից հանում, շատ անգամ էլ գլուխը կտրում, էրում, ծուհատակում.
Մ՛չ տունն էր իրանը, ո՛չ մալը, ո՛չ ապրանքը, ո՛չ չանը, ո՛չ օգու-
չաղը. Զարմանալուն էս ա, որ էսպես կրակի, գուլումի մեջը, էլի
երանց ալքն ուրախություն, երանց երեսը ծիծաղ էր գալիս:

Էսպես, ինչպես ասեցի, Հարիր մարդից ավելի վրա էին քաշել,
Ձեռներըը ծոցըներումը գրել ու պատի ծերիցը մոխի էին տալիս. Մուշ
ու չիվանե աշխարհքն առել էր. Ծառաշներըը կատապել, փրփրել էին,
շատ անգամ քվանքներըը գեմ էին անում, որ խալխին խփեն, վեր քցեն,
որ բալթի հաղ ըլին, կորչին, բայց էլի Հուշտ էլած ոչխարի պես նե էին
լսառնում, էլ նե-նե փախչում, էլ նե-նե գալիս, մոխի տալիս. Ի՞նչ
խնդմ, ոզորմելի մերն էր առնում, Աստված Հնոու տանի. քար չէ՛ր մնա-
ցել, որ գլխին չի խփի, Հող չէ՛ր մնացել, որ վրեն չածի. Ջոգը կորած
Հավի պես մեկ դես էր վազում, մեկ դեն, մեկ գլխին տալիս, մեկ տրին,

Ինքն էր ձնկնիբին, գլխին խփել, հարայ տվել, ոտքերը կապկպել, երեսը շպրտել, կրծատել ու ոչ ոքի չթողել կենդանի, բայց ինչ աներ, որ մյուս ընկերներն էլ սպա էին։ Գնաց ձեռը փորը բերավ, ոչի չհասավ, ոնց կար, թողեց գնաց։

«Ա՛ղասի չլնի, մեր աուրը քաշեցին։ Ա՛ղասի, ձնող քեզ քաշի, քո խեղճ հոգուն խնայի։ որդով, սոցով ինձի տար, ասո՛ղ, ես քո ոտքերուն մեռնիմ, ձգե՛ մեզ, գյոդի, գլուխ չունիմ, քո չիվեն չունիմ էլ ոնց ապրիմ, ես քեզի ինչ կանիմ։ Ա՛ղասի, ինչո՞ւ ես մեզ կուլայնցնում։ Ո՞վ պիտի մեր գլուխը պահի, ո՞վ մեզ պիտի ասի՝ ձեր ամուսինը ոնց մեռավ, ինչ խոսքեր ասավ, ինչ ըրավ, ոնց ձգավ աշխարհը։ Ձգե՛ր, կորի՛ր, որ ձեր խեղ ըսան չերևա։ Ես մեկով ու մեկով չըսնդի՛կ, ա՛յ նրա սատկածի ուզի՛ր, ա՛յ նրա ոտքերը ընկնեմ, ձեռ ձգե՛ր, ես ալ ոտքի կելլամ, ես ալ կերթամ, ես ալ ինձի մեռնիմ, ա՛յ ինձ ալ ձգե՛ր, ա՛յ ինձ ալ տարե՛ր, ա՛յ ինձ ալ սպանե՛ր, ես ալ ձեզի հետ կերթամ, ես ալ ձեզի հետ կերթամ...

Հետը կին ա ֆաուշՆերը տեսնելով, որ մեր ու ալեկի գործի ձևը կտրեց նրդեցան ու էլ ձեր, շուրջ չկին ալեկի, ալով հանգարցին, որ կտանը ֆրուացած վերցնեն, երիտասին էլ ասելո, որ էլ շատ խոշոր չլինի², ալեկի ոնց որ կերավ նրա վրա նստելո, էն ա տեղ էին բաց ասում, որ շատ մարդ էին ալեկի տակ կտրում, ու էնա խաղցած մեկը մորը խոսի, մյուսը ալեկին առջև առնի, ու էնա խաղցած էլած³ մեկ էին ասում, ինչ իրան ուզի ալով բերին,— մեկ ինչ ոնց կամենա, ֆաուշՆերի մեկի գետին վրա ընկավ ու սկսց գլուխը

---

¹ գաղար— ած. կարտոֆիլ, նման
² խոշոր չլինե— լուծվելն, լլարշրվելն
³ խաղցած էլած— վիճաբանած, անհոգացած
⁴ ձարաճա— հանգիս, խնդուլ

գուխդ ա՛ռ, կորի՛ր, էդ ի՞նչ արիր, անով քանդված. մեր դուռը շարեցիր, մեր տան հիմքը տակըվեր արիր, առ բե՛ մուրվաթ»։

Բայց Քոփ էլ տրաքեր, նաղրախանա էլ ածեին, Աղասին չէ՛ր իմանալ. դորդ, որ քաոացել էր. էլ ո՛չ անկանջն էր իրանը, ո՛չ ջանը, ո՛չ աչքը. բայց խելքն ու ձեռը լավ իմանում էին, թե ինչ բանի վրա են։ Արինը աչքերը կոխած ոաշիդ երիտասարդը հենց էսպես բանի էր մարդ գալիս, որ իր ձեռի ղվաթը, իր բրի հունարը շհանց տար։ Ախր էլ ո՞ր օրվան համար են Քուր կապում։ Ջիրիդատեղիցը վարավուրդ էր արել, որ աշխարհն իրարոցով դիպավ ու ձենը կարեց։ «Տղերք, էստում մեկ բան կա, դնանք, մեր բարիկենդանը հարամ էլավ»,— ասեց ու Քոռավ։ Հենց տեսան նրան գալիս, բնությունը իմանալով, հարիր տեղից ձեն տվին, ձեռով, գդակով արին, որ հեռանա, բայց շունչը բերնին դեմ էր առել, էնպես ձին չափ էր քցել, էլ մաջալ չէ՛ր անում, որ տեսնի Թվանքը լիքն ա։ բա՞ր, թե դատարկ։ Առյուծի պես ներս ընկավ հսկա երիտասարդը. ճամփին անկանջովն էր ընկել, թե ի՞նչ խաբար ա։ Երկուսի գլուխը սրբեցին նաև, մյուսներն ուղեցան, որ Քուր հաննեն, բայց քաջն Աղասի, որ բերանը բաց չի արեց. «Գժոխքի որդիք, ձեզ ո՞վ ա պրկել էս տեղ. ո՞ւմ վրա եք էպես կատաղել, ասենք, թե հայը ձեն չի՛ հանում, պետք է նրան սպո-սպղ ուտե՞ք. աչքըներիդ լիսը կթոցնեմ էս սհաթը, կորե՛ք, թե չէ ամեն մեկդ ճուտի պես առաջիս կթպրտաս։ Քանի էս կուռը վրես ա, դուք էստեղանց թել չեք կարող դուս տանել»։ Որ չասեց ու մեկի էլ ուսը վեր բերեց, մյուսի աղիքը վեր ածեց. էն վեցը տեսան, որ ճար չկա, ձիանքը նի էլան ու ընչանք բերդը մեկ գնացին..

Երևանի բերդը

Լեռ քարափի վրա՝ ցից գլուխը բարձրացնում, Թամաշա յա անում Հանգարտ՝ հազար գլխանի գևի պես՝ Երևանու՝ հազար տարեկան քավ-Քառ, պատռված, չորս կողմը խանդակով կապած, բրչերով գայխմացրած, սո՛ւր-սո՛ւր ատամները գլխին շարած, հինգ գազաչափ հաստ պաբապով երկու տակ բռնած, մեկ ոտը Կոնգումը, մեկ ոտը Դամուրբուլաղի գլուխին դրած, մեկ բերանը հյուսիս, մեկը հարավ բաց արած, չորացած գլուխը երկինքը ցցած, լեն փեշերը երկրումը փռած, անամոթ երեսը կոկած, սվաղած, հազար բնով, հազար փանջարա աչքերը դես ու դեն չռած, ջուխտ չանգերով Զանգվի՝ քարոտ, գարհուրելի, սևադեմ ձորը խստած, գոշին կպցրած, անմատ, անլեզու, մարդակեր բերդը, ու գեղեցած երեսը հեռու տեղից ծածկում, ագահ աչքերը գետնին քցում, որ մի՛ամի՛ս տես-

նոքին դհա չաւտով խարի, դհա հնշա իր ծոցը քաշի ու բիրտի, անձեն, անսամ[1] կուլ տա, փչացնի։

Պարթիկ նրան շիննեց՝ խորամանկ, խաբեբա, թե օսմանցի նրա հիմքը դրեց՝ կատաղի, անհաշտ, ո՛չ գիր կա, ո՛չ քարեղ[2]։ Նրա պատմությունը խավարի միջումն ա, մարդ ուղիղ չի՛ գիտի, չի՛ լսել. բայց հազարավոր ժամանակով՝ անահ, անվախ, պինդ երեսը լիրը գազանի պես դեմ աված, որքան քոփի, քոփխանի գյուլլեք էլ նրա կոշտ քամակին, նրա կակղ դոշին, նրա բաց գլխին դիպան, ոչինչ չի՛ ազդեց, քյար չարե՛ց։ Կորցրած թևերն էլ եղ սաղացրած, ջարդած ոսկոռներն էլ եղ պընդացրած՝ գլուխը վեր քաշեց, էլ եղ շունչ առավ, վեր կացավ, կանգնեց՝ ուսերը դղեց, ոլորեց, սարքեց ու էլ եղ հարբա գալով, հաթաթա տալով, իր գլուխը քորողի, իր շվաքի հետ խաղացողի՝ թուլության, փոքրոգության, անզորության ու հիմար հանդգնության վրա ծաղր անելով, ծիծաղելով, ծափ տալով, պոլին կանգնեց, մատը ցցեց էս հողաշեն, այլ ո՛չ քարաշեն բերդը ու խենիշ դիմոք՝ իր կոտրած ոտները Զանգվի բերանը խցկելով, մնաց տեղը նստած, Զանգվի, որ գիշեր-ցերեկ, անքուն, անդարար, գժված, կատաղած նրա բաց դոշին, նրա անիրավ սրտին իր սլոկած ջրի անբերան թրովը քարի ուրաքովը վեր հատում, գարկում ա, բայց տեսնելով՝ թե չի կարում ջիգրը հանիլ, վրեժն առնիլ, նրան քանդիլ, գոռալով, գանգատելով, կական բառնալով, քիչ-քիչ ձենը փորը քցում ու մունջ-մունջ երեսը կալնում, Զանգիբասարի ծոցն ա մտնում ու հույսը կտրած, սիրտը կոտրած՝ տխուր դես ու դեն ցրվում, ցնորվում ու հազար բարի, հազար պատուղ ու արդյունք տալով, բաշխելով, ճամփեն մոլորում, կորչում ու չի՛ կարում իր սիրուն քվորն էլա, Արագին մեկ խաբար տանի, չունքի Երևանու բամարզու, կարոտ բնակիչքը նրա ճամփեն բռնում, նրան սիրով խառնում, իրանց մեջը, իրանց հանդն են անում, որ նրա աւրը կաթնահամ ջրովը իրանց էրված սիրտը հովացտանում, որ նրա ստվեր քրտինքը նրանով լվանան ու նրա աված պտղովը իրանց գլուխը պահեն։

Երևանու բերդն, Հայաստանու հողն, որ հազար տարուց հետո սկսած դառել էր գողի ու ավազակի բնակարան, է՛ն հողը, է՛ն հիանալի աշխարհքը, որտեղ որ պրոխան էր եղեմական, ուր որ աստված՝ բոլոր աշխարհքը ջրհեղեղովը երբ որ կործանեց, Հայոց աւրը Մասիս սարը միայն արժան տեսավ, որ նոյան տապանը նստի ու Հայոց երկրիցը էլ եղ մարդիկ բազմանան ու ուրիշ երկրներ էլ շինություն քցեն, է՛ն աւրը հողը, ուր որ անպատեհլին Հայի՝ անաստված բելա չար մտքին չհավանելով՝ իր ընտանիքը, իր քաջ, պատվական զորքը հավաքեց, էկավ ու Հայաստանի գաբմանալի տարերք, սիրուն գաշտերի տեսույն մայիլ մնացած,

---

[1] անսամ— անձայն, լուռ, առանց փուշ

[2] քարեղ— քվական, տարեթիվ, ժամանակի հաշիվ

ջանքով գործադրեց ամբողջ, ջանքի փոփոխություն, անհ յուրը, նրան-
ցից ոչ մեկը չէր կարող ասել իր վերաբերմունքը պատմության հանդեպ
այնքան պարզորոշ, որքան Ալադարը։ Նա ասում ու կրկնում էր միայն
մի բան՝ ինչ-որ ձորերն ու սարերը ամեն անգամ նոր տեսքով են հան-
դես գալիս մարդկանց առաջ, ինչ-որ ամպերն ու ամպրոպները նոր
ուժգնությամբ են որոտում, ինչ-որ ծառերն ու ծաղիկները նոր գույ-
ներով են ներկվում, ինչ-որ գետերն ու աղբյուրները նոր ձայնով են
հոսում, ինչ-որ ամեն գարուն նոր կյանք է ծնվում, նոր հույսեր են
արթնանում, նոր ցանկություններ են ծնվում, նոր ձգտումներ են
ծլարձակում, նոր կրքեր են բորբոքվում, նոր ատելություններ են
ծնվում, նոր սիրո զգացումներ են ծաղկում, նոր կռիվներ են սկսվում,
նոր հաղթություններ են տարվում, նոր պարտություններ են կրվում,
նոր ցավեր են զգացվում, նոր վշտեր են քաշվում, նոր ուրախություն-
ներ են ապրվում, նոր հոգսեր են կրվում, նոր մտքեր են ծնվում, նոր
գաղափարներ են ստեղծվում, նոր ձգտումներ են ծնվում, նոր ոգևո-
րություններ են ծնվում, նոր հավատներ են ծնվում, նոր հույսեր են
ծնվում, նոր ուրախություններ են ծնվում, նոր ցավեր են ծնվում, նոր
վշտեր են ծնվում, նոր հոգսեր են ծնվում, նոր մտքեր են ծնվում, նոր
գաղափարներ են ծնվում, նոր ձգտումներ են ծնվում, նոր ոգևորու-
թյուններ են ծնվում, նոր հավատներ են ծնվում, նոր հույսեր են
ծնվում, նոր ուրախություններ են ծնվում, նոր ցավեր են ծնվում, նոր
վշտեր են ծնվում, նոր հոգսեր են ծնվում, նոր մտքեր են ծնվում, նոր
գաղափարներ են ծնվում, նոր ձգտումներ են ծնվում, նոր ոգևորու-
թյուններ են ծնվում, նոր հավատներ են ծնվում, նոր հույսեր են

---

¹ փեսալիք— հիմա շաբաթվան, վիրավորին։

² յուրի— արշմնան

՝ Լիլով— սաե. իրավունք

Բերդի գրավումը և Աղասու մահը

Ամսի հինգն էր, որ Երևանու բերդը ծխումը կորավ։ Երկնքի կրակը չոկ էր վեր թափում խեղճ կենդանների գլխին, թռփի թռփոցանի գյուղեն՝ չոկ, հինգ օր, հինգ գիշեր սար ու ձոր դրմբում, դմբդմբում էր։ Հենց գիտես Սողոմ, Գոմորի քուքուրքն ու կրակը էսօր ա վեր գալիս։ Երևանու բերդը ձեթը հատած պատրուքի պես՝ թե մեկ ճրթճրթում էլ էր մեկ սհաթ քիմի, էլ եդ հանգչում, խավարում էր. էնքան թռփի գյուղա էր գլխին ու սրտին դիպել, հոգին բերանը հասցրել։ Սարդարը, շահզագեն վազուց էին իրանց սև օրը լաց ըլելով Երևանու երկրիցը ձեռ քաշել, Իրան փախել։

Հասան-խանն էր մնացել մենակ թռուումը, որ իր սրած չարության պատուհասն առնի ու էն մարգարեական ձենը կատարվի, որ Աբարանումը երա խուլ անկանջն ընկավ, բայց խելքը գլուխը չնկավ։ Նհախ որքան բերեումը լեզու ու ձեռին հունար կար, բանացրեց, որ իր աղգին սիրտ տա՝ իրանց գլուխը ձեռ չքցեն։ Հինգ օրվանից հետո խալխը որ տեսավ ճար չկա, իրան միջի մեծամեծներիցը մեկ քանի մարդ ընտրեց, ու հենց էն ա վերջին սհաթն էր մնացել, որ բերդը հոգին տա, կենդանները իրանց գուս էկան բրջերի գլուխն ու բալանըքները ձեռներին բռնած՝ ոայի եկան։ Քանի որ Երևան բինա էր ընկել, կարելի յա՝ թե էն օրը, էն տեսարանը, էն անունը չէր տեսել, չէր ճարել, որ էսօր տեսավ ու իմացավ։ Կարելի է՝ աշխարհք աշխարհքով դիպչի, ազգեր գան ու էլ եդ ոչըն չանան, բայց քանի որ հայի չունչն ու լեզուն կա, ե՞րբ նրանց մոքիցը կերթա էն ավետալից սհաթը, որ իշխանն Վարշավի, գեներալն Կրասովկի մեր անմահ Ներսեսին հետընները՝ խալ ավետարան ձեռին՝ մտան բերդը, որ Հայոց աշխարհքի ազատության տոնը կատարեն։ Պետք է աշխարհքումն էլ հայի հոգի չըլի, որ իրանց փրկիչ Պաոքևիչի անմահ հիշատակը արտասունքով ու լալով չհիշեն, իրանց աշխարհքի հոր ու պահպանողի սուրբ անունը, որ հյուսիսի բերնիցը սկսած նրանց հոգը քաշել, նրանց իր թևի տակն էր ուզում բերի, սրբությունի պես պաշտեն։ Կամիլլոս դորդ ա՝ Հռովմ ազատեց, Սցիպիոն Հռովմայեցվոց թուրը Աֆրիկումը ցցեց, կեսար Գալլիա ու Բրիտանիա տակն առավ, Նապոլեոն Իտալիա, Սպանիա և Եգիպտոսին ազատություն էր խոստանում. բայց ե՞րբ Հռովմայեցիք, գալլիացիք, եգիպտացիք՝ էն սրտովը, էն սիրտվը իրանց ազատողներին կընդունեին, կպաշտեին, ինչպես հայք, հայք՝ որ առավոտն էին վեր կենում, էն էին ազաչանք անում Աստվածանից, բիգունն էին քնում, էն էր նրանց աչքի արտասունքը։ Մեծ էր հիրավի ու անմոռանալի ուսաց Փարեժ մոնիլը, բայց ե՞րբ գաղղիացիք էն հոգվովը իրանց բախտավորությունը կվայելեին, ինչպես հայք էս արժանահիշատակ օրը։

Սալդաթի տուտը հենց բերդը մտավ քե չէ, հազար տեղից, հազար փանջարից լացն ու արտասուքը էլ չէին թողնում, որ մարդի բերան բաց ըլի։ Բայց ով սիրտ ուներ, լավ էր տեսնում, որ էն ձեռներն, էն աչքերը որ քարացել, սառել երկնքին էին մատիկ տալիս, առանց խոսքի էլ՝ ասում էին, որ ժժռաքի քանդվիլը մեղավորների համար էս գինը չէր ունենալ, ինչպես Երևանու բերդի առնիլը հայերի համար։

Ինչպես բարեկամ, ինչպես երինային ավետաբեր հրեշտակ՝ ազատության ու ողորմության պատկը ձեռին՝ մտավ իշխանն Պասքևիչ սարդարի ամարաթը։ Նա անց կենալիս հազար տեղ տեսել էր ու արտասունքը բռնել, քե ինչպես էին ծեր, մանուկ, աղչիկ, պառավ՝ չէ քե մենակ իր ուր համբուրում, այլև շատը բնկնում էին սալդաթների ճտուն ու էնպես նվաղած, հոգին քաղված մնում։ Քանի Հայաստան իր փառքը կորցրել էր, քանի հայք իրանց գլուխն էին քրի տեղ քշնամու ձեռք քցել, էս օրը, էս ուրախությունը չէին տեսել, չէին վայելել։ Էջմիածնա եպիսկոպոսունքը՝ որ բերդումը՝ հենց բռնիր մաշվել, ետին քեզն էին ընկել՝ մեկ կողմից, Շհարի ու Կոնդի քահանայք ու դպիրք՝ մյուս կողմիցը որ դուս չեկան՝ երեսները գետինը քսելով, էնպես գիտես, քե քաջն Վարդան նոր ա վեր կացել, Տրդատ նոր ա գալիս Հռոմիցը, որ իրանց հայրենյաց աշխարհքը կրկին ազատեն, նոր լիս, նոր կյանք իրանց ազգին տան։ Սպիպիոն Աֆրիկացի Կարթագինեի ծուխն ու էրված, քանդված ամարաթներն էր տեսնում, աչքը բռնել, լալիս, որ Հռոմայեցվոց գազան բնությունը նրանց արիներ խմեց, կշտացավ. Պասքևիչը՝ Մասիս էր առաջին տեսնում ու ուրախությունիցը աչքը սրբում, Տիգրանա, Վաղարշակի, Անիբալա, Տրդատի, Վարդանի պատմությունն էր մտածում, նրանց պատկերն էր առաջին կանգնել։ Նրանց անմահ հոգիքն էին երինային լուսով նրա աչքի առաջին, նրա գլխովը պտտում, ժպտում, գմայլում, ձեն տալիս։ «Տե՛ս, Հայկ աստղի կամարը, է՛ն լուսեղեն, է՛ն կապտագույն գրքումն քո անունը գրվեց, փրկի՛չ որդվոց մերոց։ Էն տեղ տարանք քո մեծագործության պատգամը։ Հայկի մոտ, Լուսավորչու գրկումն, իրար կտեսնինք. այժմ պահիր մեր աշխարհքը»։ Հայկա որդիքն էին նրան երկրպագություն տալիս, Հայոց անմեղ լեզուն էր նրա կյանքը օրհնում. Հայոց սուրբ աշխարհքն էր իր սիրտը բաց արել՝ նրան պատվում, պաշտում։ Երևանու բերդի անվան կեղտը պետք էր նա սրբեր ու իր անունովը նոր կնքեր, երևանցվոց, Հայոց մեծ ազգին հավիտյանս հավիտենից հեր, տեր դառնար. ի՞նչ սիրտ ըլեր՝ որ էստոնք մտածելիս՝ չվերանար, չմեծանար. ի՞նչ աչք ըլեր՝ որ էս սհաթին իրան բռներ ու էնքան օրհնության, ուրախության ձենը լսելով՝ դինջ մնար, ծով չդառնար։ Նա արեգակ էր դառել Հայաստանի, ոսկե մոլորակի պես նրա գլխովը պտտելով՝ նոր կենդանություն էին բերել. ո՞վ կարեր էս մտածել ու լուռ կանգնիլ, որ էնպես քաջ հակայն կարողանար դիմանալ, Հասան-խանն ընկել էր ոռը,

— Ես մյուսին էի, որ նրանց տեսնում էր, ես էլ ես Սյունիկի պես՝ իր ապրի կատաղի բնության խաղալով, ոտնակոր արց, այլ ոտաց ապրիլ էին ճանապարհ էնպես անօրեն ամպամիկի գիծց, էլ իր պատահել էրա- մայց՝ որ ճանփու գյուղ, գնա ուչա մեկի խանա, ես որգան ոգորմած էորան ու տաղաշքը իր քաղ էր գաշել, էինչ մեղ խոստ էրանդյունեցի ու էզար ախոռ ոտուց, ճուար էն մարդ էովը էրան ուլեցին ու ձեռնարկեցին իրանց ձեռնափոխ մեկս մարդին իրանց ախոռ գյուղ որ գնա՝ իր գուռ օրը օկկիպանոխ մեզուզը վերացնի, չէ՞ ոտաց իրանց ձշտամուն, էնպես անպտ էորան էլ ցույց տալին էոր, որ իրանց ոտքը որտեղ որ մարդ, էնտեղ բանտատերության ու խաղաղության սկսած Հասան-խանը էին փոսալ՝ որ ոտնակոր անգն, բայց գնալիք, անօրենաց հոսքն էր ինչ էանդիսալ ֆիզիկ ուղորդից, մյուսոցը շնորհք, որ մարդկյանց ցուլ ասեց, նյ նիշտատցիք անհրաժեշտ ասեցին, էոր էանատատցիք ոտաց Հայաստան ինդեպենդենտ անգլիայի կանգնած արտաքին գործոց նախարարության ու արխացիկ բիտ, գայտն ազգերիչ էին ոտաց ի մեջ ֆաշիստական ու նոր էոգ տալիս, Նատիսած ի՞նչպես չի պետք գործ ոտաց ֆաշիստական ինտրուկ ատի, պատմության ի՞նչպես չի պետք գնալ ինչ ֆաշիստական, էայց ե՞րբ կարեն ոտաց արածը մոռանալ, քանի որ շուրչ ուներ։

Բայց ախ՝ սրեսկի կարգացող, մի էարցնես, թե ախր էնքան բանը իր վերջին սհամին էր պահում, ես էլ թե Սյունիկի պես՝ իր ապրի կատաղի բնության խաղալով, ոտնակոր արց, այլ ոտաց ապրիլ էո- պին ճանապարհ էնպես անօրեն ամպամիկի գիծց, էլ իր պատահել էրա- մայց՝ որ ճանփու գյուղ, գնա ուչա մեկի խանա, թե որգան ոգորմած էորան ու տաղաշքը իր քաղ էր գաշել, էինչ մեղ խոստ էրանդյունեցի ու էզար ախոռ ոտուց, ճուար էն մարդ էովը էրան ուլեցին ու ձեռնարկեցին իրանց ձեռնափոխ մեկս մարդին իրանց ախոռ գյուղ որ գնա՝ իր գուռ օրը օկկիպանոխ մեզուզը վերացնի, չէ՞ ոտաց իրանց ձշտամուն, էնպես անպտ էորան էլ ցույց տալին էոր, որ իրանց ոտքը որտեղ որ մարդ, էնտեղ բանտատերության ու խաղաղության սկսած Հասան-խանը էին փոսալ՝ որ ոտնակոր անգն, բայց գնալիք, անօրենաց հոսքն էր ինչ էանդիսալ ֆիզիկ ուղորդից, մյուսոցը շնորհք, որ մարդկյանց ցուլ ասեց, նյ նիշտատցիք անհրաժեշտ ասեցին, էոր էանատատցիք ոտաց Հայաստան ինդեպենդենտ անգլիայի կանգնած արտաքին գործոց նախարարության ու արխացիկ բիտ, գայտն ազգերիչ էին ոտաց ի մեջ ֆաշիստական ինտրուկ ատի, պատմության ի՞նչպես չի պետք գնալ ինչ ֆաշիստական, էայց ե՞րբ կարեն ոտաց արածը մոռանալ, քանի որ շուրչ ուներ։

Բայց ախ՝ սրեսկի կարգացող, մի էարցնես, թե ախր էնքան բանը

ամեն ինչ, որ ես գրում եմ, ինձ համար ոչ մի նշանակություն չունի, եթե ես չկարողանամ ձեզ ասել, որ ես ձեզ սիրում եմ, ինչպես երբեք ոչ մի կին չի սիրել, ոչ էլ կսիրի աշխարհում։ Ես ձեզ սիրում եմ ամբողջ էությամբս, ամբողջ հոգով, ամբողջ մարմնով, ամբողջ կյանքով, ամբողջ ուժով։ Ես ձեզ սիրում եմ այնպես, ինչպես ոչ մի կին չի սիրել, ոչ էլ կսիրի երբեք։ Ես ձեզ սիրում եմ այնպես, ինչպես ես ինքս չեմ սիրում ինձ։ Ես ձեզ սիրում եմ այնպես, ինչպես ես սիրում եմ Աստծուն։ Ես ձեզ սիրում եմ այնպես, ինչպես ես սիրում եմ ապագա կյանքը։ Ես ձեզ սիրում եմ այնպես, ինչպես ես սիրում եմ ինձ

ղամ էս ձեր տեղակս, տեսնեք՝ ո՞րս կհաղթեք, ջեղ բաղ պետք է
ջղաձ, որ մի քիչ քիմնեիր տրտիկ, իմանաք, ին հայեցյաց հատատ
հղեքն նեղոսքյուն ջուշոսը, հղեքն ճատիս հկոսը ու իր գուլուսկց ձեռք
վերցնոսը՝ քոսր էլ որ նեմ պեղն տրտիկ, ինսկ էլ որ ջեղ ա ինձ գլխին
ուխտած, ասի՝ ես ինչ եմ ասում, ասածս էլ անում եմ, ինչ ուզում
ես կոչեցեք, ինձ համար միևնույն է. ես ձեզ հետ ոչ մի ընդհանուր
բան չունեմ, ձեր ճանապարհը ձերն է, իմ ճանապարհը՝ իմ։ Ասաց
ու ոտքի թռավ, ուզում էր գնալ, բայց Ռուբոն ձեռքից բռնեց ու
նստեցրեց։

— Ներողություն, պարոն Ռուբո, ես ձեզ հետ կռիվ չեմ սկսել,
ես միայն ուզում եմ իմանալ, թե ինչ է նշանակում ձեր ասածը,
թե ինչ եք ուզում ինձանից։

— Ես ուզում եմ, որ դուք ինձ հետ գաք Ֆրանսիա, ձեր ամբողջ
ընտանիքով, ձեր կնոջով, ձեր երեխաներով, ձեր ամբողջ ունեցվածքով
և ինձ հետ ապրեք։ Ես ձեզ համար կանեմ ամեն ինչ, ինչ որ կարող
եմ անել, ձեր ամբողջ ընտանիքի համար։ Ես ձեզ կտամ ֆրանսիական
քաղաքացիություն, ձեզ կտամ ֆրանսիական կալվածքներ, ձեզ կտամ
ֆրանսիական տիտղոսներ, ձեզ կտամ ֆրանսիական ազնվական կոչում,
ձեզ կտամ ֆրանսիական ամուսնական կապեր, ձեզ կտամ ֆրանսիական
ամենաբարձր պաշտոններ, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենամեծ հարստություն,
ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենագեղեցիկ կանայք, ձեզ կտամ ֆրանսիական
ամենաանուշ գինիներ, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենահամեղ ուտելիքներ,
ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ օդ, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենա-
գեղեցիկ երկիր, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաերջանիկ կյանք, ձեզ
կտամ ֆրանսիական ամենաերկար կյանք, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենա-
հանգիստ մահ, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ հող, որ ձեր
վրայից ոտքով անցնեն, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ ծաղիկներ,
որ ձեր գերեզմանի վրա բուսնեն, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ
սուգ, որ ձեր հարազատները պահեն ձեր մահվան համար, ձեզ կտամ
ֆրանսիական ամենաանուշ հիշողություն, որ ձեր ժառանգները պահեն
ձեր անունը, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ ժամանակ, որ ձեր
անունը հավերժանա, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ հավերժություն,
որ ձեր անունը հավերժանա, ձեզ կտամ ֆրանսիական ամենաանուշ
հավերժություն, որ ձեր անունը հավերժանա, ձեզ կտամ ֆրանսիական
ամենաանուշ հավերժություն, որ ձեր անունը հավերժանա, ձեզ կտամ
ֆրանսիական ամենաանուշ հավերժություն, որ ձեր անունը հավերժանա,

Ա՜խ, էլ ի՞նչ գրեմ, ձնռա ֆուլշտուլ ա, սիրտս արի՛ն կաթուլ... ա՜խ, բան Նոասրն ո՞վ ա՛խ, նրա չիվեն ուլերն ու օրը ո՞վ լաց էլի Ծս, նո ոտրմեվիս՛ նրա պերեգիմնի գուրբան, ա՜խ, բան նա, որ էն- քան նրնրա ժամանակս իր ձնկան խաղացրել ու ինձանով մրրկա- վել ա, բան քա՞ղ սատ էլիմ, որ նրա սուքը շանեմ։ Բան սրտս կհամ- ախր՝, որ էսօր շուրեկամ՝ էնպես ազնի՛վ, քաղ նրտա- պատմի վրա հոգս ածա։ բանը էդ չէ, նո ի՞նչ ես, որ Նոասրն սանե- վել ա, որ էսօր ինչորտիցդ ա գնում էնպես հանգիստ, ընչքի տեսա- նողի պես ես ի՞նչ նրհաղացնեմ ես սարսուռիվ պատմելիս։ Կրի- կատացող, էն ի՞նչ նրհաղացնեմ ես ամրողջ էնպես դրոնք Նոա- սրն, որ էդպես ասեց, որ էս հատկեն ի՞նչ աֆցեր սկսաք էր ես սրտն էլ քեզ ասեց, որ էս հանգիստ ես, ինչ որ կուզես նրա- սրն, որ հենց սարի սար ու ձորի, գաղտ հարամ գրկից էլ սպեց, սկեցց, էն բաներ արեց, որ աշխարհքում գրեզ պատմի սրած կրի, վերջը կարսոսկի գեներալի հետ ինամել ես ցանկալի վաճառ, որ իր ցրա- սար հոր հետն շունչն հասել ու հենց բերեն առան ինչ, նա՝ մեր կոդացած գառան պես, էլ չի հարեցը՝ որ ոտքը մի քիչ խոպոպվի, ես- նում բոլոր-բոլոր ու որ հոր աչուքը չհարեցը, մեր կրեսնցի հայ առաջն

Ախ ու քենը արատը մեռնի, որ էրեկ իրանք էին նրեսնու ախբե, մեր պրկի գլուխը, էսօր մեր ոտն ա նրանց գլխին, մեր խաչին պատ հնա- ցած պրկի ու նիհարպատիկ աստ. գնա՛ նգր։

Ես խոսքը բերիցը ուրտ գալ ու մեկ ոգրալի ձեն հնց էն վրեն կանգած բրկի տակից վեր ընկավ. «Հա՛ լր արրատն, գլխով տարբրն, հասկացիր. մեկ հայ աֆցերի սահցիր իր հոր հնա. հար ուրիա՛ տ՛ան։ Բրկ գոսեր մարե չէր եսող. որ մի քիչ հոսցան, մոկ շարի գլխընդիմ հրան վրտնդեց, բերրե մեկ գան էլ խոր գնաց, չուքի տեսա՛ որ էդ մարե փսնջարցն ա գլուխը հանել ու ձեն տալու։ Ա՜խ, սրրելի հարցացող, էլ ի՞նչ երհարցնեմ էս սարսափելի պատմելիս։ Կրի որ ես հրատ ասեց, որ էս հատկեն ի՞նչ աֆցեր սեռած էր մեկ էնպես դռռնք մարե գլուխը հանել, որ գլուխը չի մալ սրտ ու ձորի, գաղտ հարամ գրկից էլ սպեց, սկեցց, էն բաներ արեց, որ աշխարհքում գրեզ պատմի սրած կրի, վերջը կարսոսկի գեներալի հետ ինամել ես ցանկալի վաճառ, որ իր ցրա- սար հոր հետն շունչն հասել ու հենց բերեն առան ինչ, նա՝ մեր կոդացած գառան պես, էլ չի հարեցը՝ որ ոտքը մի քիչ խոպոպվի, ես- նում բոլոր-բոլոր ու որ հոր աչուքը չհարեցը, մեր կրեսնցի հայ առաջն

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՆԱԶԱՐՅԱՆ

(1812—1879)

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

Մ

այրենի՛ լեզու, մայրենի՛ բարբառ,
Ախորժ, ընտանի իմ հոգու համար.
Առաջին դու խոսք, ականջիս հասած,
Դու սիրո քաղցրիկ առաջին հոդված.
Մանկական լեզվիս թոթովանք տկար,
Հնչում ես իմ մեջ դու միշտ անդադար.

Ո՜հ, ինչպես պղտոր էր սրտիս օրը,
Երբ պանդուխտ էի օտարի տանը,
Եթե հարկ էր ինձ այլազգի լեզվով
Իմ միտքը հայտնել օտար բառերով,
Որ երբեք սիրել կարելի չէ ինձ.
Որ ձայն ողջունի քնավ իսկ չեն ինձ,

Գեղեցի՛կ լեզու, հրաշալի՛ լեզու,
Այդ ինչպես քաղցր հնչում ես ինձ
դու...
Կամիմ ավելի քաջ ծանոթանալ
Քո ճոխ գանձերին, հոգով հայտնալ.
Ասես թե ահա կանչում էին ինձ
Պապեր ու հայրեր խոր գերեզմանից,

Հնչի՛ր դու, հնչի՛ր այժմ և հավիտյան,
Մայրենի լեզու, բարբառ սիրական.
Արի՛, բարձրացիր հնության փոշուց,
Դու իմ հայ լեզու, մոռացած վաղուց.
Զգեցիր նոր կյանք սուրբ գրվածներով,
Որ ամենայն սիրտ վառվի քո սիրով.

ՉԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

(1820—1901)

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻԿ

Հայո՜ց աշխարհիկ, գարունդ է հասել,
Ահա գեղեցիկ գարուն քո եկել.
Ո՛վ դու ի վաղուց մոռցված հայրենիք,
Ո՛վ դու իմ սրտիս անմոռաց տեղիք.
Ահա գարունիկդ հասել է, հասել,
Ավագ Մասյաց ծայրն ընդ քեզ հաշտ հայել.
Այն սև-սև ամպերն են դարձել ի փախ,
Այն ճերմակ-ճերմակ սարերն են անվախ,
Ջնիկն ի ծոցին բացեր է ճանապարհ,
Քաղցրիկ կըրկըջով գլորե գետս հազար.
Ցայն բարձր ժայռից, որ երկնուց են մոտ
Կենաց օրհնութեյան ծագն առավոտ.
Ահա քո բլուրներն, Հայո՜ց աշխարհիկ,
Այն քո բյուր բլուրներ ու բյուր վտակիկք,
Հազար քո ձորերդ ու հազար քո դաշտ՝
Տարան գուրտ ձմեռդ ու ձյուներդ շատ.
Լերինք և հովիտք ընդարձակ ու լայն
Նախշուն զարդարին նոր հարսին նման,
Կապուտակ սարերդ գունըգգուն պսակ

Կապեն ի գլուխ գինչ նոր թագվորակ,
Ի ծայրից սարից, որ երկնուց են մոտ՝
Փովի մինչ ի խորն հորոտն ու մորոտ[1].
Գեաներք ամեն բացել են շուշան,
Պայծառ դրնգըղնով ցընցըղկեն գնան,
Սարեզերքն ամեն զվարդն երևցուցին,
Ա՜հ, կարմրուկ վարդեր, զավակք Սդեմին,
Պլպուլն ի հեռվանց թողեց ճգնարան,
Ծովեր, ցամքըներ թևեց անգուման,
Կանչեց ի յօդուն երեք հետ բարև,
Ոտկունքըն դրավ ի սարին վերև,
Սարին վերևեն ի վարդին տերև,
Հայո՜ց աշխարհիկ, քեզ երետ բարև,
Սարեկն ի սարին եկաց ու մնաց,
Անմեղ նախընծով եղավ երգասաց.
Արագիլն յերդիս ավլեց իր բունիկ,
Կանգնեցավ կըղաց. «Հայո՜ց աշխարհիկ».
Արտուտիկն թռավ, թռավ վարուվեր,
Մանրիկ ճլվլով ասաց շատ բաներ.
Տատրակիկն իջավ, իջավ ցած ու ցած,
Կըրծկունքն ի գետին ըզկո՜ւ կո՜ւ ճվաց.
Հովիվն ու հոտաղ, գառինք, եզն ու կով
Գոհացան զԱստված՝ մարգեր շուրջ գալով։
Հանց քեզ Տերն է տվել գարուն գեղեցիկ,
Որ դրախտի նմանիս, Հայո՜ց աշխարհիկ.
Դրախտիկն որ անցել, դառնա քեզ գարնամբ,
Զինչ պայծառ արևն, որ ծածկեր ի յամբ։
Բայց Նահապետիս ի՞նչ ասեմ ծերուկ,
Որ եմ, քան զամեն ծաղիկ՝ վաղանցուկ,
Իմ գարունս անցել ու հասել աշուն,
Ցամքած տերևուկս՝ ըսպասեմ հովուն,
Թև ե՞րբ ի լերանց ծոցուն փչե խոր,
Զգե անկսկիծ զիս ի մահուն ձոր։
Նահապետիս կյանքն եղավ բավական,
Խնդությամբ կեցավ ի յիւրն Հայաստան,
Ժամ է, որ երթա ի յայն հայրենիք,
Ուր իսկի չդատվին եղբարք սիրելիք.
Խնդությամբ կերթամ քեզնից, Հայաստան,

---

[1] հորոտ ու մորոտ— բույսի, ծաղկի տեսակ

Քեզնից առած հողս՝ ի քեզ տամ բաղման.
Ի քո ծոցեդ վեր կանգնեցավ Ադամ,
Ես ի քո ծոցեդ տ՚ելնեմ անթառամ.
Ա՛յ մանկտիք, եկեք շուրջ նահապետիս,
Ականջ դիք շայիր հորդ հետքի ձայնիս.
Պլպուլն ու սարիկն երգերն են նորել.
Իմն՝ հետ տատրակին հողու հավսարել.
Մանկտիք, զիս Հայոց հողն ու ջուր սնուցել,
Ես այն հողն ու ջուր սրտով եմ սիրել.
Հայրենյաց հարուստ է հող, ջուրն անուշ,
Քանց օտար վարդ՝ քաղցր է հայրենյաց փուշ
Հայաստանի օդն է քաղցր ու բարակ,
Հովերն են անուշ, պայծառ են վտակք.
Ջուրն ու պտուղն համ տան անմահության.
Խոտն ոսկեզօծե՝ զգառներուն բերան.
Յոսկեթել ամպոց յայգուն զովագին
Թորթոր իջանե ցողիկ մանրագին,
Կարմիր ճաճանչով արևուն շաղված
Գայ ի խավրծիլ, մանանա կենաց
Ո՜հ, լերունք ծաղկած, ո՜հ, ջուրք ծիծաղկոտ,
Զանուշիկ հովերդ ի յիս ածեք մոտ.
Հողմունք անուշիկք, եկեք մոտ ի յիս,
Եունչ ու երգս առե՛ք, տարե՛ք ի Մասիս.
Տարե՛ք վերջի չունչս ի տուն տապանին
Ու լսեցուցեք զավկաց Թորգոմին:...

ՊԼՊՈՒԼՆ ԱՎԱՐԱՅՐԻ

Ո՞նց գաս, իմ լուսնակ, հեզիկ ու հանդարտ
Համասփյուռ լուսովդ ի լեռ, ձոր և արտ,
Նվ ի Նահապետս, որ մտոք մոլար
Գիշերաժամիկ ժուռ գամ յԱւարայր,
Ուր քաջ ու աննման հարք մեր հայկազունք
Ընկան զետ հսկա, կանգնեցան զվարթունք.
Միթե գա՞ս սփոել ոսկերաց սրբոց
Զլունափայլ ամպեդ ոսկեթել ծածկոց,
Թե ճերմակ ճակտիդ՝ թեպետ և պայծառ
Քաջացս արեննն կապե՞ս կարմիր վառ.
Թե լուիկ-մնջիկ սփշի՞ս տակավին,
Թե ինչպես ընկավ Վարդանն ահագին,
Մահու սև ստվերն ի սիրտ թշնամյաց,

Զհոգին ձգելով յերկին առ Աստված։
Դու այլ, ո՜վ Տղմուտ, տրտում ու արյունոտ,
Որ լալով ոլրիս ի մեջ շամբերուդ.
Ով հովիկդ, որ գաս ի Մակվա քարեն
Կամ ի ծեր Մասյաց սրբազան սարեն.
Դու այլ ինձ նման դողդող և երեր
Թույլ թևոք անցնիս սարեր ու ձորեր,
Անտառե-անտառ, տերևե-տերև,
Կոծկոծելով գաս ի դաշտիս վերև,
Ջայս մաշած շնչիս վերջին հառաչանք
Ձգել ի Հայոց սրտից արձագանք։
Ո՜հ, դու բարեկամ այրած սրտերու,
Խոսնակ գիշերու, հոգյակ վարդերու,
Երգե՛ պլպուլիկդ, երգե՛ ի սարեդ,
Ջանմահ քաջքն Հայոց երգե՛ հոգվույս հետ.
Թադեի վանուց ձենիկդ ինձ դիպավ,
Սրտիկս, որ ի խաչն էր կիպ, թունտ առավ.
Ի խաչին թևեն թռա ու հասա,
Գտա զքեզ ի դաշտ քաջին Վարդանա։
Պլպուլ, քեզ համար մեր հարքն ասացին,
Թե չէ համ՝ պլպուլ մեր Ավարայրին,
Եղիշյա հոգյակն է քաղցրագրուցիկ,
Որ զՎարդան ի վարդն տեսնու կարմրիկ.
Ջմեռն յանապատ կու գնա կա ի լաց,
Գարունն յԱրտազ գա ի թուփ վարդենյաց,
Երգել ու կանչել յեղիշէիճ ձայն,
Թե պատասխանիկ մ՝ արդյոք տա Վարդան,
Թե կիսահոգի պլպուլիս նման
Ձենիկս հասնի ձեզ, որդի՛ք Թորգոմյան,
Որդի՛ք, որոնց հարք քաջք ու առաքինիք
Լցուցին զդաշտեր, գրքեր ու վերկինք.
Թե ի ծով սրտիդ կաթիլ մ՝արունիկ
Կա թե հայ աղբյուրն կամ Պահլավիկ,
Թե զփառքն հայրենյաց ձեզ այլ գրեք փառս,
Հետ նահապետիս եկեք ի յԱրտազ։

ՀՐԱԶԴԱՆ

Հրաշդա՜ն, գետակդ իմ հայրենի,
Հրաշդա՜ն, ջրիկդ իմ անուշիկ,
Ահա թողել զհողն օտարի,

Բարկենս հասել եմ պանդխտիկ.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, է՞ր կու լայք լռիկ։

Ես ձեր զրացեննակն եմ, չե՞ք ճանչիկ.
Սիրաս ըզձեզ չէ մոռցել իսկի.
Դուք կարկըչիկզ է՞ր եք մոռցիկ.
Ծիծղուն երեսդ է՞ր սուզ ունի.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, է՞ր կու լայք լռիկ։

Վա՜հ, մեր կանաչ անտառիկս ո՞ւր,
Ո՞ւր տաղավարիկս, ո՞ւր մեր նըշիս,
Հովո՞ւն եղան, թե ծովուն կուր.
Ո՞ւր մեր տնակն, ո՞ւր մեր այգիս.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, է՞ր կու լայք լռիկ։

Ո՞ւր ես աչիցս լույս խանտուվ.
Իմ ընկերներն ո՞ւր են, Հրազդան,
Մի՞թե պարսկին եղան գերուվ,
Մի՞թե ամենքն ի հո՞ղ մտան.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, է՞ր կու լայք լռիկ։

Ա՜հ, անցուգնաց եղել ամեն.
Ա՜հ, անցուգնաց է Հայաստան.
Ջիս անմեկիկ թողած աստեն,
Ետ անցնիս, գնաս դո՜ւն այլ Հրազդա՜ն...
Անցի՜ր, գնա, ջրիկզ հայրենի,
Արտասունք հերիք են Բաբկենի։

ԼՈՒՍՆԿԱՅՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՑ ՀԱՅՈՑ

Ա՜յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստվածաշաւ դու լապտեր,
Ջոր առաջնորդ գիշերու դրավ յերկինս ինքն Տեր.
Կույր մթության աչք անփակ, սրտիս այլ դու աչք կու տաս,
Երբ շողշողուն շղթայով կախված ջարժիս յիմ վրաս.
Քո թևեն՝ երկնից արծաթեն հյուսած, պատրույգզ ալ ոսկի,
Ադամանտե կայծակներ սփռես գաստղերզ չորս գի.

Ծղի, մեղրի նման կաթ մը յամանէդ յիս թափած,
Կու խաղաղե կրքերս՝ գինէ ալիքը լճիս հանդարտած,
Ո՜հ, ո՜նց պայծառ էիր դուն կենացդ երկրորդ գիշերին,
Երբ նոր քաշված Աստուծո ճախարակեն ընդ երկին.
Ո՜հ, ո՜նց փայլուն էր քո լույսն՝ երբ առաջին այն անգամ
Գիշերապվարճ պլպուլիկն ձգեց ձայն երկնահամ.
Շունչն պայծառ քեզ նման հովտե-հովիտ կու խաղայր.
Հեզիկ հովով թունդ եյած մաքուր առվակն հևայր.
Ջկայր ականջ հողեղեն, որ զայն լսեր ու փառք տայր.
Միայն հրեշտակք լսեին և շարժեին ըղքեղ վայր.
Եվ դուն լռիկ չափեցիր զանամպ երկնից կես բոլոր,
Ծով ու ցամքի վարագույր բացիր, ներքև մտար խոր,
Երբ արեգակն կու գայր հրեղեն ոտոքն յօդս ի վազ,
Ջարշալուսո ցող սփոեր և զառավոտն հրամազ...
Կացի՛ր, արև, ե՛տ կացիր, մ՛ելներ յերկինքդ կապույտ,
Թող լուսնեկիդ ի ման գալ դեռ ի մեջ թուխ ամպերույդ.
Կա՛ց, կա՛ց, լուսնակ, դու առաջ, լեռնե ի լեռ, սարե-սար,
Մեջ ձորերուս, խորերուս անցիր հուշիկ, հավասար.
Հետ քեզ ունիմ ես գանգատ, քեզ Նահապետն ունի բան,
Սիրտն յերկուս է ճղքած, և ցավերն, ո՜հ, զանազան.
Պայծառ լուսնակ, մի՛ փախչիր, թե տրտմության լսես ձայն.
Ցաված սրտի մխիթարանք ես դու կանգնել յերկինքն այն.
Ման գաս յերկիրն Եդեմա, բայց ոչ ի հինն այն գիշեր,
Երբ երջանիկ էր դեռ մարդ, լոկ սեր ու կյանք կու հիշեր.
Ճերմակ ճաճանչդ յայնժամ տաք էր ջրերուն ու ծաղկանց,
Ուր որ կաթեր քու շողիկ՝ կենդանություն էր անանց...
Դարձի՛ր, նայե հիմ ի վայր, նայե ի փեշ սարերուս,
Նայե՛ ի տափ տաճարիս և ի հողրանք գեղերուս...
Ա՜հ, գերեզմանքն են Հայոց, որ ոչ ևս են յաշխարհի,
Մաշած նշխարք մեր հարանց՝ թաղված ի խոր խավարի.
Այն հայկազունքն անվանի և մարդկության անդրանիկք,
Որ զԱդամա տունն իրենց վարձեցին տուն երջանիկ,
Այն մեծամեծ հսկաներն, որ հսկայից հաղթեցին,
Լեռնանման կարիճներն ի Ձորն Հայոց թափեցին,
Հեթանոսաց կուռքերուն հաղթող որդիքն այն Հայկա՝
Ընկան անոնք այլ ի քուն ներքև ժայռից Հարքա.
Հայկն, որ ամեն հայու սիրտ պիտի կանգնե գաբուց գար.
Հայկն այլ ի քուն է ահիզ, և ո՞վ պիտի զյուր գաղար.
Ո՞ր արդյոք սար կամ բլուր ծածկե զհսկայն այն բարի,
Որ փառք որդվոցն տվավ ու ազատության աշխարհի...

ՄԻՔԱՅԵԼ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ

(1829—1866)

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ա՛զատ Աստված այն օրից,
Որ հաճեցավ շունչ փչել,
Իմ հոգանյութ շինվածքին
Կենդանություն պարգևել.
Ես անքարբառ մի մանուկ
Երկու ձեռքս պարզեցի
Եվ իմ անզոր թևերով
Ազատություն գրկեցի։

Մինչ գիշերը անհանգիստ,
Օշորոցում կապկապած,
Լալիս էի անդադար,
Մորս քունը խանգարած,
Խնդրում էի նորանից
Բազուկներս արձակել.
Ես այն օրից ուխտեցի
Ազատությունը սիրել։

Թոթով լեզվիս մինչ կապերը
Արձակվեցան, բացվեցան,
Մինչ ծնողքս իմ ձայնից
Ինդացին ու բերկրեցան,
Նախկին խոսքն որ ասացի,
Չէր հայր, կամ մայր, կամ այլ ինչ.

Ազատությո՜ւն, դուրս թռավ
Իմ մանկական բերանից։

— Ազատությո՜ւն,— ինձ կրկնեց
Ճակատագիրը վերևից,—
Ազատությա՞ն դու զինվոր
Կամիս գրվիլ այս օրից.
Ո՜հ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կսպասե.
Ազատություն սիրողին
Այս աշխարհը խիստ նեղ է։

— Ազատությո՜ւն,— գոչեցի,—
Թող որոտա իմ գլխին
Փայլա՛կ, կայծա՛կ, հո՛ւր, երկա՛թ,
Թող դա՛վ դնեն թշնամին.
Ես մինչ ի մահ, կախաղան,
Մինչև անարգ մահու այուն,
Պիտի գոռամ, պիտ կրկնեմ
Անդադար՝ ազատությո՜ւն։

ՄԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՐ

Մանկությա՜ն օրեր, երազի նման
Անցաք գնացիք, այլ չնք դառնալու.
Ո՜հ, դուք երջանիկ, ո՜հ անհոգ օրեր,
Ընդունակ միայն ուրախացնելու։

Ջեզանից հետո եկավ դիտություն
Յուր ծանր հայացքով աշխարհի վերա,
Ամեն բան ընկավ մտածության տակ,
Րոպե չմնաց ազատ կամ ունայն։

Գիտակցությունը հաչորդեց սրան.
Ազգի վիճակը ծանրացավ սրտիս...
Ասլլան[1] ավեց ինձ յուր քնարը,
Որպես փարատիլ տրտում ցավերիս։

Ավա՜ղ, այդ քնարն իմ ձեռքում հնչեց
Նույնպես լալագին, նույնպես վշտահար,

[1] Ասլլան — արվեստի աստվածն ու հովանավորը հունական դիցաբանության մեջ

Ինչպես իմ սիրան էր, իմ զգացմունքը.
Ուրախացուցիչ չգտա մի լար։

Ես այն ժամանակ միայն զգացի,
Որ այդ ցավերից ազատվելու չեմ,
Որշափ իմ ազգս կմնա ստրուկ՝
Օտարների ձեռք, անխոս, տխրագեմ.

Մանկությա՜ն օրեր, ինչո՜ւ այդպես շուտ
Թռաք գնացիք, անդարձ հավիտյան.
Ես այն ժամանակ անհոգ ու ազատ՝
Կարծում էի ինձ աշխարհի իշխան։

Գերության շղթան ինձ զգալի չէր,
Եվ ոչ բռնության անգութ ճանկերը.
Ձեզանից հետո ծանրացան նորա.
Ո՜հ, անիծում եմ ես այս օրերը։

Լո՜ւռ կաց, դու, քնար, այլ մի՛ հնչեր ինձ,
Ապոլլոն, ե՛տ առ դարձյալ դու նորան,
Տո՛ւր մի այլ մարդու, որ ընդունակ է
Չոհ բերել կյանքը սիրած աղջկան։

Ես պիտի գուրս գամ դեպի հրապարակ,
Առանց քնարի, անզարդ խոսքերով.
Ես պիտի գոչեմ, պիտի բողոքեմ,
Խավարի ընդդեմ պատերազմելով։

Ներկա օրերում այլ ի՛նչ սև քնար,
Սուր է հարկավոր կորիճի ձեռքին.
Արյո՛ւն ու կրա՛կ թշնամու վերա,
Այս պիտի լինի խորհուրդ մեր կյանքին։

Թո՛ղ պատգամախոսը հնացած Դելֆի[1]
Ծուռ եռոտանու վերա փրփրի.
Թո՛ղ միջին դարու գաղափարներով
Ամբոխը խաբել ճգնի, աշխատի։

Թո՛ղ նա թարգմանե պրպարտությունը,
Թո՛ղ մխիթարվի ծովի ափերում.
Մենք ազատության ենք միայն թարգման,
Միայն ա՛յս խոսքս ունինք բերանում...

---

1 Դելֆի պատգամախոսը— Դելֆ քաղաքի Ապոլլոնի տաճարի քրմուհին, որը գուշակություններ էր անում։

ՌԱՓԱՅԵԼ ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ

(1830—1892)

ԱՐԱՔՍԻ ԱՐՏԱՍՈՒՔԸ

Ամ

այր Արաքսի ափերով,
Քայլամոլոր գնում եմ,
Հին-հին դարուց հիշատակ
Ակյաց մեջը պըտրում եմ։

Բայց նոքա միշտ հեզեղուկ,
Պղտոր ջրով եզերքին
Դարիվ-դարիվ խփելով,
Փախչում էին լալագին։

«Արա՛քս, ինչո՞ւ ձկանց հետ
Պար չես բռնում մանկական,
Դու գեռ ծովը չի հասած
Սգավոր ես ինձ նման։

Ինչո՞ւ արցունք ցայտում են
Քու սեգ, հպարտ աչերից,
Ինչո՞ւ արագ փախչում ես
Այդ հարազատ ափերից։

Մի՛ պղտորիլ հատակդ,
Հանդարտ հոսե խայտալով,

Մանկությունը քու կարճ է,
Շուտ կը հասնիս դեպի ծով։

Վարդի թփեր թո՛ղ բլսնին
Քու հյուրընկալ ափի մոտ,
Սոխակները նոցա մեջ
Երգեն մինչև առավոտ։

Մշտադալար ուռիներ
Սաո ծոցի մեջ քու ջրին
Ճկուն ոստերն ու տերև
Թող թաց անեն տապ օրին։

Ափերիդ մոտ երգելու
Հովիվք թող գան համարձակ,
Գառն ու ուլը՝ քու վճիտ
Ջուրը մանին միշտ արձակ։

Մեջքը ուռցուց Աբաքսը,
Փրփուր հանեց իր տակից,
Ամպի նման գոռալով,
Էսպես խոսեց հառաչից.

«Ախիա՜խ, անմի՛տ պատանի,
Նիրհս ինչո՞ւ դարևոր
Վրդովում ես, նորոգում
Իմ ցավերը բյուրավոր։

Սիբելիի մահից հետո
Ե՞րբ ես տեսել, որ այրին
Ոտքից գլուխ պճնվի
Իր զարդերով թանկագին։

Որի՞ համար զարդարվեմ,
Որի՞ աչքը հրապուրեմ.
Շատերն ինձ են ատելի,
Շատերին՝ ես օտար եմ...

Կար ժամանակ, որ ես էլ,
Շքեղազարդ հարսի պես,

Հազար ու բյուր պչրանքով,
Փախչում էի ափերիս...

Հատակս պարզ ու վճիտ,
Կոհակներս ոլորուն,
Լուսաբերը մինչև այգ
Ջրիս միջին էր լողում։

Ինչս մնաց էն օրից,
Ո՛ր ջրամոտ գեղերս,
Ո՛րը իմ շեն քաղաքից,
Ո՛ր բերկրալի տեղերս։

Տուրքը ջրի ամեն օր
Իր սուրբ ծոցեն Արարատ
Մայրախնամ ինձ անունդ
Պարգևում է լիառատ։

Բայց ես այն սուրբ ջրերով
Սուրբ Հակոբի աղբյուրին
Պիտի ցողեմ արտորա՞լքն
Իմ ատելի օտարին։

Մինչ իմ որդիք, ո՞վ գիտե,
Մարավ, նոթի, անտերունչ,
Օտար աշխարհ հածում են
Թուլլ ոտքերով կիսաշունչ...

Հեռո՜ւ, հեռո՜ւ քշեցին
Բնիկ ազգըն իմ Հայկյան;
Նորա տեղը ինձ տվին
Ազգ անկրոն, մոլեկան...

Քանի որ իմ զավակունք
Այսպես կու մնան պանդուխտ;
Ինձ միշտ սգվոր կը տեսնեք.
Այս է անխաբ իմ սուրբ ուխտս։

Էլ չի խոսեց Արաքսը,
Հորձանք տվեց ահագին,
Օղակ-օղակ օձի պես
Առաջ սողաց մոլեգին։

ՄԵԾ

— Գնա՛, իմ որդյակ, աշխարհքս անցի՛ր,
Պանծալի անուն Մեծի դու ստացի՛ր։

Ու գնաց որդին, շատ քրտինք թափեց,
Մեծ հարստություն, մեծ գանձ ժողովեց,
Ու դարձավ հորը, ասաց պարծանքով.
— Հա՛յր իմ, այժմ Մեծ չե՞մ քու կարծիքով։

— Չէ՛, չէ՛. թեև դու բորասյի[1] ես զարդ,
Բայց քեզ չեմ ասիլ տակավին մեծ մարդ։

Նա գնաց մտավ իմաստնոց տաճար,
Եղավ խորիմաստ գիտուն ու հանճար,
Ու դարձավ հորը, ասաց պարծանքով.
— Հա՛յր իմ, այժմ Մեծ չե՞մ քու կարծիքով։

— Չէ՛, չէ՛. թեև դու գիտությանց ես զարդ,
Բայց քեզ տակավին չեմ ասիլ մեծ մարդ։

Պահով, աղոթքով մտավ անապատ,
Քուրձ հագավ մարմնուն, հրաշքներ գործեց շատ,
Ու դարձավ հորը, ասաց պարծանքով.
— Հա՛յր իմ, այժմ Մեծ չե՞մ քու կարծիքով։

— Եղեմա դրախտին էլ լինիս դու զարդ,
Ես քեզ տակավին չեմ ասիլ մեծ մարդ։

Ու գնաց որդին, դարձավ զորավար,
Խելքով, քաջությամբ տիրեց շատ աշխարհ,
Ու դարձավ հորը, ասաց պարծանքով.
— Հա՛յր իմ, այժմ Մեծ չե՞մ քու կարծիքով։

— Չէ՛, չէ՛. թեև դու գոռ դաշտին ես զարդ,
Բայց քեզ չեմ ասիլ տակավին մեծ մարդ։

Ու գնաց որդին մի երկիր ծառար,
Հրեշք ու ցավերե մաքրեց այն աշխարհ,
Ու դարձավ հորը, ասաց պարծանքով.
— Հա՛յր իմ, այժմ Մեծ չե՞մ քու կարծիքով։

---

[1] բորասյի — ֆիզիական և անտեսական մեծ գործարքներ կատարելու տեղ. ապրան

— Օտար աշխարհի թևև եղար զարդ,
Բայց քեզ տակավին չեմ ասիլ մեծ մարդ։

Ու գնաց որդին... Հա՜, սարն էր գլորման...
Դեմ տվեց ուսը, չը թողեց անկման...
Ու դարձավ հորը, ասաց պարծանքով.
— Հա՛յր իմ, այժմ Մեծ չե՞մ քու կարծիքով։

— Դյուցազների մեջն էլ լինիս դու զարդ,
Բայց քա՜վ ինձ ասել քեզ համար մեծ մարդ։

Ու գնաց որդին, գլխակոր, տրտում,
Հոգին վրդոված, ցավ ու դարդ սրտում,
Մաշվում էր խեղճը, զոռ տալով խելքին՝
Յէ՞ր չարժանացավ հոր գովասանքին...

Նորա եղբայրը գերի էր տարած,
Թշնամու ձեռքով տունը ավերած.
Ճիգ արավ, գլուխը վտանգի ձգեց...
Ազատեց եղբորն ու տունը կանգնեց...

Հանկարծ... սար ու ձոր, ծով դղրդեցան,
Բյուրք-բյուրոց բերնով գոչեց ազգ մարդկան.
«Մեծ Մարդու անուն դու ա՛յժմ ըստացար,
Եղբորդ հիշեցիր ու քեզ մոռացար»։

ՀՈՒՅՍ

Թո՛ղ փչե քամին պաղ-պաղ երեսիս,
Վերեն՝ ամպերեն սաստիկ ձյուն թո՛ղ գա,
Որքան որ կուզե՝ թո՛ղ փչե հյուսիս,
Հուսով եմ, վաղ-ուշ գարունը պիտ գա։

Թուխսը թո՛ղ պատե երկինքը պայծառ,
Թանձր մառախուղ երկիր թո՛ղ փուկե,
Տարերք աշխարհիս խառնվին իրար,
Հուսով եմ, վաղ-ուշ արև պիտ ծագե։

Թո՛ղ գա փորձություն, թո՛ղ գա հալածանք,
Խավար թո՛ղ գառնա անաղոտ լույսը,
Սարսափելի չեն հայիս տառապանք՝
Միայն... չի հատներ խղճուկի հույսը։

ՍՄԲԱՏ ՇԱՀԱԶԻԶ
(1840—1907)

ԵՐԱԶ

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,
Իմ ծերացած մոր մոտ էր.
Փայլեց նշույլ ուրախության,
Բայց ափսո՜ս, որ երազ էր.

Կարկաչահոս աղբյուրն այնտեղ
Քավալում էր մարգարիտ.
Նա հատակ էր որպես բյուրեղ,
Այն երա՜զ էր ցնորամիտ.

Եվ մեղեդին տխուր, մայրենի
Հիշեց մանկության օրեր.
Մորս համբույրն ես զգացի,
Ա՜խ, ափսո՜ս, որ երազ էր.

Կարծքին սեղմեց կարոտագին,
Աչքերս սրբեց՝ շատ թաց էր,
Բայց արտասուքս գնում էին...
Ա՜խ, այդ ինչո՜, երազ էր...

ԱՇՏԱՐԱԿ

Գիզեցկանիատ է Աշտարակ,
Շատ այգիներ նա ունի,

Այնտեղ երկինքն է կապուտակ,
Այնտեղ օդն է քաղցրալի։

Մեծ, ընդարձակ, կանաչ դաշտեր
Լի են ծաղկով քաղցրահոտ.
Մարդահասակ, խնկականվեր,
Բարձրանում է այնտեղ խոտ։

Այդ սիրուն գյուղն ունի մի գետ,
Եվ այն լի է ձկներով.
Այնտեղ Իշխան և կարմրախեժ
Խաղ են կապում խայտալով։

Եվ հարազատ այդիներից
Տարածվում է քաղցրություն,
Եվ Քասախը ուրախալից
Բերում է ձեզ յուր ողջույն։

Բայց այդ բոլորն ստրկության
Կաշկանդած է կապանքով.
Ժողովուրդը Բշվառական
Խեղդված է մեծ խավարով։

Եվ ախորժյամբ ես կանգնած եմ,
Եվ ողբում է իմ հոգիս.
Ո՛վ Աշտարակ, քեզ սիրում եմ,
Ո՛վ քեզ սիրեց, որպես ես։

Կես դիշերին, երբ քնով խոր
Հանգստանում է աշխարհ,
Վեր եմ կենում ես ոգավոր,
Ազոթո՜ւմ եմ քո համար։

ԳԵՎՈՐԳ ԴՈԴՈԽՅԱՆ
(1830—1908)

ԾԻՏԵՌՆԱԿ

Ծիծեռնա՛կ, ծիծեռնա՛կ,
Դու՝ գարնան սիրո՛ւն թռչնակ.
Դեպի ո՞ւր, ինձ ասա,
Գուշում ես այդպես արագ։

Ա՛խ, թռի՛ր, ծիծեռնակ,
Մնած տեղս՝ Աշտարակ.
Անդ շինիր քո բույնը
Հայրենի կտուրի տակ։

Անդ հեռու ալևոր
Հայր ունիմ սգավոր,
Որ միակ իր որդուն
Սպասում է օրե օր։

Երբ տեսնես դու նրան,
Ինձնից շատ բարև արա.
Ասա, թող նստի լա
Ցուր անբախտ որդու վրա։

Դու պատմե, թե ինչպես
Աստ անտեր ու խեղճ եմ ես,
Մշտ լալով, ողբալով՝
Դյանքս մաշվել, եղել է կես։

Ինձ համար թևերիկը
Մութ է շրջում արեգը,
Դիշերը թաց աչքիս
Քունը մոտ չի գալիս։

Ասիր, որ չիբացված՝
Թառամեցա միայնացած,
Ես ծաղիկ գեղեցիկ,
Հայրենի հողից գրկված։

Դեհ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացիր, թռիր արագ
Դեպի Հայոց երկիրը՝
Ինձ ած տեղս՝ Աշտարակ։

ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԻՅԱՆ
(1828—1868)

ԳԱՐՈՒՆ

Ո՜հ, ի՜նչ անուշ և ի՜նչպես զով
Առավոտուց փչես, հովի՛կ,
Ծաղկանց վրա գուրգուրալով
Եվ մազերուն կուսին փափկիկ.
Բայց չես հովիկ իմ Հայրենյաց,
Գնա՛, անցի՛ր սրտես ի բաց։

Ո՜հ, ի՜նչ ադու և սրտագին
Ծառոց մեջեն երգես, թռչնի՛կ,
Սիրո ժամերն ի յանտառին
Հզմայլեցան ի քո ձայնիկ.
Բայց չես թռչնիկ իմ Հայրենյաց.
Գնա՛, երգե՛ սրտես ի բաց։

Ո՜հ, ի՜նչ մրմունջ Հանես, վտա՛կ
Ականակիտ և հանդարտիկ,
Ջու հայելվույդ մեջ անապակ
Նային գիրենք վարդն ու աղբիկ.
Բայց չես վտակ իմ Հայրենյաց,
Գնա՛, հոսե՛ սրտես ի բաց։

Թևպիտ թռչնիկն ու հովն Հայոց
Ավերակաց շրջին վերա,

Թեպետ պղտոր վտակն Հայոց
Նոճիներու մեջ կը սողա,
Նոքա հառա՛չք են Հայրենյաց,
Նոքա չերթա՛ն սրտես ի բաց։

ԵՂԲԱՅՐ ԵՄՔ ՄԵՌ

Ի բյուր ձայնից բնության շքեղ
Թև երգք թռչին սիրողաբար,
Մատունք կուսին ամենագեղ
Թև որ զարնեն փափուկ քնար,
Չունին ձայն մի այնքան սիրուն,
Քան զանձկալի Եղբայր անուն։

Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբա՛յր համբ մեք,
Որ մըրըրկավ էինք զատված,
Բաղդին ամեն ոխ չարաննենգ
Ի մի համբույր ցրվին ի բաց.
Ընդ աստեղոք ի՛նչ կա սիրուն,
Քան զանձկալի Եղբայր անուն։

Երբ ալևոր Մայրն Հայաստան
Տեսնե զորդիս յուր քովեքով,
Սրտին խորունկ վերքը դաժան
Քաղցր արտասվաց բուժին ցողով.
Ընդ աստեղոք ի՛նչ կա սիրուն,
Քան զանձկալի Եղբայր անուն։

Մեկտեղ լացինք մենք ի հնում...
Եկեք զարձյալ հար անբաժան
Խառնենք զարտոսր և ըզխնդում[1],
Որ բազմածնունդ ըլլա մեր ջան.
Ընդ աստեղոք ի՛նչ կա սիրուն,
Քան զանձկալի Եղբայր անուն։

Մեկտեղ հոգնինք, մեկտեղ ցանենք,
Մեկտեղ քաղին մեր քրտինքներ,
Ըզհունձ բարյաց յերկինս հանենք,

---

1 զարտոսր և ըզխնդում— արցունք և ուրախություն

Որ կյանք առնան Հայոց դաշտեր.
Ընդ աստեղոք ի՛նչ կա սիրուն,
Քան գանձկալի եղբայր անուն։

ՄԱՀ ՔԱՋՈՐԴՎՈՒՅՆ

Դու զո՞վ խնդրես, մա՛յր իմ անուշ,
Ե՛կ, մի՛ դողար, մոտեցի՛ր հոս,
Անլաց աչոք դիտե՛ զորդիդ
Ու յուր վերքերն արյունահոս.

Թրքաց մայրեր թող լան, ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձեյթուն։

Ինչպես երբեմն օրրանիս մեջ
Կակուղ ձեռքով փայփայելով
Մանկիկ մարմնույս հանգիստ տայիր
Իբրև հրեշտակ նվագելով.

Զիս հանգչեցուր ի հող, և դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձեյթուն։

«Նորեկ որդվույս կենացն արև
Ձեզի համար փայլի՛, հայե՛ր»,
Այսպես յայնժամ դու կ՝երգեիր՝
Օրորոցիս ներստյալ քովեր.

Անոնց համար շիջավ, և դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձեյթուն։

Կարմիր կայլակը ցայտին վերքես,
Սակայն, մա՛յր իմ, նայե՛ չորս դին,
Ձայրուներուշտ թուրքերն տե՛ս
Հաղարներով փռված գետին.

Կերավ զանոնք սուր մեր, ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձեյթուն։

Մոռնեցին ինչպես վիշապ
Ու մեր վրա հարձակեցան.

Ո՛վ հայրեններք, ի հուր, ի բոց
Քո համար մեր սիրտք վառեցան.

Կարմիր նեբիկան ձորք մեր, ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Զեյթուն.

Ու ծափ գարիկին մեր հարց ոսկերք,
Չի չէ՛ մեռած Հայոց կրակ.
Ու ցնծացին այնչափ գոհեր,
Չի լուծավ վրեժ յարյան վտակ.

Ինդաց Մասիս, մա՛յր իմ, և դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Զեյթուն.

Վերջին համբույր տամ քեզ, մա՛յրիկ,
Հատուցանես զայն սիրուհվույս.
Վերջին անգամ գրկեմ մեր հող,
Ուր արդ կիջնամ ի ծոցն անլույս.

Խաչ մը տնկե վրաս, ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Զեյթուն.

ԹՆՂՈՒՄՆ ՔԱՋՈՐԴՎՈՒՅՆ

Ո՛չ փող գարկինք, ո՛չ արձագանք լեռնաստույգ
Սարե ի սար չարաշշուկ տարին լուր.
Ու չերգեցինք ողբոց երգեր սրտահույզ,
Երբ պատանվույն բացինք մոայլ էհոսին դուռ.

Գիշերական մունջ ստվերներ շուրջ կային,
Երբ հրացանի կոթով ըզհող փորեցինք.
Լուսին միայն դողդոջ շողայր մեր գլխին,
Սուգ էր պատեր ըզդաշտ, բլուր և երկինք.

Պետք չէր դադող, և ոչ ճերմակ պատանքներ,
Որով պոպվեր ապատորդի Զեյթունցին.
Նա հետ մարտին կարծես հոգնած կը հանգչեր,
Ու վերարկուն կարմիր բավեր յուր անձին.

Անճայն ու կարճ «Նաջեցելոց» մի գրուցեց
Մեր քաջ տերտերն, զինվոր Հայոց՝ վ Աստուծո.
Գովեց ըզմահն և ըզքաջութիւնն յուր օրհնեց,
Թուլլ չի տվավ հառաչ մ՝ ու ճիչ հանելու։

Բայց երբ գլուխն ի բարձ դրինք հողաշեն,
Տեսանք ըզգեղ ճակտին ու վերքըն պայծառ,
«Ով պատանյակ,— ըսինք ամենքս մեկ բերնեն,—
Վասն Հայրենյաց մեռար, դու շատ ապրեցար։

Գնա՛, գրուցե հայկազարմից մեծ ոգվոց,
Որ կա՛ն այստեղ ազատ ու քաջ դեռ հայեր,
Որոնք ի բյուր պատերազմաց թեպետ խոց՝
Մեջ ամպրոպաց ի ժայռ կանգուն են կեցեր»։

Մեյ մ՝ալ քամի հանկարծ փըչեց ցըրտաշունչ,
Լուսնին շողերն եկավ գոցեց մթին ամպ,
Ու մեր սարերն, զերթ ուրվականք անմռունչ.
Սև գլուխնին տնկած դիտեն ապշությամբ։

Յայնժամ ցուրտ-ցուրտ հող լեցուցինք յուր վըրան,
Խաչ մը գըրինք, ինչպես յուր մոր պատվեր ետ.
Ոչ այլ շըքեղ արձանագիր, ոչ տապան.
Ձինքն մինակ թողուցինք յուր փառքին հետ։

ՆԱՀԱՊԵՏ ՌՈՒՍԻՆՅԱՆ
(1819—1876)

ԿԻԼԻԿԻԱ

Երբոր բացվին դռներն հուսո,
Եվ մեր երկրեն փախ տա ձմեռ,
Ջքնաղ երկիրն մեր Արմենիո,
Երբ փայլէ յուր քաղցրիկ օրեր.
Երբոր ծիծառն ի բույն դառնա,
Երբոր ծառերն հագնին տերև.
Յանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա,
Աշխարհ, որ ինձ եռուր սիրե

Տեսի դաշտերն Սյուրիո,
Լյառն Լիբանանի և յուր մայրեր[1].
Տեսի զերկիրըն Իտալիո,
վեննետիկ և յուր գոնդոլներ.
Կզգի նման չիք մեր Կիպրա
Եվ ոչ մեկ վայր է, արդարև,
Գեղեցիկ քան զիմ Կիլիկիա,
Աշխարհ, որ ինձ եռուր սիրե

Հասակ մը կա մեր կենաց մեջ.
Ուր ամենայն իղձ կ'ավարտի,
Հասակ մը, ուր հոգին ի տենչ
Հիշատակաց յուր կարոտի.
Յորժամ քնարս իմ ցրտանա,
Սիրոյն տալով վերջին բարևս,
Երթամ ննջել յիմ Կիլիկիա,
Աշխարհ, որ ինձ եռուր սիրե

---

1 մայրեր— մայրի անտառներ, մայրի ծառեր

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ
(1851—1872)

ՍԻՐԵԼ

Բ- ուլ մը նայվածք, փունջ մը ժպիտ,
Քուրա մը խոսք դյուքեց իմ սիրտ։

Ես ուզեցի լուռ մենանալ,
Սիրել փթիթք, խորշեր թավուտ,
Սիրել կայծերն երկնի կապուտ,
Առտվան շաղն, իրիկվան բալ,
Ճակատագրիս սև գիծ կարդալ,
Խոկալ, սուգիլ, ըզմայլիլ սուտ։

Ո՜հ, խուրձ մը վարս, եղեմ մը ջուրջ.
Շրջագգեստ մը շրշից իմ շուրջ։

Ես ուզեցի լոկ ու մինակ
Սրտակցիլ ջինջ վտակին հետ,
Հիշատակի չունի նա հետ,
Սիրտ մ՝ որո մինչ սուգիմ հատակ,
Գտնեմ գիս հոն ժժգույն, հատակ,
Գաղտնիք մ՝ունի այն՝ անթիվ վետ։

Եթեր ըլ տրուփ սրտի լանգիք,
Հծծից. «Կուզե՞ս սիրտ, ես ինծի»։

Ես ուզեցի սիրել գեղյուն,
Որ երկնքեն թռչի բեհբեհ,
Նա չը՛ սիրեր խոցել երբեք,
Հոգի մ՛ որո դազանիքն է բույր։
Գիտեն շոյել երազներ բյուր,
Երկնի բույրն հուշ կածե առ հնր։

Ո՛հ, փունջ մը բոց փսփսաց ինձ.
«Կուզե՞ս պաշտել հոգի մ՛անբիծ»։

Ես ուզեցի քնարով մի
Լոկ սիրել հոս, հոս գալիահար,
Պաշտել, գրկել միայն քնար,
Սիրող էակ ճանչել զանի,
Ըստ իմ քմաց լարել ազի,
Եվ սրտակցիլ սիրողաբար։

Նե մոտեցավ հուշիկ, ըսավ.
«Քնարդ է ցուրտ սիրտ, և սերդ՝ ցավ»։

Թոթվեց թևերն հոգիս մոլար,
Ճանչեց ըզնե՝ գեղ ու կրակ.
Սիրտն անապակ՝ ինչպես վտակ,
Անմեղ՝ ինչպես սյուք գալիահար,
Հավատարիմ՝ ինչպես քնար,
Հրաժեշտ տվավ կյանքի մեհնակ։

Բույլ մը նայվածք, փունջ մը ժպիտ,
Քուրա մը խոսք դյութեց իմ սիրտ։

ԴՐԺԵԼ

Փունջ մը կնճիռ, բույլ մը կայծակ,
Դժոխք մ՛անեծք խոցեց հոգյակս։

Ես ուզեցի պաշտել ըզնե[1],
Սիրել ժպիտըն՝ փթիթք անհուն,
Սիրել աստղերն ան աչերուն,

[1] ըզնե (նե՝ նա) — նրան (իգական)

Եվ այն խոկումն, որ մթագնեի՝
Պայծառ ճակատն՝ այն ամպն է,
Որ կշպարե դեմքը լուսնույն։

Գիշեր մը սուգ, անդունդ մ'հառաչ
Հուզեց ներա հոգին ու լանջ։

Ես ուզեցի միշտ քովն ըլլալ,
Մտիկ ընել թնդյուն սրտին,
Շնչել, խմել ներա հոգին,
Եվ շոշափել լոկ ձյունափայլ
Ծոծրակին վրա ծալ-ծալ
Թափող վարսից ալյակք ծփին։

Օվկեան մը տրտունջ լսեցի.
«Ջիս կը նեղե՞ս»,— հծծեց ինծի։

Ես ուզեցի քնար մ'ըլլալ
Ներա ձեռքին տակ հնացող,
Ներա հոգվույն խորն հիացող
Թեթև պատկեր մ'ըլլալ շարժյալ,
Մոռնալ պիս, լոկ ըզնե խոկալ՝
Կվառե երազ մ'որուն մեկ շող։

Ամպրոպ մը սաստ ցնցեց հոգիս,
Գոչեց. «Սիրել չե՞ս կրնար դիս»։

Ի զո՞ւր սիրտս մխաց առջին՝
Խնկարկելու սիրտն անապատ,
Ցույցի իրեն հակատս գունատ,
Կարծս գոգած՝ մատն իմ աչքին,
Ի զուր շուրթերս դողդոջեցին,
Ջինքը սիրկս հծծեցին հայու։

Նե հեռացավ ինձնե, բսավ.
«Ի՜վ սիրեցի քեզ, մնաս բարյա՜վ»։

Որոտացին խոհմանցս ամպեր,
Պայծակնահար ըրին հոգիս,

Մոխիր դարձան երազներս յիս,
Ճակատագիրս խնծղաց[1] ի վեր.
Խորշ մը կար, որ զիս կը ծաղրեր,
Այն՝ լուռ փոսն էր գերեզմանիս...

Փունջ մը կնճիռ, բույլ մը կայծակ,
Դժոխք մ'անեծք խոցեց հոգյակս։

ԼՃԱԿ

Ինչո՞ւ ապշած են, լճա՛կ,
Ու չեն խայտար քու ալյակք,
Միթե հայելվուդ՛մէջ անձկավ
Գեղուհի՞ մը նայեցավ։

Եվ կամ միթե կզմայլի՞ն
Ալյակդ երկնի կապույտին,
Եվ այն ամպոց լուսափթիթ,
Որք նմանին փրփուրիդ։

Մելամաղձոտ լճա՛կ իմ,
Քեզ հետ ըլլանք մտերիմ,
Սիրեմ քեզի պես ես ալ
Գրավիլ, լռել ու խոկալ։

Որքան ունիս դու ալի,
Ճակատս այնքան խոկ ունի,
Որքան ունիս դու փրփուր,
Սիրտս այնքան խոց ունի բյուր։

Ալյ երին գոդդ ալ թափին
Բույլքն աստեղաց երկնքին,
Նմանիլ չե՛ս կրնար դուն
Հոգվույս՝ որ է բոց անհո՛ն։

Հոդ աստղերը չեն մեռնիր,
Սպրիկներն հոդ չեն թառամիր,
Ամպերը չեն թրջեր հոդ,
Սրբ խաղաղ եք դու և օդ։

---

1 խնծղալ— ծիծաղել. այստեղ՝ չարախնդորեն ծաղրել

Լճա՛կ, դո՛ւ ես թագուհիս,
Չի թ՝հովե մ՝ալ խորշոմիս,
Դարձյալ խորքիդ մեջ խառով
Ձիս կը պահես դողդողալով։

Շատերը պիս մերժեցին,
«Քնար մ՝ունի սոսկ»,— ըսին.
Մին՝ «Դողդոջ է, գույն չունի»,
Մյուսն ալ ըսավ. «Կը մեռնի՞»։

Ոչ ոք ըսավ. «Հե՞ք տղա,
Արդյոք ինչո՞ւ կը մխա՝
Թերևս ըլլա գեղանի,
Թե որ սիրեմ, չմեռնիս»։

Ոչ ոք ըսավ. «Սա տղին
Պատռենք սիրտը տրտմագին,
Նայինք ինչե՞ր գրված կան...»։
Հոն հրդեհ կա, ո՛չ մատյան։

Հոն կա մոխի՞ր... հիշատա՛կ...
Այյակքդ հուզի՛ն թող, լճա՛կ,
Չի քու խորքիդ մեջ անձկավ,
Հուսահատ մը նայեցավ...

ՏՐՏՈՒՆՋՔ

Է՛, մնաք բարով, Աստվա՛ծ և արև,
Որ կը պլպլաք իմ հոգվույս վերև...
Աստղ մ՝ալ ես կերթամ հավելուլ երկնից,
Աստղերն ի՞նչ են որ, եթե ոչ անբիծ
Սվ թշվառ հոգվոց անեծք ողբագին,
Որք թռին այրել ճակատն երկնքին.
Այլ այն Աստուծույն՝ շանթերո՛ւ արմատ՝
Հավելուն գենքերն ու զարդերն հրատ...
Այլ, ո՛հ, ի՛նչ կըսեմ... շանթահարե՛ պիս,
Աստվա՛ծ, խոկն հակա, փշրե՛ հյուլեիս՝
Որ ժպրհի ձգտիլ, սուգիլ խորն երկնի,
Նյնել աստղերու սանդուղքն ահալի...[1]

[1] ահալի— ա՛ր. վախ, սարսափ ազդող։

Ողջո՜ւյն քեզ, Աստվա՜ծ, դոզդոջ էակին,
Շողին, փթիթին, ալվույն ու վանկին,
Դու, որ ճակտիս վարդն ու բոյն աչերուս
Խլեցիր՝ թրթռումս շրթանց՝ թռիչն հոգվույս,
Ամպ տվիր աչացս, հևք տվիր սրտիս,
Լսելք մահվան գուռն ինձ պիտի ժպտիս,
Անշուշտ ինձ կյանք մը պահած ես ետքի,
Կյանք մ՚անհուն շողի, բույրի, աղոթքի.
Իսկ թե կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
Հոս մառախուղի մեջ համր, անշշունջ,
Այժմեն թո՛ղ որ շանթ մ՚ըլլամ գալկահար,
Պլլվիմ անվանդ, մռնչիմ անգադար,
Թո՛ղ անեծք մ՚ըլլամ ու կողդ խրիմ,
Թո՛ղ հորչորջեմ քեզ. «Աստվա՜ծ սխերիմ»։
Ո՜հ, կդողդոջե՜մ, ժժգույն եմ, ժժգո՜ւյն,
Փրփրի ներսս դժոխքի մ՚հանգույն...
Հառաչ մ՚եմ հեծող նոճերու մեջ սև,
Թափելու մոտ չոր աշնան մեկ տերև...
Ո՜հ, կայծ տվեք ինձ, կա՜յծ տվեք, ապրի՜մ...
Ի՜նչ, երազե վերջ գրկել ցուրտ շիրի՜մ...
Այս ճակատագիրն ի՜նչ սև է. Աստվա՜ծ,
Արդյոք գամբանի մրուրո՞վ է գծված...
Ո՜հ, տվե՛ք հոգվույս կրակի մի կաթիլ,
Սիրե՜լ կուզեմ դեռ՝վ ապրիլ ու ապրի՜լ.
Երկնքի աստղե՛ր, հոգվույս մեջ ընկե՛ք,
Կա՜յծ տվեք, կյա՜նք՝ ձեր սիրահարին հեք,
Գարունն ո՛չ մեկ վարդ ճակտիս գալկահար,
Ո՛չ երկնի շողերն ժպիտ մ՚ինձ չե՛ն տար.
Գիշերն միշտ գաղաղս, աստղերը ջահեր,
Լուսինն հար կուլա, խուզարկե վըհեր.
Կըլլան մարդիկ, որ լացող մը չունին,
Անոր համար նա գրավ այդ լուսին.
Եվ մահամերձն ալ կուզե երկու բան.
Նախ՝ կյա՜նքը, վերջը՝ լացող մ՚իր վրան։
Ի զո՜ւր գրեցին աստղերն ինձի սե՛ր,
Եվ ի զո՜ւր ուսույց բուլբուլն ինձ սիրել.
Ի զո՜ւր սյուքեր սեր ինձ ներշնչեցին,
Եվ գիս նորաստի ցուցուց ջինջ ալին.
Ի զո՜ւր թավուտքներ լռեցին իմ չուրջ,
Գաղտնապահ տերևք չառին երբեք չունել,

Որ չը խոովին երազքս վսեմ,
Թույլ տվին, որ միշտ ըզնեն երազեմ,
Եվ ի գո՜ւր ծաղկունք, փթիթներ գարնան
Միշտ խնկարկեցին խոկմանցս խորան...
Ո՜հ, նոքա ամենքը պիս ծաղրեր են...
Աստուծո ծաղրն է աշխարհն ալ արդեն...

ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթե ժժգույն մահու հրեշտակ
Անհուն ժպտով մ'իջնե իմ դեմ,
Շոգիանան ցավքս ու հոգիս,
Գիտցե՛ք, որ դեռ կենդանի եմ։

Եթե անարբս իմ տիպար
Մոմ մը վոխա ու մահադեմ,
Ո՜հ, նշուլե ցուրտ ճառագայթ,
Գիտցե՛ք, որ դեռ կենդանի եմ։

Եթե ճակտովս արտոսրագօծ
Ձիս պատանքի մեջ, ցուրտ գերդ վեմ,
Փաթթեն, դնեն սև դագաղը,
Գիտցե՛ք, որ դեռ կենդանի եմ։

Եթե հնչե տխուր կոչնակ,
Թրթռուն ծիծաղն մահու դժխեմ,
Դագաղս առնե իր համր քայլ,
Գիտցե՛ք, որ դեռ կենդանի եմ։

Եթե մարդիկն այն մահերգակ,
Որք սև ունին ու խոժոռ դեմ,
Համասփռեն խունկ ու աղոթք,
Գիտցե՛ք, որ դեռ կենդանի եմ։

Եթ՛ հարդարեն իմ հողակույտ,
Եվ հեծեծմամբ ու սգալեն
Իմ սիրելիքը բաժնվին,
Գիտցե՛ք, որ մի՜շտ կենդանի եմ։

Իսկ աննշան եթե մնա
Երկրի մեկ խորշն հողակույտն իմ,
Եվ հիշատակս ալ թառամի,
Ո՛հ, այնատեն ես կը մեռնիմ։

ԻՄ ՑԱՒԸ

Սուրբ տեղիներով լոկ ծարաված՝
Ցամաք գտնել աղբերքն համայր,
Ցամքիլ ծաղիկ հասակի մեջ.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցավ ինձ համար։

Ջերմ համբույրով մը դեռ չայրած
Սա ցուրտ ճակատս դալկահար՝
Հանգչեցունել հողե բարձին.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցավ ինձ համար։

Դեռ չը գրկած էակ փունջ մը՝
Ծպտեր, գեղեր, հուրե շաղյալ[1],
Գրկել սա ցուրտ հողակույտը.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցավ ինձ համար։

Քաղցր երազով մ'հղի մրափ մը
Ջանդորրած գլուխս մրրկահար՝
Ննջել հողե վերմակի տակ.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցավ ինձ համար։

Հագնիլ հյուղին մուր-անունը,
Ծծել նորա մրուր-օդն հար,
Միշտ ցավի՛ը միանգամայն.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցավ ինձ համար։

Հեք մարդկության մեկ ոսոր գոս՝
Հայրենիք մը ունիմ թշվառ,
Ջոդնած անոր՝ մեռնի՛լ աննշան,
Ո՛հ, ա՛յս է ասոկ ցավ ինձ համար։

---

[1] շաղյալ — շաղախված

ՊԵՐՃ ՊՈՈՇՅԱՆ
(1887—1907)

ՀԱՅԻ ԽՆԴԻՐ

(հատվածներ)

ՄԻԿԻՏԱՆ ՍԱՔՈՆ

Ա

և ջրի գլխին, այսօր էլ կարծեմ, դեռ կարելի է նկատել մի-երկու ավերակների հետքեր, որոնք փոքր ժամանակ հնախույզ ճանապարհորդին կանգ առնել կտան և մտածմանց մեջ կձգեն։

Այդ երկու ավերակներից հյուսիսայինը կողմը գտնվածն այն արժանահիշատակ ամարաթն է, որ մի-երկու տարի քաշում էր դեպի յուրյան բազմաթիվ ժողովուրդ Սարդարաբատու և Կարբու կոչված գավառիցը՝ արդարություն և իրավունք խնդրելու։ Ուզում եմ ասել, թե այս ավերակի տեղը մի քանի տարի հառաջ մեծ շինություն էր։ Այստեղ էր կենում այդ գավառի կառավարիչը, կամ ռամկական բառով մովրովն՝ յուր օգնականներով, գրագիրներով և ոստիկանական բոլոր պաշտոնյաներով. այստեղ էր և նորա դատարանը։

Այս մեծ շինության դիմացը, նրանից ոչ շատ հեռու, Սև ջրին ավելի մոտիկ եղեգնուտներին կից էր մյուս ավերակի տեղը՝ կառավարչի ամարաթի գինետունը, կամ մխիթանխանեն։

Մովրովի ամարաթից ոչ պակաս կարևոր էր այս գինետունը։ Այսպիսի մի ժողովատեղին հեռի լինելով գյուղից և բնակություններից, հարկավ պետք է ունենար մի տեղ, ուր եկվոր բազմությունն իջևաներ, կերակրվեր և պատսպարվեր։ Այսպիսի հյուրանոցներ ամեն մեծ ճանապարհների վերա գտնվում են։

Մանկուհի աղամարդի շիկամազի պատճառ հետաքրքիր չէ ոչով հատուկ մի լայն ակոսակոր բան է այն, մի կոկիկ կարգով խմորով խնամված մեր քաղաքակիրթ հյուրն օտարամոլներիս մեջ ամենահոգատար ընդունելութեան մը կ՚արժանանայ, իսկ հայ սեղանատիրոջ մը համար ամենամեծ պատիւն է իր տունը ու յարկին ներքեւ ունենալ այդ հատկութեամբ օժտուած ազգակիցը։ Այս պատճառով է որ ամէն անգամ որ նորեկ ազգակիցներէն մէկը մեզի հետ ճաշի կամ ընթրիքի հրաւիրուած էր, ես ալ ուրախ էի, որ ինձ ալ հնարաւորութիւն կը տրուէր ներկայանալու իմ հարազատ հայրենակիցներուս։

Գիտնալու ունեմ նոյնիսկ մի լայն ակադեմական բան, որ ինչ կայ մի քանի տող, ըսեմ, ձեռամբ, հետեւ, ձեռամբ, հետեւ և այլն. հիշատակարանի շինուած էր այդ բանի վրայ, որ կ՚ուսումնասիրէի։ Ներկայ ատեն ալ ինչքա՜ն հայ կայ, իսկ հետաքրքրութիւն ցոյց տալու, մեզի ուղղակի ոչով, որ կ՚ուսումնասիրէ հին հայ գրականութիւնը, ինչ հոգին ալ կ՚ունենայ, ինչ ձեռագիր բանի կը հանդիպի, կ՚ուղարկէ մեզի, որ ուսումնասիրենք, ըսելով թէ մենք կարդալ գիտենք հին գրերը, մենք կրնանք ճանչնալ ու կարդալ հին ձեռագրերը, որ ինքը չի կրնար։ Ասոնք ամէնքն ալ ինծի համար մեծ հաճոյք կը պատճառեն, որ ինքս ալ ուրիշ անգամ ուրիշ բանի մը համար ընելիքս կ՚ընեմ, ինչպէս որ ընեցի ասոնց համար։

Գրուածքներ եղած են մեզի համար, որոնք ինձ ստիպեցին, որ ամէն ինչ մէկդի դնեմ, ու ամբողջ ուշադրութիւնս անոնց վրայ դարձնեմ, որովհետեւ ինչպէս ըսի, ես ալ հայ եմ, ու ինչպէս ամէն հայ, ես ալ կ՚ուզեմ գիտնալ հայ հոգին, հայ ոգին, հայ մտածելակերպը, հայ ապրելակերպը, հայ սովորութիւնները, հայ ազգային հարստութիւնները, հայ ազգային գանձերը, հայ ազգային ամէն ինչ, որ հայ է, ինչպէս որ ամէն հայ կ՚ուզէ գիտնալ, ինչպէս որ ամէն հայ կ՚ուզէ ճանչնալ իր հայրենիքը, ինչպէս որ ամէն հայ կ՚ուզէ ճանչնալ իր ազգը, ինչպէս որ ամէն հայ կ՚ուզէ ճանչնալ իր ազգային հարստութիւնները։

— Այո՛, բայց ինչո՞ւ։

Ես ի՞նչպես կարող չեղած բաներ պատմել նյութ ունենալու համար։ Ես պետք է ասեի, որ ինձ ոչ մի բան չի հետաքրքրում, որ ես ոչ մի ցանկություն չունեմ, որ ինձ համար ամեն բան միևնույն է, ասեի, որ ես ոչ մի բանի չեմ ձգտում, որ ինձ համար գոյություն չունի ոչ ոք, որ ես ոչ մեկին չեմ սիրում, որ ես ոչ մեկի հանդեպ ոչ մի զգացմունք չունեմ, որ ես ոչ մեկի հանդեպ ոչ մի զգացմունք չունեմ, որ ես ոչ մեկի հանդեպ ոչ մի զգացմունք չունեմ։

Ի՞նչ ուզում էր ասել նա, ինչ գրգռատեցի՞ է, ոտնձգե՞լ է իրա ազատությանը, թե պարզապես ուզում էր ասել, որ պիեսի գլխավոր հերոսը ինքն է։ Այդ վերջինը ամենից շատ էր նրան դուր գալիս, որովհետև նա ինքն էլ ուզում էր գրել մի պիես, որի գլխավոր հերոսը ինքն էլ լիներ։ Ո՞ր պարագայում էլ ինչ-որ մեկը ասեր, որ ինքն էլ մի պիես է գրում, նա կասեր, որ ինքն էլ ուզում է գրել մի պիես, որի գլխավոր հերոսը ինքն էլ լինի։ Ամեն մի պարագայում նա ինքնասիրական մի գոհունակություն կզգար։

Ահա ինչու էր նա ուզում ասել, որ ինքն էլ պիես է գրում, որ ինքն էլ ուզում է ինչ-որ մեկին ասել, որ ինքն էլ ուզում է ինչ-որ մեկին ասել, որ ինքն էլ ուզում է ինչ-որ մեկին ասել

— Վա՛յ աստծու բարին, բարով, հազար բարի ես եկել, քեզ մատա՛ղ, իմ աչքի՛, իմ գլխի՛ վրա։

Դու չկարծես, ընթերցո՛ղ, թե այս խոսքերը Սաքոն միայն նշանավոր անձնավորությունների համար է խարջում, վերջին դյադեն էլ լինի, նրա աչքի, նրա գլխի վերա բազմելու տեղ ունի։

— Այ տղա՛, շո՛ւտ,— հրամայում էր Սաքոն յուր ոպասավորին,— աղա Կարոյի ձիու հոգսը քաշեցնք, բոլ խոտ ու դարման լցրնք առաջը, թամբը թուլացրնք, ծանրությունը տուն բերնք։

— Համեցեք, քեզ զուրբան, աղա Կարո ջան, ճամփից եկած ես, բեզարած ես, մի բողազդ թաց արա ու նեքսև գնա՝ օթախում մի քիչ դնջացի. ի՞նչ անուշ կանես, գինի՞, թե արաղ։

— Սաքո ջան, նեղություն մի՛ քաշիլ։

— Վա՛յ գլխիս, ամոթ չի՞ էդ թավուր խոսքերը, մեր ախպերությունի մեջն ըտոնք պտի մտնի՞ն, սաղ դուքանը քեզ զուրբան, վեր կալ չոլն ածա, ծպտուն հանողը մարդ չի։

— Սաքո ջան, քեզ համար մի քիչ ային-օյին եմ բերել, թողություն կանես, քեզ ավելի պատիվ էր հարկավոր։

— Էդ ի՞նչ նեղություն ա, Կարո ջան, որ քաշել ես, խնդրում եմ, որ էս վերջինն ըլի, թե չէ գիտես, կխռովենք, ա՛յ։— Ասում էր Սաքոն ու խուրջինը ձեռքիցն առնում, ոպասավորին տալիս դատարկելու, բայց իհարկե, էս առաջինը չէր Կարոյի ընծա բերելուն, վերջինն էլ չի լինելու։

Մի-երկու օրից հետո զգլխամուրցի նախրչի Կարոն յուր գործը պրծած գնում ա։

— Սաքո ջան, ես գնալու եմ։

— Աստված բարի ճամփա տա, Կարո ջան։

— Սաքո ջան, մեր հաշիվն ի՞նչ ա։

— Ի՞նչ պտի ըլի, քո սաղությունը։

— Չէ՛, էլ հենց, ինչքա՞ն ենք մնացել։

— Ամոթ ա, ամոթ, մեր մեջ էդպես հաշիվներ չպիտի ըլին, մի-երկու մանեթն ի՞նչ ա, որ դրա համար բերան ես բաց անում. քո տունն էր, եկար, անուշ արիր ու գնացիր։

Մեր Կարոյի գույնը պատի ծեփ դարձավ. նա կարծում էր, թե երկու ոպատի հագիվ կլինի, մանեթների անուն լսեց։

— Չէ՛, Սաքո ջան, ես էդ թավուր բաները չատ չեմ սիրում, ասում ա՝ հետար դինար-դինար, բաղշիշ Թուման-Թուման[1], դու էլ մուֆտա հո չե՞ս գտել, փող ես ավել, դու էլ մի քանի սև փողի համար ես գլուխդ չոր քարին դրել, էլի՛ ախպեր ենք, ինչ որ հասանելու չա՝ ասա՛։

---

[1] Հաշվի մեջ՝ բծախնդիր, բաշխելիս՝ առատաձեռն

Շատ չեմուշում աննկուց հետո, վերջապես հնչում է վճռական խոսքը. երեք մանեթ ու կես։

Թուքը կուլ տալով՝ ձեռը չերը տարավ մեր նախրչին ու ետ արեց յուր հասարակ կտավե քսակի բերանի կապը։ Նա տասը մանեթ պարտք էր արել մի չնչին գործի համար, Սև ջրի գլուխն եկել. վերչին երկու մանեթն էլ Սաքոյին ավեց ու խնդրեց, որ գնա թե չէ, մնացածը առաջին եկողի հետ ղրկի։

— Քո ցավը տանի, թեկուզ ըսկի մի՛ ղրկիլ, կամ թե ունեցած ժամանակդ ղրկի, քեզ վրա կորած հո չի,— հանգստացնում է նրան Սաքոն ու ճանապարհ ձգում։ Սաքոն լավ գիտի, որ նախրչին չէ՝ տանուտերն էլ չի համարձակվիլ յուր մի կոպեկն ուտել, մանավանդ, որ իրեն հասանելիքի քառապատիկ կամ հնգապատիկն արդեն ստացել է. բացի դրանից, կողմնակի ճանապարհով նախրչու տասը մանեթի մեծ մասն էլ յուր գրպանն է մտել, ում ինչ տվել է նախրչին, Սաքոյի ձեռքովն է անցկացել։

Ես չգիտեմ՝ Սաքոյի նախորդ գինեվաճառներն էլ սույն և մի անունն ու խնդքն ունեի՞ն, թե ոչ։ Հավանական է, որ ոչ. ես կարծեմ Սաքոյի իրան հանճարն էր այդպես հանրահռչակ արել։ Թթու է՝ թան չի, ամեն մարդի բան չի. ո՞վ էր կարող Սաքոյի պես վստահ գործ բռնել, ո՞ւմ առաջին մովրովի դուռն այնպես բաց կլիներ, ինչպես մեր Սաքոյի։ Տեսե՛ք, թե մեր միկիտանն ինչպես է շարունակում իր տեսակցությունները մովրովի հետ։

Մութը գետինն առավ, ուրքը խաղաղվեց, ամեն մարդ մտավ յուր սենյակը։ Սաքոն հանձնից գինետունը յուր սպասավորին և գնաց դեպի մովրովի ամարաթը։ Նա ուղիղ ճանապարհովը չի գնում. նա անց կացավ պատի տակն և շուտ-շուտ խշշկոտալով իրան ձգից մովրովի նախասենյակը։ Նրա համար առաջուց իմաց տալ չկա. յասավուլն իրավունք չունի արգելելու նրան։ Սաքոյի ներս մտնելուց հետո նա պարտավոր է թողուլ նրան նախասենյակումը և դուրս գալ, դուռը հսկել, որ օտար մարդ չգա։ Բավական է, որ մովրովը տանն է։ Ներսից դուռը փակած էլ լինի, Սաքոն ուներ յուր բախելու ձևը. իսկույն դուռը նրա առաջին կբացվի։ Մովրովի բնած ժամանակն էլ Սաքոն կարող է ուղղակի մտնել ննջարանն և գարթնեցնել. այդ կնշանակե, որ մի անհետաձգելի գործ կա։

— Տղա՛յք, ո՞վ կա այդտեղ,— ձայն է տալիս մովրովն յասավուլին և նորից խստիվ պատվիրում, որ ոչ ոքի չընդունեն։

Մտնում է Սաքոն մովրովի մոտ, կանգնում գոան տակին և գլուխ տալիս՝ ձեռքերը կրծքին դրած. նա գլուխը չի բարձրացնում, մինչև մովրովը չհարցնի.

— Հը, ի՞նչ կա։

— Քո սաղությունը։

— Ասա տեսնեմ։

Ենթադրենք, ընթերցող, որ ես ու դուն էլ կախարդական գլխարկ հագած՝ աներևութանալու զորություն ունինք և լուռ ու մունջ մի անկյունում կանգնած լսում ենք. ուրիմն ականջ դիր։

Սաքոն ուշացրեց մովրովի պատասխանը։

— Հը՛,— ձայնը բարձրացրեց մովրովը,— ի՞նչ ես պոռշներդ կես գազ կախ քցում, բերանիցդ հո քրեհ չե՞ն ուղում, խոսի՛, էլի՛. ի՞նչ կա, ի՞նչ չկա։

— Ը՛... ը՛... ը՛..., ոչինչ, էնպես մեծ գործ չկա՝ մտա քո սաղությունը հարցնեմ։

— Լա՛վ, ես գիտեմ, թե իմ սաղությունը քեզ համար ի՞նչ արժի, մտքինդ, արդաչիք են եկե՞լ։

— Հրամեցի՛ք, աղա ջան։

— Քանի՞ հոգի են, ի՞նչ են ուղում, չա՞ղ են, թե լղար։

— Երեք սխպեր են, խնդիրը մի հասարակ բան ա, համա մեջը նյութ կա. դրանք ուղում են բաժանվիլ, մեչները համաձայնություն չկա. մեծ սխպերը մենծահարկ ա ուղում, պատիկները չեն տալիս, հիմի եկել են, որ դու բաժանես։

— Ընչի՞ իրանց տանուտերը չի վերջացրել։

— Չէ՞ որ ես քեզ խնդրեցի, որ քո կողմից տանուտերներին պատրհամայեմ, որ եղալի գործերը չհամարձակվին իրենք վերջացնել։

— Որքան մխաքս է, այդ իրավունքն ես քեզ չեմ տվել։

— Է՛հ, աղա, դու էլ շատ բանի քամակիցն ես ընկնում. ամեն բան հո մատնահեսաբ[1] տալով չպիտի՞ հրամայես. մենք էլ մարդ ենք, խոտ հո չե՞նք արածել, պիտի հասկանանք ու էլ գլխացավանք չտանք քեզ. ես եմ քո կողմից հրամայել։

— Հրամանաթուղթ հո չե՞ս ղրկել։

— Գժվե՞լ եմ, ի՛նչ ա. մեկին իր էշտեղ էլած վախտն եմ պատվիրել, մեկելին յասավուլի բերանով եմ ասպասրել։

— Ամա՛ն, Սաքո՛, դու մեր գլխին մի փորձանք չբերես։

— Քող իմ ջանին գա, թե որ սրանից քեզ մի վնաս հասնելու ըլի. ո՞վ կա մեր մհալումը, որ բան հասկացող ըլի, յա ձեռիցը մի բան գա. անասունը քեզ օրինակ. քո խոսքը մհալի մեջ թագավորի խոսքից վեր ա. դու ես մեր տերը, մեր դատավորը, մեր կյանքի ու մահի վճիռ տվողը. թուղթն էլ ա քո ձեռին՝ գալամն էլ, ինչ կամեցար՝ կամեցար. ասում ա՝ գոր ինչ գրեցի՝ գրեցի, ո՞վ ա քո հառաջը բռնողը, ուզես քոթկի[2] մեջ կփտացնես, ուզես Սիբիր կղրկես։

---

[1] մատնահեսաբ — մատնահաշիվ (մատների վրա թվարկելով)

[2] քոթուկ — կոճղ. պատժելու գործիք

— Այ տղա, շատ վստահ ես խոսում, Սաքո՛, Երևանումը որ իմացան, գիտե՞ս ինչ կանեն, մեզ հոգեց հոգի կկորցնեն։

— Է՛հ, աղա՛, հենց իմանաս ինձ հայտնի չի, որ նրանք էլ չեն կարող քո մի մազին դիպչիլ։ ո՞վ իր աչքը քոռ կուզի, իր հացին քացով կտա. թե որ քեզանից ավելի խեր տվող գտնեն, թող քո տեղը ղրկեն. ի՞նչ են ուզում անկուշտները, մրջմի քարավանի պես յասավուլը Երևան ճամփեցը պակասում չի՝ բեռները լիքն առաջ արած. էս ի՞նչ ա՝ տկերով Աշտարակու գինի, արաղ, Եղվարդա լսի պես ցորեն, Ապարանու արդար բյահրիբարի պես կովի եղ, Հայթաղու իստակ գդած ապրշմի պես բամբակ, Մոլլադորսունա հատիկ-հատիկ հընտրած բրինձ, Ալիբեգլվի մեղրի պես շիրբախտի ձեթ, Ղարխնի կարմիր խնձորի պես գուխ սոխ, ընչանք քալեշ սոխն էլ մեր մհալիցն ա Երևանու բոլոր չինովնիկների քունչ ու պուճախը լցվում, էլ ի՞նչ աստծու կրակ են ուզում, շաքար-չայն էլ, որ մեր խալխը համն էլ չի տեսել, մեր մհալիցն ա գնում. էս մի բանն էլ (Սաքոն բութ և ցուցամատը միմյանց քսելով հասկացրեց, որ փողի համար է ասում), էս մի բանն էլ շաբթի էս գլխին դու գնում ես, շաբթի էն գլխին հետդ տանում ես. ես իմ աստվածը, ես որ նրանց տեղակ ըլիմ, քեզ ասիլ չեմ, թե աչքիդ վերևն ունք կա։

— Տո՛, ընչի՞ ուրեմն իմ նախորդին փոխեցիր,— ժպտաց մովրովը։

— Մարդ ինչ կանի, աղա՛, իր գլխին կանի, մարդս ըտենց ա, հենց որ ոտին տեղ արեց, գլուխն էլ կամաց-կամաց նեքսև խցկեց, իրան ըլխա[1] մոռանում ա. քեզանից առաջի մովրովը քանի նոր էր, ղրկում էր ու իր տեղը հաստատ էր. քիչ-քիչ ոտն առաջ դրեց, հենց իմացավ, թե իրանից մենծը չկա. նրանց հակառակ էր գնում. մի-երկու անգամ գրեցին, չիլավը քաշեցին, համա չէ՝ տեսան որ կապը կտրել ա, մին էլ էն տեսանք, որ, ըհը՛, մի բարի լսի, հրամանքդ ըստեղ կաննած, նրա ոտը ալքացրիր. ես կասեմ, որ շատ լավ էլավ, իր հախն էր. ասում ա՝ օձի գլուխը որ կցավի, կերթա ճամփի մեջտեղը վեր կընկնի։ Ա՛յ, ի՛նչ կասեմ քեզ. գիտես, որ մարդս մարդով ա. գիտես, որ Երևան նստողների աչքն էլ մհալի վրա յա. դու էլ մհալի կառավարողն ես, միշտ ղրկում ես։

— Դու հենց գիտես, Սաքո՛, թե ինձ էժան նստեց էս տե՞ղը։

— Ո՞նց կըլի, աղա ջան, աո ու տուրն ախպեր են, ընչանք տաս ոչ, առնիլ էլ չես. հենց էդ ա, որ ես մեր հին մովրովին ղնամիշ եմ անում, էն տնաքանդը գոգով փող էր տվել էս տեղին ու համ փողից ընկավ, համ տեղիցը։

— Ախար, ի՞նչ քար քցեր խեղճն իր գլխին, էդ անաստվածներն ինչքան էլ ղրկում ես, բավականանում չեն ու փիս ուղվորի նման ձեռքերը միշտ գեմ են անում։ Դու հենց գիտես, Սաքո՛, որ իմ վերկալածի կեսն

---

[1] ըլխա— բոլորովին, խոպան, ամբողջապես

էլ ա ինձ մնում ա՞. գու ոչ մեռնիս, չարեքն էլ որ մնա, շատ շնորհակալ եմ։ Անունը կա, որ ոռճիկ եմ ստանում, հավատացնում եմ, որ մի կոպեկ իմ քիսեն չի մտնում. գնում եմ Երևան, ստորագրում ստանալու համար և դուս գալիս. գեռ մի բան էլ իմ չերիցն եմ գնում։ Է՛հ, ո՞ր մինն ասեմ, Սաքո՛, գժա՛ր ա, գժա՛ր, մեզ էլ մեղադրելու չի, որ կաշառք ենք վերցնում։ Հա՛, լավ միտս եկավ, լսիր՝ քեզ մի բան պատմեմ, երեք տարի առաջ՝ Արագի էն երեսին մովրով էի, մին էլ մի գիր եմ ստանում, որ ինձ հալհալրաթ[1] կանչում են Երևան։ Շտապում եմ, մութը գետինն առնելուս հասնում ու ուղղակի գնում նաչալնիկի մոտ— Բարով ես եկել,— քաղցրությունով ձեռս բռնում է նաչալնիկը։ Ես զարմանում եմ, առաջին անգամն էր, որ նրա երեսին ծիծաղ եմ տեսնում։— Գիտես ընչի՞ եմ կանչել քեզ,— հրամայում է նա.— Փառնավուտի մոտ դազախների կացարան պտի շինվի, տերությունից հինգ հազար մանեթ ա նշանակած, փողերն եկել են, պտի ստանաս ու գնաս շինել տաս։ Քու արևը, Սաքո՛, ուրախությունից չէի իմանում՝ ինչ անեմ։— Աչքի՛ս վրա, քո մեծությունն,— ասեցի,— պատրաստ եմ քո հրամանը կատարել։

— Ուրեմն վե՛ր կալ թուղթն ու մի ստացական գրի, որ ինձանից հինգ հազար մանեթ ստացար, և ահա փողը, վեր կալ գնա՛, երեք-չորս ամսից հետո տները պատրաստ ըլին։

Ընչանք ես թուղթը ձեռքս կառնեի, նա իր չաքմաճեն[2] բաց արեց ու մի ծալք փող հանեց, ձեռին բռնեց, սպասում է որ գրեմ ու ինձ տա, էլ չեմ գիտում, թե ո՞նց եմ գրում. երկու րոպեում թուղթը պատրաստ էր։

— Ես գլուխս կտամ, թե նա բոլոր փողը քեզ տված ըլի,— մեջ բերավ Սաքոն.— ես էլ որ ըլեի, մենծ մասն ինձ կպահեի, քիչը կտայի։

— Հենց էնպես էլ արեց. մին էլ չանս գող էլավ, երբ որ էն ահագին ծալքի երեսիցը հազար մանեթ համբարեց, ինձ տվեց, մնացած չորս հազարն արխեին էլ ետ դրեց իր դուքին ու կողպեց։ Ա՛յ, ասում է, էս հազարը տար, երբ որ կպրծնի, էլի արի ստացիր, բոլոր փողը հետդ մի՛ տանիլ, ճանապարհին կկորցնես։

— Միամիտ կաց,— ասում եմ,— քո մեծությունը, երեխա հո չե՞մ, որ կորցնեմ։

— Է՛հ, ի՞նչ դժվարությունով ես բանը հասկանում,— աչքով անելով ժպտաց երեսիս նաչալնիկը.— դե տար էդ հազար մանեթը, ոնց կուզես տունը շինիր վերջացրու, մի տեսնենք, թե ամեն մեկիս էդքան հասնո՞ւմ ա. գիտե՞ս քանի աշքեր կան էդ փողի վրա։

— Ուրեմն տեղն եկած միջոցին ինձ կպաշտպանե՞ս,— ասում եմ,— քո մեծությունը, թե որ հարց ու խնդիր ըլի, թե որ մհալը գանգատ տա,

---

[1] հալհալրաթ— անպատման

[2] չաքմաճա— տնդուկ

Քե ես իրենց բհդյարն ավելցնում եմ, մշակ, փայտ և ուրիշ շինանյութ համար նյութեր եմ պահանջում։

— Ո՞նց քե չեմ պաշտպանիլ, քե որ մենք մեկս մեկու չպաշտպանենք, երկու շաբթի մեջը մեր պոչը դուրս կգա և ամենքս միասին կկորչենք. մի՛ վախիլ, գնա քեֆդ քոք պահիր, դուռնս առաջի մեյդանումն էլ չեմ թողալ կանգնին, պապախներով հետ կածեմ. բաս որ մհալը չշինի իր պարավուլների ու պապախների կացարաններբը, ես ու դուն հո չե՞նք շինելու, ո՞վ ա նրանց հորը պարտական։

— Շատ շնորհակալ եմ, քո մեծությունը, ասաված քեզ երկար կյանք տա,— ասեցի ու հազարը համով-հարկևորով ծալեցի, չերս դրի ու գլուխ տվի, դուրս եկա։

— Գե ընչի՞ չէիր գլուխ տալ, ադա չան, մենակ էն հազարովը հո չէի՞ր բավականանալ, ախար տները շինելուս մշակների, մասալի՝ մեջ էլ քեզ քիչ օգուտ չէր մնալ։

— Օ՛, Սաքո՛, քեզ ոչ ով չի կարող խաբել, ինչքան գետնի երեսին ես, երկու էնքան էլ գետնի տակին ես, իհարկե առանց էդ չէր լուիլ, քիչմիչ էլ ընտեղից եկավ. հիսուն մշակ մի գեղի վրա քցելու փոխանակ երկու հարյուր հրամայեցիինք ու քսանհինգով անց կացրինք, մի քանի մաննեթ էլ մեր չերբը քցեցինք և այլն։

— Գիտեմ,— ասեց Սաքոն ժպտալով,— մի երկու-երեք էնքան էլ էդ տեղիցը կգար։

— Հա՛, մի քիչ ավելի կամ պակաս։

— Էդ բաներն ինձ մի՛ սովրացնիլ, գլխիդ մատաղ. ես շատ լավ գիտեմ, քե ընչե՞ր կանց կենար Ղտոնց Թողանք, մենք մեր էսօրվա բանը խոսենք։

— Ղո՛րթ. դու բանի ես եկել, Սաքո՛, շարունակի տեսնենք։

— Էլ ի՞նչ շարունակեմ, երեք ախպորն էլ չոկ-չոկ թափ եմ տվել, մենծ ախպերն իր մենծահարկը քեզ ա տալիս, քե որ պատիկներին մի լավ խրատես, մենծի պատիվը ճանաչացնես. պատիկներն էլ մենծահարկը քեզ տալուց հետո՝ մենծ ախպոր լեզուն կարճացնելու համար մի բան էլ վրադիր են տալիս։

— Նրանց հող ու գետինն ինձ պետք չի, դու փող տասա, փո՛ղ։

— Փող կըլնի, բա հող հո չի ըլնիլ. դու գութան չունես, որ եղներդ քցես մեջը վարես։ Ատում ա՝ էշը մատաղ չի ըլնիլ, իշագինը մատաղ կըլնի, վեճը նազդ կշինենք ու փող կառնենք։

— Խոսքը շատ տվողինն ա։

— Իհարկե՛,

— Հիմի ի՞նչ պտի անենք։

---

1 մատաղ— շինանյութ

Երեսուր երիկոը պատոյց իշխանության ամպեր ծածկեցին երկուց հետո՝ վերջին ձին կոզմեցին փոխարինելու համար։ սկզբնական ավելի ուժեղ էր, բայց զեղչուած էր հարձակման ոգին, կհրամայեր մեծ ձիերուն իջնել ու ոտքով կռուիլ, նետելու համար։ Ամենուն ալ ուշադրութիւնը կենտրոնացած էր ամպերուն վրայ։

— Ոչինչ, պիտի անձրեւ, ձեց որ ըս ձա կըսե, երեկ վրա էլ կիրակուան, որ ամեն տարուան ձիերդ հանգիստ քեց պիտացնելու ես, ձեռ ես զիշորդ կըսի, կհրամայես ձակը կոխել, երիս օր կգրեն, ձեռ ես զիշորդ կըսի, կհրամայես ձեռքի ուժեղ մարդիկդ լրիվել, պատիկներդ էլ կոտրելիր։ ձեռքի պատիլ ուտել, ինձ էլ կիսելու, կհանձնես, որ ինչ-որ խելքս կարող ա, դրանց բարիշցնեմ, ինչպես պարզ ալաջ մարդիր իր ոտալի կիսած կիլնի։

Շատ գարմանք ա էս Մաքը, ձե որ այս պատերը լինեին, ի՞նչ պատ ըլներ ձեր հետ, ձենք քոցած կգնայինք, ո՞վ էր կարող ամեն մի գեղացու հետ երկար հաստատուն ընկեր մնալ մի քանի կոսկի պոկելու համար ռսկիով, ատրիսկ լրտես-հինգ հարյուր ձանձի ա, որ ըսեր Երևանու ձեներձանների գործերին կարգած յոսափաղերիդ մի հերթ՝ ձե որ էն էլ ատաչք,— ձատարած էր ինքն իրան ձոլրուձ՝ Մաքը զոլի հետաքրքրուձյարբ, հետևյալ պատմութիւնը...

ՅԱՍՍԱՆՈՎ

կախաոած։ Բարձրացրո՛ւ այս յափունջիններից որը կամենաս, և ահա փայլում, շողշողում է հրահանի վերա հորինած պարսկական արծաթյա օղերով հրացանը։ Երկու նույնանման ատրճանակ, մի յուղաման, մի գլխի քակող գործիք՝ վառոդամանի և գնդակամանի հետ զարդարում են հրացանի բոլորքը։

Պատերի տակերին համարյա միշտ կգտնես թիկնած երկու կամ երեք հուժկու մարդիկ՝ արխալուղների թևերը վերև ծալած և կոնքերը մինչև արմունկները բաց։

Ահա սրանք են յասավուկները։ Սրանց թիվը երբեմն մինչև տասի է հասնում։

Սրանց պաշտոնն է մովրուվի իրավարանից դուրս արձակած բոլոր հրամանները տեղ հասցնել և ի կատար ածելու հսկել, հարկ, կոռ ու բեգյար ժողովելուս օգնել տանուտերներին և գավառական բոլոր ատյրին ոստիկանական պաշտոնները կատարել։

Հավատարմության և ուշիմության մասին սրանց կարելի է նմանեցնել որսկան շների։ Որքան էլ նոր մարդ լինի գավառակապետը, նրանք ճշտապես կատարում են նորա կամքը։

Սրանք այնքան սուր են մարդաճանաչության մեջ, որ առաջին օրումն իսկ գուշակում են նոր գավառակապետի բռնելիք ընթացքը, այդ պատճառով յասավուլի և յուր տիրոջ մեջ սկզբի օրից մի սերտ համակրական հարաբերություն է կապվում. այդ է պատճառը, որ ամեն յասավուլ քանի մի ուրիշ պաշտոնակալներ է փոխում։ Ոչ մի նոր գավառակապետի հաշիվ չէ ձեռքից թողուլ այդ մարդկանցը, որոնք գավառի ամեն ծակ ու ծուկը գիտեն, ճանաչում են ամեն մի անձնավորություն և վերջին գյուղի շներն ու կատուներն անգամ համարած ունին։

Հետաքրքիր է յասավուլի ամեն մի քայլափոխը դիտելը։ Յուր ձիու կողքին գոմի մեջ նա թիկնած է՝ ինչպես պարսից խանն յուր թավիշյա բարձի վերա. յուր մեծավորի առաջին սպասավորության մեջը նա չան նման գալար է գալիս և ամենայն նվաստությամբ գլուխը հետ է դնում նորա հրամանը գետինը չձգելու ճանապարհի վերա յասավուլն իրան ամբողջ գավառի տերն է համարում։

Յասավուլներ ընտրվում են առհասարակ տեղացիներից՝ գլխավորապես պարսիկներից, եթե մահմեդական կրոնի հիմնական կանոնների համաձայն մուսուլմանը պետք է խորշի քրիստոնեից, յասավուլներն ուրեմն սուրբ մարգարեի օրինակատար չեն. նրանց համար հայ, թուրք չկա, նրանք ամենքն էլ ընկերներ են. գլխարկը վերցրած ժամանակը կարելի է ճանաչել հային ու թուրքին. գլխի մեջտեղից ածիլած կտորն և ականջների վրայից կախված մազերի փունջակները պարսկական գլխի նշաններն են. իսկ ահագին ոչխարենին, կես փութ բուրդ վրան, մինչև ականջը խոր քաշած, հաստ, ամուր և երկայն ընչացքները ականջին

— Ախ, Ալեքսի՛, ինչ ես ծռմռտում, ձեզ տարօրինակ չի՞ թվում, որ ես ինձ համար ամուսին եմ ընտրում, որ ես ուզում եմ ամուսնանալ, որ ես ուզում եմ ինձ համար ընտանիք ունենալ, ինչպես բոլոր կանայք։ Ես ուզում եմ ամուսնանալ, որ ես էլ ինձ համար ամուսին ունենամ, որ ես էլ ինձ համար ընտանիք ունենամ, ինչպես բոլոր կանայք։

Նա ոտքերը խոնց տեղորդի վրայից, ինչն էս անգամ, ուրախ տեսած արագ ոտքերով մոտեցավ Ալեքսիին, ձեռքերը նրա ուսերին դրեց, նայեց նրա աչքերի մեջ, ժպտաց և նրա ոտքերի վրայից ցատկեց հատակին։

— Նո՛, հիմա, իմ ձեզ ես ծռմռտալուց, ձեզ տարօրինակ չե՞մ թվում, որ ես կորչում եմ, ասա՛ ու պատի՛, ինչ, տեսնում ես՝ ես ոտքերս չեմ ուզում ամուսնանալ, արդյո՞ք ես էլ հասարակ պատճառներ ունեմ ամուսնանալու։

— Գիսկով մեռնի՛մ, ասա՛,— հուսիվ պատասխանում է մոլորված գյուղացին,— այսինչ տեղացին եմ, այնինչ գյուղն եմ գնում։

— Բայց որ ըտեղց ա, էն սհաթս ես գո՛ւ, գնա՛ ձեր գեղը, ձեր տեղատեղին ասա՛ յասպվու Կոհտուսը էրտալոց, որ լոռս ըտար կամ ըտեղ հասցնի, որ բրնձ սրտես ձեր տունը։ Հալհալած, ասա, ըտղ էղաց հասցնի, պինը ինձ հասկացա՞ր։

Հիմի մի բուռ է մեր հասարակությո՞ւնը, որ հպարտանա ու հույս ունենա ազատության ու հավասարության վրա հիմնված նոր հասարակարգի վրա։— Ֆասթ-ինը, փոքր-ինչ քաշվելով ասաց նա տեսնելով, որ ընկերները սկսում են ծիծաղել իր վրա։— Նստեք բարի հանգստացեք ա՛ր ձեր տեղերում։

— Ֆասթիկը նրա, պետք եղավ նոր բերելու։

— Շատ լա՛վ, շատ բարի ընկեր։ բայց դուք իմանո՞ւմ եք, որ ասած խոսքերի իրաւունք չունի առաջ բերել մեր մեջ ոչ մի մարդ, որ ինքնին չհամաձայնի նրանց հետ։ Ֆասթիկը ինչպե՞ս կարող է հավատալ մեր հաղթանակին, երբ նա չի հավատում մեր գաղափարին։

— Ես հավատում եմ, ընկե՛ր, միայն թե ոչ այն ձևով, ինչպես դուք եք ուզում։ Ես հավատում եմ, որ մենք կհաղթենք, բայց ոչ թե ձեր ասած ձևով։ Ես հավատում եմ, որ մենք կհաղթենք, որովհետև մենք ունենք ավելի մեծ ուժ, քան դուք։

— Ձեր ուժը ի՞նչ է։

— Ձեր ուժը ձեր ինքնավստահությունն է, որ ձեզ թվում է, թե դուք ունեք ամենամեծ ուժը աշխարհում։

բարատական չենք, երեք օր ա ճամփա ենք գալիս, ոչ ովի մի առ չենք տրել, էս ա Կոզբին մոտացել ենք, թող մեր ճամփեն գնանք, մի-մին բեռն ազ տանենք, մեր քյասիբուիյունին անենք։

— Ճաստ մի՛ խոսաք,— գոռում է մեր Ղահրամանն ու Ձիուճոնց գլուխը ետ դարձնում յուր հրաշագործ մարակովը։

— Ախպա ջա՛ն, չգիտեինք, էս մենք բաշխի՛, մյուս անգամ առանց բիլեթի չենք գալ։

— Տո՛, ի՞նչ անհասկացողներն եք, երեք օր ա՝ բերանս հացի կտոր չի մտել, ուրբա օրպանգուից[1] ցած չի եկել, թե որ ես ձեզ բաց թողամ, էլ ո՞ւր եմ բատեղրանք գալիս։

— Ախա՛ ջան, չտեսնելու դի՛ր, մենք քո ուտի չաֆեն կքաշենք։

— Դուք ինչքա՞ն պտի տաք ինձ, որ ես իմ թագավորին խային մրութիկ տամ, ձեզ բաց թողամ, էգուց-էլօր էլ բանն իմացվի, գլուխ պբեդանի մեջ մտնի։

— Ախա ջա՛ն, շատեն-քչեն, մի-մին բան կհավաքենք, քո սիրտը կշահենք, աչքի տակով անց կացրո՛ւ, գնա քո գործին, Աստված բանդ հաջողի։

— Ախար գիտե՞ք ի՞նչ դժվար բան ա պատասխան տալը։

— Ոչի՛նչ, մեր խաթեր պտի յոլա տանես։

— Է՛հ, ի՞նչ անեմ, խեղճ եմ գալիս. դուք էլ քյուլֆաթի տեր եք, եկել եք բատեղ հասել, ետ դարձնել չի ըլնիլ, գնացե՛ք ձեր ճամփեն.— փամբակեցվոց փողերը գրպանը դնելով՝ ճանապարհ դրեց։— Բայց մտիկ ավե՛ք, տղե՛ք,— նախազգուշացրեց մեր յասավուլը,— բան է, եթե ուրիշ յասավուլներ ձեր առաջ կտրելու լինեն, ասացե՛ք, որ Ղարս բեգը մեզ իրին ավեց։ Թե որ հարցնեն, թե բան տվի՞ք, ասացե՛ք՝ մի թեթև ծառայություն արինք. էն ժամանակն էլ ձեզ նեղություն չեն տալ։

— Աստված կյանք տա, աղա՛։

— Հիմարնե՛ր, աղոթք արեք՝ չպատահին, թե չէ մինչև գրպաններիդ բերանը կրկին չբանաք, ճանգերիցը չեք պրծնիլ,— փնթփնթաց խնքնաբավական Ղահրամանն ու ձիուն կրնկեց։

Արժան է տեսնել յասավուլին մովրովի կամ, դիցուք, մի հասարակ աստիճանավորի հետ գնացած ժամանակը. այն առյուծն այժմ հեզ գառն է դարձել. ամենայն խոնարհությամբ նստած է նա յուր ձիու վերա և բավականին տեղ ետ ընկած է գալիս. ոչինչ բան նա չի տեսնում, ոչինչ գոռոզ միտք նրա մեջը չի անց կենում. նա կատարյալ ծառա է և մի հոգով միայն զբաղված է. ականջները սրած՝ ամեն րոպե ապասում է յուր տիրոջ հրամանին։

— Յասավա՛ւլ,— հանկարծ ղուրս է թռչում այս խոսքն աստիճանավորի բերանից։

---

[1] օրզանգազ— ապտանեղակ

— Ֆա՛յլ, աղա՛,— պատասխանեց ու հոտ պալը դեպ է լինում, բայց մինչ այդ ամեն պահ պիտի գիտենայ ասած, որ մինչև այդ ինձ կենդանի պահելու համար է, որ ես ապրեցնեմ նրան, որ նա ինձ ապրեցնի։

Հանկարծ մտածեցի, որ դիմացիցս ես ոչ թե հոտ պալն եմ տեսնում, այլ ինքս եմ ինձ տեսնում, ինքս եմ ինձ ապրեցնում։ Ինչո՞ւ, ինչի՞ համար, ինչպե՞ս, ո՞ւմ համար։ Ես ինձ չեմ ճանաչում, ես ինձ չեմ հասկանում։ Ես ինձ չեմ սիրում։ Ես ինձ ատում եմ։ Ես ինձ ատում եմ, որովհետև ինձ ոչ ոք չի սիրում։ Ես ինձ ատում եմ, որովհետև ինձ ոչ ոք չի ատում։ Ես ինձ ատում եմ, որովհետև ինձ ոչ ոք չի ատում, որովհետև ես ինձ ատում եմ

ռաւսոտ երեւս կոզմէն հասնող բոնաւորութիւն բան որէ կոզմէ

---

1 Եայ,— պատառ երեւս կոզմէն հասնող բոնաւորութիւն բան որէ կոզմէ

ոչն նիւ կոռատոկոյս։

— Նստա՛ տղ, ձեղ կարի՛,— մի-երիտ ասդրեկի հայհոյութ ինչ յաւտուկներ։

— Նստա՞ն, ձո տուղ ձեղտե՛ն, իմ տուղ ձեղնդ ձայնդ, որ ձոտայ ու ձիտ նոխտեն ձեղոց յձոնց։ հերք ս հետեր ես ձեղ, ես ձեղ ս՛յ, հիմի իդձն-իմտն վեր իընկնի ընդ։

Նյս ասեն ու տուղնե հասնէ տի մեզ ցցել մեն նոպա։

Ֆացդուր հասնի՝ խոսդն պատրկնց, մյուսն էլ հաւատացնէու ցձոնդ կորցրեց, վայ պետնեց ձիու մեզբնց ու ապտուեց։

Ոորտեկի պյուրացրն մոտեցավ, որ մի կարաս պինեն հոդ հեռ խտեկնց, ընկած յաստաված ոսքերն ու աղաղուկ էր, որ խեղդ էր, մի ձին ես տա։

— Տուեր ձգտնդի՞, էլած-չէլած երեք բեռն էր, մինչ դու թափ, երիտուն էլ ատաքրի մեզն ա, կմկաս, ձգացախ, երեխեքացրս ատրաստ ձլրս ակտրվի։ Ձող դեստ՝ էն երիտ բեռդ բերի՝ կարաստ ես ներն ածեի, իմ ձեռովը ձիս ձեղքեի, լեկդն տաեի՝ ասղ հաղցնեի ու ես ամ գատ,— լեզուն հասած՝ ապտատուտ էր խոզն մարդը։

— Ֆո հորն օրորի՛, հեքիմը գյուղը մնաս, թե գու ձաղցու ատի բեռ-բեռ. շատ մի ձախող գարդն էր, թե ձո լսհատեղ ձաղցած կհատուկին։

— Նախ իմ հերթը չի՛, էս ի՞նչ ատատահատածություն ա,— վերջապես հասաձկեց ձին ձեռքի ծոցող թողած ոտրկելին և վրան ձոսա՛ մեզ հասած ձեռքի ձեռքի

քամակիցը նայելով, որ Ալին քաշելով այս խոսքերը պատասխանեց ու գնաց.

— Էդ իմ բանը չի, գնա ձեր տանուտերին ասա՝ Թող խրատվի ու մյուս անգամ հերթի Ալին գեղիցը դուս չթողա

Յաասվուլի Հեռանալուց հետո արյունոտ շապոխված պնդերեսը վեր կացավ և փնթփնթալով գնաց. մորակի ծայրը գիպել էր հոնքին և պատռել, որ եթե փոքր էլ ցած առներ՝ անպատճառ սա էլ գրկված կլիներ յուր աչքից, ինչպես մյուսն՝ յուր մի կարաս գինուց և ձիուց։

— Գլուխը քարը, թե ունքս պատռվեց, հլա ձիս ձեռիցս չթողի, թե չէ սաղ տարին ապրուստից պտի գրկվեինք,— ասաց նա ու գնաց, իսկ ես կամաց դուռը բացի ու շունչս մեր տանն առա...

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԱՆ

(1840—1911)

ԵՐԿՈՒ ՔՈՒՅՐ

(Ճատվածներ)

* * *

Ես տասներկու տարեկան էի և կարդում էի Շամշուլդա (Սամշվիլդո) գյուղի քահանայի մոտ։ Մեկ ամառային շոգ օր էր։ Երկու հատ տանձի ծառեր կային տան հետևը. նրանց մեկի ստվերում տերտերն էր նստել և սաղմոս էր քաղում, իսկ մյուսի տակ, ես՝ տերտերից հեռու նստած, որպես թե դաս էի սերտում. բայց երեսս էր միայն գրքի դիմացը, իսկ աչքերս մի անբնական դիրքով այս կողմ այն կողմ էին նայում, մանավանդ դեպի տերտերը շուռ-շուռ էի գցում, որ տեսնեմ արդյոք քունը չտարա՞վ շատ սաղմոս մրմնջալով, որ վեր կենամ տեղից ու փախչեմ դեպի գետը և խառնվեմ լողացող երեխայոց հետ. բայց այդ ժամանակ ես բոլորովին ուրիշ դեպքի հանդիպեցի, այնպիսի դեպքի, որ մինչև այսօր էլ չեմ կարողանում առանց սարսափելու հիշել։

Նինջն արդեն սկսել էր բռնանալ տերտերիս վրա և հույս կար, որ մինչև նիրհման հասցներ, հանկարծ մի անծանոթ երիտասարդ եկավ, և չգիտեմ ի՛նչ ասաց, ի՛նչ չասաց, տերտերս բոլորովին սթափվեց և սկսեց գունափոխվել։ Այս ժամանակ ես արդեն ոտքի էի կանգնել և պատիվ նոր բեկ հյուրին, բայց այնքան մոտիկ չէի, որ հասկանայի նրանց ցածր ձայնով խոսելը։ Տերտերս հրամայեց ինձ, որ երթամ տուն հաց ուտելու

Ու ճանապարհ ընկա, բայց հիշյալ երիտասարդը այնպես զրաված էր ինձ, որ մի անսովոր հետաքրքրություն սարսուռ ինձ հետաքրքրական լինել և իմանալ, թե ո՞վ է արդյոք այդ պատանը, և այդ պատճառով սկսցի բայի բայլ հետևել նրան։ Նա իմ վրա շատ ժամանակ չդադարեց, երբեմն հետաքրքրությամբ աջը հանելով ճանապարհի կողմի ծառերից և ճանապարհի եզերքի քարերից, ինչպես թե ուզենար ինձ հետ խոսել, բայց ամաչում էր։

— Հա՛, ահա ... ահա ...տղան ես... Ինչ գեա՛, բալա՛ ջան, գեա՛ հայ լեր։

— Հա՛ ... ահա, իմ ուրախ, հայկական սիրտ, բայց բանաստեղծություն չունեմ, ինչպես ասում են ռուսները, որ ես այստեղ եմ վերադարձել, որ ես այստեղ ստեղծություն չունեմ հետևելու ինձ, իմ ընկերոջս, որ ինձ հետ միասին ծնվել է, միասին մեծացել, միասին ուրախացել և միասին տխրել, որ ես այստեղ եմ գտել իմ ընկերոջս գերեզմանը, որ ես այստեղ եմ գտել իմ մանկության ամենասիրելի

1 Մեսխա—հայերս մայր ասոսաձուփն ենք կոչում։

2 Չէր կիրքոտ — ախտոտած էր, չէր հասարակուած

Ես ոչ, ինչ է ուզում հարցնել, ասացի ինձ, ձայն ես կիմնց իր խնդիրը։

— Դես՛, բաս՛ չաղ, դես՛, ես հոս ոնց ալոզ վախ դեսմ, կարծ ու է ի՛նչ սասան հասարդ, իսկ Նարեկ ցմցկ պատմեցնել պատրաստ եմ այնուհետև ամառանոց գնալու մասին։ Նարեկ չէր ուզում հեռանալ փոքր կեսասիա մայրիկից, ինչպես նաև Նարեկի հայրը, որ կիշխում էր ամառանոցում և ամեն օր գալիս էր տուն։ Նարեկ ամեն առաւոտ ուրախ էր արթնանում, որովհետև գիտեր, որ այդ օրը հայրիկը տուն է մնալու։

Մայրիկ քաղցրիկ մեղր էր և մեր Հերիքեսը, որ ամեն ձայնիկ ասում էր խոսք մի խոշոր հոգեբանի, որ այսպես սկսում էր, թե մեղր ինչ է, որտեղ է գտնում իր համը, ինչպես է մոմ պատրաստում։ Նարեկ ոչ մեկին չէր լսում, նրանց չէր կիրքոտ ձեռ առել, միայն մայրիկ ուշադիր էր լինում, որ ոչ մի խոսք չվրիպի նրանց բերանից, ամեն մեկին ուշադրութիւն էր դարձնում։ Ես ամառանոցին մի յատուկ հետաքրքրութիւն ունեի, որովհետև Նարեկ ինձ ասել էր, որ մեղուներ կան, նայում էր, դիտում էի նրանց աշխատանքը, մանաւանդ երբ ծաղկներից հաւաքած ծաղկափոշին տանում էին փեթակ։ Ես ամառանոցին մի յատուկ հետաքրքրութիւն ունեի, որովհետև Նարեկ ինձ ասել էր, որ մեղուներ կան, նայում էր, դիտում էի նրանց աշխատանքը, մանաւանդ երբ ծաղկներից հաւաքած ծաղկափոշին տանում էին փեթակ։

կանոնավորության և համաչափության վրա և այնպիսի բաներ և հատկություններ էր նշմարում, որ մինչև այսօր աչքին չէին զարնվել, իր ուշադրությունը չէին գրավել։ Մինչև այսօր նրանք անշունչ բաներ էին, որոնց պոկել և հոտ առնել կարելի էր միայն, առանց գնահատելու. բայց հիմի բոլորն էլ շունչ, բոլորն էլ հոգի առած իրա հետ խոսում էին։ Այնպես էր թվում Հերիքնազին, որ այս ծաղիկները իրան լավ ճանաչում են, գիտեն նորա անցյալը, ներկան ու ապագան, միայն լեզու չունեին, որ հայտնեն իրան, մխիթարեն նրա տխրած սիրտը։ Մյուս աղջկեքը ուրախ ու զվարթ երգելով, իրարու տակ ու գլուխ ընկնելով, գլորվելով վազվզում էին մեկ թուփից մյուս թուփը, մեկ ծաղկից դեպի մյուսը, ասում էին՝ «Տեսնենք ո՛վ շուտ կհասնի էն բարձր աղնթափի ծաղկին, ո՛վ շատ կքաղի, ո՛վ ավելի շատ գույն ծաղիկներ կունենա». և այսպես վազվզելով բավականին հեռանում էին, իսկ Հերիքնազը չէր մասնակցում նրանց զվարճությանը, չէր վազում նրանց հետ, նա կարծես գիտությամբ ետ էր մնում, որ մենակ մնա և շատ էր սիրում այդ մենակությունը։ Մյուս աղջկեքը հասել էին սարի գագաթը, բայց ինքը դեռ նրա ստորոտումն էր և չէր էլ ուզում նրանց հետևից հասնել, որ չզրկվի իր քաղցր ցնորքներից։

Արդեն հինգ ամիս էր անցել, ինչ որ Արզումանին չէր տեսել, նրանից ոչ մի համբավ չուներ։ Այդ հինգ ամիսը հինգ տարուց ավելի էր թվում Հերիքնազին...

* * *

Հերիքնազի և Մարիամի համար «երկու հոգիս» անվանված կաղնի ծառի տակը փորեցին և երկոքին քույրերին մի գերեզմանում դրին իրենց շորերով։ Ասողներ եղան, թե հարկավոր է գյուղից քահանա կանչել, բայց ծերերը թույլ չտվին, ասելով. «Անհաղորդ էլածներին[1], խեղդվածներին, իրանք իրանց սպանածներին տերտերով չեն թաղիլ։ Սրա համար ոչ մի աղոթք չասվեց նրանց վրա, ոչ մի հոգեհանգիստ չկատարվեց նրանց համար։

Այս անսովոր և սարսափելի դեպքի լուրը տարածվեց ամենայն տեղ, բայց ո՞ւմ սիրտն այնքան կկսկծար, որքան Արզումանինը։ Արզումանը նկավ աշկարա[2], օրը ցերեկով, չոքեց նորաթաղ գերեզմանի վրա և իր ուղածի չափ արտասվեց։ Բայց այդ արտասուքը չթեթևացրեց նրա սրտի կսկիծը։ Նա զգում էր, որ իր պատճառով են զոհվել այս անմեղ գառնուկները. և այդ զգացումը նրան մղում էր, որ ետ չմնա իր սիրելիներից,

---

[1] անհաղորդ էլածներ— առանց հաղորդման ծեսի մեռածներ

[2] աշկարա— բացարձակ, ակնհայտ, բացեիբաց ,

շուտով հասնի Հերիքնազի հետևից և հոգով միանա նրա հետ։ Եվ այդպես էլ արավ։ Ինքն իրեն սպանող երիտասարդը, որի մասին պատմեցինք առաջին գլխում, այս Արզումանն էր...Գյուղացիք լավ էին ճանաչում Արզումանին, ամենքն էլ ցավելով հարցնում էին, թե ի՞նչն ստիպեց քեզ այդպես հուսահատվել։

— Ոհ, թողեք ինձ հանգիստ, Աստված սիրեք, իմ ցավն ինձ բավական է։ Աշխարհիս մարդիկը շատ անգութ են. միայն մեռնելուց հետո են ափսոսում մարդու,— ասաց Արզումանը և անմահ հոգին ուղարկեց անմահին։

Եամշուլդեցիք մի սայլի վրա դրին Արզումանի մարմինը և տարան իր պապական գերեզմանատունը։

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐՏԵՑ
(1822—1888)

ԱՌԱՔԻՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՁԱԿԱՆԱՑ

(հատված «Գրոհ Լևսէի պատմվեպից)

Ես առաքինության հանձակներն վերջը, որ պետք կան որ իմանան ինչ պիտի ըսեմ փոքրիկ ծերունի ձեռքերն և իր հետ հանգիստ չեմ կրնար մնալ, ես ալ ինձ համար մի քանի խօսք ունիմ ըսելիք, որ ես ալ ինձմէ այն օրը վատ տեսայ ես, որ մեր նաւը ծովահէն Լևսէի նաւուն հետ բախեցաւ, և իր հետ հանգիստութեան ալ հրաժեշտ տուի ես ալ չեմ իմանար ինչ պատահեցաւ վրաս, միայն ինձ ինձմէ գացած կարծեցի, և ինչ որ ըրի ես, ինձմէ չեմ գիտեր, ինչպէս ալ ուրիշ ոեւէ մարդ, որ ինքզինքը կորսնցուցած ըլլայ, ինչ որ ըրի ես, ինչ որ ըրի ես, ինչ որ ըրի ես

ուրիշ բան չէր մտածեր, ուստի իր այս բնթևուիյունն ալ ավելի խոյժ մէր տիկին մորը, տղուն անունով կառավարել։

Երբ Մարգրիտ այս վիճակը տեսավ և գուշակեց, երբ կիսակատուր բառեր ամեն բան հայտնեցին և երևակայեց, թե չարյաց չարագույն վիճակ մը պիտի ծագի, որոշեց հորը մոտենալ և իր սարկուիյամբ քովը նստելով սկսավ հարցմունքներ ընել, թե ինչո՞ւ տխուր էր, թե ինչո՞ւ չէր ուտեր, խմեր... և առանց ձանձրանալու այնչափ անուշ և այնչափ երկար խոսեցավ և կրկնեց հարցմունքները, որ Սմբատ սկսավ փոխվիլ, իր գետին սևեռող նայվածքն ու խլուիյունը անհետացավ, սկսավ իր աղջկան խոսքերուն ուշադրուիյուն ընծլն հայտնել և վերջապես, իրրև քունե մը ցնցվելով և արթննալով, պատասխանեց.

— Դո՛ւ, Մարգրիտ, դո՛ւ չէի՞ր, որ ըսիր, թե քաղաքացիք պիտի ապստամբին։

— Այո՛, հայր իմ,— ըսավ աղջիկը՝ հորը աչն իր ձեռքերուն մեջ ամփոփելով փաղաքշանոք։

— Ապստամբեցան և քաղաքը մատնեցին։

— Այո՛, հայր իմ։

— Դու չէի՞ր, որ ըսիր, թե այս վարձկան և սրիկա պինվորները գիս պիտի մատնեն։

— Այո՛, հայր իմ։

— Ուրեմն ճար չի կա, պետք է սպասել այս վիճակիս, պետք է սպասել գերուիյան, պետք է սպասել աստանդական շրջելու ապաստարան մը փնտրելու համար. դու ըսիր՝ ուրեմն, ասոնք պիտի լինին. դու գուշակեցիր՝ ուրեմն վերահաս է և պիտէ հանդիպի. լավ է ուրեմն մեռնիլ։

— Ինչո՞ւ համար դու այսպես կը հուսահատիս, հայր իմ,— ըսավ Մարգրիտ՝ տեսնելով, թե իր նախատեսուիյունքը ինչչափ վնասակար եղած էին հորը,— ես մարգարեուիյան հոգվով չի դրուցեցի բան մը, այլ բոլոր իմ խոսքերս ըրած դիտողուիյանցս վրա երևակայական ձգտումներ էին. դու թե որ ուզես, ես հիմա, ես տկար աղջիկ մը՝ ամեն բան կարգի կդնեմ, միայն հրաման տուր։

— Ինչպե՞ս կարգի կը դնես դու այս վիճակը, որ արդեն իր վախճանը գտած է։

— Հիմա Թորոսին քու կողմանեդ.։

— Թորոսին իմ կողմանես պատգամավոր կամ նամակ չի կրնար երթալ և պետք չէ երթա։

— Բայց հայր իմ։

— Հայր, մայր չի կա. փուճ տեղ ինձի հետ մի խոսակցիր. գիս մի նեղիր. ամեն մարդ իր բախտին պետք է հետևի. ինչ որ մինչև հիմա քու հորդ համար ըրիր՝ բավական է, Աստված քեզ օրհնե ու վարձատրե. ինչ-

— Ո՛չ, տեր,— պատասխանեց Կասիլի ոգեպչին ձայնը։

— Շուտ ասող շրթայնքը քաչկցո՛ք։

Եվ երբ հրամայեր կատարվեցա՛ւ։

— Գնացե՛ք ձեր տները, ազատ եք ամէն վերջը գիշեր ու ին հիշատակը նոգիների, անձերու և հայհոյելու, մինչ շնորհակալ եղեք և օրհնեցեք այս աղջիկը. ինչ որ մինչև հիմա ապրցաք և ուրախ՝ գիտցե՛ք ի շնորհս նորա և՝ Տէ՛ր, մ՛եղադ աչքիս, գնացեք։

Կյանքի գատեղծության գրացվեցան այս խոսքերը, որ իրրև թե խնդրեր ևր վախեր, որ միայ պղտու և հրամանը հետս կոչել։ Ուստի մարդիկն ալ զարմանքով և ահով, տոգով, երբ մինչարիկներն գան եղեն, մեծ ձանրութեյուն մը գեղ իրենց վրայեն։ Բայց այս ամեն բեղեսիրայեն Մարգիս նստած ձեռք-ձեռքի վրա մը մտածեր, թե ինչո՞ւ հարկավոր էր այս գարտարը սրտով կնոջ մը, ուստի կիսկցնել, ու հանկարծ կեցուցով հրամայեց, որ կասիլ կարկ ինչեն, և երբ նա առանձով նեցո մտավ՝

— Գնա՛,— բոլոր բանարկյալները հոս բեր հիմա։

— Ներսը վայրկյան վերջը գառատուն չափ ձանձնք իր առջև շարված էին մարդ, բայց ոտ չեն մտածեր, թե նա գեղջ ուտ մեկը լուսիր ամէն խորհրդ վերա, ոտ նայեր իրենց ամենաշուտ նա, նա առանց գեղք ի՞նչ պիտի լինի։

Այս խոսքերով կը հասաչատ որշմունքը մը պինք նա կեցնե, բայց իշխանը այնպես մեկամ չէր։

— Դու փուճ տեղը կը վախես, աղջիկս,— ըսավ,— ես գիտ իմ վիճքիս որոշմունքս չեմ ըրած և գիտեմ ալ պաշտպանության կարող չեմ գըտներ, վասնզի երեկ դու միս պաշտպաններիր, արդեն քու փափագդ հայտնի է ինձի. դու միշտ մենաստան մը քաշվիլ կուզեիր, մենք գիտեցինք մինչև այսօրս. ուստի դու հանգիստ եղիր. բոլոր քաղաքը գիտեն կը պաշտպանեմ, և դու ո՞ւր որ ուզես՝ կրնաս քաշվիլ։

Այս խոսքերը խաղությամբ գրուցվեցան. ուստի իմանալով Օրիորդը, որ ճար չի կար, տխուր իր սենյակը քաշվեցավ՝ Աստուծո հանձնելով ինքզինքը և երեք անմեղները՝ հարսը և յուր պզտի տղայքը, որ ուրիշներուն հանցանքը կը տուժեին։

Նույն միջոցին, որ ինք հոր հետ վերոհիշյալ խոսակցությունը կըներ, Տիկինը, տղան Բակուրա և սրբազանը մեկտեղ կիջնեին վարի ճեմ գավիթը, ուր զինվորաց խումբը կը կենային։ Քանի մը ճրագներ և քանի մը կանթեղ տկար և տխուր լույս մը կը ձգեին. ուստի երբ այս մեր երեք անձինքը սանդուխին վարը կեցան, բոլոր խումբը հոն ժողվվեցան, իմանալու համար, թե ի՞նչ կը նշանակեր այս անսովոր այցելությունը։

Սրբազանը սկսավ տխուր ձայնով մը վիճակին ծանրությունը նկարագրել, վերջը հոն բերավ խոսքը, թե ինչպես իշխանը հուսահատ՝ բոլորովին հակառակ հրամաններ կուտար. երեկվան դատապարտվածները այսօր կարձակեր, թե ինչպես փոխանակ պատերազմի պատրաստության կամ բանագնացության՝ մունջ և համր եղած՝ հարցմունքներուն նաև պատասխան չէր տար և թե ինչպես Օրիորդն անգամ իրմե գոհացուցիչ պատասխան մը չէր կրցած առնուլ... Ուստի,— ավելցուց սրբազանը,— թե այսպիսի պարագայի մեջ Տիկինը և ինքը և Օրիորդը աղաչեր էին Բակուրա իշխանապունը, որ հանձն առնու կառավարությունը այսպիսի ծանր պարագայի մեջ, որպեսզի քաղաքն անիշխանության չի մատնվի։

— Մենք իշխանը միայն մեզի տեր կը ճանաչենք, ո՞ւր է, թող գա,— ըսավ ձայն մը։

— Մենք ձեզի հավատարմություն չունինք,— ազազակեց ուրիշ մը։

— Օրիորդը թող գա, այն խոսի,— ըսավ մեկ ուրիշ ձայն մ'ալ։

— Անոր միայն վստահություն ունինք։

— Օրիո՛րդը, Օրիո՛րդը կուզենք,— սկսան գոչել խառն ձայներու բազմություն մը։

— Դուք ալ մեզի պես անպիտան եք, անպիտաններ, անզգամներ, եվ ձայները կ'բարձրանային, ու գավիթը կը թնդար, մեր երեք անձանց վիճակը վտանգավոր էր. ետ դառնալ և սանդուխներեն վեր փախչիլ անկարելի էր, գպանի մը կոնակը դարձնելն հայտնի է, թե հիմարություն է երեք անձինք, որ ինքզինքնին ծուղակի մեջ ձգեցին՝ բոլորովին չզբոսթեցան. և հիրավի, ամենեն քաջ մարդիկն նաև այդ արյունալի և

պատասխանել այդքան որ ամենքին, կարծես այդ նրանց միակ նպատակն էր: Տիկին իսկ բոլոր ժամերին զբաղված էր նրանով, որ կերակրի համեմունքներ էր պատրաստում, կամ հագուստներ էր կարում իր և աղջիկների համար, կամ էլ ընթերցում էր Ռոբինսոն Կրուսոյի պատմությունը:

Գնդցիսի, երիտասարդության և առաքինության դասը միշտ նույնն էր, կարծես մի ժամացույցի ճշտությունն էր, որ ամեն կիրակի, բայց հանգստյան օրերին ավելի էր ուշանում և ամեն երկուշաբթի առավոտ ավելի էր շտապում, որպեսզի կարողանա հասնել ժամանակին:

— Ջեկսն իմ ամուսնությունը պիտի, կարծեց հարցրեց Ռոբերտը վայելիր, որ նա իրոք հայր ճանչցիր իմ և որդոց պատասխանությունը մեզ. մեկ հարիկ առիթ իմ պատասխանությունը ամենայն ուրախությամբ ես ընդունեցի նրա իրոք ճանչցիր էի մեկնել այսօր, և այսպես կհասայի, թե մեր այս ճշմարիտ ընկերությունը մեկ հոգի՞ մեր ցավալի ժամ չափելի և այս վիճակը և այս ուրիշ հայր մեկնելու հարկադրեցին ինձ կիսով ես ճանապարհը, և Տիկին սրտով «Ծի, աղջիկս, ե՛կ, մեր սիրելի ջեզ միայնակ թողում, որ խոսի ամենայնի»,— կանչեց: Նա իր ձեռքն ու մեկն էր ամուսնական ուրախությունը հարցուց:

— Կար Օրո՞րը, կեցցե Օրո՞րը,— ես կանչեին սիրելիները ուրախությամբ:

Այս խոսքերն ամենայնի և առանձնապես մեզ մարդ ճշգրտությունը իմացավ ամեն մարդ, թե ինչո՞ն էր այս պատճառը և թե ինչ մեծ ուրախություն մը խոսքով, թե ինչ մեծ էր այս պատճառը ամենայնի համար ամենայնի համար ամենայնի համար

ժինը կուզե ժառանգել։ Ո՛չ ոք։ Այս աղաղակները, այս կիրքը նահ մեծի ի՛նչ-գեշ հետևանքներ պիտի բերեն։ Հանդարտինք, եղբարք իմ, ձեր մեջեն կը տեսնեմ ես քանի մը խոհեմ ծերեր, անոնց խորհուրդը հարցուցեք, անոնք իրրև հայր հարգեցնք, անոնց խոսքը մտիկ ըրեք, բանի մը թե կը փափագիք՝ անոնցմով մեզի իմացուցեք. իշխանը՝ իմ հայրս, գիտեք, որ քիչ մը հիվանդ է, այսպիսի աղաղակներով իր վիճակը կը ծանրանա, և դուք տիրասպան լինելու նախատինքն ու աղտը ձեր անվան վրա՝ կը գրոշմեք, զգուշացե՛ք։

Այս խոսքերը լուրջ և տխուր դառնությամբ մը գրուցված, բեմի վրայե տրված քարոզն մը ավելի ազդեցություն ըրին այս ավազակաց վրա, և այս մաքուր շրթունքներեն ելած խոսքերը իրրև թե զանոնք մըկըրտեցին, հազիվ թե մեկ-երկու խենթուկներ «կեցցե՛ Օրիորդը» պոռացին, «լուսիյուն» բառը ամեն բերնե զանոնք պապանձեցուց, և մեր իշխանական ընտանիքը խաղաղությամբ ելավ իր սենյակները։ Մարգրիտ տղեկը հանձնեց հարսին, և ինք առանց ուշադրություն ընելու մորը, եղբորը և սրբազանին գովասանական անհամ խոսքերուն, որ վտանգե ազատելնուն ի՛նչ գրուցածնին չէին գիտեր, լի դառն գուշակությամբ հորը հովանոցը ուղղվեցավ, հազիվ թե դռանը մոտեցավ, իր ծեր և մունչ Մարտիրոսը տեսավ, որ անսովոր համարձակությամբ «Օրիո՛րդ, մի՛ մտներ, հոս ի՞նչ բան ունիս» ըսելով կուզեր զինք արգելուլ։ Այս արգելքը զինք իր համոզման մեջ հաստատելով՝ արգելքը վանեց և տախտակին մոտեցավ, ուր սովորաբար իր հայրը կը հանգչեր, և տեսավ զնա տարածյալ սուր մը սրտին մեջ գամված, արյունը, որ առվակի պես կը

վազեր, հասկցավ, որ ամեն բան լմնցեր էր. չոքեցավ հոն, բազմոցին եզերքը, նայեցավ այն աստեղազարդ երկնքին, իր մտքին աչքերը դեռ անդին ավելի բարձր ողորմության Աստվածը տեսան, որուն գթությունը անսահման է և անչափ, անոր աղոթեց, իր թշվառ հորը ձեռքերուն վրա դրավ իր շրթունքները, չուր մաքուր և որդիական արցունքները, որ արյունը կը լվային, ինք կը հավատար, թե ոճիրները նահ կը լվային երկինքը. և երբ աղոթքը լմնցուց և հովանոցին դռնեն դուրս ելավ, տեսավ զինվորաց ութ-տասը հատ ծերերը շարված, որ իրեն կսպասեին, ամենայն հարգանոք իրեն ըսին.

— Ո՛վ ազնիվ Օրիորդ, Աստված քեզ մխիթարություն տա, ինք տերն ողորմի մեր իշխանին հոգվույն, մեր բոլոր զինվորակիցքը իրենց ցավակցությունը քեզ կը հայտնեն զմեզ պատգամավոր հուղարկելով և կը խնդրեն, որ իրենց աղաչանաց մտիկ ընես և հանձն առնուս հաջորդ լինիլ հորդ, քո իմաստությամբ և առաքինությամբ տնօրինես իրենք հայտնի կիմացնեն, թե ոչ Տիկինը, ոչ սրբազանը և ոչ քու եղբայրդ՝ Բակուրա իշխանը, կրնան ճանչնալ հաջորդ իշխանին. իսկ եթե դու հանձն

---

1 Կոշ-Կոշ պատանի — Հեղինակ

ներ առնում, այն ատեն իրենց միտքն ընկերքը և ամբողջ ընտանիքը իրենց ուրախությունն ու ամաչում ինձի տալու համար։

— Նասեկի վայրկենն էր չեզ տեղ մինչև վաղն առաջուն ինձի տալ։ Ձեր այս առաջարկությունը պետ՞ չունի ձեզի համար ։ ասեն ինձի ու եմոյ ինձ մի բիտ բոլոր ընտանեկանը աշքի. պատ ու ամոթ ալ չունիք ձեր յուր սեռացյալ երեսին վրա վրնվին ընտանեկանություն։

— Օրիորդ, մեր տունին միջն ես, որ իսկ էիմ էաձն առնում մի՛ բնեք, և նայեք, թե ոչ վերը, ոչ վարը բանալիք մեզնեից. ձեզ իրեն էոր, առնց իբրև եղբոր կարող իմ այս խոսքերուս վրա դատել։

Նոցա պատասխանեցին ձերբը ելան գնացին, և Օրիորդը դարձավ իր սենյակը տխուր, գլուխը սեղանի վրա դրած սկսավ լալ, երբայրը և աշխարհքը մոռնալով։ Ինչ ինքն պատճառ էր, որ ինքն լացնում էր Օրիորդը իբեզ պատմեցի, թե ինչ խնդրավ ապրեր էր իսկ երբ Օրիորդը սկսավ լալ, ոչքերուն մեջ բան չունեցավ, որ սրբեր, ինչպես որ ասացի, թե շատ գեղ բան էր, թե շատ խոնարհություն էր, որ «Կյղ աղջամ շարունակեր, որ ոչ Նասուրդն ևր վախկին և ոչ մարդիկն իրեն ընկեր էին, որ ինքն ալ ամեն ինչ ըներ, ինչպես որ ուզեր։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար ընել, ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար ըսել, ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար մտածել։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար ունենալ։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար ստանալ։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար տեսնել։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար լսել։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար հոտոտել։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար համտեսել։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար զգալ։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար ուզել։ Ինչ որ ինքն ուզեր, ամեն ինչ կրնար ուզել։

հեցած էին և որոց ոմանց ղլուխները կերևար՝ ոչինչ պակաս ահարկու, քան զԱվազինը։

— Հրամայե ուրեմն, իշխանուհիդ,— ըսավ Ավազ,— որ երեսս մեր զորականին։

— Վայրկյան մը ինձի ժամանակ տվեք,— ըսավ խեղճ աղջիկը արցունքը սրբելով և վրան սև հագուստ մը ձգեց, ու եսքը միայն իր Մարտիրոսը առած իշավ վարի գավիթը, ուր բոլոր պինվորները ժողովված իրեն կսպասեին։

Հոն, Ավազ Օրիորդին կողմանե եղած պատառխանը հաղորդեց, այն ատեն գավիթը թնդաց, վասնզի «կեցցե՛ մեր իշխանուհին» բառերը երեք հարյուր բերան որոտացին։ Օրիորդն ալ քանի մը բառով հորդորեց զիրենք, որ երթան հանգչին և իրեն ալ ժամանակ տան, որ կարենա հանդարտիլ և գիտենա, թե ինչ պիտի ընե։ Զինվորները իրենց խշտիները քաշվեցան։ Օրիորդը ծանր-ծանր և մտախոհ կերթար իր սենյակը պատգաներուն դառնությանը վրա խորհրդածելով և առաջադրելով, որ այս վիճակեն ազատած օրը իր փափագած կուսանաց վանքը քաշվի անդադար։ Մյուս կողմեն կը կշռեր վիճակը, կը տեսներ, թե անկարելի էր դեմ դնել այսպիսի անկարգ ավազակներով Թորոսի պես թշնամվո մը առջև, ուստի կը մտածեր, թե ի՞նչ դաշինքներով կարելի էր պատվով ազատել ընտանիքը, և այս խորհրդածությամբ հուզյալ հոգվի թե առավոտյան դեմ մրափ մը առավ իր անկողնին վրա նստած և արշալույսին հետ արթնցավ։

Առավոտուն Սմբատա մարմինը դիապատեցավ, սեղեկի մը մեջ գրվեցավ Օրիորդին հրամանավ։ Ընտանիքը ժողովքի կանչեց և անոնց միտքը հարցուց, բայց անոնք տեսավ թե ահաբեկյալ՝ ազատիլ միայն այն վիճակեն կը փափագեին և ամեն բան իրեն կը թողնեին։ Ուստի առանց ժամանակ կորսնցնելու ձի մը պատրաստել՝ քանի մը ծեր զորագլուխներուն իրեն հետևիլ և միջնաբերդին դուռը բանալ հրամայելով՝ ուղեց, որ իմացնեն Թորոսի, թե պատգամավոր պիտի գար խաղաղություն խոսելու։

Բոլորովին սևեր հագած, սև ձիու մը վրա հեծած, տխուր և դիմացը նայելով՝ մազերնին ճերմկցած, արևեն սևցած զինվորներն շրջապատյալ կերթար իշխանուհին, և բոլոր քաղաքը, որ արդեն զինքը կճանչէին և կը հարգեին, գիտենալով թե հորը սգավորն էր, ավելի ակնածություն կը ցուցնեին. կանայք դռները և տանիքները կը լցվեին տեսնելու համար զինքը՝ «Աստված զքեզ մխիթարե, Աստված զքեզ օրհնե, Աստված քեզի երկայն օրեր տա» ձայները հետևեն կը հասնեին։ Ոչ միայն զարմանալի էր Սմբատա մահվան լուրին տարածվիլը բոլոր քաղաքին մեջ, այլ նաև ժողովրդյան կրից ներողամիտ լուությունը, որ թեպետ լի էր այնքան

չին ծանր և նախատանաց բառ մը չի լսեցուց։ Երբ քաղքին դռնեն ելավ Օրիորդը և բանակին մոտեցավ, տեսավ խումբ մը հետևակ մարդիկ, որ իրենն կու գային, առաջնորդները իմացուցին, թե իշխանը անձամբ կու գար գինքը դիմավորելու. մեկեն Մարգրիտ իջավ ձիեն, Թորոս մոտենալով և ողջունելով, կրկին-կրկին հրավիրեց զարձյալ ձի հեծնել մինչև վրանները. իսկ Օրիորդը հրաժարելով հետի կը քայլեր իրեն հետ լռությամբ, մինչև որ հասան իշխանական վրանը, ուր Եվփիմե ևս պատվով ընդունեցավ զպատգամաբերը։

Մարգրիտ այն ընտրյալ և արտաքո կարգի բնավորություններեն էր, որոնց լուռիյունը, նայվածքը, շարժմունքը նաև՝ կը խոսի և կարտահայտե հոգվույն կատարելությունքը, և նույն բնության վիճակյալ անձինք իրար շուտ կը հասկնան։ Այնպես ալ հոս հիմա հանդիպեցավ. Թորոս և Եվփիմե վայրկենին ճանչեցին Օրիորդին բարձր բնությունը, ինչպես նա ալ զանոնք ճանչեց և դատեց։

Քանի մը վայրկյան լուռ կենալեն վերջ, Թորոս հարկ համարեցավ խոսքը բանալու.

— Ազնիվ իշխանուհի, ձեր այսպիսի պատգամավորությունը պատիվ կը համարիմ և կը փափագիմ, որ այնպիսի առաջարկություններ ընենք, որ առանց արյան կաթիլ մը թափելու կարենանք խաղաղությունը կնքել և այս կռիվը, որ եղբայրասպան կրնա համարվիլ՝ վերջացնենք։

— Ո՛վ մեծ իշխան,— պատասխանեց Մարգրիտ,— ես պայման չեմ բերած. հոն՝ ներսը, ընտանիք մը կա, որ իրենց սուգին մեջ՝ զաշնագրած պայմաններու վրա մտածելու վիճակի մեջ չեն. ձեր իմաստությունը կրնա երևակայել՝ ես չեմ երկայնաբաններ. ձեր վեհանձնությունը ինչ որ կամի՝ պատրաստ եմ ստորագրել, միայն թե ձեր արտեն, և ոչ մեր վարմունքեն՝ կը խնդրեմ, որ թելադրեք։

— Ես ներսի միջնաբերդին ընտանյաց վիճակեն և արտիս վեհանձնական թելադրութեննեն ավելի առաքինության տիպար մ'ունիմ առջև, ուրեմն, նա հիմա թող հրամայե և երաշխավորե, որ ասկից վերջը մարդասիրության օրենքները միայն պիտի կառավարեն Անարզաբան, ես իմ ժառանգական բոլոր իրավունքներես կը հրաժարիմ և բանակիս կը հրամայեմ հիմա, այս վայրկյանիս ասկից հեռանալ։

— Այսչափ վեհանձնության և այսչափ մարդասեր առաջարկության պետք էր, որ ես ուրախությամբ հանձնառություն ցուցնեի և զժբախտաբար պիտի չի կարենամ. ո՛վ եմ ես, որու երաշխավորությունը այնչափ արժեք ունենա. թշվառ աղջիկ մը պատրաստ է սիրով և սրտանց աշխարհես հրաժարելու և այս պաշտոնը միայն քանի մը անմեղ անձանց ապագային համար հանձն առած է։

— Բայց ես իմացա, թե բոլոր զորականաց և ընտանյաց միաբան

ֆեկլորությունը նկատի ունենալով իշխանության գործակալները էին, և գործը ոչինչով չէր վերջանալու։

— Ջղռեցե ամեն ոչխարը, ասաց Ֆրանսիսկոն, մեկ-մեկ հաշվեք, տեսնենք քանի՞ հատ է պակասում։ Ի. ես ձեզ այսպես՝ հոս մոտիկ՝ մի ոչխար կտամ։ Ես ձեզ ասում եմ, որ հիմա ինձ հետևեցեք, ամեն մեկդ ձեր ոչխարը տանեք։ Ձեզ ոչ մի վնաս չեմ տալու, ոչ էլ ձեր ոչխարներին։ Ես ձեզ ասում եմ, որ ինձ հետևեցեք։

Ասելով այս՝ Ֆրանսիսկոն ոտքի թռավ և սկսեց ոչխարները հաշվել։

— Ա՛հ, իշխանազուն Օրհոդ, ես իմ ոչխարները գրաքցի, ձեզ մի մեծ ձեռնտվություն եմ տալիս։

— Իշխանը չափազանց էր զբաղված մեր վիճակին և մեր ապրելու միջոցներին ուշադրություն դարձնելու համար։ Ա. փոխարեն նեղացավ՝ մեր ոչխարն ինձ համար ոսկուց չէ՞, որ նորից ինձ չտեսնի, որ նրանք իր ընտանյաց և մեր բնաջինջ ու ապրնդ լինեն ամբողջ ցեղով հոն փոխադրելու իրավունք ունենալով։ Ի Մինչ ցայսօր հոս ծառայող պետերից իրենց ոչ մեկն էլ չորոշեց մեր ապրելը ուշադրության առնել, մեզ ամեն բան անելի դժվարացնելու համար։

— Մեկ բան մը մոռաց. ձեր անձին հաշվեր բան մը չորոշեցիք։

— Շատոց որոշած էր վիճակս, թե որ ինձ տնօրինած է, ինչ կատարվի։

Ասիկա, ուրեմն, հիմա նստած ինչ տնօրինած է, թող կատարվի։ Ես ոչինչ եմ ընելու նորից ձեր դիմումը։ Ես ձեզ ասում եմ, որ ինձ հետևեցեք։

Այս խոսքերն ասելով՝ Ֆրանսիսկոն ոտքի թռավ և նստած վիճակին մեջ ոչխարները հաշվելու սկսավ։

— Ո՞վ կարող է ասել, ձեր հիշողության գործակալը ձեր սրտին վճռական ազդեցություն ունի, ձեր ոչխարները ինձ հետևելու համար։ Ես ձեզ ասում եմ, որ ինձ հետևեցեք։

Ասելով այս՝ Ֆրանսիսկոն ոտքի թռավ և նստած վիճակին մեջ ոչխարները հաշվելու սկսավ։

— Ջղռեցե ամեն ոչխարը, ասաց Ֆրանսիսկոն, մեկ-մեկ հաշվեք, տեսնենք քանի՞ հատ է պակասում։ Ի. ես ձեզ ասում եմ, որ հիմա ինձ հետևեցեք։

— Առջի ըսածներուդ վրա իրրեն հին և բազմամյա բարեկամ մը կը խնդրեմ և կը պահանջեմ, որ արտորոնք որոշմունք մը չընենք. ես թե որ անհոգանամ՝ ապահով եմ, որ հոս ուրիշ մը կա, որուն ձեռքեն չեք կըրնար ազատիլ,— ըսավ Թորոս Եվփիմեի հայելով, որ գլխով ըրածը կը հաստատեր,— իսկ վերջի ըսածնիդ կը խնդրեմ մեկնել, վասնդի չեմ կրնար հասկնալ։

Այնատեն Մարգրիտ վրանին գոռանը աչք մը ձգեց. Թորոս գինքը ապահովցուց, թե մեկը չի կար իրենց խոսքը մտիկ ընելու համար. ուստի Օրիորդը բերդապահ զորականին նկարագիրը ըրավ համառոտիվ և պատմեց, թե ինչպես իր ներկայությունը միայն բոլոր գիշեր կրցեր էր զիրենք հանդարտեցնել։ Թեպետ այս պատմությունը իր գովաստանության մասին շատ համառոտ էր, բայց իրերը և վիճակը այնչափ հայտնի էին, որ ամենքը զարմանքով լեցվեցան, և Թորոս, որ բավական սրամիտ էր մասեն ամբողջ գտնելու համար, ուրքի վրա ելավ և ձեռքը տալով Օրիորդին.

— Ի՛նչ պարագայի և ի՛նչ վիճակի մեջ որ գտնվիք հիմա, վաղը և ապագային, կը խնդրիմ և պարտավորությունը կը ձգեմ ձեղ ինձի դիմել, և ես ձեռքես եկածը թե որ չընեմ, հանցավոր եմ առաջի Աստուծու։ Ահա եղբայրս՝ Ստեփանե, և կինս՝ Եվփիմե վկա լինին իմ երդմանս։ Արդեն ես հիմա քաղաքապահ զորաց հրաման կուղարկեմ, որ ձեր ամեն ակնարկությանց հնազանդիլ իրրև ինձի։

— Թե որ հրաման ընեք,— ըսավ եղբորը Ստեփանե, որ մինչև այն վայրկյանը բերանը չէր բացեր, այլ խորին ուշադրությամբ մտիկ կըներ եղբորը և Օրիորդին խոսակցությունը,— ես ալ կընկերանամ իշխանուհվույն և ինչ որ հարկ տեսնեմ, կը գործադրեմ։

— Շատ լավ կը լինի, եղբայր իմ, միայն թե ինք ինչ որ հրամայե՝ այն մինակ ի գործ դիր։

— Այո՛, այդպես։

Եվ ահա պատգամավոր խումբը ճամփա ելավ, և Թորոս մեկ-երկու անգամ հանձնարարելով Ստեփանեի զգույշ լինիլ, և ընկերանալով նոցա մինչև բանակին մուտքը՝ ետ դարձավ։

— Ի՞նչ կը մտածես, Եվփիմե,— ըսավ Թորոս,— Սմբատի պես գաղանի մը այս հրեշտակ զավկին, թե որ բոլոր Անարզաբա բնակիչք և գործքերը չի վկայեին, թե իմաստություն և առաքինություն անձնավորյալ է ի նմա՝ չէի հավատար։

— Շատ լավ եղավ, որ Ստեփանե ներկա էր այս խոսակցության,— ըսավ Եվփիմե, ուրախ ժպիտով մը,— թե որ մեր երկուքին վրա այնչափ ազդեցություն ըրավ Օրիորդին հոգվույն և գեմքին գեղեցկությունը, ինչ կը հուսաս Ստեփանեի վրա։

— Թե որ Ստեփանե ուզե, և Մարգրիտ հանձն առնու, ասկից հար-

մար և օգտակար բան մը չեմ կրնար երևակայել ու փափագիլ. Սահիանի այն առեն ապահով մերն է։

— Ինչ բան կուզես, չեմ հասկնար։

— Այն կուզեմ բան, որ իմ այս երկու եղբայրներս, որոնց քաջությունն և կորովին համար կասկած ունենալ կարելի չէ, դժբախտաբար մեզի հետ գերի չէին եկած Պոլիս, այլ աստանդական, բարբարոսաց մեջ, զուրկ ամեն բարոյականե, ամեն կրոնական սկզբունքե, ամեն ուսմունքե, ամեն բարի օրինակե, իրենց փափուկ տարիներըը անցուցեր են սուր և նիզակ շարժելով՝ յայլ ու ձախ շահատակելով և ամեն անգթություն և նիզակ շարժելով՝ յայլ ու ձախ շահատակելով և ամեն անգթություն, ոճիրներու մասնակցելով։ Մեհի համար ես հույս չունիմ, վրքյանց, ոճիրներու մասնակցելով։ Մեհի համար ես հույս չունիմ, վրքտահություն չունիմ, ինք կորսված երիտասարդ մ'է։ Սահիանի համար կը մտածեի, հիմա քե որ այս դիտողությունդ ասուզվի, այսպիսի կին մը ինչ որ իրեն կը պակսի՝ կը լեցնե, և ես այս ծանր գործիս մեջ, որուն դեմ ակիզբն ենք, այ բազուկս զոած կը լինեմ և դժվարության մը տեղ, օգնություն մը կունենամ։

— Դու անհոգ եղիր, այս գործը իմս է, և ես կխոստանամ ի գլուխ հանել։

— Ինչ դյուրություն որ ուզես, իմ կողմես ամենն ալ քեզի կու տամ. Անարգաբան արդեն ես Օրիորդին ժառանգություն համարեցի. դու կուզես օժիտ համարե, կուզես անփականություն. Սահիանե իրմով գերազանց կին մը և գաստիարակ մը կունենա և իր զավկներուն ալ սքանչելի մայր մը։

— Ուրեմն անոնց համեն ես ալ քաղաք կերթամ։

Եվփեմե ելավ Բարկենին հետ յԱնարզաբա երթալու, երբ Թարոս իր անբավ գրազմանց հետ սկսավ պարապիլ...

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ

(1835—1888)

ՎԱՐԴԱՆ

(Ճառախօսներ)

ԵՐԵՔ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՊԱՏՄ

Ժէդրան Խմոռսեանի ձեռագ

Առաջինը Սահակ Պարթևն էր, երկրորդը՝ Մեսրոպ Մաշտոցը, իսկ երրորդը՝ Սամվելը։

Սահակ Պարթևը Հայաստանի հզոր քահանայապետի՝ Ներսես Մեծի[1] որդին էր։ Մանկության հասակում, վերջացնելով յուր ուսումը Կեսարիայում և ծանոթանալով հույն և ասորի լեզուների հետ, հետո գնաց Կոստանդնուպոլիս, այնտեղ ավելի կատարելագործվեցավ հելլենական կրթության մեջ, սովորելով փիլիսոփայություն, երաժշտություն և ծանոթանալով հույն բանաստեղծների հետ Կոստանդնուպոլսում ամուսնացավ նա, վերադառնալով յուր հայրենիքը, որպես երիտասարդական հասակում նրա հայրը, այնպես էլ և ինքը՝ զանազան պինվորական պաշտոններ էր վարում, բնավ չմտածելով, թե մի օր հայոց հայրապետական աթոռի ժառանգորդը պետք է լինի։ Սկսյալ այն օրից, երբ հայոց հայրապետական տունը սկսեց խնամություն անել արքունիքի և մեծ նախարարության տների հետ, նա յուր որդիների հոգևոր կրթության հետ միացրեչ և պինվորական կրթությունը։ Եվ այդ անհրաժեշտ էր, որովհետև Հայաստանի քահանայապետը ներկայացնում էր միևնույն ժամանակ և Հայաստանի ամենաբարձր պետական անձը։ Նա Տիրոջ սուրբ սեղանի վրա պատարագ էր մատուցանում, բայց հարկը պահանջած ժամանակ առաջնորդում էր զորքին դեպի պատերազմ։ Նա եկեղեցու բեմից քարոզում էր յուր ժողովրդին Աստուծո խոսքը, բայց հարկը պահանջած ժամանակ բագավորների հետ բանակցություններ էր անում յուր հայրենիքի գործերի վերաբերությամբ։

Սահակ Պարթևը գործով եկած էր Աշտիշատի վանքը և այնտեղ պատահմամբ տեսավ Սամվելին։ Սամվելը գիտեր, որ նա անցնելու է Տարոնով, բայց չէր սպասում, որ այսօր կհանդիպեր նրան Աշտիշատի վանքում։ Երկու ամիս առաջ, Մեսրոպի հետ, նա դուրս էր եկել այցելություններ անելու յուր հայրենական կալվածներին, որոնք սկսյալ Արարատից, զանազան գավառներում, տարածվում էին մինչև Տարոն։ Հայրապետական հարուստ տունը ուներ այնքան շատ կալվածներ, գյուղեր և ավաններ, որքան չուներ մի մեծ նախարար։

Մեսրոպը բնիկ տարոնեցի (մշեցի) էր՝ Հացիկ կոչված ավանից, վարդան անունով մի ազնվականի որդի։ Նրա հայրենական ավանը կես օրվա ճանապարհով միայն հեռու էր Աշտիշատի վանքից։ Այդ պատճառով, հասնելով լի երիտասարդը, սկսյալ մանկությունից, նվիրել էր իրան ուսման և գիտության, սովորեց հունաց, ասորաց, պարսից լեզուները և այն բոլոր գիտությունները, որ հայտնի էին յուր ժամանակում։ Որպես ազնվական, նա վարժված էր և պինվորական կրթության մեջ։ Վաղարշապատի արքունիքում նա զանազան պաշտոններ էր կատարել, մի ժամանակ նաև որպես պինվորական, մի ժամանակ որպես դիվանագիր։ Իսկ հետո

---

1 Ներսես Մեծ — հայոց կաթողիկոս (353—373 թթ.)

— Ի՞նչ սխալներ,— հարցրեց Սահակը։

— Այն ձեռ սխալները, որ գործեցիր քո մեջ սպասելով Տաճատի վերադարձին։ Ինչքա՜ն ժամանակ կորցրիր ապարդյուն։ Ասում էին, որ նեռան ցցելիցդ ճանճերի պատուհասն էր քեզ հիշեցնում, և իրոք այդպես էր

ամրաց մի գան։ Բայց մինչև այսօր մեր ինքնագիտակցության մարդ գիրքը կա-
գած էր հանաց և աստղաց լեզուների, մինչև այսօր մեր ինքնագիտակցության
պատմած էր օտար լեզուների մի՞ գյուղացի, ո՞ր քաղաքացի, ո՞ր
հայը հասկանում է այդ լեզուներն նվ այդ գրքերն մեզ ի՞նչ ասաց, ի՞նչ
բարոյական կամ հոգևոր ուղղություն կարող էր տալ նրանց ժողո-
վուրդին, երբ նա տնտեսում է մեր ձեռի և լսում է իրան անհաս-
կանալի ձայներ։

— Դու կարծում ես, որ ժողովրդի ասած՞ն օգտակցալ գրքից,
Մեծոսն։

— Օգտակցած մեզ, և ոչ թե ժողովրդին։— Դու, ես և այդ նաև-
լի խրատողը, որ լուռ նստած է այստեղ,— նա ձեռը տալով դեպ
Սամվելը,— մեզ աչքը տնտեսի համ ասողական կրթություն ար-
դյունք եք, այո՛, փշացո՛ղ և ամեն ազգային զգացմունք սպանո՛ղ
բյուզանդականության արդյունքը։ Բայց ի՞նչ է խնդիր ժողովուրդը նա
հին կորցրեց և նորի մեջ վնո՞ղ չգտավ...

— Շա՛տ բան գտավ, Մեծոսն։

— Ինչո՞ղ չգտավ, Սահակ, Դու մտացա՞լ ես, որ գո ազգային կրթությա-
ցողը՝ հենց այդ նշանավոր ստացի վարքի մեջ՝ հունաց լեզվով պա-
տասխանում էր մատուցանող, հասկացող երիտ հոգով պաշտպանի
հայ ժողովուրդ։ Տեսար ինչ ազգային մարդիկ էին նրանք մեր հին
մատենագրության մեջ։ Ինչ որ հին է,

Ինչ որ կատարվել է, դեռ այդ րոպեին ամենք է տեսած էինք և զգում էինք այդ ոչ-սովորական լռության մեջ մի ինչոր ահավոր բան։

Մամիկն աչքերն անդադար դուռն էր նայում. նա հասկանում էին, թե ինչ է պատահել, նրա ծաղրում էին, նրա բերնին նրա հորն էին տալիս և կոչում էր մի քի պոնիկ, որ բարձով իրարից շատ ատոր էր։ Նա ձայն տվեց վերնատնից Հակոբին։

— Բեե որ՛ւ, Մեսրոպ, քո եղբայր չափ չկա՝ տեսնում ես կատակ, ամեն մարդ ինձ Մամիկ, սուտ ես ասում։

— Դու շատուրն ես, սիրելի Մամիկ,— ասաց նա փոքրիկ եղբայրը, ամաչելով։— ջէ՛ որ տրծիկ ոչխարն տանդիկ հիվանդությունը բերում է մեր տները, մենք չենք կարող ապրել տարտ տանել եղբայրդ, նա ձեզ համար չէ՞ որ ես ասում... նա հասկանում էր, որ քո հայրը մեռնում է։ Նա հասկանում էր, որ քո ջիգր Մկրտումը նույնպես չի կարող մեզ հետ ապրել։ Մամիկ ես ամենից շատ էի սիրում Հակոբին և ինչպես ուզում էր, այնպես էլ անում էի։ Նա ինձ ամեն բան էր սովորեցնում։

ճաշը, սկսյալ Տրասոյ մինչև Նիշոլոզ վերջին օրերը, այնքան բրիստոնեական մտայնություն մինչև Շարուն հրապարակ էին գալիս Հոգևոր բրիստոնեության մտայնությամբ հագած կամ վիճակ ունենալ, Հայաստանում Հայ ազգային ինքնուրույն մշակույթի զարգացման հետ կապված մի նոր շրջան էր սկսվում, որի հիմնական գծերից մեկը հայ մտավորականության ձգտումն էր՝ ստեղծելու իր ազգային գրականությունը։

Բրիստոնեական Հայաստանում մեծ տարածում ունեցող գրքերը հիմնականում թարգմանություններ էին հունարենից, ասորերենից և այլ լեզուներից։ Հայ մտավորականությունը, ինչպես նշեցինք, ձգտում էր ունենալ սեփական գրականություն, որը կարտահայտեր ազգային ոգին, ազգային կենսակերպը, ազգային ինքնատիպ մտածողությունը։ Այդ գրականությունը պետք է ծառայեր ազգային մշակույթի զարգացմանը, ազգային ինքնության պահպանմանը։

Հայ գրականության ստեղծման գործում մեծ դեր խաղացին Մեսրոպ Մաշտոցը և նրա աշակերտները։ Նրանք ստեղծեցին հայոց գրերը, թարգմանեցին Աստվածաշունչը և ուրիշ կարևոր գրքեր, որոնք հիմք դարձան հայ գրականության հետագա զարգացման համար։

Հայ գրականության ստեղծման գործում մեծ դեր խաղացին նաև Հայոց եկեղեցու հայրապետները, որոնք հոգ էին տանում հայ գրականության զարգացման մասին։ Նրանց շնորհիվ հայ գրականությունը ստեղծվեց ժամանակի ամենաառաջադեմ գաղափարների հիման վրա։

Հայ գրականության ստեղծման գործում մեծ դեր խաղացին նաև Հայոց եկեղեցու հայրապետները, որոնք հոգ էին տանում հայ գրականության զարգացման մասին։ Նրանց շնորհիվ հայ գրականությունը ստեղծվեց ժամանակի ամենաառաջադեմ գաղափարների հիման վրա։

Տրդատի որդի Խոսրով Երկրորդը, Կոստանդ կայսրից թագ և ծիրանի բնդունելու համար, գրգռեց պարսից Շապուհ թագավորի բարկությունը, որը յուր եղբայր Ներսեհին ուղարկեց, որ հայոց թագավորությունը ոչնչացնե և ինքը հայոց թագավոր դառնա։

Խոսրովի որդի Տիրանը Հուլիանոս կայսրին պարսից դեմ օգնելու համար, վերջը Շապուհը նրան խաբեությամբ Պարսկաստան հրավիրեց և, երկու աչքերը խարելով, կուրացրեց։

Տիրանի որդի Արշակ Երկրորդը, խրատվելով յուր նախորդների սխալներից, թողեց Բյուզանդիան և բարեկամացավ Տիգրոնի արքունիքի հետ։ Այդ միջոցին Վալենտիանոս կայսրը Արշակի Տրդատ եղբորը, որ իբրև պատանդ պահված էր Կոստանդնուպոլսում, ազատել տվեց։

Արշակը սիրելացավ հաշտվել կայսրի հետ և նրա աղջականներից Ոլիմպիադա անունով օրիորդը կնության առեց։ Այդ բարեկամությունը գրգռեց Շապուհի բարկությունը, նա Տիգրանակերտը ավերակ դարձրեց և Անիի ամրոցին[1] տիրելով, թագավորական գանձերը կողոպտեց և մինչև անգամ Արշակունի թագավորների գերեզմանները քանդելով, ոսկորները գերության տարավ։ Իսկ շատ կռիվներից վերջը, երբեմն հաղթելով, և երբեմն հաղթվելով հայերից, Շապուհը, իբր թե հաշտության դաշն կապելու համար, խաբեությամբ հրավիրեց Արշակին Տիգբոն և աքսորեց Անհուշ բերդում։

— Ես Շապուհի վարմունքը՝ թեև անազնիվ, բայց յուր պետության շահերի կետից՝ շատ խելացի եմ համարում,— խոսեց Մեսրոպը։— Պարսից այդ երկարակյաց թագավորը հայոց չորս թագավորներ է փոքձել՝ Տրդատին, Խոսրովին, Տիրանին, Արշակին, և նրա մոտ յոթանասուն տարվա փորձը բավական էր նրան համոզելու համար, որ հայերի կոստանդնուպոլսի կայսրների հետ ունեցած մտերմության գլխավոր կապը նախ քրիստոնեական կրոնն է և ապա բյուզանդական կրթությունը։ Այժմ նա աշխատում է այդ կապը խզել, ոչնչացնելով թե՛ կրոնը և թե՛ հունաց լեզուն ու դպրությունը, որ տիրապետում են մեր եկեղեցիներում, մեր վանքերում և մեր դպրոցներում։ Եվ Հայաստանը յուր պետության հետ իր մի ձուլելու համար, նա ցանկանում է տարածել յուր կրոնը, յուր լեզուն և յուր դպրությունը։ Եվ այդ մտքով նա հրահանգ է տվել Մեսրոժանին՝ ոչնչացնել հունաց գրքերը, արգելել հունաց լեզվի ուսումը և հայերին ստիպել պարսիկերին սովորելու։ Եվ Մեսրոժանը մեր կրթության համար բերում է յուր հետ մոգերի մի ամբողջ քարավան։

— Այդ բոլորը մենք գիտենք, Մեսրոպ,— ընդհատեց Սահակը։— Իզուր ժամավաճառ ես լինում։

— Բայց պետք է և այն գիտենալ, որ այդ դժբախտություններից և

---

1 Պատրաստանիների Անին չէ, այլ Անի-Կամախը

ոչ մեկը մեզ հետ չէր պատճ, մեզ մեզ այնքան տարտնջ էինք, մեզ
և մեզ մեզ հետաց չնչին ոչ հոգին և ոչ պատճին: Հետևել մե-
կին, մեզ մեր հյուծ ալիքի ծովին մեջ էր թրիա: Ես էլ սկսց ինչ
տարածել: Մեզ այն ծովում կոպտացել սկսել, որ
մեր միմիայն հնչյունն էր, ուժգին ոռնոց, սիրտս վախ-
ում էր ինչ-որ մեզ մեզ մեր ինչ-որ մեզ մեզ մեր հետևել մեզ
մեր մեզ չէր կարող ինչ-որ մեզ մեզ մեր ինչ-որ մեզ մեզ
հետևել ու ասորց ամուր: Մեզ ոռոգում էին, շատ հետաքրքիր է, որ
դիմել ոչ ոքի ասում ոչ ոքի ոչ ոքի ոչ ոքի ոչ ոքի ոչ ոքի ոչ ոքի
մեր մեզ չէր կարող ինչ-որ մեզ մեզ մեր ինչ-որ մեզ մեզ մեր
ինչ-որ մեզ մեզ մեր

ձայն, միշտ և միեսկ այն ոսկոր, որպեսզի կարողանա ապատ շուշ առնել...

— Բիե մարդկ կարողա...— ընդհատց Սահակը։

— Մարդկ կարող է, բիե զորձերի այդ ասելյանը չիսկի,— պատասխանց գյումրեցի Գրիշան։— Այդ ինչեր, որ ես կամենում եմ ասել, մարդկ կարող է միայն մի քանի տարի հետո, երբ ամեն մարդ կարդալ գիտենա։ Մի միտքս էլ կա, որ ասում եմ ձեզ, որ ես ամենից առաջ ձեզ համար եմ գրում, որ ձեզ հասկանալի լինի, ձեզ օգտակար լինի։ Ես ուզում եմ, որ ամեն մարդ կարդալ գիտենա, որ ամեն մարդ կարողանա ինքն իրան գրել, ինչ ուզում է։ Ես ուզում եմ, որ

թագավորից։ Հուսիկի երկու որդիները, Պապ և Աթանագինես, սպանվեցան մեր սենյակին կից դահլիճում։ Աթանագինեսի որդի Ներսեսը, իմ հայրը այժմ աքսորված է մի անբնակ կղզում... Տեսնո՞ւմ ես, Մեսրոպ, իմ պապերից և ոչ մեկը խաղաղ մահով չվախճանվեցավ։ Ամենքը զոհ եղան մեր թագավորների, մեր նախարարների և վայրենի խուժանի վայրագությանը։ Սուրը ժամանակ չտվեց նրանց իրագործելու այն մեծ նպատակները, որ ունեին իրանց հայրենիքի համար։ Իրանց ամբողջ կյանքում պատերազմեցին նրանք վայրենի նախապաշարմունքների դեմ, և նույն պատերազմի մեջ ընկան իրանք... Եվ այդ բոլորովին չէ վշտացնում ինձ։ Նրանց վախճանը պետք է այդպես լիներ, որպեսզի նրանց արյունով ծլեին, աճեին և ծաղկեին այն սրբազան սերմերը, որ ցանեցին հայրենի հողի վրա...

Մեսրոպը լուռ լսում էր, իսկ Սամվելի դեմքի վրա նշմարվում էր մի անսովոր անհանգստություն։

Մեծ քահանայապետի վեհազնյա որդին այդ խոսքերով վերջացրեց յուր տխուր բացատրությունները.

— Եթե մի օր նախախնամողի կամքը՝ իմ նախահարց նման՝ կոչե ինձ Հայաստանի հայրապետական աթոռի վրա, իմ առաջին հոգսը կլինի հայոց եկեղեցու ընթերցվածները մայրենի լեզվի վերածել և հայ ժողովրդի կրթության գործը ազգային բուն հիմունքների վրա դնել...

— Իսկ իմ գործը կլինի,— ավելացրեց Մեսրոպը,— վերաստեղծել հայոց մոռացված տառերը և ազատել մեր հասարակությունը մեզ համար խորթ՝ հույն, ասորի և պարսիկ դպրությունից։

Ո՞վ կարող էր մտածել, որ այդ գիշերվա ջերմ վիճաբանություններից քսաներեք տարի հետո այդ երկու նշանավոր տաղանդները կկատարեին իրանց ուխտը և սկիզբ կդնեին հայոց մեծ լուսավորության ոսկյա դարին։...

Արտասուքի աղբյուրը

Չնայելով, որ արևը ծագել էր, բայց այն ձորի մեջ, որտեղ գրտնվում էր «Արտասուքի աղբյուրը», դեռ տիրում էր խորին մթություն։ Սարերի բարձր գագաթները դեռ նոր շողշողում էին առաջին ճառագայթների նուրբ-վարդագույն լուսով։ Օդի մեջ բուրում էր խիստ ախորժելի զովություն, որ ներշնչված էր ճոխ բուսականության մեղմ անուշահոտությամբ։

Շրջակայքը լուռ էր։ Լուռ էր և անտառը, որ տարածվում էր մինչև կապտագույն ծովեզրը։ Լսելի էր լինում միայն Եվիրական աղբյուրի տր-

խուր մեղեդին, որ ողբաձայն հնչյուններով աղմկում էր տիրող լռությունը։ Լսելի էր լինում նա որպես սգավոր սրտի դառն հառաչանք։ Վշտացած հայրապետի արտասուքներից գոյացած աղբյուրը և այժմ արտասվում էր...

Նրա մոտ կանգնած էր Աշխենը։

Նապելի օրիորդի մտահույզ հայացքը դարձած էր դեպի սգավոր աղբյուրը, որ, պարզ արծաթափայլ վտակի նման, դուրս հոսելով մի ժայռի ճեղքվածքից, ցած էր թափվում և, համբուրվելով և գրկվելով յուր ուղին զարդարող գույնզգույն խճերի հետ, արագ վազում էր և յուր թախծալի շշնջյունով, կարծես, ասում էր ափերին. «Մնաք բարյա՛վ, մենք այլևս չենք տեսնվի...»։

Մի այդպիսի մնաք բարյավ ասելու համար եկել էր և օրիորդը։

Զինված էր նա։ Հոր անդրանիկը լինելով, նա փոխարինում էր և՛ տղայի. և՛ աղջկա։ Այդ պատճառով ծնողքը տվեցին նրան այրական կրթություն, թեև Ռշտունյաց օրիորդները իրենց քաջությամբ ետ չեն մնում տղամարդերից։ Գլխին դրած ուներ ոսկենկար սաղավարտ, մեջքը սեղմել էր պողովատյա զրահի մեջ, աջ ձեռքում կրում էր մի թեթև նիզակ։ Այդ զինավառության մեջ նմանում էր նա Աթենաս-Պալլասին[1], որ, կարծես, եկել էր այցելություն դործելու քարացյալ Նիոբեի արտասուքներից գոյացած աղբյուրին։

Աղբյուրից փոքր-ինչ հեռու, ծառերի մթին թավուտների միջից հազիվ նշմարվում էին մի խումբ ձիաներ, որոնց սանձարձակ թողել էին չրացելու։ Նրանց մոտ երևում էին և մարդիկ, որոնք պառկած էին խոտերի վրա։ Դրանք օրիորդի հետ եկած մարդիկն էին։

Որպես մի մարմնացած անհամբերություն, սրտի խորին բաբախմունքով, դեռ կանգնած էր օրիորդը աղբյուրի մոտ և նայում էր։ Նա մեծ կարոտով անդադար նայում էր դեպի այն կողմը, որտեղից պետք է հայտնվեր Սամվելը։ Նրան հայտնի էր հայրենի երկրի հուզված դրությունը։ Նա գիտեր, որ իրանց լեռների յուրաքանչյուր քարի, յուրաքանչյուր ծառի ետևում մի-մի մարդ էր թաքնված։ Նրան ծանոթ էր և Սամվելի անձնավստահությունը։ Ինչե՞ր չէին կարող պատահել... Ի՞նչ փորձանքների չէր կարող հանդիպել նա... Եվ այդ բոլորը ո՞ւմ համար։ Ձո՛ւր համար... Վերջին միտքը, որքան ուրախացնում էր նրան, որքան լցնում էր նրա սիրտը մի անսահման երանությամբ, նույնքան և սարսափեցնում էր նրան, երբ մտածում էր, որ նա կարող էր յուր սիրո դոհը դառնալ...

Հեռվից երևացին երկու ձիավորներ։ Երրորդը, իբրև փայտակ[2] վա-

---

[1] Աթենաս-Պալլաս — իմաստության աստվածուհին հունական դիցաբանության մեջ

[2] փայտակ — հեռվեան ուրվանդակ, նամակատար, հերթապահ զինվոր

դում էր նրանց առջևից ոտով։ Օրիորդի դեմքը սկսեց փայլել։ Մինչև նրանք կմոտենային, մինչև կատուգեր, թե ովքեր են, այդ մի քանի րոպեն հավիտենականության չափ երկար թվեցավ նրան։

Նրանք փութացրին ձիանների ընթացքը։ Այդ միջոցին օրիորդի մարդիկը, որ հանգստանում էին ծառերի ներքո, իսկույն ոտքի նյան և, լարելով իրանց աղեղները, նետերի ծայրը դարձրին դեպի նկվորները։ Մեկը ձայն արձակեց, այն հարցական եղանակով, որ տալիս է անծանոթը անծանոթին, երբ հանդիպում են ճանապարհի վրա. «Քշնամի՞ ք, թե՞ բարեկամ»։ «Բարեկա՞մ»,— եղավ պատասխանը։

Օրիորդը դեռ անշարժ կանգնած էր աղբյուրի մոտ։

Ձիաներն այժմ քշում էին բոլոր թափով, չնայելով, որ լեռնային խարակարկատ ճանապարհի վրա կարելի էր ամեն րոպե սայթաքել և ամեն րոպե դեպի ցած գլորվել։ Երբ բոլորովին մոտեցան, օրիորդը վազեց ընդառաջ։ Այդ միջոցին մեկը ցատկեց ձիուց, գրկեց նրան, բացականչելով.

— Ա՜խ, Աշխեն, ինչո՞վ կարող եմ մխիթարել քեզ...

— Նրանով, որ դու այժմ իմ գրկումն ես...

Ճանապարհի բոլոր ընթացքում Սամվելը անդադար տանջվում էր այն մտածություններով, թե ի՞նչ դրության մեջ կգտնե յուր Աշխենին, կամ ինչո՞վ կարող կլինի մխիթարել նրան այն անցքերից հետո, որ կատարվել էին նրա հոր տան մեջ։ Նա յուր մտքում հորինել էր սփոփիչ խոսքերի մի ամբողջ շարք, որոնցով պետք է աշխատեր հանգստացնել նրա վշտացած սիրտը։ Բայց այն խոսքերից և ոչ մեկը պետք չեղավ, երբ լսեց Աշխենի պատասխանը։ Սիրելի աղջկա գրկում մոռացվեցան բոլորը։

«Արտասուքի աղբյուրից» ոչ այնքան հեռու, անուշահոտ եղևիններից ստվերախիտ հովանիի ներքո, կանաչ խոտերի վրա, սփռված էր մի գորգ։ Սամվելը և Աշխենը առանձնացան այնտեղ։ Իսկ իշխանի հետ եկած մյուս երկու հոգիները, որոնցից մեկը Հուսիկն էր, մյուսը՝ Մալխասը, գնացին օրիորդի մարդիկների մոտ։

Թե՛ Սամվելը և թե՛ Աշխենը՝ երկուսն էլ լուռ էին ա՛յն սրտառուչ լռությամբ, որ տեղի է ունենում հոգեկան խորին հուզմունքների ժամանակ։ Նաև երկուսն էլ հիացած կերպով նայում էին միմյանց վրա և, կարծես, խոսք էին որոնում իրանց զգացմունքները արտահայտելու։ Սամվելն առաջինը ընդհատեց լռությունը.

— Լսի՛ր, Աշխեն, ես ինձ շատ դժբախտ եմ համարում, որ երկար անջատումից հետո, երբ կրկին պատահում է հանդիպել միմյանց, ես, փոխանակ սքանչանալու քո սիրո քաղցրությամբ, փոխանակ վայելելու այն անսպառ երանությունը, որ բաշխում է սիրված աղջիկը սիրող երիտասարդին, ստիպված եմ քեզ հետ խոսել վշտի և դառնության խոս-

քեր։ Մենք հանդիպում ենք միմյանց որպես երկու սգավորներ։ Դու կորցրած մայր ունես, իսկ ես՝ կորցրած հայր։ Քո մայրը կորավ յուր առաքինության համար, իսկ իմ հայրը կորած է յուր չարագործության համար։ Մտնելով քո հայրենի երկիրը, ես անցա կրակի և մոխիրների միջով։ Ես տեսա քո քաջ նախահարց պատկառելի ամրոցների ավերակները։ Ամոթը և նախատինքը պատում է ինձ, երբ մտածում եմ, որ այդ բոլորը կատարվել են իմ հոր ձեռքով... Այն մարդու ձեռքով, որի հարսը պետք է լինես դու...

— Ինչո՞ւ համար է այդ բոլորը, Սամվել,— ընդմիջեց օրիորդը։— Դու, կարծես, որպես մի հանցավոր, եկել ես քեզ արդարացնելու իմ առջև։ Այն օրը ինձ համար մահ կլիներ, եթե ես ամենափոքր կասկած ունենայի քո մասին։

— Իսկ իմ կողմից հանցանքը այն կլիներ, եթե ես աշխատեի արդարանալ քո առջև։ Ես գիտեմ, թե որքան բարի ես դու, Աշխեն, ես գիտեմ, թե որքան բարձր ես դու հասարակ մահկանացուներից։ Ինձ հայտնի է, որ քո անսահման սիրո մեջ՝ ամեն հանցանք իմ կողմից ինքնըստինքյան կոչնչանա որպես մի դյուրավառ նյութ կրակի սպառող բորբոքման մեջ։ Բայց խիղճս հանգիստ չէ, Աշխեն։ Ես կանխատես գիտեի գալոց վտանգը։ Ես տեսնում էի, թե որպիսի չարագուշակ թուխպ պտտվում էր քո հայրենի երկրի վրա։ Ես շտապեցի զգուշացնել թե՛ քեզ և թե՛ քո հորը։ Բայց վտանգը ավելի շուտ հասավ ձեզ, քան թե իմ նամակը...

— Գուցե այդպես էր Աստուծո տնօրինությունը,— պատասխանեց օրիորդը հանդարտ կերպով։— Թողնենք այդ, Սամվել։ Դու ինձ այն ասա, թե ինչո՞ւ համար եկար և այժմ ո՞ւր ես գնում։

Հարցը շատ ուղիղ դրվեցավ։ Սամվելը մնաց շվարյալ դրության մեջ։ Չգիտեր՝ ինչ պատասխանել։ Րոպեական շփոթությունից հետո, կրկնեց նա.

— Ինչո՞ւ համար եկա... և այժմ ո՛ւր եմ գնում... Դա չափազանց տխուր հարց է, սիրելի Աշխեն, ես դժվարանում եմ պատասխանել։ Քո առջև դեռ պետք է բաց անել վարագույրը այն սոսկալի գործողությունների, որ կատարվում են և պիտի շարունակվին կատարվել մեր հայրենյաց ավերակների վրա։ Այնուհետև դու իՆքդ կհասկանաս, թե ինչո՞ւ համար եկա կամ ո՛ւր եմ գնում։

Փակված լինելով հայրենական լեռների խլության մեջ, Աշխենը շատ փոքր տեղեկություններ ուներ դրսի աշխարհից։ Նրան թեև հասել էին բոթաբեր ձայներ, բայց այդ ձայները դեռևս ա՛յն աստիճան անորոշ և մութ էին նրա համար, որ տակավին մի պարզ հասկացողություն չէր կարողացել կազմել, թե ինչ են կամենում անել չար մարդիկ, որ մրրկածուփ խռովության մեջ էին դրել երկիրը։ Սամվելն սկսեց մի քա-

— Ի՞նչ է նշանակում «ազատ ձեռքեր»,— հարցրեց Ռոբերտը։

— Ասել է՝ ոչ մի կապ չունենալ ոչ մի կազմակերպության հետ, որ ինձ ստիպի ենթարկվել նրա կանոններին։ Ես ուզում եմ ինքնուրույն գործել, ինչպես ինձ թելադրում է խիղճս։

— Ուրեմն դուք ոչ մի կուսակցության անդամ չե՞ք։

— Ոչ, պարոն։

— Ուրեմն ձեր կարծիքով ամերիկյան ժողովուրդը պատրա՞ստ է ընդունելու ձեր գաղափարները։

— Ես չեմ կարող ասել, թե ինչպես կընդունի ամերիկյան ժողովուրդը իմ գաղափարները, բայց ես գիտեմ, որ նրանք ճշմարիտ են, և ես ուրախ կլինեի, եթե ամերիկյան ժողովուրդը ևս ընդուներ դրանք։ Ես ուզում եմ ամերիկյան ժողովրդի ազատությունը, և ես կանեմ ամեն ինչ, որ ամերիկյան ժողովուրդը ազատ լինի։ Ես ուզում եմ, որ ամերիկյան ժողովուրդը ազատ լինի ինձանից ևս։ Ես ուզում եմ, որ ամերիկյան ժողովուրդը ազատ լինի ինձանից, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձանից ազատ ամերիկյան ժողովուրդը ավելի ուժեղ կլինի, քան ինձանից կապված ամերիկյան ժողովուրդը։

— Դուք «ազատ ձեռքեր» հոդվածն եք գրել։ Ինչ հեղինակ պատկերացնում եք ձեզ համար։

— Ինչ որ պետք է լինի ամերիկյան ժողովրդի համար։ Ես ուզում եմ ամերիկյան ժողովրդի ազատությունը, ես ուզում եմ, որ ամերիկյան ժողովուրդը ազատ լինի ինձանից ևս։ Ես ուզում եմ, որ ամերիկյան ժողովուրդը ազատ լինի ինձանից, որովհետև ես գիտեմ, որ ինձանից ազատ ամերիկյան ժողովուրդը ավելի ուժեղ կլինի, քան ինձանից կապված ամերիկյան ժողովուրդը։

Օրորոցը խորհրդանշական էր։ Նրա վրա ամրացրած ալեհեր պարոնը հասկանում էր, որ նրանք ինչ-որ նշանակություն ունեն, և ինքն էլ ուզում էր ինչ-որ բան ասել։ Բայց նրա ասածը ոչ ոքի չէր հետաքրքրում։ Ամերիկացի ամուսինները ժպտում էին, ամերիկացի երեխաները ծիծաղում էին, ամերիկացի ծառաները ուրախ էին, ամերիկացի ոստիկանները ուրախ էին, ամերիկացի ավտոմեքենաները ուրախ էին, ամերիկացի ամբողջ ժողովուրդը ուրախ էր։ Ամերիկացի ամբողջ ժողովուրդը ուրախ էր, որ ինքը ամերիկացի է

ոգևորված ձայնով։— Դու ինձ արժան չես լինի, Սամվել, եթե քո արյունը չխառնես այն անբավ արյան հեղեղների հետ, որ պիտի թափվին մեր աշխարհի ազատության համար։ Եվ ոչ ես արժան կլինեմ քեզ, եթե նույնը չանեմ...

— Դո՛ւ,— բացականչեց Սամվելը, և նրա տխուր դեմքը փայլեց անասելի ուրախությամբ։— Թույլ տո՛ւր գրկել իմ հրեշտակին, վրեժխնդրության և արդար բարկության հրեշտակին...

Նրանք գրկվեցան։

— Աշխարհի բոլոր երանությունները չէին կարող այնպես մխիթարել ինձ, որպես այդ խոսքը, որ թոռավ քո շրթունքներից, սիրելի Աշխեն։ Այդ խոսքը լցնում է իմ սիրտը մի սրբազան հպարտությամբ, որ ես վայելում եմ հայոց քաջազնուհիներից[1] ամենաբնտրյալի սերը։

— Կգնամ, Սամվել, անպատճառ կգնամ,— կրկնեց օրիորդը ավելի ջերմ կերպով։— Իմ մայրը կորավ, հայրս գնաց զրոնելու մորս։ Չգիտեմ, կվերադառնա, թե ոչ։ Մեր լեռնականները սաստիկ հուզման մեջ են, ես հազիվ կարողանում եմ դադել նրանց կատաղությունը։ Նրանք սիրում էին իմ մորը։ Մի մասը կթողնեմ մեր երկրի պահպանության համար, իսկ մի մասը ինձ հետ առնելով՝ կգնամ և իմ խումբով կմիանամ այն բանակի հետ, որ պիտի գումարվի Փառանձեմ տիկնոջ շուրջը։ Թո՛ղ Հայոց Տիկինը մի օրիորդ զորապետ ևս ունենա յուր քաջերի թվում։ Այդ նրան կուրախացնե...

Սամվելը այժմ սկսեց ավելի լուրջ կերպով յուր համակրությունը հայտնել օրիորդի դիտավորության ո՛չ միայն վերին աստիճանի հերոսական բնավորություն ունենալու մասին, այլև բացատրեց նրա ձեռնարկության անհրաժեշտությունը, ասելով.

— Եթե դու այդ մտքին չգայիր, ես ինքս պետք է խնդրեի քեզնից այդպես անել, սիրելի Աշխեն։ Թե՛ իմ հայրը և թե՛ Մերուժան Արծրունին պարսից Շապուհ թագավորից հատկապես հրահանգներ են ստացել նախարարների կանանց և զավակների մասին, որ ամեն տեղ ձերբակալեն նրանց և պահեն առանձին բերդերում, մինչև նրանց ամուսինները անձնատուր կլինեին։ Եվ քո մորը այդ նպատակով են տարել։ Դու մի բախտով ազատվեցար, սիրելի Աշխեն։ Եթե դու հորդ հետ որսի գնացած լիներ, եթե դու այն գիշերը, երբ նրանք պաշարեցին ձեր ամրոցը, այնտեղ գտնվեիր, ես անպատճառ քեզ կորցնելու զժբախտությունը կունենայի, որովհետև քեզ ևս կառնեին։ Հայոց նախարարներին հայտնի է հիշյալ հրահանգը, այդ պատճառով շատերն իրանց ընտանիքների հետ շտապում են ապաստան գտնել պլխավոր բանակում, Հայոց Տիկնոջ մոտ։

---

1 Բաշազնունի— բաշազուն կին

Վերջին խոսքերը, երևի, վիրավորեցին օրորոցի աճեցողությունը, և նա բավական պղտոր ձայնով սկսավ ասել.

— Ես չեմ գնում Հայոց Տիկնոջ բանակը միայն փոքրիկ ոտքերս խոնավ տեղ որ դնելու, Մամլեի։ Ես գնում եմ Ֆրանչոյց փոքրիկ ոտքերս հայոց ընդհանրապետության շահու. ձեզ հետ մնալ չեմ կարող, իսկ գնալ ուզում եմ։ Իսկ ցավալի հանգամանքն այն է, որ ես ինձ հետ չեմ տանում ոչ մի զենք և ոչ մի զրահ, որ պաշտպանի ինձ թշնամու սրից։ Ես ինձ հետ կտանեմ միայն իմ սիրտը, որ ամենից առաջ ենթակա է հարվածների։ Ես գնում եմ, որովհետև ինձ հետ գնում է իմ սիրտը։

Մամլեն այժմ հիմն հասկացավ այն ուժեղ զգացմունքը, որ ճանապարհ էր դրել Ֆրանչոյց փոքրիկ ոտքերին դեպի Հայոց Տիկնոջ բանակը։ Ֆրանչոյց փոքրիկ ոտքերը ոչ միայն ուզում էին նրան տանել Հայոց Տիկնոջ մոտ, այլև ուզում էին նրան պահել հանգիստ և խաղաղ տեղում։

— Հանգստացիր, Ֆրանչոյց, ես չեմ գնա, ես այժմ հիմն չեմ գնում, ես ուզում եմ ապրել, որովհետև ես ունեմ ինձ համար մի նոր պարտականություն, որ ինձ ստիպում է ապրել։ Ես ունեմ մի նոր հայրենիք, որ ինձ կանչում է իր մոտ

— Ես չեմ հասցնի, Սամվել, ինձ դու միայն ինչ-որ տաս, յո՛ր տուր։

Վերջին խոսքերը այնպիսի մի հեգնով արտասանեց նա, որ օրիորդը զգուշությամբ նոթատետրից գլուխը բարձրացրեց։

— Ո՞ր պիտի դնեմ։

— Հոգս մեծ...

Սամվելը ժպտալով պատասխանեց, որ հեգնությունը պատասխանելիք մարդուն չէ։

— Դու ատելի նրան հա՞յր ես հասարակ, Սամվել,— գոչեց օրիորդը և պայծառած փոքրիկ երեսը շուռ տվեց։

— Այո՛, Աշխեն։ Ես ատելի սիրուն եմ նրան։ Ես պետք է տեսնեմ նրա հետ, աներևույթ դառնամ և տեսնեմ, որ իմ լացով և արտասուքով կարող վիշեմ պատճեն նրան յուր ճաշակավորության։ Իսկ ինչ չի հաջողվի ինձ, այն ժամանակ...

— Այն ժամանակ ի՞նչ կանես։

— Այդ մի՛ հարցրու, սիրելի Աշխեն, աղաչում եմ քեզ, մի՛ հարցրու։

Օրիորդը լեռաց հառաչելիքն մեջ։ Այդպիսի պատասխան նա չէր սպասում և ոչ կարող էր երևակայել, թե կա աշխարհում մի բան, որ Սամվելը պետք և նրանից թաքցնում է։ Նա Սամվելի սիրտը յուր սիրտն էր հաստատում և նրա մեջ ոչ մի գաղտնիք չէր կարող լինել։ Ուրեմն ի՞նչն էր այդ։

— Նա այդ ստոխճան անգութ չի լինի։

— Եվ դրանից ավելի անգութ կլինի։ Նա՛, որ չխնայից իմ մորը, յուր հարազատին, յուր արյունակցին, յուր քրոջը, անտարակույս չի խնայի և հարազատ որդուն։

«Այն ժամանակ ես էլ չեմ խնայի...»,— յուր մտքում ասաց Սամվելը և, դառնալով դեպի օրիորդը, ավելացրեց.

— Վստահ եղի՛ր իմ խոհեմության վրա, սիրելի Աշխեն, ես մինչև այնտեղը չեմ հասցնի, որ նա ինձ բանտարկի։

Օրիորդը դեռ ոչ բոլորովին հանգիստ էր։

— Ի՞նչ է մտածում քո մայրը,— հարցրեց նաև։

— Իմ մայրը բոլորովին կամակից է հորս հետ։ Քեզ հայտնի է նրա փառասիրությունը, քեզ հայտնի է և նրա ատելությունը դեպի առհասարակ բոլոր Արշակունիները։ Շապուհը խոստացել է նրա եղբորը՝ Մերուժանին, տալ հայոց թագավորությունը, եթե կատարելու լինի պարսից ցանկությունները։ Այդ խոստումնքը, որի իրագործման մասին մայրս մեծ հույսեր ունի, բոլորովին խելքից հանել է նրան։ Նա այժմ պատրաստ է ամեն բանի համար և՛ պարսից կրոնը ընդունել, և՛ քրիստոնեությունը ոչնչացնելու հոգ տանել, մի խոսքով ամեն ձեռնարկություն հոնձն առնել, միայն թե յուր եղբայրը հայոց թագավոր լինի։

— Իսկ քո հորը ի՞նչ է խոստացել Շապուհը։

— Հայոց սպարապետությունը։

— Մայրդ գիտե՞, որ դու գնալու ես հորդ մոտ։

— Ի՞նչպես չգիտե։ Նա ինքը կարգադրեց իմ ճանապարհի բոլոր պատրաստությունները, և այնքան շքեղ, այնքան փառավոր հանդերձանքով, որ արքայավայել պետք էր համարել։ Նա ինքը կազմակերպեց իմ ամբողջ ասպարեզումը, իմ համհարզների բազմությունը, որոնք կորան ձեր անտառների մեջ։ Եվ ես շատ ուրախ եմ, որ ազատվեցա նրանցից, նրանք ինձ համար մի անտանելի ծանրություն էին։ Պետք է շնորհակալ լինել ձեր լեռնականներից, որ իմ բեռը թեթևացրին...

Արևը արդեն լցրել էր փոքրիկ ձորակը յուր ջերմ ճառագայթներով, օրից բավական անցել էր։ Նրանք տակավին խոսում էին։ Օրիորդի գերը որոշված էր։ Բայց Սամվելինը դեռ մնում էր տարակուսական։ Աշխենը ոչինչ երկրայություն չուներ նրա անկեղծության մասին, գիտեր, թե որքան ազնիվ և հավատարիմ էր նա։ Բայց վախենում էր նրա կյանքի մասին, ա՛յն կյանքի, որի հետ կապված էր և յուր կյանքը։ Սամվելի ձեռնարկությունը նրան չափազանց վտանգավոր էր թվում, թեև, մյուս կողմից, նրա խելքի և բաջության վրա մեծ վստահություն ուներ։ Նա չկամից, սեցրեց սիրված երիտասարդին յուր նպատակներից, միայն հարցրեց։

— Դու ե՞րբ կվերադառնաս։

— Այդ չեմ կարող ասել, սիրելի Աշխեն, որովհետև չգիտեմ, թե

Ա՛ր կայ որտե՞ղ կարեմ հարս հայ հույս ունեմ, որ շուտով կվերա-
պատմ։

— Մենք որտե՞ղ կհաղթակից մի՛մյանց։

— Այստղ։ Ես միմի՛ն կգամ գեղ մտս, և մի՛ասին կգնանք Հայոց
Ա՛ր կորստյան, և՛ փառի ճանապարհ էլ։ Քո հայրդիը կոգնորի և ինձ
կտա ինձ, իսկ քո օրհնյալութը կփափաքեցնի մեզ արհավիրքի գիմի՛ր
ինձ, սիրելի Նշխեն...

Նրանք դիմկեցան։ Երկար ատատաքը հեղեղի նման հոսում
էր նրանց աչքերից, բայց պետք էր շիշուցանելու այլևս արտքին նա-
կը։ Երկար ու «Նրատաստի ա-
րյուրը» յուր տխուր հատուշտանքներով ձայնակից էր լինում նրանց գատ
հատուշտանքին...

Ուրացողը յուր տան շեմքի վրա

Կնոջից չորս շաբաթ առաջ էր։

Ա՛ր խոսքեր ասելու, փաշա ասկերի ձեզ կորած, ամենայն ար-
գելքից արշավեալ էին Նիհրատոսից գնալ Հաղարատան ճա-
նապարհով։ Ոգեպն ճոտնեցող էին բոլոր ուժերն ի մի ժողովել
ամրակուռ էր ամենից արևելյան ընթացքը նրանց ինչ ու ընչից
զրկելու համար էր ամենայն ճանապարհ մի մեծ կայսրության հա-
մար, որ հայերից նախանձախնդրություն էր ինձ... Մեր պա-
տերազմը վերջացած էր։ Ես այլևս չեմ ուշացնի գեղ գնալ, որ ըն-
տանիքը պահեմ ինձ մոտ։ Գիմի՛ր ինձ, սիրելի Նշ-
խեն, և առաջ քո հայրդիը և քո օրհնյալութը։ Նստիր կամ գնա
շրջունքներիդ ձայնը։ Ես գնամ եմ ընտրել բանակիս տանելը։ Իմ ճանապարհը
է՛ր երեսուն, իսկ հետս ինչ ձիավորներ, ընտրյալներ տասնեակ հոգի։

Այդ պետք էր Մերուժանին, պետք էր դեմ յուր նախա-
հաց Հասան՝ իշխանի՝ ոգեղեն ոգիքը հաղթելով, հաղթա-
նակելով։

Այն վեհանձն ճանաչում էր նրա ասպետական և
որ արդյոք օրը լինում էր նրան հրճվանքի ուրախ բաղձա-
լի, թե ոչ։ Այդ էր միայն, որ նրան հետաքրքրում էր։ Ինչ
մեծ բոլորովին պատրանք էր։ Ահ, նա չէր հիտում, Այդ շատ
անգամ ներկայանում էր Մերուժանին ևս անհոգ ուրախու-
թյան, ինչպես մի ծաղիկ, որ ոչ ոք չի քաղում, որ ոչ ոք
չի ուզում ոտքերով կոխկրտել։ Ինչ ասել յուր մասին, որ
ինքն էլ ոչ ոքի չէր ուզում։ Ինչ ասել յուր մասին, որ
ինքն էլ ոչ ոքի չէր ուզում։ Ինչ ասել յուր մասին, որ
ինքն էլ ոչ ոքի չէր ուզում։

Բայց ես այլ բան էի սպասում...

Ես սպասում էի, որ յուր քաղաքացիք իրան բարձրյալ կին-
վորեն իրան, այլ ճանաչում էի ես ի միտի հոգվոր ծածկած վկեն
արտց և կամաց խոսքերով, և բարձրյալը ցնծալի աղաղակե-
րով ու նվագարանների հնչյունների միասին երան մեկնի յուր իշխա-
նուհի ասպետքը։ Բայց ոչ ոք չէայտնվում։ Միայն ասեղ յուր տե-
սիլեան ամուսնի յուր պատվի համար մեռնելու։ Մի՞թե ես
վիպասանի ճգնավոր հնչեցրեցի երան պատմական
չիմքը և մի քանի

Ալյոշը, որ երեք տեղամաս լսելի խոսք մայր եկեղեցու բարձրությունից մի լինում, որպես երկնքի սահուն ձայնը, սարսափ պղեց «տուրա-ցողի» վրա...

Նա շարունակց առաջ դնալ։

Մութը, արմկան շատանալը նկատելի էր մի տեսակ փոցոցներում չէին երևում և անասունները։ Ո՞չ մի ձայն չէր լսվում, ո՞չ մի շշուկ աղաս չէր խոսվում ընդհանուր ընդհատելի։

Այն փոսից, որով գնում էր նա և որը ոչնչով տարբեր էր գնակ իշխանության սահմաններից, երա վրա խլուտ ծառ և սահիլ տանելու համար էր գործում։ Շատակը ծածկվում էր մթնով։ Ինչը տեղը վերև էր, իսկ գների ճակատները նույնպես պատած էին սև սպասավորական։

«Ի՞նչ քաղաքացիք,— մտածում էր նա,— երես են գալիս ինձա-նից... երեք իմ վրա նայել չեն կարողանում... երեք ինձ մեռած են համարում, այո՛, բարոյապե՞ս մեռած...»։

Հարկավ խեղդում էր նրան, երբ մտաբերում էր վերջին ամառվա դեպքերը։ Դրել էին օրեր, երբ նա հազիվ էր ոտքերի վրա, բայց փոսից վերև ծածկված էր ինչ վերաստին նկատում էր նրանց ամառային կանաչությունը։ Ամեն ինչ ուրախացնում էր նրան, ամեն ինչ ստիպում էր նրան ապրել, ամեն ինչ ասում էր նրան, որ ինքը ապրելու է։ Ամեն ինչ ասում էր նրան, որ ինքը ապրելու է։

Աննկատելի խոռոչներն այն են, որ հայերեն տառերի մեծ մասը ոչ մի կերպ չեն արտահայտում ձայնի այն նրբերանգները, որոնք հնչում են բոլորովին տարբեր կերպով։ Ահա թե ինչու հայերեն գրելիս ես ստիպված եմ հնչյունների փոխարեն գրել տառեր, որոնք ոչ միայն չեն համապատասխանում հնչյուններին, այլև հաճախ ուղղակի հակասության մեջ են գտնվում նրանց հետ։

— Մա՛յր,— խոսեց նա խռոչյալ ձայնով,— իմ քաղաքացիական իրավունքները, այդ իմ հայերեն տա՞լն էլ յուր գործերի մեջ, ոչնչացնում են իմ ապրուստի է իմ աղբյուրը...

— Այո՛, Մերուժա՛ն,— պատասխանեց վիրավոր մայրը, գաղտնի ամոթ համարելով յուր զավակի հիվանդությունը,— բո հայերենով գործերի մեջ Ասծո, ինչ բո հայրենիքի որսկեան ոտ ը բո գործերը փոխելու մեջ մարդկային ոչ մի կասկած չկայ... Հարցաքննությունը ավարտվեց և ես իմ ինքնասպանությունը... Մերուժա՛ն... Ան օրից, որ դու ինձ ասացիր քո հիվանդության մասին, ես ամեն ինչ արել եմ, որ քեզ ոտքի հանեմ, բայց ոչ մի բժիշկ չի կարողացել ինձ ասել, թե ինչ է պատճառը քո հիվանդության։

խոսում է ամբողջ վատպուրականը... Եթե դու կամենում ես կրկին վայելել քո ընտանիքի և քո աշխարհի սերը, պետք է դառնաս շար ճանապարհից... Ահա՛ ուղիղ ճանապարհը, Մերուժան,— նա ձեռքը տարավ դեպի Մայր եկեղեցին և ապա շարունակեց— Քո հայրերը, երբ հոգնած, վատտակած տուն էին վերադառնում պատերազմներից, նախ գնում էին եկեղեցին, գոհաբյան աղոթք էին մատուցանում և ապա դալիս էին իրանց ընտանիքի սերը վայելելու... Եթե դո՛ւ քո նախահարց հարազատ որդին ես, հետևի՛ր նրանց օրինակին... Այնտեղ, Մայր եկեղեցում, քահանայական դասը և քո քաղաքի ծերերը սպասում են քեզ... Գնա՛, Մերուժան, նախ եկեղեցին, հաշտվի՛ր Հիսուս Քրիստոսի հետ, ղղջա՛ քո մեղքերը, խոստովանի՛ր քո հանցանքները Աստուծո տաճարի մեջ և ապա վերադարձիր, այն ժամանակ քո տան դռները բաց կգտնես քո առջև...

— Այդ երբեք չէ կարող լինել,— մռնչաց նա և երեսը շուռ տվեց։

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ,— վերևից լսելի եղան երկու երեխաների ձայներ.— ո՞ւր է գնում հայրիկը...

Այդ ձայները խոցոտեցին նրա սիրտը...

ԳԱԲՐԻԵԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿՅԱՆ
(1825—1912)

ՊԵՊՈ
(հատվածներ)

Արարված առաջին

Բեմը ներկայացնում է հին ձևի աղքատիկ սենյակ՝ թարեքնեբով, դոլաբներով, լուսամուտով և երեք դռնով՝ աջ, ձախ և դիմացը։ Ձախ կողմը (հանդիսականների դիրքից) գորգով ծածկած տախտ՝ նահալով և մութաքաներով, իսկ աջ՝ հասարակ սեղան, գունավոր սփռոցով ծածկած։ Սենյակի այս անկյունում մի թոկ կա կապած։ Դոլաբներում և թարեքների վրա դարսած են հինօրյա պղնձե, կավե ու փայտե ամաններ ու զանազան ձևի գինու բաժակներ։ Մի քանի հասարակ աթոռներ լրացնում են սենյակի զարդը։ Կեսօր է։

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՇՈՒՇԱՆ.— (Տախտի վրա նստած, գուլպա է գործում. կեկել. սեղանի մոտ աթոռի վրա նստած, շտապով կար է անում, առջևը կարի գույնզգույն բոխչա)։— Չիս իմանո՞ւմ, քա՛։

ԿԵԿԵԼ.— (Թել վերցնելով բոխչից)։ Ա՛յ, էս էլ պրծնիմ, դեղի։

ՇՈՒՇԱՆ.— Ը՛ղ, մի քիչ դնջա՛ցի, ի՛ժում[1] պրծի։

ԿԵԿԵԼ.— Չի՛ ըլի, դեղի, է՛, հորես տերը գու քա։

ՇՈՒՇԱՆ.— Նրա աճկն էլ կարիմ. խի՛ստ շատ է տալի։

ԿԵԿԵԼ.— Բանն էլ էտ է, է՛, դեղի. ինչրու նրա գալը դիփ հազիր վուր չըլի, էլ բամամ գինը չի տա։ Խո գի՛դիս ինչ անասունն է։

---

1 ի ժում — հետո

ՇՈՒՇԱՆ.— Ախար, աճկիդ լուսը խո չի՞ս կանա հանի. սաղ գիշեր, հենց բոնե, չիս քնի ու ջեր վո՛ւրդի էր ծեզը, վուր էլի բանի նատեցար։

ԿԵԿԵԼ.— Ի՞նչ անինք, դեդի, խղճի հացը էժան չէ ճարվում։

ՇՈՒՇԱՆ.— Հերի՛ք արա, հերի՛ք, վուրթի։ Ջհանդա՞մը միր գլուխը, վունցոր ըլի կու ապրինք։

ԿԵԿԵԼ.— Էս սհաթիս, դեդի ջան, ա՛յ, Աստուձ գիդենա, քիչ է մնացի։

ՇՈՒՇԱՆ.— Սաղ գիշեր ջում-ջումի բերիք ինձ՝ դուն մե կուտը, քու ախպուր փիքրը մեկէլը։ (Լռություն)։ Նա էլ ի՞նչ էլավ. իմքին բան չըլի էկի գլուխը։

ԿԵԿԵԼ.— (Վախեցած)։ Ի՞նչս ասում, դեդի, գանա է՛ս անց էլ չէ մնացի դուսը գիշերո՛վ։

ՇՈՒՇԱՆ.— Էսօր խիստ ուշացավ, Կեկել, առանց էն առուտնիրը տուն է էկի ու հիմի հորես կեսօրի վուխտն է։

ԿԵԿԵԼ.— Ի՞նչ հաջաթ, դեդի ջան, էգեբա փողոցումը բան լուս ննգավ։

ՇՈՒՇԱՆ.— (Հոգվոց հանելով)։ Աստուձ անե էտենց ըլի, վուրթի, սիրտս գնում ու գալիս է... Ո՛վ գիդե ջուրը մինձացավ, ո՛վ գիդե իմքնի էդնեն ննգավ ու ինքն էլ հիդը գնաց...

ԿԵԿԵԼ.— Է՛, ինչի՛ր իս ասում, դեդի։

ՇՈՒՇԱՆ.— Նրա գլխին էլ վուր մե բան գա, ջուրն ածելու կու դառնանք։

ԿԵԿԵԼ.— Աստուձ գիդենա, անմիղ իս նիղանում, դեդի ջան, էրեխա խո չէ՞, սիրտս էլ անմիղ շուռ ու մուռ իս բերում։

ՇՈՒՇԱՆ.— Է՛սենց էլ ապրիլ կուլի՛... Հախմիան Տե՛րն անե քու դատաստանը, Ա՛րութին։ (Դրսից ոտի ձայն է լսվում)։

ԿԵԿԵԼ.— (Ուրախ)։ Ա՛յ, դեդի, հորե՛ն։

ՇՈՒՇԱՆ.— (Ականջ դնելով)։ Նա է՞... (Գլուխը շարժում է)։ Չէ՛։

ԿԵԿԵԼ.— (Նմանապես ականջ դնելով)։ Գի՛քոն է։...

ՏԵՍԻԼ Գ

Նրանք, Պեպո

ՊԵՊՈ.— (Երգը շարունակելով, ներս է մտնում դիմացի դռնից՝ գլխարկով, հասարակ սև հագուստով, թևքերը ետ ծալած, դամբը (ուռկան) ուսին և առջևը գոտկից կապած կարմիր թաշկինակում կենդանի ձկներ)։

«Արագի քիշմիշ ասի,
Բար դար փիալա,
Գյալ ալլաշ»[1],

---

1 Օղին չամչի է,
Վեր առ գավաթը,
Նկ նատիր։

ԿԵԿԵԼ.— Աչկեներուս խո ջուր կտրեցիր, Պեպո։

ՇՈՒՇԱՆ.— Ինչի՞ գիդիս, տո՛, կեհաս ու կու կորչիս։

ՊԵՊՈ.— (Ուրախ)։ Վա՛, է՛սենց վուր չանիմ, Աստուձ մանանա խո չէ՞ դեվեր[1] պրգում միզ համա... Օ՛, Գիքո, լավ վուխտ խս էկի։ Մե մուրծեք ուտեցնիմ քիզ էս սհաթիս, վուր քեփդ գա, ամա թե քնթեդ բուռնուքի խս կաթեցրի վրեն, էլ մե թիքա չիմ տուր տա, հըա՛... (Հանելով մի մեծ ձուկը)։ Աբա՛... (Ձկան պոչով Գիքոյի թշերին խփելով)։ Օ՛, շե՛նի կի ճիրի մե[2]... Մե թա՛մաշա արա, է՛։

ԳԻՔՈ.— Ձա՛նես, չա՛նես, տո՛։ (Կեկելը ծիծաղում է)։

ՇՈՒՇԱՆ.— (Ժպտալով)։ Մե մո՛ւսափ[3], տո՛, բա՞ դրոս[4] հանաք է. բան էր խոսում։

ՊԵՊՈ.— (Թաշկինակը հավաքելով և ծիծաղելով)։ Բա՛ն էր խոսում. ավատաս խոսկը խոսկին կարկտի պես վրա տա։ (Գիքոյի ձախ կուռը բռնելով և ամուր շարժելով)։ Վո՞ւնց իս, վո՞ւնց, Գիքո։

ԳԻՔՈ.— Կո՛ւռս, կո՛ւռս, տո՛, է՞րկաթ է մաչե՛տ։

ՊԵՊՈ.— (Ծիծաղելով)։ Բաս չէ ու քի պես փափա կուվի։ (Թաշկինակով ձկները տալով կեկելին)։ Աբա՛, կեկել, էս տա՛ր մե էնդի ջո՛ւրն ածա ու մե կրակ էլ չա՛ղ արա... (Ցածր ձայնով)։ Փետ խո ո՞ւնինք։ պոցը)։ Մո՞րթոտիմ է՛լ։

ԿԵԿԵԼ.— (Ուրախ և ցածր)։ Մե էրկու վառելու էլի կա։ (Առնում է կա-

ՊԵՊՈ.— Չէ՛, չէ՛, չէ՛, չէ՛, Կակուլին աղաչանք արավ, վուր նրան մուլափ տանք. խիստ է սիրում ձկան մորթիլը։ (Տնտղելով ձուկը կեկելի ձեռքին, թաշկինակի մեջ)։ Մե մտի՛կ էս բեձաթին՝ վո՛ւրդի է կուչ էկի, է՛... Տա՛ր, տա՛ր, ես սրանց հոքուն մեռնիմ։ Էս էլ վուր առանց փուղ չըլի ճարվում, ո՞վ արժանի կ՛ոններ միզ։ (Իր ծոցին խփելով և կեկելին՝ ցածր)։ Փուղ էլ ունիմ, կեկել, ա՛յ, մի՛ վախենա; հինգ մանեթի ծախեցի։

ԿԵԿԵԼ.— Էնդուր էլ ուշացա՞ր։

ՊԵՊՈ.— Վա՛... բա՛ս... Մե էս գիշեր էլ գնամ... Աստուձ աճկը քաղցրացրիլ է ինձ վրա։

ԿԵԿԵԼ.— Ա՛խ, Պեպո ջան, յարաբ քանի՞ չարչըրվիս միզ համա։ (Դուրս է գնում ձախ դռնից, տանելով հետը կարը, կարի բոխչան և թաշկ. նակով ձուկը)։

---

1 դեվեր — ներքև. վերից վար

2 շենի կի ճիրի մե — ես քո ցավը տանեմ

3 մուլափ — համբերիր, սպասիր

4 բա՞ դրոս — ի՞նչ ժամանակ

1 մեռ — մրսածը, մեռելը։

ՏԱՍԻ Գ

Երգեր, առածք ևն։

ՁԱՐԱՆ.— Ասրիշ, գիքոր, աղա՛, է· փո՞ղը լալ է, ինչ ջա՛ղը։
ԳԻՔՈՐ.— Էրիսուր մեսի՝ լալ է, Պետրե, ինչ Նասուհ կու ասե։
ՁՈՁԱՆ.— Տո՛ է՛տղատ ասրի և ասրուսե իս աշխրգուսէն ու չի՞մ գիքի,
չե՛ն ևի ճիրի մե... (Հեռվից գյուղ է ղասէը Գիքոյի ալիկն, Գիքոն
մեռնում է մեջը)։ Օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ... Գիքո, ի՛նչ ձորքն ի՞ս, արդի ալրնձ
սիրի քիզ։ (Ծիծաղում է)։
ՀՈՒՇԱՆ.— (Ծիծաղելով)։ Տո՛, ըսո՛ գրոս էտուհք է։
ԳԻՔՈՐ.— (Նգաստվելով)։ Տո՛, վախցա, է՛· կս ի՞նչ էտնդ էտեսք է։
ՁՈՁԱՆ.— (Դասբը էաժաքելով)։ Ֆաս գիմ մե գլուխ իս չի՞մ լաց ելի...
Ալիսս վուր գարդին ատար ատաղ, ղորի ալես իռ ատաքի։
ԳԻՔՈՐ.— Չէ՛, մայնց մե քիչ ասղնչուսէ իս։
ՁՈՁԱՆ.— (Դասբելով)։ Ֆաս չէ՝ ու գիմ վրա էտաղ-էտաղ
խաշլուսա իռ՛լիմ։ ղուռնուքիկ քնքնելս ձնձուլի գեմեր գալի գալ ու
ինչրու մե բաղ ասրի, ուրտի ղոսդի ալես խոսկիրը բերեուսա ձա-
մուղ ելիմ... (Ծիծաղում է)։ Հա՛, էա՛, էա՛, էա՛...
ԳԻՔՈՐ.— Չէ՛, ալիգ, գեսպ։
ՀՈՒՇԱՆ.— Տո՛, քաՀի ասրի, մե ասգաշ գի ախտ՛, է՛· սիրաս չուռ
էկաւ։... ինչոր վրս խաբար է իմացի մեր փեսի գեմ գիրգ։
ՁՈՁԱՆ.— (Վախեցալով)։ Ի՞նչ վրս խաբար։
ԳԻՔՈՐ.— Ը՛ն նասի, գեսպ, էնց ասրիս։
ՁՈՁԱՆ.— Էսնց է լալ իմ, ասա՛։

ԳԻՔՈ.— Չէ՛, վուր նստիս, ուիբրո[1] լավ կուլի։

ՊԵՊՈ.— (Նեղանալով)։ Տեր ողորմած Աստուձ։ (Մոտ է քաշում մեկ աքոռ և նստում Գիքոյի ձախ կողմը)։ Հը՛, է՛ս էլ նստեցա։

ԳԻՔՈ.— Մո՛ւլափ, է՛. տաքնալով բան չի դառնա ախար։ Պիտի փիքը անինք, թե վո՛ւնց օտկինք բանին։ (Որոնում է քթախոտի տուփը)։ Ի՞նչ էլավ, տո՛, էատի էր։

ՊԵՊՈ.— (Տուփը գտնելով և տալով Նրան)։ Հը՛, բռնե՛. ինչրու չքաշիս, խո չիս կանա խոսի։

ԳԻՔՈ.— (Վերցնելով քթախոտ)։ Ա՛յ ախպեր... էսօր առուտեհան մե փիս հուտ իմացա... (Քաշում է քթախոտը)։ Հը՛մ... Միթամ ձիր փեսի համար ուրիշ ախչիկ ին լուս գցի։

ՇՈՒՇԱՆ.— Վո՛չ, քոռանամ ես։

ՊԵՊՈ.— (Վախեցած և ձայնը երկարացնելով)։ Է՛յ...

ԳԻՔՈ.— Բա՛ս... Միթամ խիստ լավ ախչիկ է, կ՛ոսե, ու փուղ ու բաժինքն էլ ձիր խոստացածի վրա ուիբրո շատ։ (Կրկին վերցնում է քթախոտ և քաշում)։ Հը՛մ...

ՊԵՊՈ.— (Բարկացած)։ Հը՛մ, հը՛մ. տո՛, քա՛շե ու պրծի, է՛լի... (Տուփը խլելով՝ քթախոտը թափում է Գիքոյի բուռը և այդպես մոտեցնում Նրա քթին)։ Հը՛, կշտացի՛։

ԳԻՔՈ.— Վա՛, վա՛, բո՛ւռնութիս, բո՛ւռնութիս... Ի՛նչ գիժ մոդին խա, տո՛։ (Քթախոտը կրկին տուփն է ածում)։

ՊԵՊՈ.— Աբիվս գիդենա, Գիքո, էլ սաղ չիս պրծնի, թե դիփ[2] մետի էս սհաթիս չիս հիդ ասի։

ԳԻՔՈ.— Տո՛, ախար, վուր գա՛թար չիս տալի՛։

ՇՈՒՇԱՆ.— Դուն ո՛ւիբրո շշկլեցրիր, քա՛։

ՊԵՊՈ.— Դե՛, չո՛ւստ։

ԳԻՔՈ.— Հա՛, էն էի ասում... ի՞նչ էի ասում. մտես ննգավ...

ՊԵՊՈ.— (Կիսաձայն, առանձին)։ Ա՛յ, զա՛հրումար։

ԳԻՔՈ.— (Շարունակելով)։ Հա՛, վուր առուտեհան էն հանգի բան իմացա։

ՊԵՊՈ.— Ը՛հ, քու մարթ ասողին ի՛նչ ասիմ. տո՛, էտ խոմ ասիր, իժո՞մ։

ԳԻՔՈ.— Ա՛յ, իժում... Գնացի գեմուգեմը ձիր փեսի մոդ, տեսա տանը չէր. էնդանց գնացի դուքանը, տեսնիմ՝ էն ալդի-զաշտի[3] նաբեկը հիդը քշփշում է։ էն սհաթին ճկըտկիս կծեցի. (Ճկույթը բերանն է տանում). ասի բանը բանի նման է։ Մե քիչ մնացի. էն սատանի կնիկը վուր քաշվեցավ, մոդ գնամ մե լավ ծա՛նդր ու բարակ հիդը խոսիմ էս միր պարնի հիդ։

---

[1] ուիբրո— ավելի, առավել

[2] դիփ— բոլորը

[3] ալդի-զաշտի — սատ-փախատ. կապը կորած

ՊԵՊՈ.— (Անհամբերությամբ)։ Իժում ի՞նչ ասավ։
ԳԻՔՈ.— Ա՛յ, էս ահաթիս, կաթքով գալիս իմ, էլի՛։
ՊԵՊՈ.— (Բառնցքը բարձրացնելով)։ Ը՛հ, Գիքո, էկավ, Աստուձ պիդեննա։
ԳԻՔՈ.— (Նա քաշվելով)։ Տո՛, մի՛ խառնի, է՛։
ՇՈՒՇԱՆ.— (Բոլոր խոսակցության ժամանակ անհամբերությամբ ծընկ-ներըը տրորում է)։ Վա՛, բա՞ դագեմարթա[1], Պեպո։
ԳԻՔՈ.— Ջեր անգաճը բազմնչու արավ, ամա վիրչը կոտրվեցավ ու իմացածս ղուրթ դուրս էկավ։ Կինադամ լիզուս փուրն ննդավ, էսօրվան անմահ պատարաքը պիդեննա։
ՇՈՒՇԱՆ.— Վո՛ւյ, գեղինը պատռե ու նրան դեվեր տանե վուչ։
ՊԵՊՈ.— (Բարկանալով)։ Վա՛, գժվի՞լ իս, քի՛ հանաք իս անում։
ԳԻՔՈ.— Իմ հոքին պիդեննա։
ՊԵՊՈ.— Տո՛, իժում նա ի՞նչ ասավ։
ԳԻՔՈ.— Նա էլ էն ասավ, վուր ես ձիր կնկելին խիստ իմ ուզում, կ՚ոսե, ամա բանը վուր պլուխ չէ գալի, կ՚ոսե, ես ի՞նչ անիմ, կ՚ոսե։
ՇՈՒՇԱՆ.— (Երկու ձեռքով ծնկներին խփելով)։ Մաի՛կ էն աննամուսին, է՛։
ՊԵՊՈ.— (Բարկանալով)։ Վո՞նց քե պլուխ չէ գալի։
ԳԻՔՈ.— Էննենց, էլի՛. ասում է՝ ինչի՞ ինչ խոսացիլ իք, չիք տալի, կ՚ոսե։ (Հոգվոց հանելով)։ Է՛հ, Աստուձ։
ՊԵՊՈ.— Վո՞նց քե չինք տալի... Տո՛, գա՞նա ինքը չի գիդի բանի զորությինը՛։
ԳԻՔՈ.— Ես ինչրու վո՞ւր մե օրը մնամ, կ՚ոսե։
ՇՈՒՇԱՆ.— Ո՞ւր է մնում, ո՞վ է ասում նրան վուր մնաս։ Թո՛ղ ուզե, խոսացածն է՛նդի չէ։ Սիրոր դուս գու քա, իրեն է ու իրը... Աստուձ անե քու գիվանեն, Մ՛բուլինե։
ԳԻՔՈ.— Նա էլ էտ է ասում, Շուշան, է՛. ես ասում է ախչիկ իմ ուզի, կ՚ոսե, գավի գառաբա խոմ չի՛մ առնում, կ՚ոսե։ (Գլուխը շարժում է)։
ՊԵՊՈ.— Տո՛, էտունք գիփ մեռի իս հարուր ջեր խոսիլ ինք. հիմի նո՛ւր չար, նո՛ւր բարի՛։
ԳԻՔՈ.— Բանն էլ էն է, Պեպո ջան, վուր նա ասում է՝ էտ բանն, ասում է, ատրիք կու քաշե, կ՚ոսե, ու ես էլ չիմ կանա համփիրի, կ՚ոսե. կնի՛կ ուզիլը խիստ իմ ուզում սրտով, կ՚ոսե։ (Աղաղակում է)։ Միքա՛ քիզ, Աստուձ, միքա՛... Էս իմ մխիկի պատիժն է գիփ...
ՇՈՒՇԱՆ.— Մե խոսկով՝ ասա՛, Գիքո, վուր կնկելին քաղնում է, էլի՛...
ՊԵՊՈ.— Ու բանը մո՛շլա է լլում[2]։

---

1 բա՞ դագեմարթա— ի՞նչ պատահեց

2 բանը մոշլա է լլում — գործը չհլվում, քանդվում, հետ է լինում

ԳԻՔՈ.— Թե էս սհաթիս փուղը չճարեցինք, մոշլա արած է ու մոշլա արած։

ՊԵՊՈ.— Իստա՞կ։

ԳԻՔՈ.— Ի՛ստակ, ի՛ստակ։

ՊԵՊՈ.— (Ջարացած վեր է թռչում տեղից և մի քանի քայլ առաջ նետվելով՝ ձեռքը ձեռքին խփում)։ Վա՛յ, քու տղիս տղա... (Ետ դառնալով դիմում է Գիքոյին՝ ձեռքերը առաջ տանելով)։ Տո՛, իժում ի՞նչ ասիր։

ԳԻՔՈ.— (Ետ քաշվելով, վեր է կենում տեղից)։ Դուն ինձ ասա՛, էլ ի՞նչ պիտեի ասի։

ՊԵՊՈ.— (Առաջ գնալով)։ Տո՛, ախար, չհա՛սկացրիր իրան, վուր չի՛նք խափո՛ւմ։

ԳԻՔՈ.— (Ետ քաշվելով)։ Վա՛, բա՛ս չհասկացրի՛։

ՊԵՊՈ.— (Առաջ գնալով)։ Իժո՞ւմ։

ԳԻՔՈ.— (Ետ քաշվելով)։ Իժում էլի էն ասավ, է՛լի, վա՛։

ՊԵՊՈ.— (Առաջ գնալով)։ Ու դուն էլ ղա՛բուլ արիր։

ԳԻՔՈ.— (Ետ քաշվելով)։ Վա՛։

ՊԵՊՈ.— (Առաջ գնալով)։ Չէ՛, մե ի՞նչ խիլք բանեցրիր, ի՞նչ...

ԳԻՔՈ.— (Հասնելով բեմի աջ կողմը և ճանապարհ չգտնելով)։ Վա՛, հեր օխնած, ես ի՞նչ անիմ, թե կի[1] էն մարթն էնենց է ասում։

ՊԵՊՈ.— Տո՛, դուն ի՞նչ ասիր, դո՛ւն։

ՇՈՒՇԱՆ.— Պեպան, գժվիլ ի՞ս, թե ի՞նչ խաբար է։ Ախար, է՛տ հանգի խոսիլ կու՛լի՛։

ԳԻՔՈ.— Տո՛, ես էլ էն ասի, ինչոր գիդիս, էլի՛։ Ասի՝ յա մնա՛ ինչրու աղա Արութինի փուղը դուս գա. է՛ն չախն ուզե, ասի, յա թե չէ, ասի, հի՛միսկ էվետ ուզե ու Արութինիմեն փուղը դո՛ւն առ, ասի։

ՊԵՊՈ.— Իժո՞ւմ։

ԳԻՔՈ.— Իժում է՛ն, վուր նա կտրական ասավ, թե ես դավի-դառաբի գլուխ չունիմ, կ՛ոսե։ Դուզիք փուղը էսօր բերե՛ք, ես է՛ս գիշիր էվետ փսակվիմ, կ՛ոսե։ Ես իմ խոսկիմեն հիդ չիմ կանգնում, կ՛ոսե։

ՊԵՊՈ.— Տո՛, բաս է՞տ էիր քովլանում, թե խելո՛ք մարթ իմ, կ՛ոսե՛. է՞տ էիր ասում, թե «Ախի՛կար իմաստունը»[2] գլխեմեն ինչրու վիրչե դի՛փ կարթացիլ իմ, կ՛ոսե։ է՞տ է է՛լի քու շնուքը։

ԳԻՔՈ.— Ախար... (Հազում է)։ Հո՛ւ, հո՛ւ... ես ի՞նչ միզ ունիմ... (Հազը սաստկանում է)։ Հո՛ւ, հո՛ւ, հո՛ւ...

---

1 թե կի — թե որ

2 «Ախիկար իմաստուն»— հին Արևելքի գեղարվեստական նշանավոր ստեղծագործություններից մեկի խորագիրը

ՊԱՐԱՆ.— Ա՛յ, պա՛հարար ու յաղ։
ՀՈՒՇԱՆ.— Պա՛պո, ինչ էլալ քիր։
ՊԱՐԱՆ.— (Հառաչալով գիրդիից)։ Չէ՛, ես պետք մեզ կ'ասիլիս հոգը քաշ-քաշ էնողատ... (Նայում է պատճիկը)։ Ո՞վ ինչ կա ատ էստուրը, ախպ, տանչիլ ես ու՞մ։ Ասա՛ գնամ։ Ինչ կ'ասիս, որ մեզմէ վեր ծախիլ՝ ատուն, ախպ, պիտի վիրչես, շուր... ի՞նչ կա ատուն... միսի կեսն էլ չի պատ պա... ե՛ս էր վիրչես, էլի՞. էս էիր ուզում, է՛լի, Պորթիկն, էսատ հաշտ էիր շարչըփում, է՛լի, խնչու հիմի... Պշկրգում պիտի խայտառակ ելնիմ, է՛լի... էլ իմ նեգրտիքցոց էրեսին վո՞նց մտիկ սիմ. ի՞նչ կ'ոսխեն։ (Գլուխը էատակին է խփում)։ փո՛ր գու նամոսիդ...

ՏԵՍԻԼ 2

Նա, ինքն

ԱՆԿԵՆ.— (Շփոթված նեղս տանիլով ձայն պռնից)։ Ես ի՞նչ խաբար է, պետո՛ր
ՊԵՊՈ.— (Գլուխը վերցնելով և ձայն տալով)։ Ղուկաս, ի՞նչ խաբար իմչում ես ախպ ջան ի՞մ ախպեր, ինչ ես ուզում, ասա՛ գնամ։
ԱՆԿԵՆ.— Ի՞նչ իս ինձմեն թախիացնում... (Լալով)։ Ես իմացա, պետո, ամէն իմացա...
ՊԵՊՈ.— (Գլուխը ձաճկով)։ Ի՞նչ իմացար, ինչկես, ի՞նչ իս լաց ելում, իմացիր։

ԿԵԿԵԼ.— (Թաշկինակով սրբում է աչքերը և կսկիծով)։ Իմացա, Պեպո ջան, իմացա... Էս սհաթիս դեղեն ու Գիքոն վուր գնացին... Ներանց խոսիլն իմացա... ինձ թո՜ղնում ին...

ՊԵՊՈ.— Մո՜ւսափ, մո՜ւսափ, Կեկել, ջեր էլի Աստուձ օղորմած է...

ԿԻԿԵԼ.— Աստուձ շատ վուխտ է՝ խռով է կացի իմ գլխին, էլ ի՞նչ օղորմած է... Խալխումն ինձ պաչ անե, դիփունքը շնահավուրին, իժում ինձ թողնե ու գնա ո՜ւրիշին ուզե՜... Է՞ստու համա ստիղծից ինձ Աստո՜ւձ... Միթամ անմիղ փալաս էի, քուչեն գցեցին... միթամ քուչի ցեխ իմ, թո՜ղ վուտի տակը կոխշրտին... Վա՜յ իմ նամուսին... (Լաց է լինում և աչքերը սրբում)։

ՊԵՊՈ.— Ախար, ջեր անմիղ իս լաց ըլում, Կեկել, է՜։

ԿԻԿԵԼ.— (Շարունակելով լացը)։ Ինչի՞ գեղինը չիմ մտնում էս սհաթիս։ էլ իմ տոլ ախչկերանց էրեսին վո՞ւնց պիտի մտիկ անիմ. դիփունանց խոսելու պիտի դառնամ, դիփունքը մասխարա պիտի գցին ինձ, դիփունքը պիտի վրես ծիծաղին... (Աչքերը սրբելով՝ լաց է լինում)։

ՊԵՊՈ.— (Փաթաթվելով)։ Կե՜կել ջան, Կե՜կել։

ԿԵԿԵԼ.— Կեկելի շինքին քա՜ր կապե, Պեպո ջան, ու տա՜ր Քուռը շպրտե... էլ ես վո՞ւնց պիտի ապրիմ աշխրքումը։

ՊԵՊՈ.— Մե սիրտդ հի՜դ բի, Կեկել, է՜... Փուղի բան չէ՞. վուրդիոր կո՜ւլի, կու ճարինք... Թե Արութինը չի տա, դիփ մետի կու ծախծխիմ, կ'ենհամ ախկտութին կ'ունիմ, գլուխս գրավ կու դնիմ ու քիզ էտենց չիմ թողնի։

ԿԵԿԵԼ.— Չէ՛, չէ՛, Պեպո ջան. ես իմացա, վուր էտ փուղը էսօր էվետ է հարկավուր ու մե օրումը միզ ո՞վ ի՞նչ կու տա, ո՞վ ի՞նչ կու սիվցնե։ Գլուխդ առանց էն էլ միզ համա գրավ իս դրի ու գրավ։ Վուչ էր էլի էն փուղի անումը, էս բեղնամութինն էլ չէր գա գլուխս... (Լաց է լինում, կուլիսից լսվում է Կակուլու ձայնը՝ Պեպո՜)։ Գեղինը պատռե ու ինձ դեվեր տանե։ (Աչքերը սրբելով՝ դուրս է վազում ձախ դռնից)։

ՊԵՊՈ.— (Ծնկանը խփելով)։ Վա՜յ, քու Պեպոյին։ (Վշտացած նստում է տախտի վրա)։...

ՏԵՍԻԼ Ժ

Շուշան, Պեպո

ՇՈՒՇԱՆ.— Տո՜, ախար, ջեր մե թիքա հաց կ'ուտեիր։

ՊԵՊՈ.— Հաց չէ, պա՜հրումար ուտիմ... Ի՞նչ կ'ունիմ հաց. գանա հա՞ցի արժանի ի՜մ... (Դռտիկը կապելով)։ Հացը վուր ստիղծած է, գանա ինձ համա է ստիղծա՜ծ. հացը վուր ես ուտիմ, ա՜ղա Արութինը ի՞նչ

---

[1] Ջհաննեին—մոլոտ.

ԱՐՄԱՆ.— (Մենակ, արիսուրեսի հոգսերը մեր պցնով)։ Գնա՛, պնար, գե՛ղեը լեր, խալխի վուսնեիրուն ուշ՚ չարա, նրանց վուսի ցի՛ խը լեր... Ո՞վ իս ըս ուսն, ի՞նչ իս ըս ուսն, ի՞նչ մարթահնարուն իս ուսն... ի՞նչ անուս ուներս ուսն... Ծիտր ուսուկ՚ն, վուսի՛ ոսկի ևս պցին գրի՛ն վրան ևս մեն պատ, պեղնի հոգ ևս հասկերին՚... ի՞նչ հաշրի, չիսնեն վեն՝ վրա ինչո՞վ իս ասկել... Գուն իս մարի չիս, մարթկնրանց հաշրի մա կերասիր է սոխրդի գրի Նսուռան... Գի՛չիր չարչերուկ, ցե՛ռեկ չարչերուկ, երդնգրի սա՛կը լուսացրու, անձրևուկ ու գաստ հոգ՚վ ատու, ձմեռը ցրտե՛մեն կոնկոռնա, ասուռը արեգակի շուքուսեն է՛ուկ ու խո՛ռուկ... պնա՛ էնեցը մե ձիգա հա՛ց ճարե ու էն ձիգա հացով պե՛դրդ ու գրկի՛ դր պահե... Էս ի՞նչ, ի՞նչ մարթուձիեն... Էսեցը շուեն էլ է ճարում մե ձիգա, վուր տունը պահում է... Մինչամ գուն էլ շուեն էլ շուեն ա՛չխրգիս էրեսրեն մաս իս գալի, գուն էլ շա՛ն պես կեռա-

Արարված երկրորդ

Հարուստ դաճլիճ Աբուբիճի տաճը

ՏԵՍԻԼ ԺԴ

Պեպո, Աբուբիճ

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Հը, ո՞ւր իս էկի, ախպեր։

ՊԵՊՈ.— Ա՛յ, համեցե՛ք, նատի՛։ (Ինքը մոտ քաշելով մի աթոռ, նըստում է)։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— (Նստելով ընկողմարանի վրա, առանձին)։ Իմ տանը սա է մոհբաթ անում[1] ինձ։ (Պեպոյին)։ Ախար, էս չախն ո՞ւր իս էկի։

ՊԵՊՈ.— Կուշտը քաղցածին ի՞նչ է հարցնում... Բողազս մի՛ դուս կտրի, ա՛ղա Աբուբին. թե էս ահաթիս չիս տա, վարցկ կ՚ոնիս, վուր ինձ սպանիս էստի էվետ։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Թե իմքին պարտ իմ, ախպեր, բա՞ս գեմարթլեբի[2]։ Ո՞ւմ փուղն իմ կերի, վուր քու փուղն ուտիմ... Ինչոր բարաթ[3] էիր ասում... Գիա՞ր, բերիլ ի՞ս։

ՊԵՊՈ.— (Առանձին, կրծքին խփելով)։ Ը՞մ... (Բարձր)։ Բարաթը չկա, իս գի՛դիս. դուն քու դավթըրներումը գիա՞ր, թե չէ։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Իմ դավթըրներումը շատ պտոտեցի, հա՛խ Աստձու, ամա մէ ասո[4] էլ չգիա ձիզ համա։

ՊԵՊՈ.— Բաս ի՞նչ անինք հիմի։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Ի՞նչ պիտի անինք. դուն քիզ համա, ես ինձ համա։ (Գրպանից հանում է սաթի համբիչը և դցում)։

ՊԵՊՈ.— Վո՞ւնց թե՝ դուն քիզ համա, ես ինձ համա։ Բաս քու մտկումը պա՞րտ չիս ի՞նձ։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Ախպեր, ի՞նչ պիտի պարտենամ. բարա՛թ դուն չունիս, դավթրումս ես վունչիչ չունիմ գրած, ի՞նչ պիտի պարտենամ քիզ։

ՊԵՊՈ.— Բաս քու սրտի դավթրումն էլ վո՞ւնչիչ չկա գրա՞ծ։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Սրտի դավթարը վո՞ւրն է։

ՊԵՊՈ.— Բաս քու խճպտանքը վո՞ւնչիչ չի ասում քիզ, էլի. խո գի՛դիս, վուր պարտ իս։

ԱԲՈՒԹԻՆ.— Վուր գիդենամ՝ խո կու տամ, էլի՛. էլ ո՞ւր իմ խոսեցնում...

---

1 մոհբաթ անել— *հյուրասիրել*

2 բա՞ս գեմարթլեբի — *ինչպե՞ս ստոբրանամ (քո առաջ)*

3 բարաթ— *պարտամուրհակ*

4 ասո — *ասա*

ՊԵՊՈ.— Բաս Գիքոն ո՞ւր է ասում... Նրա հալալութինը դիփունքը գիդին։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— «Մելամ,— ասում է,— թավիսի կուդի մոիզվանա մոծամեթ»[1]։
ՊԵՊՈ.— Ապա Արութին, վերիվը խո Աստուձ կա քու սիրտն էլ է կարքում, իմ սիրտն էլ, ա՛րի-Աստձեմեն ձևոը մի՛ վիկալնի։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— Ի՞նչ շաուիր իս մոգոնում գլխիս, ախպեր, օմքին լաե, հենց կու գիդենա՝ ղուրթ իս ասում։
ՊԵՊՈ.— Դուն գի՛դիս, վուր ղուրթ իմ ասում։ Քու վուրթկերանց արիվը սադաղա խղճա՛ միզ։ Էդ փուղը ես ինձ համա չիմ ուզում...
ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Խոսքը կտրելով)։ Տեր օղորմած Աստուձ։
ՊԵՊՈ.— (Շարունակելով)։ Մո՛ւսափ, մո՛ւսափ, ինչրու վիրչն ա՛նգաճ դի. էտ փուղով իմ քուրը նշնած է, խոստացիլ ինք, պիտինք տա, ու քե էս սհաթիս չտվի՛նք, քվիրս թո՛ղնում ին, ո՛րիշ ախչիկ ին ուզում էս գիշեր։ Ախար, մե Աստձու այեսպ դադաստանը մի՛ տղ բի, է՛... խո քիչ էլ կու խոսեցնին էնդի, ինձ էլ. ի՞նչ ջուղաբ կու տաս, վուր չիս տալի։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— Փիե՛... (Մտածմունքի մեջ է ընկնում)։ Այեսպ դադաստանը գիդենա, վուր դրուստ միտս չէ էտ պարտկը։
ՊԵՊՈ.— Ես ասում իմ դրուստն, էլի՛, ինձ չիս ավտո՞մ։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— Վա՛, էտ վո՞ւց կ'ուլի, Պեպան. ամեն մարթ վուր գա ու էտենց խոսի, տասը միլիոն էլ վուր ունենամ, մե օրումը կու հատնի։ Չէ՛, ախպեր, միր առուտուրի հեսաբը էտենց չէ։
ՊԵՊՈ.— (Վեր կենալով տեղից և գլխարկը ծածկելով)։ Բաս չի՛ս տալի, է՛լի։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— Պարտկով կի վունչիչ տալացու չիմ, ախպեր. ամա քուր իս մարթու տալի՛, ջո՛ւթատ աճկիս։ (Ծոցից հանում է պորտմոնեն)։ Ըա՛հա։ (Թղթադրամ տալով), վարցկ բան է, բռնե՛, ախպեր։
ՊԵՊՈ.— (Գլխարկը վեր առնելով, գլուխ է տալիս)։ Ա՛յ, Աստուձ վուրթիքդ ղորացնե՛։ (Առնում է փողը)։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— Է՛տ հինգ թումա՞ն... Համբրե՛ (Պեպոն դունատվում է), դրուստ հինգ թուման է... Հինգ թուման էլ դուքնովս ա՛նց կացի, էնդի կու տան. էս սհաթիս օմքին կու ղրգիմ։ Գնա՛, ախպեր, Աստուձ բարի վայելում տա։
ՊԵՊՈ.— (Փողին նայելով և շփոթված)։ Հի՛նգ թուման ու հինգ թումա՛ն... (Լուռթյուն. հետո գլխարկը ծածկելով)։ Մնացա՞ծը... Ախար իմ քվիր համա հարուր թուման ինք խոստացի։
ԱՐՈՒԹԻՆ.— Ես ի՞նչ անիմ, վուր խոստացիլ իք. բեհեսաբ[2] նամաղուլ իք

---

1 Աղվեսն իր պոչը բերից վկա
2 բեհեսաբ նամաղալ — չափից դուրս անմիտ, ապուշինի գործ

արի, վուր խոստացիլ իք. ո՞ւմ փուղն էիք խոստանում, վուր խոստացիլ իք։ Մարթ իր լհեբի գորա կու ձգի վո՞ւտը, թե չէ։ Դուք էլ վուր հարուր-հարուր թումնիր իք խոստանո՞ւմ, էլ ուրիշն ի՞նչ անի։ Էս ի՞նչ խարար էլավ աշխարքն, ա՛խպեր. էլ օչովու համա չափս ու ձիվ չկա։

ՊԵՊՈ.— Միր բանը մինք գիդինք, պարոն, ձիր բանը՝ դուք. խոստացիլ ինք, միր փուղն ինք խոստացի, քիզ ի՞նչ դավի։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Խոստացիլ իս ու տար ի՛րան տու, է՛լի. էլ ի՞նչ իս ուզում։

ՊԵՊՈ.— Ի՞ս տու, վուր տամ, է՛. ախար էս վուր տալիս իս, մտախարա իս գցո՞ւմ, թե ի՛նչ խարար է։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Ա՛րի ու արապհաներուն վա՛րցկ արաւ Տո՛ ինչո՞վ չիս իմանում, վուր վունչիչ պարտ չիմ ես ձիզ ու էտ էլ ինչոր տալիս իմ, հոքաւս համա բախշում իմ։

ՊԵՊՈ.— Բա՛խշում ի՛ս... Գանա ես ա՞խկատ իմ, էկիլ իմ օ՛ղորմութին իմ ուզում քիմե՞ն. ես իմ հա՛խն իմ ուզում, իմ հա՛խը. ի՞նչ կ՛անիմ ես քու բախշիշը։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Չիս ուզի ու է՛ստի տաւ, ինձ պետիկը դու քաւ Ախկատ ու հմպարտ վուր կ՛ոսին, էս է, ա՛յ Բի՛, էլի՛, բի՛. ի՞նչ իս բամաշա անում։

ՊԵՊՈ.— Բաս բամամ չի՛ս տալի, էլի՛։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Տո՛, գժվի՞լ իս, թե ինչ խարար է. ի՞նչ իս ուզում ինձանից։ Չոռով պա՛րտի կու՛լի աշխարքումը՝ շլինքս իս գցո՞ւմ։

ՊԵՊՈ.— (Առաջ գալով)։ Աբա օ՛րթում կի, թե պարտ չիս, օ՛րթում կի, էլի՛. մա՛րթ կու՛լիս՝ օրթում կ՛ուտիս։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Օ՛րթում, հա՛վատս, Աստուձ (Պեպոն զարհուրանք է արտահայտում), երգինք, իմ վո՛րթկերանց արխվը գիդենա, վուր վունչիչ պարտ չիմ...

ՊԵՊՈ.— (Զայրացած)։ Ա՛յ, Աստուձ ու երգի՛նք խոռ՛վ կենա գլխիդ (Խփելով փողը Արութինի երեսին)։ Հը՛, բռնե՛, ա՛ճկդ դի, կնպաղ համա իմքին կունենաս առնելու։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Աղաղակելով և տեղից վեր թռչելով)։ Օտիկցի՛ք, զարա՛ւլ, սպանեցին, մորթեցին... Ո՞վ կաք էտի... (Ներս են թափվում՝ ձախ դռնից էփեմիան, աջ դռնից Սամսոնը, հագնված և զարդարված, ինչպես պատվիրել էր էփեմիան երրորդ տեսիլում, իսկ դիմացի դռնից երկու այլ ծառա՝ Ֆրանկով և սպիտակ ձեռնոցներով։ Տեսարան)։

ՏԵՍԻԼ ԺԵ

Նրաճի, էփեմիա, Սամսոն, երկու այլ ծառա

ՊԵՊՈ.— (Ձախ ձեռքով ցույց տալով ծառաների վրա)։ Է՞ս է քու մարքութիին, էլի՜... (Երկար լռություն)։ Ա՛յ, հա՛րամ ըլի քիզ քու հարըստութիինը։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Սաստիկ շփոթված, ծառաներին)։ Տո՛ օտկեցե՛ք, է՛, ի՞նչ իք թամաշա անում. տեսնում իք՝ ուզում է սպանի ինձ։ (Սամսոնը և ծառաները մոտենում են Պեպոյին)։

ՊԵՊՈ.— (Ծառաներին մղելով).— Մո՛ւտափ, դե՛նը... (Արութիինին)։ Էս օտկե պատիրը վուր սարքիլ իս, ո՞ւմ փուղով... Հազար ինձպեսներուն թա՛լնիլ իս, գա՞նա. քար ու կիրը միր ա՛րնով իս շաղըղի, գա՞նա. դիփունանց աճկիրը աբլանդվա իս արի ու հիմի ծանդր ու բարակ քիզ համա նստած քե՛փ իս անում, է՛լի։

ԷՓԵՄԻԱ.— Դո՛ւս արեք, դո՛ւս արեք։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Դո՛ւս, դո՛ւս ասում իմ։ (Ծառաներին)։ Դո՛ւս արեք. չիք իմանո՞ւմ։ (Ծառաները հարձակվում են Պեպոյի վրա)։

ՊԵՊՈ.— Դո՞ւս... (Ծառաներին նորից մղելով)։ Դե՛նը, դե՛նը։ (Ծառաները փոքր-ինչ հեռանալով, կանգնում են դիմացի դռան առաջ։ (Արութիինին)։ Փուղիրս հաշա՞ իս ուտում ու դո՛ւս էլ իս անում, է՛լի... (Լռություն)։ Դո՛ւս կ'եհամ. դո՛ւս կ'եհամ. չարես ի՞նչ է, զորը քուն է, տերը դուն իս էստի... Ամա լավ գիդացի, պարուն Արութիին, էս արարմունքը քիզ չի մնա... վերիվն Աստուձ կա, քնթեմեդ կու հանե քու անօրենութիինը... (Ծառաներին հրելով)։ Դե՛նը... Դե՛նը... (Դուրս է գնում դիմացի դռնից)։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Պեպոյի հետևից, ծառաներին)։ Գնացե՛ք, գնացե՛ք հիդը, վունչիչ չտանե, վունչիչ չփախցնե։ (Ծառաները դուրս են վազում Պեպոյի հետևից)։

Արարված երրորդ

Առաջին աւաւվածի սենյակը, միևնույն ձևով կահավորված և դամբը թոկի վրա փռած։ Առավոտ է

ՏԵՍԻԼ Ը

ՊԵՊՈ.— (Մենակ։ Ներս է մտնում դիմացի դռնից գլխարկով ու զարդի հագուստով)։ Է՛սենց էլ աշխա՞րք... (Վերցնում է գլխարկը, աջ ձեռքի ցուցամատով ճակատի քրտինքը սրբում և գլխարկը կրկին ծածկում)։ Մարթ գլխեմեն ինչքու վուտը դուրթ ըլի ու էլի ի՛նքը սուտ

---

1 Հաշա— ձրի, անվճար

գրաբ.— (նոսրաց գալով)՝ ծ. ո՛վ ընկեր՝ ինքդ ասածդ՝... գեա՛, գեա՛, էհ-
էյ, գնա՛, նստի՛ բիրթուն ու լավ բաշտի փի՛ր արա աշխարհի բա-
նիրը... Դուն՝ տալուրվածիդ էդքան մա՛ն արի, տեսնի՛ ի՞նչ է ասելի
գրաբ.— նշ., ի՛նչ ըռնաբ է, գիրը նրուքիւն (ձեռքը գրպանն է տանում
և տանում քրքրոտի տուրիը)՝ ջէ՛, էս չէր, ալա գիր մի ձեկ է... (ձա-
նում է տեղում քրքրոտի տուրիը)՝ հէ՛ր... նշ՛յ (գտած է թուղթը և մուրհակը տա-
նում)՝ ես գնամ ձեզ բան ասեմ, որ ձեր ականջները ծակ-ծակ անի (Ինքը հեռանում)՝
ՆՈՒՒԻՒՆ.— ուշ՛, ուշ՛խանում իս ուրեմ իսկի. աշխարքն ալան-ձալան
ես գնամ՝
գրաբ.— ջէ՛, չէ՛, ա՛րա նրուքիւն, էս ու՞նցա ի՛նչու, գա՞նա գուն է՞ա
հասկ մ՛ա. ալա էս ըռնաբ խոսա փալիտիկաչուրց իսկական
հետեկ մարդ է՝ ասելով իմ ձեռը չդիբէ՝ (Ցած ձեռով մուրհակը տա-
նում իմ ձեռից՝ էս է՛, վեր ասելով)՝ նշ՛յ, ա՛րա, արա՛՝
ՆՈՒՒԻՒՆ.— (Դուրսը հոսպցնելով մուրհակը)՝ նշ՛յ, ձեզ ասած իմ ասածը,
գրաբ.— ջնդի վալիա՝ Նրուքիւն, Նրուքիւն՝ (Ցասումից ածելով)՝ ես՛, ա՛յ... «Ջնդի վալիա՝
ջնդի վալիա՝ (Ջարմանալով, Տնասրին)՝

ՏԵՍԻԼ Ա

Նրուքիւն, Գրիգոն, Երեսուն Եվ վեցտասն

ջնդի վալիա՝ (Նոսր գալով միմյանի դեմից)՝ նշ՛յ ձեզ սուտ իմ ասած՝
ՆՈՒՒԻՒՆ.— (Հեսնելով)՝ նշ՛յ, արա՛՝
գրաբ.— (Նոսր գալով)՝ Մո՛ւկ, տա՛ճկացի նստի՛, ձեզ ասելը էլ գա՝
ձեզ ասելիս—իմ սարսքը է

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Շփոթվելով և կակազելով)՝ է՛տ... է՛տ... (Ձեռքը մեկնելով) ի՛մ... ի՛մ... ձեռքն է՛։

ԳՐՔՈ.— (Մոտեցնելով մուրհակը)՝ Բաս ի՛մն է՛։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Ճանաչելով մուրհակը, առանձին)՝ Էս ի՞նչ երգնուց պատիժ էր... (Ձեռքերն առաջ տանելով)՝ Մե լավ տեսնիմ...

ԳՐՔՈ.— (Մուրհակը հեռացնելով)՝ Մո՛ւսափ, աղա ջան, է՛։ Ախաբ էնդաղա վուր ասում էի, թե ես վկա իմ, վուր պարտ իս, ո՛ւտ էի ասո՞ւմ. ամա վուր քու օխտեմեն չէկա, ես ի՞նչ անիմ (Ազատակելով)՝ Գոհանա՛մ քու դադաստանին, Ա՛ստուձ։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Կամենալով մուրհակը խլել)՝ Մի տեսնիմ, ասում իմ...

ԳՐՔՈ.— (Գրպանը դնելով մուրհակը)՝ է՛, ա՛ղա Արութին, ձեռը վիկալ, քու հորն օղորմի։ Ասում իմ վուր փաթերակի թուխտ է, է՛, էս սհաթիս գու քա Պեպոն, Կակուլին մե նմուտումը կու գթնե նրան։ Գուն էստի մո՛ւսափ տու, մե գնամ Շուշանին իմաց անիմ։ (Ճանապարհից ետ նայելով Արութինին. դուրս է գնում ձախ դռնից)։

ՏԵՍԻԼ ԺԱ

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Մենակ. երկար ժամանակ սառած կանգնած է, հետո ուշքի գալով)՝ է՛ս հանգի էլ օյի՛ն... Շատ բան է էկի գլուխս, ամա էս քահարը չէ էլի.. վո՞րղանը լուս ննգավ էս անիծած բարաթը... վո՞ւնց լուս ննգավ... էրա՛զ է՛... չէ՛, վո՞րղանցի էրազ է... Թե էրազ է (Շուրջը նայելով), էստի ի՞նչ իմ շինում... էս... Պեպոյի տունն ու ե՛ս... (Շոշափում է իրան)՝ Արութին Զիմզիմովս էստի՞... Չէ՛, պրուստ Աստձու պատիժ է... Չէլավ. էլի՛... է՛նզադա բանիրը մարսեցի ու կուժը էս մեկի վրա է կոտրվում, էլի՛. է՛ս էր վիբշն, էլի՛... խալխը վուր իմանա, ի՞նչ կ՛ոսին... էլ ո՞վ կու ավտա ինձ... Ագահութինը աճկիրս կապից, էլ սիվ ու սպիտակ չդոգեցի... Հենց էս սհաթիս էլ էնզադա խալխումն ասի... վուր ես վունչիչ պարտ չիմ, ասի... Հիմի գնա՛, սիվցավ էրեսդ... Ամո՛ւթ քիզ Արութին, ա՛մութ քիզ. էս վո՞ւնց բերիր բանդ, վո՛ւնց... (Երկար լռություն)՝ Չէ՛, ուրիշ շարա չկա, վունցոր ըլի, պիտի էստի էվետ ազատիմ բարաթս... Թեգուզ տաս թումանն էլ գլուխ գնամ... Թեգուզ քսան, թեգուզ յարսուն, թեգուզ մեկին էրկու... Իմ հա՛խն է, թո՛ղ ջանս դուս գա (Ընկնում է աջ կողմի աթոռի վրա)։

ՏԵՍԻԼ ԺԲ

Նա, Պեպո

ՊԵՊՈ.— (Ներս է գալիս աջ դռնից, առաջին արարվածի հասարակ հագուստով և գլխարկը ծածկած. Տեսնելով Արութինին, ապշում է)՝ Վա՛, դուն էստի՞։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— (Գլխարկը վերցնելով, դնում է սեղանի վրա)։ Հա՛, հենց ես, ի՞նչ իս արմբնում։

ՊԵՊՈ.— Գանա դուն ինքդ չիս արմբնո՞ւմ, վուր է՛սաի ի՛ս, ես վո՞ւնց չարմբնամ... Մե ասա՛, ի՞նչ քամին է բերի քիզ էսթենը, յա ի՞նչ բարի հրիշտակ է մաի սրտումդ, յա ի՞նչ չար սատանա բոթի քիզ դեսը։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Ղոնաղի մոհբաթ չիս գիղացի, Պեպո։

ՊԵՊՈ.— Դո՛ւն՝ իմ ղոնա՛ղ. էրեսդ խե՛չը հանե։ Քիզ վրա մինձ դուշման չունիմ ես աշխարքումը, ու դո՛ւն իմ ղոնա՛ղ։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Նստի՛, հալա հենց ապրիս։

ՊԵՊՈ.— Դուն նստած իս, էլի՛. ես էսենց էլ լավ իմ։ Մե ասա՛ ի՞նչ իս ուզում... Թե ձուգն առնելու իս էկի, յանղլիշ իս[1] (Դառը ժպիտով և հեգնորեն), ղա՛դաղա է։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Պեպա՛ն... ա՛րի, ախպեր, բարիշինք։

ՊԵՊՈ.— (Ծաղրելով)։ Օմքին իսո չէ՞ աղոթի քիզ, ա՛ղա Արութին։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Աղոթիլ ին, թե չին աղոթիլ, ես քիզ ասում իմ, ա՛րի բարիշինք։

ՊԵՊՈ.— Իմ բարիշիլը ինչի՞դ է հարկավուր, ա՛ղա Արութին. դուն մինձ մարթ, ես մե խիղճ օղորմելի, դուն հարուստ, ես ախկատ... (Հեգնորեն)։ Վա՛խենում իս, վուր իմ մագիեր քիզ չղրգին բիրթը՛, թե՞ ճռնիրդ դողում է ինձամեն։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Տո՛, ես ուզում իմ քիզ լավութին անի։

ՊԵՊՈ.— Ի՛նչ ձեռնեմեդ էկավ, իսո ա՛րիր. փուղ էիր պարա՝ հաշա կերար. էկա տունդ՝ խնդրելու, տանեդ դուս արիր, վիրչը բիրթն էլ իս դրգիլ տալի, ուրիշ ի՞նչ լավութին պիտի դուս գա ձեռնեմեդ, ա՛ղա Արութի՛ն։ Էկիլ իս, վուր մա՛սխարա գցիս ի՛նձ։ Հե՛րիք է, հե՛րիք, պրուն... Գնա՛, գնա՛, Աստձուն փա՛ռք տու, վուր իմ տանն իս ու իմ օճըռքի տակն իս գթնըվում, թե չէ էս էրած սրտիս վրա էլ սապ չէիր պրծնի իմ ձեռնեմեն... Միտդ է՞... իսո մի՛տդ է՝ ինչ հանգի դուս արիր ինձ քու տանեմեն... էն արարմունքը քի՛չ կու սապ գեր, քի՛չ, ա՛ղա Արութին։ Ես քիզ խնդրում իմ, համեցեք գնա՛, ջա՛փա՛ քաշե, վի՛ կաց, հորես կու տանին ինձ, էլ վուխտ չկա. ուզում իմ մորս ու քվիրս բարովիմ։

ԱՐՈՒԹԻՆ.— Տո՛, էտ բանը իմ ձե՛ռին չէ՛. էլ չղրգիլ տամ քիզ բիրթը, ուրիշ ի՞նչ իս ուզում։ (Պեպոն զարմացած նայում է, իսկ դրսից լսվում է կակուլու ձայնը՝ էկա՛վ)։...

---

[1] յանղլիշ իս — սխալվում ես

ՀԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆՅԱՆ
(1843—1891).

ՄԵԾԱՊԱՏԻՎ ՄՈՒՐԱՑԿԱՆՆԵՐ

(հատվածներ)

Ա.

Վազար ութը հարյուր յոթանասուն... չեմ հիշեր՝ քանիին սեպտեմբեր երեսունը մեկին, ներեցեք, երեսունին պիտի ըսեի, վասն զի սեպտեմբերն երեսուն օր միայն ունի, երկար և ընդարձակ թիկնոցի մը մեջ փաթթըված միջահասակ և գիրուկ մարդ մը, որ Տրապիզոնի չոգենավեն նոր ելած էր, Գալաթիո նավամատույցին վրա կայնած՝ նավակ մը յուր սնտուկները հանել կաշխատեր։

Կը տեսնե՞ք՝ որչափ պարզությամբ սկսա, Պատմություն հետաքրքրական ընելու ջանքով և անկից քանի մը հարյուր օրինակ ավելի ծախելու համար չըսի, թե նույն օրն սաստիկ հով մը կար, թե տեղատարափ անձրև կու գար, թե խուռն բազմություն մը հետաքրքրությամբ դեպ՝ի Գալաթիո հրապարակը կը վազեր, թե ոստիկանությունն աղջիկ մը ձերբակալած էր և այլն խոսքեր, որովք վիպասաններն կսկսին միշտ իրենց վեպերը։ Ես ալ կրնայի ըսել այս ամենը, բայց չըսի, որովհետև նույն օրն ոչ հով կար, ոչ անձրև, ոչ խուռն բազմություն և ոչ ձերբակալված աղջիկ մը։

Արդ, առանց կասկածելու հավատացնք պատմությանս, որ ժամանակակից դեպք մ՝ էր։

Այս ճամփորդն օժտված էր դույզ մը խոշոր և սև աչքերով, դույզ մը հատա, սև և երկար հոնքերով, դույզ մը մեծ ականջներով և դույզ մը քիթով... չէ՛, չէ՛, մեկ քիթով, թեպետև բայց դույզ մը քիթերու տեղ կբռնար ծառայել, անոր մեծությունը սխալեցուց պիտ ուներ այնպիսի նայվածք մը, որուն նման պ. Հ. Վարդովյան[1] հանդիպեր յուր աչքերով, կը հարցուներ այդ մարդուն. «Ի՞նչ ամսական կուզես՝ թատրոնիս մեջ ապուշի գեր կատարելու համար»։

Սնտուկներն և անկողինն, որ քուրջի մը մեջ ներփակված էր, նավակեն հանելուն պես ճամփորդն քաշեց քսակն և նավավարին իրավունքը վճարելով՝ բեռնակիր մը կանչեց։ Հինգ բեռնակիրներ ներկայացան իրեն։ Տարակույս չկա, որ եթե հինգ կանչեր, քսաներհինգ պիտի ունենար յուր առջև մայրաքաղաքիս սովորությանը համեմատ։

— Ո՞ր կողմ պիտի երթաք, աղա,— հարցուց բեռնակիրներեն մին՝ մեկ ոտքը սնտուկներեն միուն վրա կոխելով։

— Բերա, Մաղկի փողոց, թիվ 2 պիտի երթամ,— պատասխանեց խոշոր մարդը։

— Շատ աղեկ, հասկցա, Բերա, Մաղկի փողոց... պատվական փողոց մ՝ է,— ըսավ հարցումն ընող բեռնակիրն և սնտուկ մը չալկնելով սկսավ երթալ։

— Մաղկի փողոցն ես ալ գիտեմ,— ըսավ երկրորդ բեռնակիրն և սնտուկին մեկն ալ ինք առնելուն պես՝ Բերայի ճամփան բռնեց։

— Ես ամեն օր կերթամ Մաղկի փողոցն,— ըսավ երրորդն և մարդուն անկողինը գետնեն վերցնելն, կռնակին վրա առնելն ու վազելն մեկ ըրավ։

Այս գործողություններն այնքան արագությամբ կատարվեցան, որ մարդը շվարելով սկսավ չորս կողմը նայիլ՝ տեսնելու համար բեռնակիրներն, որ բազմության մեջ անհայտ եղած էին։

— Ի՞նչ խայտառակություն է աս,— պոռաց վերջապես ոտները գետինը զարնելով,— ո՞ւր տարին անկողինս և սնտուկներս, ատոնք ի՞նչ իրավունք ունին իմ անկողնուս և սնտուկներուս խառնվելու, ի՞նչ անիրաս մարդ են եղեր այս տեղաց մարդերը. ինչ որ կտեսնեն՝ կառնեն, կը տանին։

— Մաղկի փողոցը մենք ալ գիտենք, աղա՛, մեզի ալ բան մը տուր որ տանինք,— ըսին մյուս երկու բեռնակիրները։

— Մաղկի փողոցն ալ գետնին տակն անցնի, գուք ալ,— պատասխանեց նեց մարդն, որուն այտերն նեզուքենեն կարմրիլ սկսած էին։

---

1 պ. Հ. Վարդովյան (պարոն Հակոբ Վարդովյան, 1833—1898 թթ.)— թատերական անվանի գործիչ. Թուրքական թատրոնի հիմնադիրը

Որկու բեռնակիրները խնդալով հեռացան. և ճամփորդն ալ յուր սնտուկներուն առևն կը պատրաստվեր, երբ բարձրահասակ, թխադեմ, փոքր աչերով մարդ մը ուսերը տնկած, ձեռները շփելով և բռնապրոսյալ ժպիտով մը մոտեցավ անոր և քազաքավարական ձևով մը ձեռները բռնելով հարցուց.

— Դո՞ւք եք Աբիսողոմ աղա, ե՞րբ եկաք, ո՞ր շոգենավով եկաք, ի՞նչպես եք, ձեր եղբայրն ի՞նչպես է, ազգային գործերն ի՞նչպես են Տրապիզոն, հացին գինը քա՞նի է հոն, անձրև եկա՞վ այս օրերս ձեր քաղաքը... վայ, Աբիսողոմ աղա, վայ...

— Ես եմ Աբիսողոմ աղա, հիմի եկա, տաճկի շոգենավով եկա, շատ աղեկ եմ, եղբայրս ալ աղեկ է, ազգային գործերն ալ աղեկ են Տրապիզոն, հացին գինը մեկ դահեկան է, անձրև չեկավ այս օրերս մեր քաղաքը,— պատասխանեց փութով թիկնոցաբնակն՝ առանց ճանաչելու այս անձն։

— Ներեցեք, թողուիք յուն ըրեք, որ չկրցի մինչև շոգենավ գալ զձեզ դիմավորելու համար։ Ինծի գրված էր Տրապիզոնեն, որ այս շաբթու անպատճառ հոս պիտի գաք...

— Ես ատանկ բաներու չեմ նայիր։

— Արդարև մայրաքաղաքս ինքզինքը բախտավոր համարելու է ձեզի պես պատվական ազգային մը, շնորհալի երիտասարդ մը, ողջամիտ ժեկը...

— Սնտուկներս...

— Ագնիվ սիրտ մը, վեհանձն հոգի մը...

— Բեռնա...

— Հայրենասեր անձ մը...

— Կիրները...

— Ազգասեր, ուսյալ, կրթյալ...

— Սնտուկ...

— Դաստիարակյալ...

— Ներս առին, տարին...

— Ազնվասիրտ, ազնվախոհ, ազնվագեմ մեկը իր մեջ ունենալու համար։

— Սնտուկներուս մեջ ատանկ բաներ չկան,— պատասխանեց Աբիսողոմ աղան քալել սկսելով՝ բեռնակիրները դառնելու համար։

— Թեպետև դուք դիս չեք ճանչնար, բայց ես ձեր գերդաստանը խիստ լավ կը ճանչնամ. ձեր լուսահոգի հայրն իմ լրագրույս բաժանորդ էր։ Շատ բարի մարդ մ' էր, աղքատներուն ողորմություն կու տար, ազքատ աղջիկներ կը կարգեր և իրեն դիմողներուն բարություն կըներ։ Ատանկ ողորմած մարդերը շատ սպրելու են, բայց ի՞նչ օգուտ, անգութ մահը միշտ բարիները կառնե և թող կուտա չարերն, որ ապրին չարություն

ընեն։ Թողունք սակայն հինները և ուրիշ բանի վրա խոսինք։ Շոգենավուն մեջ հանգի՞ստ էիր։

— Շատ հանգիստ էի, պատվականապես կերա, խմեցի և պառկեցա,— պատասխանեց Աբիսողոմ աղան՝ քայլերն շատ և մեծ առնել ըսկզսելով։

— Եթե հանգիստ չըլլայիք, վաղվան լրագրույս մեջ պիտի գրեի և ընկերության ուշադրությունը պիտի հրավիրեի,— ըսավ խմբագիրն ետևվեն վազելով։

— Շնորհակալ եմ։

— Կաղաչեմ, ըսեք ինծի, քանի՞ տարեկան եք։

— Քառասուն։

— Վաճառական եք, կարծեմ։

— Այո՛... եթե անցագիր պիտի շինել տաք, հարկ չկա, վասն զի հատ մը ունիմ։

— Չէ, վաղվան թերթիս մեջ պիտի գրեմ, որ առաջի օրը Տրապիզոնեն մայրաքաղաքս եկավ մեծապատիվ Աբիսողոմ աղա երևելի վաճառականն, որ յուր լեզվագիտությամբ և վաճառականական հմտությամբն ծանոթ է մեր ազգայիններուն։ Տաճկերեն գիտե՞ք, կարծեմ։

— Ո՛չ

— Ֆրանսերե՞ն։

— Ո՛չ։

— Անգլիերե՞ն։

— Ո՛չ։

— Գերմաներե՞ն։

— Ո՛չ։

— Վնաս չունի, ես լեզվագետ պիտի ըսեմ ձեզի համար և ձեր վրայոք գովեստով պիտի խոսիմ։

— Ամեն Պոլիս եկողներուն անունները ձեր թերթին մեջ կը գրե՞ք։

— Գրեթե ամենն ալ, եթե ձեզի պես պատվավոր ազգայիններ ըլլան։

— Պոլիսեն գացողնե՞րն ալ կը գրեք։

— Գրեթե կը գրենք, եթե պատվավոր ազգայիններ ըլլան։

— Շատ լավ, իմ անունս ալ գրեցե՛ք, ես ալ պատվավոր ազգային մ՝ եմ։ Մեր քաղքին մեջ արտերու, եզներու, կովերու և ագարակներու տեր եմ... Ատոնք ալ գրե,— ըսավ այնպիսի դեմքով մը, որ կը հայտներ, թե մեծ շահ մ՝ուներ այս խոսքերուն հրատարակությանը մեջ։

— Հոգ մի՛ ընեք. խղճի և արդարության պարտք մը կատարելու համար անոնք ալ կը գրեմ։

— Երկու-երեք հատ ապատավոր ալ ունիմ... անոնք ալ լրագրույդ մեկ կողմը կրնա՞ս անցունել։

— Ինչո՞ւ չէ։

— Ոսկին ժամացույց և շղթա ալ ունիմ, բայց շոգենավուն մեջ չդոզ-ցընելու համար վրաս չառի. անոնք ալ գրել պե՞տք է,— հարցուց Աբիսողոմ աղան, որ բոլորովին մոռցած էր սնտուկները։

— Ատոնք գրելու հարկ չկա։

— Շատ լավ, բայց մյուս բաժիններս լրագրույդ մեջ ամենեն առաջ դիր, որ կարգան։

— Այնպես ընելու միտք ունիմ։

— Խոշոր գիրերով գրե։

— Հանգիստ եղեք. ամենեն խոշոր գիրերով։

— Միայն հարուստ մարդերուն գալն և երթալն կը գրեք... այնպես չէ՞։

— Այո՛։

— Եթե աղքատ մարդերն ալ կը գրեք, չեմ ուզեր, որ իմ անունս...

— Բնավ երբեք, ստակ չունեցողներուն անունները բնավ չենք գրեր, նույնիսկ եթե հազար ոսկի ալ տված ըլլան դպրոցի մը շինության համար։

— Ըսել է, որ դուք ամեն իրիկուն հոս կսպասեք Պոլիս եկող կամ անկից մեկնող հարուստները տեսնելու և անոնց անունները հրատարակելու համար, որպեսզի ժողովուրդն գիտնա, թե ո՛վ եկած է և ո՛վ գացած է... Տարակույս չկա, որ վաղը իրիկուն իմ անունս պիտի կարդամ ձեր լրագրին մեջ։

— Այո՛, ձեր հասցեն տվեք, որ տեղական թղթատարով ղրկեմ լրագիրը։

— Բերա, Ծաղկի փողոց, թիվ 2։

— Շատ աղեկ,— ըսավ խմբագիրն և գրպանեն թուղթ մը հանելով բաժանորդներուն ցուցակին մեջ անցուց Աբիսողոմ աղան։

— Վաղը առտու լույսը չճեղքված ղրկե, որ կարդամ իմ անունս լրագրին մեջ։

— Իրիկվան դեմ կը ղրկեմ, վասն զի լրագիրս իրիկուններըը կը տպվի։

— Ո՜րչափ ուրախ կըլլայի, եթե ձեր վաղվան լրագիրն առտուն տպեիք... բայց վնաս չունի, իրիկվան թող ըլլա, բավական է, որ անունըս խոշոր գիրերով գրվի։

— Այդ մասին հանգիստ եղեք. վաղը իրիկուն անպատճառ կը ղրկեմ լրագիրն ընկալագրով։

— Ընկալագրո՞վ... տեղական թղթատարով պիտի ղրկեիք հապա... Ընկալագիրն ո՞վ է, տունս գիտե՞...

— Ընկալագիրն թուղթ մ'է, որուն մեջ կը գրեմ. «Ընկալա մեծապատիվ Աբիսողոմ աղայեն... լրագրո տարեկան բաժանորդագին մեկ ու կես

ոսկի» և այդ թուղթը ձեզի կը հանձնեմ, որով տարի մը իրավունք կունենաք իմ լրագիրս ընդունելու։

— Տարի մը շարունակ պիտի գրե՞ք իմ անունս։

— Չէ՛, բայց դուք բաժանորդ պիտի ըլլաք իմ լրագրուս՝ մեկ ու կես ոսկի վճարելով ինծի։

— Մեկ ու կես ոսկի՞... շատ է... երեք քառորդ ոսկի չը բավե՞ր։

— Խմբագիրները բաժանորդագնույն վրա սակարկություն չեն ըներ...

— Շատ լավ. ղրկեցեք ձեր լրագիրն և այն թուղթը, բան մը կընենք։

— Սակայն չկարծեք, թե ես բաժանորդ գրելու նպատակով զձեզ տեսնելու եկա, քավ լիցի, այդ պզտիկությունը չեմ ընդունիր. բարեկամական պարտք մը կատարելու համար եկա զձեզ տեսնելու։

— Հայտնի բան է։

— Բնավ ձեր մտքեն չանցունեք, թե այս մարդը մեկ ու կես ոսկի փրցնելու համար զիս տեսնելու եկավ։

— Չեմ անցուներ։

— Վասն զի կան խել մը[1] մուրացկան խմբագիրներ, որք Պոլիս եկողները կողոպտելու համար անոնց քովը կերթան և բաժանորդ կը գրեն զանոնք. ես այդ բանը չեմ կարող ընել, վասն զի բնությանս մեջ չկա... ես իբրև պատվավոր մարդ կուզեմ ապրիլ։

— Հասկցա, իբրև պատվավոր մարդ կուզեք ապրիլ։

— Ինձ հետ ձեր ունեցած այս տեսակցությունն ալ ուրիշի մի՛ գրուցեք, վասն զի տեսակ մը բախտախնդիր, չվառական անձեր կան, որք բանդագուշական կենսագրություններ կը գրեն և իմ անձնականությունս կը խծբծեն։

— Կը հասկնամ, անձնականությունդ կը խծբծեն։

— Օրինակի համար սա պարագային մեջ հանցանք մ'ունի՞մ ես. զձեզ դիմավորելու եկա և խոստացա ձեր անունը լրագրուս մեջ հրատարակել. դուք ալ իբրև ողջամիտ ազգային մը, բաժանորդ գրվեցաք. կաղաչեմ, ըսեք, ձեր կոկո՞րդը սըղմեցի, որ ինծի բաժանորդ գրվիք։

— Ամենևին։

— Ատրճանա՞կ ցցուցի։

— Բնավ երբեք։

— Դանա՞կ քաշեցի։

— Ո՛չ. բայց ուրիշ տեղեր ատրճանա՞կ կամ դանա՞կ ցցունելով բաժանորդ կը գրեն։

— Ատ ըսել չեմ ուզեր, սա ըսել կուզեմ, որ դուք ձեր հոժար կամքով բաժանորդ գրվեցաք։

---

[1] խել մը— բավականին, բավականաչափ

— Այո՞,

— Եվ ես վճռեցի վարվելցս այս պարագայիս ձեր:

— Տարօրինակ չէ՞:

— Չվարվելցս այն իրավիճակուն պես, որ օտարական մը Պոլս գալն իմանայուն պես՝ վատ ուրախ կերթայ բաժնորդ գրեթե ամեն մարդու:

— Այդ չվատախնդրին իրավունք չունին քու անձնասիրությունդ վրդովելու... գուն վատ չատա՞ նկատիր ինծի...

— Շնորհակալ եմ ձեզմե... մեկա բարով, Աբիսողոմ աղա՛, օր մը ևս ներեցեք ձեզ ձանձրացուցի խոհեմ մը խնդրելու:

— Շատ աղեկ, օր մը ևս կու գաս, վարվելնիդ ձեզ անկախ մը ժողովուրդ նկատելու համար:

— Ներողութիւն ի խրթռիկն բաժակցութ իրարմե Բերայի քաղաքացիներ էրթեին ալ պետք ատանախանեն կնկայե. «Ղայֆէ՛ դուն ազատ մեզի՞ պիտի կտանէ, անիկա հարուստ տեղե մը ազգիկ կուգէ հասկնալ: Այս ուսանողներն վրա էրթայն և կնկայ ձայն մի իրարու վրայ ծալի և իրարու դլուխ պատռեն. որո՞ւ հոգ... ձեզ վճռե մը պետք ունինք այսպիսի ազգի մը ներկայացուցիչներ մանավանդ իրենց հարցերուն մեջ ամենեվին ուշադրութիւն չունին, որպես թե հարցը իրենց չվերաբերիր... այս անհոգութիւնը ներողութիւն կուտայ ինծի, որ ձեզի ըսեմ, թե ես ալ ձեզ պես ազգասեր մը եմ, ինչպես և ձեր ընտանիքը, որուն հետ ես ալ ունիմ ընտանեկան յարաբերութիւններ:

— Մեկդի կեցիր,— ըսավ իշավար պարսիկն Աբիսողոմ աղային՝ արդարացնել ուզելով յուր էշը։

— Ատ խոսքը առաջ ըսելու էիր, որ գդուշանայի,— պատասխանեց Աբիսողոմ աղան և ճամփան շարունակեց...

Դ

Այս լուսավորության վրա կես ժամ չանցավ, և Աբիսողոմ աղային ներկայացավ երիտասարդ մը, որ վաճառականի չէր նմաններ, սեղանավորի[1] ալ չէր նմաններ, արհեստավորի ալ չէր նմաններ, գործավորի ալ չէր նմաններ, և վերջապես անանկ բանի մը կը նմաններ, որուն նմանը չկա։ Հագիվ երեսուներկու տարեկան կը թվեր։ Կապույտ աչերով, դեղին մազերով զարդարված ըլլալով՝ ուներ նաև երկու մատ մորուք, որ մայրաքաղաքիս մեջ կամ սգո նշան է և կամ չքավորության։ Հագուստներն այնքան հին էին, որ հնախույզները զանոնք գնելու համար մեծաքանակ գումար մը կու տային։ Սակայն եթե հագուստի մասին վանողական էր, դեմքի մասին քաշողական զորություն ուներ այս անձը։

— Ծառա եմ մեծապատվությանդ, մեծապատիվ տե՛ր,— պոռաց այս երիտասարդն սենյակեն ներս մտնելով և մոտենալով Աբիսողոմ աղային։

— Ի՞նչ կա, ի՞նչ կուզեք,— հարցուց Աբիսողոմ աղան վախնալով։

— Վսեմափայլ տե՛ր, ձեր գալուստն լսելով փութացի հոս գալ, իմ խորին մեծարանացս հավաստին ձեր ոտքերուն տակը դնել։

— Ոտքերո՞ւս տակը. շատ աղեկ, դի՛ր,— ըսավ Աբիսողոմ աղան, որ կը կարծեր, թե մուճակ բերած էր իրեն։

— Շնորհակալ եմ, բարձրապատիվ տեր,— ըսավ երիտասարդը, գլուխը բացավ և սեղանին վրա եկավ, կանգնեցավ։

Աբիսողոմ աղան այս տեսարանին առջև բոլորովին շվարած՝ անհամբեր տեսնել կուզեր, թե ի՞նչ պիտի ըներ այս պարոնը սեղանին վրա։

Երիտասարդն ծոցեն թուղթ մը հանեց և աչերն Աբիսողոմ աղային տնկելով՝ բոլոր ձայնովը պոռաց.

— Տյարք և տիկնայք...

Աբիսողոմ աղան այս ահարկու ձայնեն վախնալով՝ նստած տեղեն երկու կանգուն վեր ցատկեց և չկրնալով ինքզինքը զսպել՝ պոռաց.

— Ո՞վ է սա մարդը, հիմարանոցեն փախած խե՞նթ է, թե հիմարանոց երթալու հիմար։

— Հայ ազդն,— շարունակեց երիտասարդը ձայնը քիչ մը իջեցնե-

---

1 սեղանավոր — լումայափոխ, դրամափոխ, դրամավաճառ, սեղանավաճառ

լուն,— այսօր այնպիսի՜ հանգիստ մի ես կատարել, որ մեր հայրենյաց ամեներս քաջ դյուցազնական նվիրյալն է...

— Մխիթո՛ր է, ճշմա՛րիտ...

— Ես ամենևին չեմ ուզում խանգարել ձեզ խոսելու վրա մեծ հետաքրքրությամբ եմ լսում,— շարունակեց ասեղնաբերը,— և վերջը տգիտության դեմ, հիշյալս ուսումնակի՛ն դեմ, հրաժարությունը ապրիլի՛ սոսկալի դեմ, սարը գիշերվա ժամանակ, կիսովին ոչ ասեղ, այո՛, կըսեմ, այլ ասեղ մեծ մի հայն հասկցվելով, որ մարդիկ ասեղ ասեղ և հայրենիք բառերը լցնելու հանար շինված թյուր, ապա և հայրենիք բառերը մարդ մեջ, սոսկ ոգի բան չէին, այլ ամեն մարդու մարմնով և անոնք մեջ, ոգի մեջ ներկայացնելով ինքնին ամենքին ներկայացնելով ինքնին ամենքին ներկայացնելով ինքնին ամենքին

— Կաղաչեմ, թող տուր վերջացնեմ, ա՛հ, չես գիտեր, թե ո՛րչափ կը հուզվիմ, երբ ճառ կկարդամ։

— Վա՛ր իջիր։

Ատենաբանը բեմեն կիջնա և կերթա աթոռի մը վրա կը նստի։

— Հիմա՛ զրուցե ինձի, միտքդ ի՞նչ է,— կըսե Արխաղոմ աղան բարկութեամբ։

— Կաղաչեմ, մի՛ բարկանար։

— Ի՞նչ կուզես, զրուցե, շո՛ւտ, հիմա՛։

— Բարկութեամբ մի՛ վարվիր հետս, ոտքդ պադնեմ, սիրտս լեցված է, հիմա կսկսիմ լալ։

Եվ ատենաբանը կսկսի լալ։

— Լալու ի՞նչ կա, եղբայրս։

— Ծառադ կը փափաքի գրականութեամբ ազգին ծառայել, բայց այս ազգը շատ ապերախտութեամբ կը վարվի իւր գրագետներուն դեմ։

— Ատոր մեջ ես ի՞նչ հանցանք ունիմ։

— Դուք հանցանք չունիք և թերևս իրավունք ունիք... ոտանավորներ ունիմ գրած հայրենիքի վրա, սքանչելի կտորներ, պատվական տողեր, որոնց մեջ երևակայությունը, ավյունը, խանդն, հուրն ու բոցը սավառնաթև կը սլանան։

— Շատ աղեկ, ատոր համար լալո՞ւ է։

— Մեր ազգն անոնց հարգն ու պատիվը չի ճանչնար, զանոնք տղայական բաներ կը կարծե և թող կու տա, որ զանոնք գրողը անոթի մնա։

— Ես ի՞նչ ընեմ։

— Կաղաչեմ, քաղցրությամբ վարվե հետս։

— Ի՞նչ ըրած ունիմ քեզի։

— Ձեզի պիտի աղաչեի, որ...

— Ի՞նչ, շուտ ըսե...

— Մի՛ պոռար երեսս ի վար, հոգիդ սիրես, հիմա կսկսիմ լալ...

Նորեն սկսավ լալ գրագետը։

— Տեր Աստված, դուն համբերություն տուր ինձի,— ըսավ Արխաղոմ աղան մեկուսի։

— Խնդիրքս սա էր, որ կուզեի տպել տալ քիչ մը առաջ կարդացած ճառս...

— Գնա տպել տուր. քու ձեռքեդ բռնող կա՞։

— Պիտի խնդրեի ձեր մեծապատվութենեն, որ տպագրության ստակը դուք տայիք։

— Ինչո՞ւ... ի՞նչ պատճառ կա, որ քու ճառիդ համար ես դրամ տամ, կ'ելավ՞ած բան է, որ մեկը իրեն շահուն համար փրկք տպե, և ծաղքն Արխաղոմը տա...

— Կը խնդրեմ, սիրտս արդեն խոցված է, դուք ալ նոր վերք մը մի՛ բանաք հոս։

— Ինչո՞ւ վերք պիտի բանամ եղեր. գնա՛ բանդ, եղբա՛յր, փորձանք եղար գլխուս։

— Գիտե՞ք՝ որքան ծանր է գրագետի մը ասանկ խոսքեր լսելը...

— Ջեմ գիտեր և գիտնալ ալ չեմ ուզեր։

— Բանաստեղծի մը սիրտը շատ փափուկ է, ամենաթեթև խոսքեն մը կը վիրավորվի։ Այս նյութին վրա ոտանավոր մը գրած ունիմ, կարդամ, մտիկ ըրեք։

— Ոտանավոր մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ։

— Կաղաչեմ, ոտանավորիս հետ խստությամբ մի՛ վարվիք. այն ոտանավորին համար, զոր դուք չեք ուզեր մտիկ ընել, երկու ամիս աշխատած եմ ես և երբ որ անոր նախատվիլը տեսնեմ, արժանապատվությունս կը վիրավորվի։ Կաղաչեմ, ոտանավորիս համար գեշ մի՛ զրուցեք... Կը խնդրեմ, թույլ տվեք ինձ կարդալ զայն անգամ մը...

— Ես ոտանավոր մտիկ ընելու չեկա հոս։

— Շատ լավ. ողբերգություն մը գրած եմ, անոր վրայեն անցնինք։

— Ջեմ ուզեր. ես անոթի եմ հիմա, կերակուր պիտի ուտեմ։

— Շատ լավ, ուտելիքի վրա ատենաբանություն մը ընեմ։

— Ժամանակ չունիմ մտիկ ընելու։

— Կաղաչեմ, այդ խոսքը ուրիշ անգամ մի՛ ըսեք, ասկե ավելի ծանր խոսք չկա հեղինակի մը համար, որ յուր մեկ աշխատասիրությունն ուրիշի կարդալու փափաք կը հայտնե։ Կը խնդրեմ, բարձրապատիվ տեր, քաղցրությամբ վարվեցեք հեղինակներու հետ։

— Գլխուս վրա՞ նստեցունեմ քեզի։

— Ոտքդ պագնեմ, մի՛ ծաղրեք զիս, ինչո՞ւ ձեր գլխուն վրա նստեցունեք։

— Ի՞նչ ընեմ հապա, քանակս քեզի տամ՝ հեղինակներու հետ քաղցրությամբ վարված ըլլալու համար։

— Ա՛չ, միայն ճառիս տպագրության ծախքը։

— Քանի՞ ռսկիով կը լմննա գործդ։

— Չորս ռսկիով կը լմննա, բան մը չէ, իմ մեկենասս[1] պիտի ըլլաս, ես ալ քու անունդ ոտանավորով մը գրքույկին ճակատը պիտի դնեմ։

— Ճակա՞տը դնես պիտի։

— Այո՛։

— Ինչո՞ւ համար։

---

[1] Մեկենաս — գրողներին, արվեստագետներին, գիտնականներին հովանավոր

— Որդեգի ամեն մի մարդ գիտնա, թե ձեր ստակովը տպված է այն գիրքը։

— Շատ լավ,— պատասխանեց Աբիսողոմ ապան և քսակեն չորս ոսկի հանեց, տվավ։ Հեղինակն հապար հարցանքով՝ դուրս ելավ։

Աբիսողոմ ապան նոևեն կանչեց պինքը և հարցուց.

— Ջկրնա՞ր ըլլալ, որ գրքին ճակատը սպասավորներուս ալ անունները գնես և իմացունես ապգին, որ Աբիսողոմ ապան կովեր, ոչխարներ, էշեր և ագարակներ ունի յուր քաղաքին մեջ։

— Այդ ձեր բսածները Հովվերգութեան ճյուղին կը վերաբերին։

— Ջեմ հասկնար։

— Ատոնց վրա ոտանավորներ կը գրվի. եթե փափաքիք, ոտանավոր մը շինեմ։

— Ի՞նչ ընեմ ոտանավորը։

— Լրագրի մը մեջ տպել կու տաք։

— Կը տպե՞ն։

— Ինչու չպիտի տպեն. եթե կես ոսկի տայու ըլլաք, քառասուն անգամ կը տպեն։

— Շատ աղեկ. ադ բսածդ գրե։

— Գլխուս վրա։

— Բայց աղվոր բան մը ըլլա։

— Շատ լավ։

— Այնպես որ տեսնողը հավնի։

— Հարկա՛վ։

— Վաղը առտու կբերե՞ք։

— Վաղը առտո՞ւ... Ի՞նչ կըսեք... մեկ ամիսեն հազիվ կրնամ պատրաստել։

— Մե՞կ ամիսեն։

— Հազիվ. ոտանավորը կարգալը դյուրին է, բայց գրելը՝ դժվար։ Գեղեցիկ ոտանավորի մը համար քիչեն քիչ երկու ամիս պետք է։

— Ի՞նչ կըսեք...

— Այո՛, բայց ես կաշխատիմ ամիսե մը ըմենցնել։

— Ատ ի՞նչ դժվար բան է ասիկ։

— Ի՞նչ կարծեցիք հապա. երկու ամիս պիտի սպասեմ, որ մուսայի ոտանավոր սատ գա և ներշնչե ինծի, որպեսզի գրեմ. ոտանց մուսայի ոտանավոր չգրվիր։

— Եթե այդ մուսան գալու չըլլա...

— Անպատճառ կու գա։

— Ջկրնա՞ր ըլլալ, որ նամակ մը գրես և ազդչես իրեն, որ շուտ մը գա, և դուն ալ երկու ամիս չսպասես։

— Նեղիս ինքնիրեն իռ գա, նայեսին պետք էր ինքնասպանութեան դիմաւորել մեզ, գոռ ոտեք ալեկի ամօթ գնալ բերել տար։ Մուսայի մ'օրհնեսա՝ մ' օրսկեցեն ալեկի չէ այդ։

Աբիսողոմ պոպն, ինչպես գիտցիր ընթերցողդ, ևը մոռար յուր անոթութեան ալեցեն ան, որ մեկն անոթ խոսք կու տար անոր ըլլալու, ևը լրագիր մեզ ալեցնելու և կամ նկնգելո մեզ ձանուցած ընելու, ինչպես նաև յուր քաոսի բերմեն ևը դուսր և դրամով ևը վարձատիր ալեն անոնք, որ իրեն ևը խոստանայի անոնց ծողովրդեն մեզ տարա ձերու փառասիրութեան ալ տեսակ մը անոթութեան է, զոր դրամով ևը հոգայեր ևը ինքնին ամրանեն։ Լրագրի մեզ գրկելու փափաքով կու գար ան, ոչ թէ ուրիշ բան, եթէ ոչ ինքնասիրութեան մեզ ալեցնելու համար։

— Ա՛յ, նիկու ոսիկ տալուն սեռ գործ կը գտնաս, և մուսա այս շաբաթ վազելով կու գա,— ասոնց պես ալեցնեց անհրաժեշտ բան չկայ ոսիկ բաղ։

— Գրի՛ ուրեմն իրեն, իմ կողմեն ալ հաստատ բարեկեր ըլլե՛ և ըսե՛, որ Աբիսողոմ պոպն քեզ տեսնել կուզե։

— Գլխուս վրա։ Մեռա բարյաւ, տեր, շնորհակալ եմ ձեզմե, ձառա մեմ ձեր ժամանակիցութենէ և կատարեմ ընդունելք...

— Ո՛չ,— ըսաւ Աբիսողոմ պոպ բարեկիրթ,— ալ նիկար ըրիր, ակա ինչ որ ըսիր, ընդունեցի և գնո ի՞նչ կուզես, որ ընդունիմ...

— Խորին հարգանցս հաւատացէք, տեր... որով մեռավ ձեր մեծա պատուելիութեան ամենախոնարհ ծառա։

— Շատ ալեկի։

Այս հարցումներն կուղղեր իրեն, երբ տան տիկինը ներս մտնելով ըսավ.

— Կերակուրը պատրաստ է, հրամմեցե՛ք, Աբիսողոմ աղա...

Ըստ տաճկաց ժամը գիշերվան չորսը զարկած էր...

Չ

Աբիսողոմ աղան աղվոր քուն մը քաշեց նույն գիշերը, վասն զի շատ հոգնած էր և թերևս հետևյալ օրն ալ չէր բանար աչերն, եթե փողոցի վաճառականներն առավոտուն իրենց ահարկու ձայներովն չխռովեին անոր քունը, մահվան այդ կտրոնն, որ ոչ միայն հոգնած մարդերու հանգստարանն է, այլև շատ մշտնջենական ցավերու առժամանակյա դարմանն է... Աբիսողոմ աղան ալ, որ փողոցի վրա սենյակի մը մեջ կը պառկեր, ստիպվեցավ կանուխ արթննալ։ Աչերը բանալուն պես անկողինեն ելավ, սնտուկը բացավ և ճերմակեղենները փոխեց, հետո լվացվեցավ և հագվեցավ։

Տան տիկինն, որ իմացած էր հյուրին ելած ըլլալն, վեր ելավ և զարդարուն սենյակ մը հրամցնելով զայն՝ իմաց տվավ, թե մեկն կըսպասեր վարը և զինքը տեսնել կուզեր։

— Ո՞ղ հրամմե,— ըսավ Աբիսողոմ աղան։

— Շատ լավ, կաղաչեմ, ըսե՛ք ինձի, խահվեն կաթո՞վ կը խմեք, թե առանց կաթի։

— Կաթ կը խմեմ առանց խահվեի։

— Կաթ բերեմ ուրեմն։

— Այո՛, կաթ բերեք։

Տիկինը վար գնաց։

— Տեսնենք ո՞վ է աս մարդը,— ըսավ ինքնիրեն խոշոր մարդը,— թերևս աղջիկ մը ունի կարգելու և իմ Պոլիս գալս իմանալով՝ առավոտուն կանուխ հետս խոսելու եկած է։ Բայց ես մինչև որ չստուգեմ աղջկան ինչ բնության տեր ըլլալը, խոսք չեմ տար. նախ ամեն բան հասկնալու եմ, աղջիկը քննելու եմ, վերջեն հորս հարցնելու եմ. վասն զի իմ սիրելս բավական չէ, պետք է որ հայրս ալ սիրե իմ կինս. ոչ թե միայն հայրս, այլ ամեն մարդ հավնելու է...

— Բարև, վսեմափայլ տեր,— ըսավ երեսնամյա և վառվռուն երիտասարդ մը սենյակ մտնելով և արագաքայլ Աբիսողոմ աղային վրդելով՝ անոր ձեռները սղմելու համար։

Աբիսողոմ աղան տեղեն ելավ և ձեռները հանձնեց այդ երիտասարդին, որ ուզածին պես սղմե և թոթվե զանոնք՝ հազար ու մեկ հարգանքներ մատուցանելով։

— Նստեցե՛ք, Աբիսողոմ աղա՛, կաղաչեմ, չվայլեր, որ ոտքի ել-

նեք,— ըսավ երիտասարդն՝ տիրոջը դարձնելով իրեն հանձնված ձեռները և կոտրտվելով ետ-ետ գնաց, թիկնաթոռի վրա նստավ։

Աբիսողոմ աղան բազմոցին վրա բազմեցավ։

— Արդարև, մեր պարտքն էր երեկ գալ և ձեր գալուստը շնորհավորել, բայց ուշ իմացանք ձեր գալն. ասոր համար հատկապես ձեր ներողությունը կը խնդրենք,— ըսավ երիտասարդն ձեռներն իրարու շփելով։

— Այսօր գալով պակասություն մ՚ըրած չենք ըլլար, որ ներողություն խնդրեք։

— Ձեր քաղաքավարությունն է, որ այնպես խոսիլ կու տա ձեզի, բայց մենք մեր պակասությունը միշտ կը ճանչնանք։ Արդարև, մեծ պակասություն մ՚է մեր ըրածը. ձեզի պես երևելի մարդ մը մայրաքաղաքս գա, և պատկերահան մը անմիջապես բարի եկարի չերթա, պակասություններու պակասությունն է, որ և ոչ մեկ կերպով մը կրնա պակասություն ըլլալե դադրիլ։

— Ամենևին պակասություն մը չէ, եթե բնավ չգայիք, դարձյալ պակասություն մը չէր համարվեր ինձի համար։

— Շատ վեհանձն եք։

— Ամենևին վեհանձն չեմ։

— Թող այնպես ըլլա, ատոր համար հիմա վիճաբանության մրտնելու հարկ չեմ տեսներ. միայն ինքդինքս ձեր տրամադրության տակ կը դնեմ և ձեր հրամաններուն կսպասեմ. եթե կուզեք, հոս քաշվելու եք, եթե կը փափաքիք, մեր գրասենյակը պատվել հաճեցեք, և հոն հանենք. ինձի համար միևնույն բանն է, դուք ինչպես որ կախորժեք, այնպես ընելու պատրաստ եմ։

— Ի՞նչ պիտի քաշել տանք... իմ ակռաներս աղեկ են։

— Գիտեմ, որ ակռաներդ աղեկ են, ինչպես նաև դուք ալ աղեկ եք. ես կը փափաքիմ ձեր լուսանկար պատկերը քաշել։

— Ես մինչև հիմա պատկերս բնավ քաշել տված չունիմ և քաշել տալու հարկ մ՚ալ չեմ տեսներ, վասն զի ամեն օր հայելի կը նայիմ և ինքդինքս կը տեսնեմ։

— Եթե ձեր պատկերը մեկու մը ղրկելու ուզեք, հայելին կրնա՞ք ղրկել, Աբիսողոմ աղա։

— Հայելին ինչո՞ւ ղրկեմ, ես կերթամ։

— Շատ աղեկ կը խոսիք, բայց ես մինչև որ ձեր պատկերը չհանեմ, չեմ կրնար հանգիստ ըլլալ. ինձի համար պզտիկություն մ՚է ձեր պատկերը չհաննելը, թող որ ձեզի համար ալ այնպես է։

— Ինչո՞ւ։

— Լաված բա՞ն է, որ ձեզի պես երևելի մարդ մը Պոլիս գա և պատկերը քաշել չտա. աշխարհ-արար ձեր վրա պիտի խնդացնե՞ք։

— Ինչո՞ւ։

— Պատճառը Հայտնի է, մեծ մարդերը բնականաբար մեծ բարեկամներ կունենան. դուք մեծ մարդ մ՛եք և այսօր կամ վաղը պիտի սկսիք մեծ մարդերու այցելություններն ընդունել։ Ասոնցմե շատերն իրենց պատկերներեն մեյմեկ հատ պիտի նվիրեն ձեզի, և դուք ալ պիտի ստիպվիք ձերինեն մեյմեկ հատ տալ անոնց։

— Եվ եթե չտամ, կը խնդա՞ն իմ վրաս

— Խնդալն ալ խա՞ղ է, ընկերություններու մեջ մատի վրա կառնեն ձեզի։

— Զարմանալի բան...

— Լավ ած բա՞ն է, որ ձեզի պես ապնվական մը պատկերը հանել չտա, մեծ ամոթ է...

— Մե՞ծ ամոթ...

— Այո, շատ մեծ ամոթ է, անվարտիք պտտիլն այնքան ամոթ չէ, որքան իրեն պատկերն չունենալը։

— Ես չէի գիտեր։

— Քաղաքակրթությունը և լուսավորությունը պարտք կը դնեն մեր ամենուս վրա, որ մեր պատկերներն ունենանք։

— Լրագիրները պիտի գրե՞ն, որ Աբիսողոմ ապան յուր պատկերը քաշել տված է։

— Լրագիրներու վերաբերյալ խնդիր մը չէ ատ...

— Լսել է՝ ակնոցիներու մեջ ծանուցում ալ չպիտի ըլլա։

— Ծանուցումի ի՞նչ հարկ կա, Աբիսողոմ ապա՛, կը ծաղրե՞ք դիս...

— Ծաղրե՞լ, ատոր շատ դեմ եմ ես... ի՞նչ իրավունք ունիմ ուրիշ մը ծաղրելու...

— Մի՛ բարկանաք...

— Չէ՛, կը բարկանամ, ես բնավորություն մը ունիմ, որ ամեն բան շիտակ կուզեմ։

— Շատ լավ. ի՞նչ դիրքով հանել կուզեք ձեր պատկերը։

— Միտք չունիմ պատկերս քաշել տալու, վասն զի անօգուտ բան մը կերևա ինծի։

— Ի՞նչ կըսեք, ասկից ավելի օգտակար ի՞նչ կա, եթե ձեր բարեկամներեն մեկուն այցելություն մը տալ ուզեք և ժամանակ չունենաք, ձեր մեկ պատկերը կը ղրկեք, կը լմննա, կերթա։ Եթե կարդված եք, ձեր ամուսնույն կը ղրկեք, որ ձեր բացակայությանն ատեն անոր վրա նայելով կարոտը կառնե. եթե ամուսնացած չեք, շատ աղջիկներ ձեր պատկերը կը տեսնեն և ձեր ո՛վ ըլլալը կը հասկնան, որով ընկերություններու մեջ ձեր անունը կը խոսվի։ Լուսանկար պատկեր մը այսօրվան օրս հացեն ավելի պետք է մարդուս. կաղաչեմ, որ համոզվիք, և ժամ առաջ երթաքեք ձեր պատկերը քաշեքե։

— Աղջիկներն ի՞նչպես և ո՞ւր պիտի տեսնեն իմ պատկերս...

— Չէ՞ որ ձեր բարեկամներուն պիտի տաք, անոնք ալ իրենց տուները պատկերներու հատուկ գրքի մը մեջ պիտի անցունեն և ամենուն պիտի ցուցնեն։

— Ցուցնելով ի՞նչ պիտի ըլլա։

— Ի՞նչ կուզեք, որ ըլլա... միշտ կը հիշվիք...

— Եթե չհիշվիմ, ի՞նչ կը կորսնցնեմ, հոգս էր իմին, թե զիս պիտի հիշեն. կուզեն՝ հիշեն, կուզեն՝ չհիշեն, ես անանկ գատարկ բաներու ստակ չեմ տար և քու խոսքերուդ ալ չեմ հավատար։

— Ասիկա պզտիկ էնսյուլթ մ'է։

— Էնսյուլթն ո՞վ է։

— Տե՛ր, գիտե՞ք, որ արթիսթ մը վիրավորեցիք ծանրապես։

— Ե՞ս վիրավորեցի։

— Այո՛, դուք...

— Պատկերս քաշել չտալուս համար գրպարտության սկսա՞ր... ես մինչև հիմա մեկը վիրավորած չեմ։

— Այսօր զիս վիրավորեցիք։

— Գնա՛ ոստիկանության իմաց տուր, պարապ խոսքեր մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ։

— Ոստիկանության երթալու հարկ չկա. կը խնդրեմ, որ ձեր բերնեն ելած խոսքը հաշտեցունեք ձեր քաղաքավարությանը հետ։

— Ես կովի մեջ չեմ մտներ, դնա՛, դուն հաշտեցուր, եթե կռիվ ընողներ կան։

Մանուկ ազան Աբիսողոմ ազային նախաճաշը կը բերե և հոտանի սեղանի վրա դնելեն վերջը՝

— Հրամմեցե՛ք, ձեր կաթը խմեցեք,— կըսե։

Աբիսողոմ ազան աթոռ մը կառնե, սեղանին առջև կը նստի և կսկսի կաթը խմել։

— Ի՞նչ որոշեցիք նայինք, Աբիսողոմ ազային պատկերը կե՞ս մեջքեն պիտի քաշեք, թե ոտքի վրա,— կը հարցունե Մանուկ ազան։

— Ոչ կես մեջքեն, ոչ ալ ոտքի վրա,— կը պատասխանե Աբիսողոմ ազան։

— Աթոռի մը վրա նստած ամբո՞ղջ պիտի քաշեք։

— Ո՛չ։

— Պառկա՞ծ պիտի հանեք։

— Ո՛չ։

— Քովընտի՞։

— Ո՛չ։

— Ի՞նչպես որոշեցիք ուրեմն։

— Որոշեցինք, որ մեր պատկերը բնավ քաշել չտանք։

— Ատ չըլլար. ատիկա մեծ պզտիկություն է, Աբիսողոմ ազա՛։

հիմա պզտիկներն բան, մեկն էնօրը գնա, ամեն ալ տարին քանի անգամ պատիկներն քաշել իրա տուն. նրիս ամսու տղաներ ամեն ձեռքը պահած բանա, տասներիս հատ ալ ոչ խնդրելներս և ոչ տխուր դեմքդուլ. Նյո՛, Նբիսողոմ աղա, աս ըսածներս հատ մը ինձ պատիկը ալ պիտի հատնի։

— Իրա՞վ կըսեք,— հարցուց Նբիսողոմ աղան։

— Ոտա խոսքիս բնավ պատասխանդյուն չունիմ. ինձ ասոնք չունեցաս, քու վրաս ալեկոծ չեն նայիր. բոլոր մեծ մարդերը ասոնք ունին։

— Մեծ մարդերն ունի՞ն. ալեկ գիտե՞ս։

— Նյո՛, ունին։

— Պզտիկներն ալ ունի՞ ըսիր հասա։

— Պզտիկներն այս չափ չունին, անոնք կամ երեք հատ և կամ չաո-չաո մեծ հատ հանել կու տան։

— Բնավ կաքաս չէր պեցնեի, որ պատիկներն այսչափ կարևորություն կու տան։

— Նյո՛, կարևորությունը հիմա դիտես պատիկներուն կարվի, և որքան ալեկոծ ըլլան, այնքան ալ կարվի կարևորություն հատնեն։

— Քանի որ ասենք յուր պատիկներն ունի, իմ մեծ մարդ ըլլալս ալ ոչինչ կու տա։ Դիտես դու ինչ կասեն պատիկներդ հանգիստ մեծ մարդ ըլլալուդ համար։

Նբիսողոմ աղան ուրիշ տեսակ է, խոզոր միրգով և փայ-

— Ձկրնա՞ր ըլլալ, որ սպասավորներս ալ առջես բարե բռնած հա-նենք։

— Շատ աղեկ կըլլա։

— Իրա՞վ կըսեք։

— Այո՛։

— Օրինակի համար ես ագարակներ ալ ունիմ, որոնց մեջ շատ մը կովեր, ոչխարներ, ձիեր, սագեր, բագեր կան, անոնք ալ կարելի չէ՞ պատկերին մեկ կողմը դնել։

— Ատոնք կարելի չէ, բայց սպասավորներդ կրնաս առնել, այնպես չէ՞, պարոն Դերենիկ։

— Այո՛, այնպես է,— պատասխանեց պատկերահանը։

— Ձկրնա՞ր ըլլալ, որ,— հարցուց Նորեն Աբիսողոմ աղան,— պատկերին տակը գրվի, որ այս մարդն ագարակներ, ձիեր, կովեր, էշեր ունի։

— Ատ չգրվիր. կրնա գրվիլ, բայց մինչև այսօր սովորություն եղած չէ։ Սակայն ի՞նչ հարկ կա զանոնք գրելու, արդեն ամեն մարդ շուտով կը մանա։

— Ձիու վրա նստած կրնա՞ք հանել։

— Այո՛,— պատասխանեց Դերենիկը։

— Ձին վազցունելով սակայն։

— Ատ դժվար է։

— Շատ լավ, վաղը կնայինք։

— Եթե կուզեք, մեքենան հոս բերեմ վաղը։

— Այո՛, այո՛, հո՛ս բերեք,— կրկնեց Մանուկ աղան,— վասն զի չվայլեր, որ Աբիսողոմ աղան ձեր սենյակը գա։ Մեծ մարդերը միշտ իրենց տուներուն մեջ քաշել կու տան պատկերնին։...

ԵՐԱՆՈՒՀԻ ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ

(«Ազգային ջոջեր»-ից)

Երանուհի Գարագաշյան, դերասանուհի, ծնավ Իճատիե, իր հաշվով՝ 1859-ին, իմ հաշվով՝ 1851 դեկտեմբեր 4-ին։

Երանուհին լույս ընծայվելուն պես, թաթիկներով սկսավ ձևեր ընել։ Վեց-յոթ ամսու եղած-չեղած, ոտքի ելավ և քալել սկսավ։ Մեյ մը աս-դին, մեյ մը անդին վազելովը, ձեռքն իննկածը կոտրելով-թափելովը, բարձր ձայնով պոռալովը, իսկույն հայտնեց, թե դերասանության մեծ հարմարություն ունի։

1856-ին թաղին վարժարանը ղրկվեցավ, ուր լմնցուց Երանուհին յուր Քերականը, Հեգարանը, Սաղմոսը, Գործք առաքելոցը ու նարեկը, ու 1862-ին վարժարանեն ելավ։

1865-ին, երբ Վարդովյան էֆենտին ոտքի ամաններըը ձեռքը բռնած փողոցե-փողոց, թաղե-թաղ կը վազեր դերասանուհի գտնելու համար— այն ատեններըը դերասանուհի մը գտնելը հիմա հայերեն ներկայացում-ներուն թատրոնի մեջ հանդիսական գտնելեն ավելի դժվար էր— և էսքի-լեր ալբըըմ[1] պոռացող հրեաներու նման, ամեն դուռ կզարներ, ու «դե-րասանուհի մը ունի՞ք մի» կը հարցուներ, դիպվածով Գարագաշյանին դուռը զարկավ, ներս մտավ և իրեն հատուկ համոզելու եղանակը ձեռք առնելով, համոզեց ծնողքը, թե աղջիկնին դերասանության տան, թե աստվ ազգին մեծ ծառայություն պիտի ընեն, թե աղջիկներուն ապագան շատ աղեկ պիտի ըլլա, թե մեծ ապագա մը կսպասե աղջիկնուն և թե պապան շատ չսպասեր, կերթայ, և թե վերջապես Երանուհին պետք է դերասանուհի ըլլա։

Երանուհին դերասանուհի բառն լսելուն պես՝ նույնը զգաց, ինչ որ կզգա տղա մը, երբ իրեն ըսես, թե քեզի շաքար բերի, կամ ինչ որ կըզ-

---

1 Էսքիլեր ալբըըմ— հնոտիներ եմ գնում

---

1 պատ— բալ, պատուհան
2 անասուն— այստեղ՝ բեմադրիչ

ղեկավարում էր Ռուբեն Սիմոնովը։ Ես, ձգձգ տալով՝ տատիս, բայց վերջը որոշեցի գնալ հանդիսատես լինել, պատկերս, ինչու չէ, տպագրվեր թերթում։ Ներս մտնելիս ինձ ասացին, որ ներկայացումը կսկսվի (այն ատեն այդպես), ուշ պատճառով քիչ մը հետաձգված։ Ես ամեն ինչ մոռացա, բայց հիմա, տարիներ անց, հիշում եմ, որ ներկայացումը ոչ թե ինձ համար, այլ ինձ հետ միասին սկսվեց մի ուրիշ մարդու, որ ինձ հետ նստած էր։ Ես չգիտեի, թե ինչ է թատրոնը, ինչ է ներկայացումը, ինչ է դերասանական խաղը։ Ես ոչինչ չգիտեի։ Ես միայն գիտեի, որ ես այս տեսնում եմ ինձ համար ինչ-որ անհասկանալի բան, որ ինձ հետ նստած մարդը ամեն րոպե ինձ հարցնում է, թե ինչ եմ զգում, ինչ եմ մտածում, ինչ եմ ուզում։ Ես ոչ մի բան չէի ուզում, ոչ մի բան չէի մտածում, ոչ մի բան չէի զգում։ Ես միայն նայում էի, լսում էի, ականջ էի դրել, որ ոչ մի բան չկորչի, ոչ մի բան չանցնի անուշադրության։ Ես ուզում էի ամեն ինչ հասկանալ, ամեն ինչ ըմբռնել, ամեն ինչ իմանալ։

Օրիորդ Ֆարտաշյանը նստեցրեց մեզ բոլոր հանդիսատեսներին մի ուրիշ տեղ, որ ավելի մոտ էր բեմին։ Ես ինձ ավելի լավ զգացի, ավելի ազատ, ավելի ինքնավստահ։ Ես ինձ ավելի լավ զգացի, որովհետև ես ինձ հետ նստած մարդուն չէի տեսնում, ես ոչ ոքի չէի տեսնում, ես միայն տեսնում էի բեմը, որ ինձ համար էր կազմակերպված, որ ինձ համար էր ստեղծված։ Ես ինձ զգում էի ինչ-որ մի ուրիշ աշխարհում, ինչ-որ մի ուրիշ կյանքի մեջ, որ ինձ համար էր ստեղծված։ Ես ինձ զգում էի ինչ-որ մի ուրիշ ժամանակում, որ ինձ համար էր ստեղծված։ Ես ինձ զգում էի ինչ-որ մի ուրիշ տեղում, որ ինձ համար էր ստեղծված։ Ես ինձ զգում էի ինչ-որ մի ուրիշ մարդու մեջ, որ ինձ համար էր ստեղծված։ Ես ինձ զգում էի ինչ-որ մի ուրիշ էակի մեջ, որ ինձ համար էր ստեղծված։ Ես ինձ զգում էի ինչ-որ մի ուրիշ էության

Անեն հոգւեր շշարժիր, թաղուն բերիչ շուփ կայն սիրտ մը ուիր. Եթե ձեռքով մը տանդ՝ սիրտը թուղթ շնչեր, ալ ապրիլ կը մտածես գալ քեզի՝ ոտքերդ, որպեսզի տեսադիր վրա մարդ հարկ ըլլա եթե՝ թեւերդ ձգես ինչպես, ու ձեռքդ ծալես մը ձախակողմդ վրա։ Ծոցիդ ձեռքդ ալ ինչպես ուզես մի՛ մոռնար, որ բարիքիդ ձեռքը ու շարժուձևերդ պահ մի՛ կորսնցնեն, որ բարիացնեն ուրիշները։

Կը փափաքիմ, որ այդպիսի առաջ գնացի, ինչպես որ ձեռքդ ալիսի երբեմն ձեռ ապրելու կերպը ի սկզբան հայտնեցի։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք 3

Ա մաս

ՀԱՅ ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ հին ժողովրդական բանահյուսություն

Հայկ և Բել (Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ից)— թարգմ. Ստ. Մալխասյանց* 4

Արա Գեղեցիկ և Շամիրամ— թարգմ. Ստ. Մալխասյանց 11

Տիգրան և Աժդահակ— թարգմ. Ստ. Մալխասյանց 13

Սասնա ծռեր (հատվածներ) 19

Վահագնի ծնունդը— թարգմ. Ա. Մնացականյան* 42

Արտաշէս և Սաթենիկ— թարգմ. Ա. Մնացականյան* 43

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 5—9-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Մեսրոպ Մաշտոց

Ով կենցաղոյս— թարգմ. Ա. Մնացականյան* 47

Իմ հույս— թարգմ. Ա. Մնացականյան 47

Ամեն անգամ— թարգմ. Ա. Մնացականյան 47

Կորյուն

Երանելի վարդու, մեր թարգմանիչ սուրբ Մեսրոպ վարդապետի վարքի և մահվան պատմությունը (հատվածներ)— թարգմ. Մ. Աբեղյան 48

Փավստոս Բուզանդ

Արշակ և Շապուհ (հատվածներ)— թարգմ. Ստ. Մալխասյանց . . . 51

Մովսես Խորենացի

Ողբ— թարգմ. Ստ. Մալխասյանց 56

* Աստղանիշ կրող բնագրերը ներկայացված են և՛ գրաբարով, և՛ իրենց թարգմանություններով։

Եղիշե

*Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին (հատվածներ)— Թարգմ. Ե. Տ. Մխ-
նասյան 60*

Ղազար Փարպեցի

Այրարատյան գավառը (հատված)— Թարգմ. Մ. Տ. Գևորգյանց . . . 65

Դավթակ Քերթող

Ողբ մեծ իշխան Վահանշերի մահվան առթիվ— Թարգմ. Ա. Մնացականյան . 68

Խոսրովիդուխտ Գողթնացի

Շարական Վահան Գողթնացուն— Թարգմ. Ա. Մնացականյան 70

ՀՆԱ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 10—18-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Գրիգոր Նարեկացի

— Այն փոքրիկ հօտին— Թարգմ. Ա. Մնացականյան 72*
Տաղ աղնիւ Գրիգորի Նարեկացւոյ— Թարգմ. Ա. Մնացականյան . . . 73*
— Տաղ վարդավառին— Թարգմ. Ա. Մնացականյան 75*
Տաղ յայտնութեան— Թարգմ. Ա. Մնացականյան 77*
Տաղ յարութեան— Թարգմ՝ Ա. Մնացականյան 79*
— Մատյան ողբերգության (հատվածներ)— Թարգմ. վ. Գևորգյան . . . 83

Ներսես Շնորհալի

— Ողբ եդեսեայ քաղաքի— (հատուածներ) 87
— Հանգուցք 90

Մխիթար Գոշ

— Առակներ— Թարգմ. Ա. Մնացականյան 93

Հարդան Այգեկցի

— Առակներ— Թարգմ. Ա. Մնացականյան 95

Հայրեններ կամ Քուչակին վերագրվող տաղեր 100

Ֆրիկ

Ֆրկանն ասացեալ է կաֆայս վասն հոգոյ 104
Բան ի Ֆրիկ գրքոյն 105
Բողոք Ֆրկանն կոչեցեալ բանաստեղծի ընդդէմ բազդին 110

Գոստանդին Երզնկացի 113

Տաղ սիրոյ 115
Ոմանք չարախօսեն գինէն վասն նախանձու 118

Հովհաննես Թլկուրանցի 118

Տաղ սիրոյ 119
Տաղ գարնան 122
Տաղ քաջի Լիպարտին 315

Մկրտիչ Նաղաշ

Տաղ վասն զարիպի ասացեալ 126
Խրատական բաներս ազահութեան և անընդունութեան 127

Գրիգորիս Աղթամարցի

Նորին Գրիգորիսի ասացեալ 129
Տաղ Աստուածատուր Խաթայիցւոյն 134

Նաղաշ Հովճաթան

Վասն գեղեցիկ արուեստաւորաց 135
Տաղ ի վերայ Այվազին չրաղացին 137

Պաղդասար Դպիր

Մէկ ազնուի մի սէրն 139
Ի ննջմանէդ 140

Պետրոս Ղափանցի

Զվշտակրութենէ Հայրենեաց մերոց 141
Զքաղցրիկ թուշոց կաքաւուց 142

Սայաթ-Նովա

— *Ամեն սազի մեջը գոված* 144
— *Դուն էն գըլխեն* 145
— *Աշխարումըս ախ չիմ քաշի* 146
— *Քանի վուր ջան իմ* 146
Արի համով ղուլղուլ արա 148
— *Աշխարըս մե փանջարա է* 149
— *Արթար դատե* 150
— *Ջեռը վի կալ* 150

Բ մաս

ՀԱՅ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հարություն Ալամդարյան

Պարերգություն 152

Մեսրոպ Թաղիադյան

Գյուղական աղջիկ եմ 154

Խաչատուր Աբովյան

Վերք Հայաստանի (Հատվածներ) 156

Ստեփանոս Նազարյան

— *Մայրենի լեզու* 183

Դևոնդ Ալիշան
— Հայոց աշխարհիկ 184
Պլպուլն Ավարայրի 185
— Հրազդան 189
Լուսնկային գիրկմանաց Հայոց 190

Միքայել Նալբանդյան
Ագաւութիւն 192
Մանկության օրեր 193

Ռափայել Պատկանյան
— Արաքսի արտասուքը 195
— Մեծ 198
— Հույս 199

Սմբատ Շահազիզ
— Նրագ 200
— Աշտարակ 206

Գևորգ Դոդոխյան
— Միջեռնակ 202

Մկրտիչ Պեշիկթաշլյան
Գարուն 204
— Նորայր եմք մենք 205
Մահ քաջորդվույն 206
Թաղումն քաջորդվույն 207

Նահապետ Ռուսինյան
— Կիլիկիա 209

Պետրոս Դուրյան
— Սիրել 210
— Դրժել 211
— Լճակ 213
Տրտունջք 214
— Իմ մահը 216
— Իմ ցավը 217

Պերճ Պռոշյան
Հացի խնդիր (Հատվածներ) 218

Դանիել Աղայան
Երկու քույր (Հատվածներ) 235

Ամիրխանյան–Հարությունակը (Աշխատություններ) . . . 240

Բաֆֆի

Ամիրվեր (Հատվածներ) 253

Գաբրիել Սունցեցյան

Գետը (Հատվածներ) 275

Հակոբ Պարոնյան

Մեծապատիվ ժողովականներ (Հատվածներ) . . . 292

Պրանուշ Գալշազյան («Հզգայիին չոչխոց») 311

ԳՐԱԴԱՐԱՆ